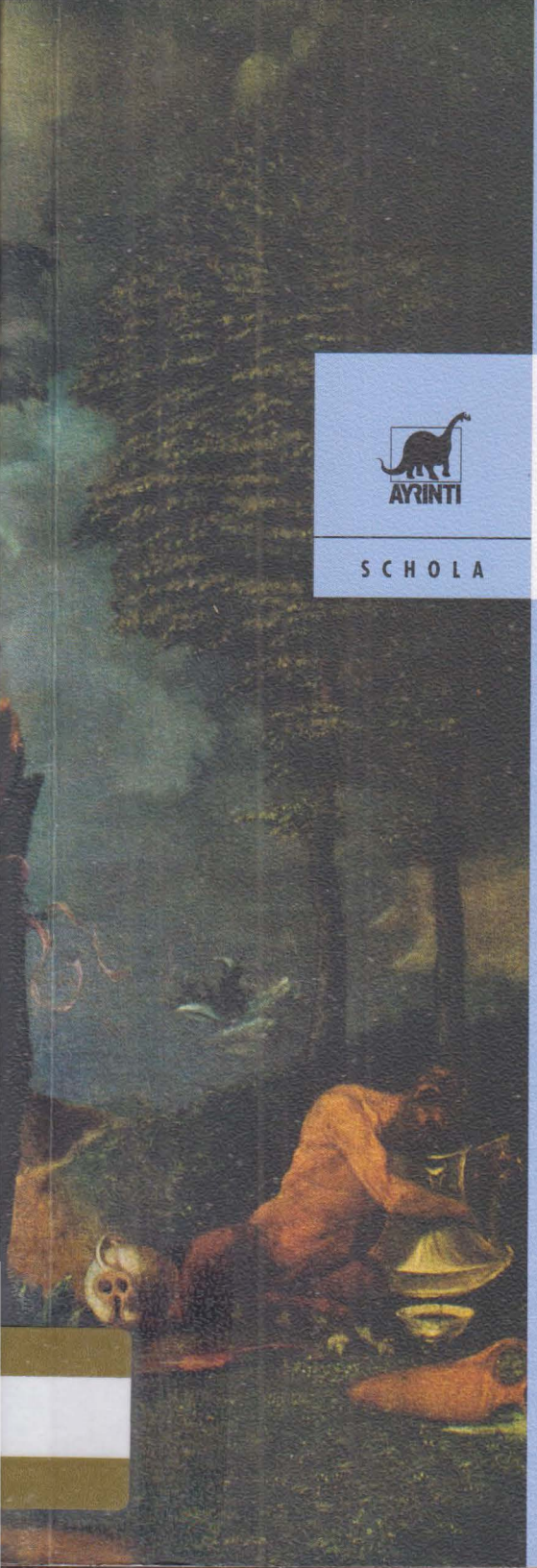

AYRINTI

SCHOLA

Dinamik Ahlak

Sezgisel Akılcılık Temelinde Fenomenolojik Bir Yorum

Tahir M. Ceylan

Tahir M. Ceylan

1956 Çanakkale doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Yenice Çanakkale'de tamamladı, 1982'de Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Sonrasında psikiyatri ihtisasını ve farmakoloji doktorasını tamamladı.

Seksenli yıllarda bir grup arkadaşıyla beraber "*In Vivo*" isimli edebiyat/felsefe dergisini çıkardı. Bu sırada görüntü felsefesi ve fotoğraf tarihiyle ilgili olarak, "*Fotoğraf, Estetik ve Görüntü Üzerine Denemeler (1988)*" ismiyle ilk kitabını yayımladı.

Cumhuriyet Bilim Teknoloji Dergisi'nde çeyrek asra yakın bir süre nöropsikofelsefe içerikli köşe yazıları yazdı. Bu yazıları *Aylak Bilgi (2002, 2005)*, *Aylak Yazılar (2006)*, *Aylak Düşünceler (2007)* ve *Aylak Fikirler (2010)* isimleriyle kitaplaştırıldı.

Son olarak benlikle ilgili düşüncelerini özetleyen *Ortak Benlik-Nörofelsefi Temellendirme (2012)* ve *Nesne Benliği Psikofelsefi Bütünleştirme* (2012) isimli kitapları yayımlandı. Sezgiye dayalı akılcı bir felsefenin izini süren Ceylan, "*Dışlaşmak*", "*Ortak Benlik*", "*İçgüdü İkamesi*", "*Nesne Benliği*" gibi benlik felsefesinde bazı kavramsal yenilikler üzerinde çalışıyor. Ceylan halen Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesidir.

Ayrıntı: 1208
ScholaAyrıntı Dizisi: 43

Dinamik Ahlak
Sezgisel Akılcılık Temelinde Fenomenolojik Bir Yorum
Tahir M. Ceylan

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© Tahir M. Ceylan, 2018

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Print Collector / Hulton Fine Art Collection / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *Temmuz 2018*
Baskı Adedi 1000

ISBN 978-605-314-306-2
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu-İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayri

Dinamik Ahlak

Sezgisel Akılcılık Temelinde Fenomenolojik Bir Yorum

Tahir M. Ceylan

AYRINTI

ScholaAyrıntı Dizisi

Marx ve Weber'de Doğu Toplumları
Lütfi Sunar

Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya
Besim F. Dellaloğlu

Kamusal Alan
Der. Éric Dacheux

İletişim Bilimlerinin Serüveni
Michel Bourse-Halime Yücel

Varlık Tutulması
Ahmet Bozkurt

İmgeden Yoruma
Halime Yücel

Azınlıklar, Ötekiler ve Medya
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu &
Dr. Savaş Çoban

Orpheus'un Bakışı
Ahmet Bozkurt

Yeni Medya Çalışmalarında
Araştırma Yöntem ve Teknikleri
Der. Mutlu Binark

Keçi Medeniyeti
Neolitik Dönemden Günümüze
Uzanan Doğa Kültürü
Cemal Ün

Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı
Kültür, Sınıf ve Sosyal Sınırlar
Özgür Budak

Neoliberal Muhafazakâr Medya
Der. U. Uraz Aydın

İnternet ve Sokak
Sosyal Medya Dijital Aktivizm ve Eylem
Der. Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
Dr. Savaş Çoban

Özyönetim Düşüncesi
Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı
Caner Sancaktar

Skolastik Fantazya
Hayalden Endüstriye Popüler Kültür
Odağında Masal Çözümlemeleri
Der. Hüseyin Köse

Özne Hayatı Konuşunca
Der. Aytül Kasapoğlu

Göçler Ülkesi
Der. Lülüfer Körükmez
İlkay Südaş

Kadın ve Bedeni
Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında
Yasemin İnceoğlu & Altan Kar

Hayvan Hakları
Çetin Nerse

Roman Tütün İşçileri
Egemen Yılgür

Bir Devlet İki Cumhuriyet
Türkiye'de Özyönetim ve
Merkeziliğin Anayasal Dinamiği
Dinçer Demirkent

Devrimci Bir Pusula: Gezi
Derya Fırat & Cihan Erdal

Bahtin
Diyaloji, Karnaval ve Politika
Fırat İlim

Sanatın Gölgedeki Kadınları
Sanat ve Edebiyatta
Tarih Dışında Bırakılanlar
Der. Özlem Belkıs & Duygu Kankaytsın

Günahlarımızda Yıkandık
Örneklerle Gazetecilik Meslek Etiği
Faruk Bildirici

Çok sevgili kızım Hatice Zeynep Ceylan ve yaşamında ahlakı ruhunun doğal bir yaratısı olarak yaşayan annesi sevgili Nihal Turan için...

İçindekiler

Önsöz 9
Dinamik Ahlak 11
Kişisel Bir Ahlak Kuramına Önsöz 194
Temiz Yüreklilik 221
Ortak Özneden Ortak Nesneye,
Ortak Nesneden Tekil Özneye 230

Önsöz

"Mümkün olan en fazla sayıda insana mümkün olan en yüksek derecede mutluluk" faydacı felsefenin ahlak düsturu idi. Bu düstur pek çok yönden karşı çıkılsa da, genel olarak yeryüzünde sıradan insandan en tepedeki elitlere kadar hemen herkesin kafasındaki düşünce ve eylem pratiğini oluşturmaktadır. Bu pratiğin güttüğü yolda karşımıza sıkça çıkan kavramlar "iyilik" ve "kötülük" kavramlarıdır. Herkes iyiliği yüceltmeye kötülüğü ise yerin dibine batırmaya heveslidir. Örneğin Murdoch, en önemli kavramın "iyilik" olduğunu söyler, hatta İyiliğin Egemenliği diye bir kitabı dahi bulunmaktadır. İngilizler öteden beri felsefecilerinden sıradan insanına kadar faydacı bir üslupta davranmayı sevmişlerdir. Peki ama bir dereceye kadar kötüler olmadan iyiler diri kalabilir miydi? Bu soruya evet cevabını vermek o kadar kolay olmayacaktır. O nedenle ahlak statik biçimde sadece iyilerin ahlakı olmayabilir, aksine iyisiyle kötüsüyle dinamik biçimde bütün bir toplumun ahlakıdır söz konusu olan ve kötüler belki de "kötü" olarak değil de "iyilik provokatörü" olarak anılmayı hak etmektedir.

Pekala "iyilik" ya da daha genel bir çerçeveden alındığında "iyi niyet" nedir? Bize göre bu en temelde hakikat sevgisidir. Ya da daha doğru bir deyişle hakikati kendinden çok sevmektir. Çünkü hakikatin içinde ben olmayabilirim, hakikat beni dışlayabilir, ben ama buna rağmen hakikate bağlı kalabiliyorsam işte o zaman iyi bir insan olmuşum demektir. Kendinin üstünde bir hakikate bağlılık, temel mesele bu olmalıdır. İnsanın hakikati insana olan bağlılığıdır.

Öte yandan iyilik derecelendirilebilir bir şeydir. Farklı iyilikler arasından hangisini seçeceğiz. Sanırım bu konuda en dişe do-

kunur pratik yolu Kant göstermiştir: "Öyle davran ki davranışın bir evrensel kural olsun." Dilinde, "en iyi iyinin düşmanıdır" gibi veciz bir söz bulunsa bile, öteden beri Alman Felsefesi "iyi" olanla yetinmemiş, hep en iyinin yolunun gözlemiştir, Kant düşüncesinin de bu anlayışın ürünü olduğuna şüphe yoktur. En iyiyi gözlemek, en iyiye ulaşmak fakat iyi insanın değil de çoğu zaman tutkulu insanın işidir ve tutku da içinde çoğu zaman kötü olanı barındırır.

Günümüz dünyasının ahlaki bir çıkmaz içinde, insanın varoluşuna yönelik olarak tehlikeli sınırlarda yüzmeye başladık. Bölgesel savaşlar, terör ve derin ekonomik sorunlar insani her değerin hızla kaybolmasıyla sonuçlanıyor. Hak, hukuk gözetecek uluslararası kurumların çöktüğü, devletlerin işlevsiz kaldığı günümüzde bireysel değil ortaklaşa bir ahlak, kişisel değil ortak bir sorumluluk her yönüyle öne çıkmış görünüyor, herkes dünyanın öbür tarafındakinin hakkını gözetmedikçe, böylesi uzun soluklu bir sorumluluk yüklenmedikçe insanın sonu iyi görünmüyor.

Sokrates bilgili insanın zorunlu olarak erdemli olacağını savunmuştu. Ama öyle olmadı, bugün her türlü bilgi internet aracılığıyla hepimizin elinin altında, ama hangimiz Sokrates'in beklediği kadar erdemli kişiler olarak kaldık? Sokrates ahlaklı olmayı sosyal düzeninin temeli saymıştı. O yüzden neredeyse hiçbir toplumda sosyal düzenin işlemediğini, her ülke insanın düzensizlik içinde sonunu kestiremeden çırpındığını söyleyebiliriz. İnsanın nesne benliğini fetişleştirmeden ortak benliğine dönmedikçe bu çırpınışın sona ereceğini ummak hayal olmuştur.

Aristo'nun "*arete dianoetike*" dediği düşünsel erdem ve "*arete ethike*" dediği tutumsal erdem kavramları vardır. Antik çağda ahlakın amacı mutluluk olarak görülmüştü, mutluluk da yine Aristo'ya göre bilgelik üzerinden sağlanmaktadır. Bu durumda tutumsal erdemin yaratılabilmesi için düşünsel erdemin yaratılması gerekecektir. Bunun yolunun da köklü, ufuk açıcı, ortaklığı merkeze alıcı bir eğitim sisteminin varlığından geçeceği açıktır. Bu kitap bu yolda bir ilk adım olarak iş görebilirse yazarı için görevini yerine getirmiş sayılacaktır.

Okura yararlı olması dileğiyle.

Tahir M. Ceylan
Bahçeşehir

Dinamik Ahlak

Bütün bir çember yalan da olsa her şeydir, kırık bir çemberse doğru da olsa hiçbir şey. Yeryüzündeki en yüksek davranış bütünlük sağlayıcı davranıştır. Çünkü ancak bütün olan varoluşa meydan verir. İnsan için bütünlük sağlayıcı davranış da şüphesiz ortaklık yaratan davranıştır. Çünkü bütünlüğe hizmet etmek iddiasındaki tekil bir davranış, ortaklık sağlamadan tekyönlü bağlar oluşturarak bu iddiasını gerçek kılamaz. Örneğin halkının iyiliğini düşünen, ama bu iyiliği karşılıklı ve eşit ilişkiler üzerinden değil de sadece başkaları için kendi yaptıkları üzerinden gerçekleştirme tutkusu taşıyan ve ortaklık yaratmadan tebaasını pasif alıcılar olarak bırakan bir kralın yönettiği ülke, sahici bütün oluşturamadığı için dayanıklı olmaktan uzak kalır.

Buna karşılık örgütlü ve aktif yurttaşlara sahip, demokrat bir liderin yönetimindeki her ülke, ortak üyelere sahip sahici bir bütün olduğu için uzun süre ayakta kalır. Dolayısıyla içinde ortaklık taşıyan bütünlükler insanın sığınabileceği yüksek, sahici ve nispeten kalıcı yapılardır. İnsan için ortaklık kurmada başvurabileceği hangi araçlar vardır diye soracak olursak şunu söyleyebiliriz: En sahici ortaklık araçları duygu ve sonrasında dildir. Dil duygunun bir üst hâli, duygu da duyunun bir üst hâlidir. Aslında duygu bir çeşit duyudur, fakat kategorik olarak sıcak, soğuk duyusu gibi duyulardan elbette farklıdır.[1]

Ahlak son kertede bir bütünlük içinde yer alacak olan en geniş ortaklığa izin veren davranışlar toplamıdır; o yüzden şöyle denilmesi uygundur: Öyle davran ki kendi içindeki bütünlük bozulmadan bütün bir yeryüzü ortak olsun. "Kendi içindeki bütünlük bozulmadan" demek ihtiyacı duyuyoruz, çünkü bazen insan kendi dışındaki ortaklıkları beslemek için kendi içindeki bütünlüğü helak eder. Bu istenen bir şey değildir elbette, çünkü büyük ortaklık dayandığı küçük ortakları yıkarak oluşamaz. Oluşsa da bu kurulabilecek en gerçekdışı ortaklık olur. Çünkü büyük ortaklığın dayandığı küçük ortaklıklar, söz konusu büyük ortaklık uğruna ortadan kalktığında, değil sonraki büyük ortaklık, onu yaratacak orta boy ortaklıklar bile kurulamaz olacak ve bütünleşemeyen parçalardan oluşmuş bir çöl her şeyin yerini alacaktır. Her bütünün birbirinin yerine geçmeyen parçaları olduğu gibi yan yana birbirini yıkan üyeleri bulunur, bir üye yıkılmışsa yanındakinin dayanağı da çökmüş olur. Öyleyse bir bütüne doğru sıkılaşabilen parçaların ve parçalarına doğru gevşeyebilen bütünlerin varlığı önemlidir; özgürlük sıkılaşırken gevşeme imkânının, sorumluluk (verantwortung) gevşerken sıkılaşma imkânının varlığını hissedebilmektir. Özgürlük o nedenle bütün tarafında, sorumluluk ise parça tarafında kalanların karşı tarafta kalanlara ilişkin duyabildikleri olmalıdır. İnsan hem parça hem de bütün tarafında kaldığının bilincinde olan olarak, parça biçiminde hissederken bütün olduğu bilincini taşıma, bütün biçiminde hissederken parça olduğu bilincini bulundurma potansiyeline sahip olan yegâne varolan olarak sorumlu özgürdür. Bu nedenle yaptığı eylemin ahlaki neticele-

1. M.R. Bennett ve P.M.S. Hacker, *Philosophycal Foundations of Neuroscience*, s. 199, Blackwell Publishing, UK, 2004.

rine katlanır (zurechnung) ve söz konusu katlanma derecesiyle beraber, hissedebildiği özgürlük ve sorumluluk kişinin insani değerini verir. Ne sorumlu bir insan için özgürlük ne de özgür bir insan için sorumluluk "heteronom" bir yasa değildir, aksine olabildiğince içseldir. Bu ikisi aynısıyla ilkbahar gelip de yaprakların yeşermeye başladıkları sıra, içlerinde sararma potansiyelini ve yine sonbahar gelip de dalların yaprak dökmeye başlamasıyla beraber içlerinde tekrar yeşerme potansiyeli taşımasına benzemektedir. Özgürlük büyüdükçe sorumluluk ihtiyacı, sorumluluk büyüdükçe özgürlük ihtiyacı ve hatta potansiyeli büyür. Çünkü özgürlük bütünlenecek yeni şeyler ve sorumluluk ayrıştığında yaratıcı parçalar verecek sımsıkı bütünlükler yaratır. Bu çerçevede sorumlu özgür ayrı, sorumlu ayrı, ödev bilinci içinde olan yine ayrıdır. Ödev bilinci içinde olmakla, sorumlu olmak arasındaki farkları izaha gerek duymuyoruz, her ikisi de üzerinde durmayı gereksiz kılacak yeterli açıklığı taşıyor. Sorumlu özgür ise sadece mevcut bütüne hizmet etmenin sonraki bütünlerin gelişimine sekte vuracak bir yeknesaklık taşımak demek olduğundan hareketle, sonraki bütünlerin yaratıcı bir parçası olmak üzere özgürlüğünü mevcut bütünün yanı sıra sonraki bütüne verme sorumluluğu içinde bulunan demektir.

"Sorumlu özgür parçalar", mevcut bütünün içinde ödev bilinci ya da sorumluluk taşıyan parçalarla sahici bir ortaklık kurmaktan uzaktır. Bunu hem yapamazlar hem yapmamalıdırlar. İnsan ortak benliği örneğin bu kişileri kendi dışına atarak onların her yönden "başkalaşıma (metamorfizme) uğramak üzere titremesini" ve yeni bütünün yeni parçaları olarak her yönden değişmesini sağlamaya çalışır; ortak benlik bütüne uydurduğu tek tek nesne benliklerini kendisi için duygu ve dil araçlarıyla optimum biçimde kullanan akıllı bir süperorganizmadır. Söz konusu süperorganizmanın aklı tek tek üyelerinin aklının toplamı olduğu kadar, ondan daha fazla olarak evrensel bütünlüğün de aklıdır.

Evrensel bütün, kendi bütünlüğünün büyüklüğüne yaklaşan en büyük bütünü ortak benlikte kurmuştur. Ortak benlik sahip olduğu ortak akılla, kendisi evrensel bütünün tamamı olmasa bile –çünkü akıl olmadan ancak bir tamam kendi tamamının tamamını anlayabilir– evrensel bütünün tamamını taklit (simulation) ile algılayıp ortaya çıkarabilecek durumdadır. Yani ortak benlik kendisi evrensel bütünün

tamamı olmasa bile evrensel bütünün tamamıymış gibi davranabilir, üstelik bu davranışını tek tek bireylere, nesne benliklerine geçirebilir ve onların da her birinin söz konusu evrensel bütünün tamamıymış gibi davranmasına neden olabilir. Bir ahlaki cevherin sahip olduğu ahlaki özelliklerin tamamı, onun bir evrenmiş (evrensel bütünün tamamıymış) gibi davranmasıdır. O yüzden en yüksek ahlak sahibi cevherlerin parça parça davranışları, içlerinde taşıdıkları ve şu ya da bu derecesiyle algıladıkları evrensel bütünün izlerini yansıtır. Yine aynı nedenle Hıristiyan gizemcilerinin söylediği, "Tanrı insan aklıyla anlaşılamaz" cümlesinin yerine, "Evrensel bütün insan aklıyla anlaşılabilir ve bunun ilk adımı da Tanrı fikridir" cümlesi geçirilebilir.

Bireysel nitelikli tek tek akıllar sözü edilen süperorganizma içinde kendi yerlerini sağlam tutmaya çabalarlar. Bunun bir örneği ortalama çabayı düşüren yetersiz üyelerin sevilmesidir (Bu sevimlilik, zayıf üyelerin zayıf çabası nedeniyle zayıf olmayan üyelerin daha az çaba göstermek zorunda kalışından kaynaklanır). Evrensel bütünlüğün aklının hâkim olmasına örnek ise zayıf olmayan üyelerin saygı görmesidir (bu saygı zayıf olmayan üyelerin ortak benliği yukarıya taşıyarak tüm üyelerin varoluş garantisi elde etmesinden kaynak alır). Bu süperorganizma yapısının içinde her insan aynılık anlamında değil fakat farklılıklar ve bu farklılıkların sağladığı güçlü ortaklık yetkileri anlamında eşittir. Herkes bu nedenle insanlık bütününde eşit sayılabilecek güçte yetki ve dolayısıyla sorumluluk sahibidir. İnsan söz konusu yetkiyi kullandığı, ona bağlı sorumluluğu hissettiği ölçüde ortak benliğine ve kendine en yüksek yararı sağlamış olur. Dolayısıyla yarar maksimize edildiği, yanı sıra ortak ve nesne benlikleri arasında dengelendiği ölçüde yetkiyle yetkinliğin kullanılışı, beraberinde sorumluluk ve hatta özgürlük duygusuyla eşleşmeye, yani "sorumlu özgür parçalar" yaratarak aynı şey olmaya başlar.

Üç tek başına insan üç ortak insana göre çok daha az iş yapar, aksi görüşlere[2] rağmen üç tek başına hayvan da eğer kendileri için çalışıyorlarsa üç ortak hayvana göre daha az iş yapar. Buna karşılık eğer hayvanlar insan için çalışıyorsa, örneğin bir arabaya koşulmuşlarsa Hacıkadiroğlu'nun söylediği gibi üç tek başına hayvan üç "ortak" hayvana göre daha fazla iş yapar, hatta

2. V. Hacıkadiroğlu, "İnsan Haklarının Kaynakları Üzerine", *Felsefe Tartışmaları* 28, s. 42, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001.

hayvanların sayısı arttıkça yapılan işte verimlilik de düşmeye başlar.[3] Elli hayvanın birlikte bir arabayı yirmi hayvandan daha hızlı çekemeyecekleri açıktır. Bizim Hacıkadiroğlu'ndan ayrıldığımız nokta hayvanların insan için çalışması durumunda ortaklıklarının verimsiz olmasıdır, karıncaların kendileri için yaptıkları ortaklıklarda mucize yarattıkları ortadadır. Dolayısıyla hayvanların kendi ortaklıklarını tamamlamadan insan için insan tarafından gönülsüzce ortaklığa çekilmesi elbette verimi düşürür. Bu durumda çünkü hayvanların kendi arasındaki ortaklık kurulmadan insan onları kendine köle olarak almıştır, bu ortaklıktan en uzak noktadır. Bu nokta yalnızca hayvanların kendi aralarındaki ortaklığa değil, insanların kendi aralarındaki ortaklığa da açıkça zarar vermektedir. İnsan ortaklığını en çok zedeleyen şey yalnızca insanın köleleştirilmesi değil, aynı zamanda hayvanın köleleştirilmesi olmuştur.

Evcil hayvanların insanla sözümona gönüllü ortaklığı hayvan sayısı arttıkça verimli sonuçlar yaratmaktadır. Örneğin sürek avlarında artan köpek sayısının avın başarısını düşürdüğü görülmemiştir. Çünkü köpeklerin av sırasında avcıyla olan işbirliğinin ötesinde kendi aralarında kurdukları bir işbirliği de (avın kuşatılması vb sırasında) vardır. Köpekler av sırasında avı kuşatmak gibi bir yetkiyi, iz sürmek gibi bir yeteneği, avı yakalayıp yemeden avcıya getirmek gibi bir sorumluluğu ve avcıyı o değil bu avın peşine yönlendirmek gibi bir özgürlüğü üst düzeyde kullanır ve böylece avdan en fazla yarar sağlanmış olur. Dolayısıyla kendi ortaklığını kurmadan başkasının ortaklığına katılmanın en büyük ortaklığa (evrensel bütünlüğe) sağlayacağı maksimalize edilmiş bir yarar yoktur. Ortaklıklar öncelikle kendinde ve kademe kademe büyüyüp kendinden uzaklaşarak kendi dışında oluşan halkalar aracılığıyla kurulur. Çekirdeği sağlam olmayan hiçbir yapının halkası da sağlam değildir ki, bu durumda ortaya "sorumsuz köle parçalar" çıkar.

Ortaklığın gelişimi bir dalganın büyümesi gibidir. İki ayrı noktadan (kişiden) başlayan dalgalar bir noktada girişir. Bu girişim noktasından yeni bir dalga başlar ve dalga ikiyken üç olur. Sonra bu üç dalga yeniden girişir ve yeni girişim noktalarından yeni dalgalar başlar, dalga üçken bu sefer beş olur. İki

3. V. Hacıkadiroğlu, "İnsan Haklarının Kaynakları Üzerine", *Felsefe Tartışmaları 28*, s. 42, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001.

noktadan başlayan dalga ya da iki kişinin başlattığı ortak hareket yeni dalgalar ve yeni ortaklıklar başlatarak sonsuz derecede çoğalıp ilerler. Ortaklık, birbirine girişen tekiller üzerinden sonsuz derecede büyüme işlemidir. Psikososyal olarak ortaklık fiziksel olarak bir girişme işlemidir. Sonsuz derecede büyümüş olan hayat da ortaklıklar üzerinden ilerleyip genişlemiş gerçek bir zenginlik işleminden başka bir şey değildir. Ortaklık, olan yollar üzerinden olmayan yollar açmak ve böylece bir çaresizliği yenmek demektir. Hannibal'in "Ya bir yol bulacağız ya bir yol açacağız (Aut viam invenram aut faciam)" diyerek ürettiği çare gibi.

Her ortaklık layıkıyla kurulduğunda onu kuran "sorumlu özgür parça" için sorumluluk ve özgürlük aynı şey olur. Bunların ayrı şeyler olarak algılanması söz konusu ortaklıklara farklı açılardan bakılmasından kaynaklanır. Şöyle düşünelim: Tek başına gezip tozmayı seven, bütçesi kısıtlı bir aile babası var. Bu babanın ailesine karşı sorumluluğunu yerine getirmeden gezip tozması durumunda özgürlüğü abarttığı, sorumluluğu ise iyiden iyiye azalttığı ve "sorumsuz özgür parça" hâline geldiği düşünülür. Bu düşünceyi şu şekle de çevirebiliriz: Baba kendi bütününe yani kendi içindeki ortaklığa karşı sorumluluğunu artırmış, ailesine yani kendi dışındaki "ilk halka ortaklığa" karşı sorumluluğunu azaltmıştır. Dikkat edilirse daha önce bahsedilen özgürlük burada kendi bütününe karşı sorumluluk olmuştur. Aynı babanın kendi anne babasıyla ilgilenme özgürlüğünün fazla, yine kendi çekirdek ailesine karşı sorumluluğunun düşük olduğunu varsayalım. Bu durumda da anne babaya karşı sorumluluğun kendi çekirdek ailesine karşı sorumluluğa göre yüksek kaldığını söyleyebiliriz. Yani bir yerden bakıldığında özgürlük olan şey, başka bir yerden bakıldığında sorumluluk/sorumsuzluk olmaktadır.

Kendi içsel bütünlüğü için yeterince çalışmamış birisinin, söz konusu bütünlüğü başkalarını kullanarak yani dışarıdan kurmak isteyeceği açıktır. Dolayısıyla onun dışarıdaki hiçbir bütünlüğe yatırım yapmadan, dışarıdaki bütünlerin parçalarını alıp içine taşımak (kendini doyurmak) isteyeceğini biliyoruz. Biz buna günlük dilde "özgürlük" diyoruz. Eğer ama kendi içsel bütünlüğünü sağlamış bir kişiyse söz konusu baba, kendi dışında yeni bütünlükler kurmaya ve kendinden çok çekirdek ailesi için

çalışmaya özen gösterir. Biz bu davranışa günlük dilde "sorumluluk" diyoruz. Dolayısıyla özgürlük, kendi dışındaki parçaları kullanarak kendi içindeki bütünleri veya kendi bütününü tamamlama davranışıyken, sorumluluk, bütünleşmesi tamamlanmamış kendini kullanarak kendi dışındaki bütünleri tamamlama, yani bir "sorumlu köle parça" hâline dönme davranışıdır. Sanıldığının aksine özgürlük içe, sorumluluk dışa doğru bir harekettir. Şöyle de ifade edebiliriz: İnsanın kendini başlangıç ve "0" noktası olarak alırsak, eksi sonsuza ve artı sonsuza giden iki hat özgürlük ve sorumluluk olarak farklı yönlerdeki aynı "tamamlanma" hatları olur. İnsan kendini eksi beş özgürlük noktasına kadar ilerleterek de (içindeki beşinci dereceden küçük parçadan itibaren bütünleşme yaparak da denilebilir) tamamlayabilir, artı beş sorumluluk noktasına (diyelim çekirdek aile, geniş aile, toplum, insanlık, canlılık) ilerleterek de... Burada açıkça görüldüğü üzere özgürlük düşkünleri kendi bütünlüklerinin sorumlusu olanlarken, sorumluluk (belki de fedakârlık demek lazım) düşkünleri kendi ötesindeki bütünlüklerin özgürüdürler. Onlar (sorumlular), uğruna çalıştıkları bütünleri tamamlamak için söz konusu bütünlerin dışından (çoğu zaman kendi içinden) bu bütünlerin içine parça taşırlar. Örneğin ailesine karşı sorumluluğu üst düzeyde birisi, ailesi için toplumun haklarına duyarsız kalan birisi olma "özgürlüğü" taşıyabilmektedir. Neticede, ailesine karşı sorumlu birisi, toplumun, insanlığın, canlılığın karşısında özgür, hissederken dar anlamda kendine karşı sorumlu birisi, ailesine ve topluma karşı özgür, ama içgüdülerine –diyelim üremeye– karşı sorumlu olabilmektedir. Kişi bütünlük sağlamakta hangi halkaya erişmişse onun üst halkalarına karşı özgür, alt halkalarına karşı sorumlu davranır. Yani özgürlük, daha büyük bir bütünlük alanı kurmak için araçken, sorumluluk kurulan bütünlükleri korumak için araçtır. Özgürlük olgunlaşmamış sorumluluksa, sorumluluk olgun özgürlüktür.

Sorumluluk alanları ne kadar büyürse özgürlüğe ait alanlar, bu geniş sorumluluk alanını beslemek üzere kilit altına alır. Örneğin ailesine düşkün birisi toplumdaki dar ya da geniş bir alanı söz konusu aileyi beslemek üzere "kullanır". İnsan hiçbir şeye karşı sorumlu olmasa bile içgüdülerine karşı "sorumlu" olduğu için, söz konusu içgüdüleri beslemek yolunda kendini, ailesini ve toplumu sömürecek (dolayısıyla bu alanlara karşı

özgür olacak) ve buna karşılık ama içgüdülerine karşı sorumlu sayılacaktır. Bu nedenle en geniş özgürlük, her türden sorumluluğun aşıldığı kişilikteki özel bir aşkınlık hâliyle mümkün iken sınırsız özgürlük yokluk hâliyle mümkün görünmektedir. Yokluk çünkü herhangi bir varolanla bağlı olmadığı gibi, herhangi bir varolanda var olarak varlığa da bağlı değildir.

Diğer taraftan kendi sınırlarını aşan tekil bir özgürlük dışarıya baskı hâline dönüşürken, dışarısının baskısına maruz kalmak da özgürlüğünden olmaya denk gelir. Bir bütünlük içindeyken çünkü her tekil olanın kendine ayrılmış bir saha vardır ve bu sahayı o tekil kendi lehine, özgürlük adına genişletirken, zorunlu olarak diğer tekiller bütünlük adına kendi özgürlük sınırlarını daraltır, yani baskıya uğrarlar. Toplum bir bütün olduğu için kendi içindeki tekil genişlemeleri, çoklu daralmalarla soğurmak zorundadır. Diğer taraftan toplumda bir grup (diyelim üst sosyoekonomik grup) kendi lehine özgürlük alanlarını genişletirse onun dışında kalıp onun doğrudan ilişkide olduğu grup (diyelim işçi sınıfı) özgürlük alanını daraltmak zorundadır. Toplumsal ve ekonomik özgürlük alanı sınırlıdır, dolayısıyla bir grup için bu alan genişlerse diğeri için doğal olarak daralır. Özgürlük alanı bir sosyal sınıfa karşı ancak belli bir dereceye kadar genişleyebilir, çünkü baskı altındaki sosyal sınıfta kaybettiği özgürlük alanı kadar ortaklıkta, yani kendi iç dayanışmasında artış, dolayısıyla mukavemet meydana gelir. Tek tek kişiler ortaklık için tekil özgürlüklerinden ve yaşamlarından vazgeçtikleri, yani ortaklık için sorumluluklarını artırdıkları ölçüde karşı tarafın özgürlüğündeki genişlemeyi durdururlar. Dolayısıyla insancıl bir toplum tekil özgürlüklerin birbirine yakın bulunduğu ve tekil sorumluluklarla dengelenmiş olduğu, yanı sıra çoklu/ortak özgürlüklerin de çoklu/ortak sorumluluklarla dengeli bulunduğu bir toplumdur. Buradaki en önemli nokta ne tekli ne de çoklu özgürlük ve sorumlulukların toplumsal bütünlüğü bozmayacak ya da gelecekte bozma tehlikesi yaratmayacak biçimde çoklu bir denge üzerinde bulunmasının gerekliliğidir. Diyelim bir lider kendi özgürlüğünü toplumun özgürlüğü aleyhine alabildiğince genişletti ve toplumda tek tek özgürlükler en aza inip sorumluluklar en tepeye çıktı, bu durumda toplumda en küçük yaratıcılık kalmayacağı için söz konusu vahamet uzun bir süre devam ederse toplum çökecektir. Diğer taraftan

tekil özgürlükler birbiriyle dengeli olarak alabildiğine gelişmiş durumdayken doğal olarak sorumluluk en aza ineceğinden bireysel yaratıcılık toplumsal bir kazanım hâline dönmeyecektir, çünkü toplumda söz konusu yaratıcılığın ürünlerini içine alacak sorumluluk bulunmayacaktır. Örneğin uluslararası düzeyde tanınırlığı olan yazarları, ressamları, biliminsanları bulunan bir İsveç Toplumu'nun bunlardan her bir yaratıcılık başına sağlayacağı toplumsal yarar, bir Japon Toplumu'na göre daha düşük olacaktır, çünkü Japonların sosyal sorumlulukları İsveçlilerin sosyal sorumluluklarından daha yüksektir. Ama aynı yaratıcı grubun Çin Halkı'na verecekleri de sınırlıdır, çünkü orada da toplumsal sorumlulukla dengelenmiş bir bireysel özgürlük bulunmamaktadır. Bir toplumun iç dengesindeki ve ilerleme kapasitesindeki yükseklik, her noktadaki ilerleme adımlarının sosyal yarar hâline çevrilmesindeki dinamiklik, süreğen dışsal ve içsel basınca, alınan künt ve delici travmalara karşı gösterilen sıkı direnç, o topluma ait şu eşitlikteki değerin yüksekliğine bağlıdır:

Sorumlu Özgür Parçalar / Sorumsuz Özgür Parçalar + Sorumlu Köle Parçalar

Burada "parça" tanımını kullanıyoruz çünkü bunların tümü bir veya birden fazla bütüne ait olan yapılardır. Parça, tek bir insan da olabilir, insanlardan oluşmuş değişik sayıda üyeye sahip topluluklar da.

Bergson, insanın doğuştan geometrici olduğunu çünkü mekânsal düşünme biçiminin geometrik düşünme biçimiyle paralel bulunduğunu ifade etmişti.[4] Biz daha da ileri giderek insanın doğuştan matematikçi olduğunu söylüyoruz. Çünkü onun evrimsel gelişiminin temel sonucu olan büyük frontal korteksinin asıl yaptığı işin sayısal bir derecelendirme olduğunu biliyoruz. Bu nedenle insan matematiksel dengesizlikleri çabuk kavramaktadır. Örneğin herkes birbirinin ne kadar maaş aldığı, hangi notu aldığı, boy uzunluğunun ne olduğuyla pek ilgilidir. Dolayısıyla insan toplum içinde bireysel nitelik ve özgürlük alanlarının sayısal dökümünü yapmakta, kendi

4. D.K. Taşdelen, "Topluma Uyum Sağlamak mı, Gerçeği Anlamak mı?", *Felsefe Tartışmaları* 30, s. 110, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003.

özgürlük alanını ve başkalarının sorumluluk alanını sayısal olarak belirlemekte pek mahir davranmaktadır. Bir insanın kendine karşı duyduğu derecelendirilmiş saygısı, "Kendisinin Derecelendirilmiş Özgürlüğü" + "Başkalarının Kendisine Karşı Duyduğu Derecelendirilmiş Sorumluluğu" kadardır. Yani bir insanın hissettiği özgürlük ve yanı sıra başkalarının kendisine karşı duyduğu sorumluluk ne kadar yüksekse o kişinin toplum içindeki özgüveninde o kadar yükseklik söz konusudur. Çünkü başkalarının kendisine karşı duyduğu sorumluluk ne kadar yüksekse kendinin özgürlük alanının üstüne bir o kadar daha özgürlük ilave olmakta ve böylelikle özgürlük duygusu varolanın iki katına çıkmaktadır.

Özgüvenin parçası olarak başkalarının kendisine karşı duyduğu sorumluluktan bahsettik, böylesi bir sorumluluğun olabilmesi için kişinin sosyal bir örgünün ve bu örgüde bir ortaklığın içinde bulunması gerektiği açıktır. Böyle bir örgünün içinde bulunan için hem aynı örgünün diğer üyelerine karşı kendisinin duyduğu hem de diğer üyelerin kendisine karşı duyduğu sorumluluk zorunlu olur. Yani bir bütünün içinde yer aldığını bilmek ya da şimdi olmasa bile yarın bütünün içine yerleşeceğini hissetmek dönüp dolaşıp sonunda özgüven duygusunda somutlanır. Psikoloji henüz ruhu belirgin somut yasalar altında toplayamadığı için, yukarıda söylenenlere rağmen özgüvenin matematiksel bir açıklamasını bugün için yapamıyoruz belki ama şunu biliyoruz: Her insanın kendisinden başka yakın çevresindeki sosyal dokuyla ilgili keskin bir hafızası vardır. Çünkü yakın çevre kişinin kendisinin devamıdır. İnsan için özgüvenin varlığı, bir sosyal dokudan aşağıya düşmemiş olmanın ya da düşse de geriye çıkacak olmaya karşı inancın göstergesidir. Sosyal dokuda tekrar yer alacak olmaya karşı inancın önemli göstergesi de kişinin ufkunun genişliği, hayal gücü kapasitesinin yüksekliği ve içinde bulunduğu ortak benliğe ilişkin içgörünün varlığıdır. Bu tespitlerin işaret ettiği kapasiteler niceliksel olarak ifadelendirilebilir ve matematiksel olarak bir dereceye kadar hesap edilebilir durumdadır.

Nasıl bilim doğada bir düzen olduğuna inanırsa, ahlak da insan davranışlarının bir bütünü yaratmak, korumak ve büyütmek konusunda koşullu olması gerektiğine inanır. Bilim de ahlak da bir inancın peşinden koşar, bilim varsaydığı düzeni yakalamak peşindeyken ahlak oluştuğuna, oluşacağına inandığı bütünlüğü sağlamlamak yolundan gider. Bilim de, ahlak da ısrarcıdır, çünkü her birisinin sırasıyla düzene ve bütüne olan muhtaçlıkları vardır ve inanç kadar muhtaçlık da inatçıdır. Dolayısıyla düzene ve bütüne muhtaç ahlak peşinde olduğu insana ait bütünlükleri koruma görevini inatla sürdürecektir. Şunu da biliyoruz ama, inat çürür, bunu bile bile ahlaka ait soylu inat nasıl yaşam bulacaktır? Bu tek olanaklı yol inadın dinamik olmasından geçer. Bir ahlaki davranışlar evreninin içinde yer alan her davranışın bütünü iyilikle korumaya çalışması, o davranışların yetkinliğini değil, yetersizliğini gösterir. Çünkü böylesi davranışlar söz konusu bütünleri "patinaj çekerek" azar azar da olsa korurken, onların budanıp sürgün üstüne sürgün yaratmasına izin vermez. Böylece mevcuttan ne daha büyük bütünler oluşabilir ne de varolan bütünsel yapı kendinde ihtiyaç duyduğu yenilenmeyi gerçekleştirebilir. Ahlak tek başına eylemden çok, içinde eylemin de olduğu bir duruştur. O duruş ki, evrensel bütünün her küçük bütünde devamını kendiliğinden hizaya sokar.

Evrensel bütünün her küçük bütünde devamı matematikteki "fraktal" modellemesine uyar. Fraktal, kendine benzeme özelliği taşıyan geometrik şekillerin ortak adıdır.[5] *Merkez Efendi'nin ünlü, "yapacaksam her şeyi kendi merkezinde yapardım" deyişinin bir çeşit matematiksel modeli olan fraktal önümüze bütün evreni tek bir insanın içine "sığdırmak" gibi bir sonuçla çıktığından felsefi açıdan bize paha biçilmez kıymette bir alan açmaktadır.*

Klasik geometrideki kare, küp, üçgen vb yapıların doğada tek bir karşılığı bulunmaz. Doğanın gerçek yapıları, kendisi olanın dışarıya ve içeriye doğru giderek büyüyen ve küçülen tekrarlarından ibarettir. Bu sürgit devam eden "devamın birliği" içindeki tekrar bir noktasından kırıldığında (fractus) orada kendini kendine anlatan bir varolan belirir. İnsan devamın birliği içindeyken oluşmuş kendisi tarafından düzensiz olarak algılanan en düzenli ve bütünsel kırıktır. Bu özelliği nedeniyle evrensel bütünü kendi iç parçalarında ve kendinde, kendi iç parçala-

5. B. Benoit Mandelbrot, *Fracral Geometry of Nature*, H. Freeman and Company, New York, 1983.

rını ve kendini evrensel bütünde görmeye, bu yolla da tamamlanmış evrensel bütünü yokluk karşısında varlıkla savunmaya, onun yaşamını uzatmaya en yakın adaydır.

Bir fraktal olarak insan diğer bütün fraktallar gibi kendine benzer, kendinden başka benzeyeceği şey olmadığı gibi benzediği her şey de kendisidir. İnsanın kendisi, kendisinin dışına doğru büyüyerek ve yanı sıra kendisinin içine doğru küçülerek tekrar eder, bu tekrarlarla soyut bir aşamaya ulaşıldığında, soyut aşamada da sonsuz tekrar yapıldığında yokluğa varılır. Yani insan içinden ve dışından yokluk tarafından zorlanmaktadır. Dolayısıyla evren, insan ve hücre yokluk karşısında kader birliği etmiş ölçek farklılığı gösteren aynı şeylerdir. Dolayısıyla insan bir "ahlaki cevher" olarak davranacaksa içinden ve dışından ayırıp kendini yalnızca kırıldığı noktadaki bütünlüğünü korumaya dönük davranamaz, farklı ölçeklerde kendisi olanları da, yani içinde ve dışında devamı olan bütünleri de "devamın birliği" üzerinde koşarak sonsuza kadar kovalayıp hem küçük hem büyük olan bu tek bütünün savunusunu yapmak zorundadır.

Kendine benzeyen bir nesnede nesneyi oluşturan bütün bütünler nesnenin bütününe benzerler, nesnenin bütünü de kendine benzer başka bütünlerle beraber hem daha büyük bütünleri oluşturur hem de oluşturdukları bu bütünlere benzerler. Öklid geometrisindeki bütün şekiller, üçgen olsun, kare olsun doğada bulunmazlar, bunlar doğadaki nesnelerin yanlış biçimde ötelenmiş türev hâlleridir. Buna karşılık fraktal yapılar simetrik ve düzenli bir yapıya sahip olmadıkları için doğru biçimde ötelenemezler, ötelendiklerinde kendileri olmadıkları gibi kendileri gibi de kalamazlar, ötelenen fraktallar başka şey olurlar. Fraktallar daima özgün biçimde kendileri olarak kalırlar, büyütüldüklerinde bir evren, küçültüldüklerinde bir hücre olurlar. Bir hücre ile bir insan arasındaki fark yalnızca tekrar sayısıdır, yine bir insan ile bir evren arasındaki fark da tekrar sayısıdır. Bir kar tanesini mikroskopta ne kadar büyütürsek büyütelim karşımıza yine bir kar tanesi çıkar. O yüzden bir kar tanesiyle karşılaşmış kişi evrenle karşı karşıya kalmış demektir. Aynı şekilde kar tanesini karşılayan kişi de bizzat evrenin kendisidir. Bu nedenle her karşılaşma evrenin kendi kendine karşılaşması olup bir kalakalma gerektirir. Karşılaşan iki evren kalakalmadıklarında ne karşıdakinin ne de kendinin evrenselliğini bilmemek saygısızlığında olduklarından birbirlerine ve kendilerine karşı ahlakdışı davranmış olurlar.

Her karşılaşma, karşıdakinin değil kendi evreninin tanınmasına yürür. Bu yürüme ilerledikçe tanımanın derinleşmesi için daha uzun ve daha derin karşılaşmalar yapmak zorunda kalınır. Aksi durumda kendi evreninin dehlizleri kendi fraktallerini görünür kılmaz. Derin karşılaşmalarla yeterince dibe inildiğinde bulunan kazı materyalinin yoklukla onu şekilsiz biçimde çevrelemeye çalışan ince bir varlık dokusu olduğu ve bunun sayısız biçimde tekrar ettiği, bütünü bu şekilde büyüterek

sonunda kendi evrenimizin içine gömüldüğü, sonrasında bizden çıkarak evrenin kendisine gömüldüğü görülür.

İnsanlar hem kendilerinde hem başkalarında gömüktür, insana saygı *karşıdakindeki ve kendindeki* gömüye olan saygı demek olduğundan *insana saygısızlık onarılabilir değildir. İnsanın başkasına karşı olmayan saygısı doğal olarak kendisine karşı olmayan saygısıyla sonuçlanır. Kimse çünkü dışarıda kalmış parçasını içeride kalmış parçasından ayıramaz. O nedenle bir ahlaki cevherin bağlı olacağı ahlaki kuramın propaganda sözü şu olmalıdır: Bir evrenle karşılaştığında bir evren olarak davran.*

Her kademeden halkasıyla hizada olan bütününse bu duruş sırasında kendini en yüksek düzeyde koruma ve sağlamlık içinde tutacağı da kuşkusuzdur. Dinamik bir inat, bazı ahlaksızlıklar üzerinden bütünün zayıf kalmış yönlerini tespit edip onarır ve inancın içten içe çürümesine engel olarak sistemi istim üstünde tutar. Ahlaksızlar bütünlük yaratıcı yönde zayıf noktaları işaret etmeleri, bütünde zaman zaman yenilenme ihtiyacı doğurmaları yönünden önemli bir iş görürler ve bu yönleriyle asıl olarak sistemin işlemesi için inadın dinamikleşmesini sağlayan, bütünün belli alanlarına dağılmış kurbanlar olarak tanımlanırlar. Söz konusu kurbanlar bazen ahlaki öğretilere ters yönden höristik malzeme sunarak onlar için ateşleyici bile olur. Kral Oedipus'un yaşadıkları, Freud'un geliştirdiği Oedipus çatışması ve onun üzerinde yer alan ensest yasağı buna örnektir. Herhangi birine, "Sen ahlaksızsın" diye çıkışmak, bütünün zayıf halkasını işaret etmek olduğu kadar komşu halkalara da, "zayıf halkaya dönük sıkılaşma sağlayın" diye çağrı yapmaktır aslında. Yani ahlak, bütüne "zarar" verecek olanları öyle olmadan önce yakalamak ve bütünü sağlamlaştırmak yolunda işe yarar bir alarm zilidir. Son kertede ahlaksız bir günah keçisinin bu yönüyle sosyal bütüne getireceği yararı, bir ahlaki cevherin verebileceği dahi su götürür bir konudur.

Yeryüzündeki hiçbir şey bir anlam taşımadan olduğu yeri işgal etmemektedir. Her şey bir bütünün parçasıdır ve kendini sonuna kadar bütündeki rolüne soyunmuş olarak tutar.

Evrensel bütün tek tözsel ideadır ve her ahlaki cevher kendi amacını bu bütünü tamamlama peşindeyken belirler. İki kişi arasındaki davranışlar bu bütünü gözetmeden ortaya dökülemez. Dinamik bir ahlak kişinin karşıdaki kişiye ne yapacağını, onun evrensel bütündeki yerini yeni bağlarla örecek şekilde belirlerken, karşıdaki kişinin kendine nasıl davranacağını da yine evrensel bütündeki kendi yerinin başka yeni bağlarla örülmesini sağlayıcı biçimde olması üzerinden söyler. Bunun pratik sonucu da söz konusu iki kişi arasındaki çifte haiz bütünlüğü sağlayıcı ya da sıkılaştırıcı davranış ve duyguların ortaya çıkmasıdır. Örneğin bir kadın sevgilisinin kendisini açlıkla mücadeleye adamasından ötürü günlerce görüşmeden kalmaya tahammül edebilir ve sevgilisini bu çabasından ötürü daha da fazla sevebilir; sevgi bir bütüne hizmet ettikçe daha fazla sevgidir çünkü. Bazen ama pratik olanla kuramsal olanın birbirinin tersi yönde gittiği zannedilir. Örneğin çoğu kadın, sevgilisinin kendinden uzak bir diyara hangi nedenle olursa olsun gitmesini kabullenemez. Buradaki sorun korkudur, evrensel bütün içindeki yerinin zayıflığından korkan kişi, kendi ikili bütünlüklerinde baş gösterecek bir zedelenmeye tahammül edemez ve insan neden korkarsa başına o gelir. Çünkü insan kendi içindeki bütünde varolan zayıf noktayı, dışındaki bütünlere yansıtarak oralardan kendine gelecek tehlikeyi hisseder. Fraktal modellemesine uygun olarak çünkü insanın içindeki ve dışındaki bütünler ölçek farklılığı dışarıda bırakılırsa bütünüyle aynıdır. Dolayısıyla bir insan, kendi içsel bütünlüğünün tersine davranırsa fraktal tekrarı zedeleneceği için bundan evrensel bütün huzursuz olur ve fraktal tekrarını düzeltebilmek için söz konusu bütünlük bozucu davranış ya da duyguyu bir kötü aracılığıyla parçalayarak ortadan kaldırır. Kötüler, evrensel bütünün içinde hatalı alanı yok edici bir ajan gibi çalışır. Örneğin son günlerde maskeli depresyonundan ötürü öfke nöbetleri geçiren ve artık ne ailesine ne de kendine bakabilen, yani kendinin ve hemen dışındakilerin bütünlüğünü sağlamayı beceremeyen bir kişi, bu nöbetlerinden birisi sırasında kavgaya tutuştuğu bir kötü tarafından ağır derecede hırpalandıktan sonra süreç diyelim intiharla sonuçlanır ya da bu olayla birlikte aklını başına toplayan kişi öfke nöbetlerini bastırır, depresyonunu tedavi ettirir ve yeniden bütünün parçası

olur. Bu örnekte de gördüğümüz üzere kötü, yaşamda bazen psikobiyolojik bir düzeltmen olarak iş görür.

Günlük dilde olgunlaşma dediğimiz şey, içinde yer alınan bütünün, onun içinde yer alma şeklinin ve bu bütünün insanın kendi kişisel bütününe verdiği biçimin farkına varmak demektir. Ahlaki cevhere dönüşümü yaratacak olan farklılıklardan birisi bu olgunluktur. Diğeri ise yürek temizliği ve onun alt bileşeni olarak kümülatif masumiyet, yani her alanda suçsuzluktur. Bir ahlaki cevher kendi kararı söz konusu olduğunda daima suçun olmadığı tarafta kalır. Masum olan, suç olanı yapmayan değil, aynı zamanda yapamayandır da. Suç olanı yapmamak zihinsel temizliği, yapamamak ise ek olarak bedensel temizliği gerektirir. Bu kişilerin suç olana elleri gitmez, onu yapmaya güçleri yetmez, titreyen yürekleri suç işleme ânında onları kifayetsiz bırakır; bu bedensel temizliğin işaretidir. Temizlik bu kişiler için bir karakter özelliğidir, aynısıyla kötücüller için kötülüğün bir karakter özelliği olması gibi.

Temiz yürekli kişilerin özelliği içlerinde daima ahlaki olarak doğru yönü gösterecek bir pusulanın bulunması ve onun gösterdiği yönün dışına çıkamamak gibi tek yönlü bir zorunluluk taşımalarıdır. Yani hem kendi içlerinde doğruyu doğrudan gösterecek hazır ve daima ayakta bir bilge taşırlar hem de onun gösterdiği yönün dışına gidecek bir seçim şansları bulunmaz. Dolayısıyla bu kişilerde bir doğruya tutkunluk "hastalığı" bulunmaktadır; bu hastalığın virüsü vicdandır.

Evrensel bütünlük, her varolanı kendi bütünlüğü içinde tutacak şekilde var bulunur. İnsanın söz konusu bütünlüğe kendi bütünlüğünü katacak bir yetkinliği bulunur. Yani insan evrensel bütünlüğe iki taraftan katılma imkânına sahiptir. Bu taraflardan birisi pasif ve sabit, diğeri aktif ve oynaktır. İlkinin bütüne katılımı bir hayvanın katılımından az buçuk hallicedir, ikinci katılım ise dinamik ve neredeyse Tanrısal bir özellik gösterir, yani insan bütünde paradigma değiştirici bir cevher taşır. Dolayısıyla onun bütündeki yeri diğer varolanlardan iki kat daha sağlam bir tapuyla ayrılır. Bu bir yönüyle annenin çocuğuna, yanı sıra çocuğun da annesine sarılmasına benzer. Elbette ki çocuğun sarılması ancak, anne sarılmasının niteliği bilinerek en iyi şekilde yapılabilir. Annenin kolları nereden geçiyor, o kollar onu ne kadar sıkıyor, annenin sarılacak nereleri var, sarılmak için

nerelerini kendine bırakmış, bunlar çocuk tarafından bilinirse kuşkusuz sarılmak iki taraftan da en sıkı şekilde olur. Annenin bacaklarına sarılmak başka, kollarına, gövdesine sarılmak başka, başına sarılmak yine başkadır. Sarılacak olana neresi bırakıldıysa oraya sarılmak uygundur daima. Her anne çoğu zaman aynı olsa da her çocuk başkadır şüphesiz, dolayısıyla her sarılma ayrıdır.

Benzer olarak her ahlaki cevherin doğrusu başkadır, doğru bir tane olsaydı her çocuk anneye bir şekilde sarılırdı, dolayısıyla evrensel bütünlüğe insanın vereceği katkı sınırlı kalırdı.

Çocuklar en iyi kendi aralarındaki bütünlükten öğrenir. Konuşmayı aylardır sökemeyen, tuvalet eğitimini haftalardır alamayan çocuklar kreşe gittiklerinde bu ikisini birkaç haftaya kalmadan beceririler. Dolayısıyla taklit etmek öğrenmenin en etkin yollarından biridir insan soyu için. Evrensel bütünlüğe katılmanın ve bir ahlaki cevhere dönüşmenin yolu, o nedenle başka ahlaki cevherleri taklit ve takip etmekle başlasa da mutlaka taklit ve takibin bitip kendi başına kalmayla sonlanır.

Ahlaki cevher hâline gelmek genellikle bir sıkıntıyla başlar. Ahlaki cevher özelliği henüz bulunmayan, ama bu yönde bir potansiyeli olan insan ahlakdışı davranışları sırasında sıkıntı yaşamaya başlar ilkin. Bunun nedeni kişinin başka insanlar, diğer canlılar ve nesnelerle kendini derin bir yerden ortaklık içinde hissetme yetisinden gelir. Bu yeti nedeniyle kişi, ahlaksızlık yaptığı kişiyi derinden kendi parçası olarak görerek, kendini kendine karşı ahlaksız davranmış gibi hisseder. Kendisi olana karşı ahlakdışı davranmak kişiyi sıkıntıya sokar ve bu sıkıntıdan kişi kendini bir ahlaki cevher hâline getirerek kurtulur.

Ahlaki cevherin başat özelliği kendini neredeyse "tutkulu" diyebileceğimiz kadar temiz yürekli hissetmesidir. Bu kişilerin, ahlakdışı bir davranış gösterdiklerinde kendilerini affetmek için içlerinde bir yargısal düzenekleri yoktur, olsa da cezaları ağırdır. Bu nedenle her ahlaki cevher en sonunda pasif bir cevher hâline döner, affetmenin olmadığı yerde çünkü sönme zorunludur. Halbuki ahlaki cevherlerin olabildiğince aktif kalması ve dinamik bir uygulayıcı olarak devam edebilmesi gerekir. Uzun süreli sıkıntılar ya ahlaktan çıkmak ile ya da daha üst bir ahlaki davranış kalıbına girmekle ve belki de ahlaki bir cevhere dönüşmekle sonuçlanır. Nesneleri ve insanları anlayan ve dolayısıyla onların ontojenik varlığını kabullenen herkes, onlarla arasında var ol-

duğunu hissettiği ortaklık üzerinden zorunlu olarak ahlaki bir dereceye yükselir. Bu yükselme çetin bir mücadelenin sonunda olur, o mücadeleye imrenen başkaları önce onu taklit ederek, sonra da kendi başlarına kendi mücadelelerini vererek ahlaki derecelerini yükseltirler. Söz konusu mücadele sıklıkla insanın kendi yaşamında ve başkasının yaşamında karşılaştığı travmatik olaylar üzerinden olur. Bu davranışı aynısıyla bedende hasara uğramış bir uzvun işlevini yerine getirmek üzere diğer uzuvların işlev alanlarını genişletmesine ve bu yolla bedenin kendini az buçuk doğrultmasına benzer. Bir insanın yaşadığı travma diğer insanların vicdani hesaplaşmaları üzerinden soğurulur ve insanlığın o travma yüzünden eğrilmiş gidişi düzeltilerek rayına sokulur. Bu nedenle vicdan doğrultucu bir manivela, o manivelaya sahip tek tek ahlaki cevherler de doğrultucu odaklardır. Vicdan hassas ölçer bir pusuladır, pusula herhangi bir kişinin yaşadığı travmayla beraber doğru yönden sapar, beraberinde ahlaki cevherler devreye girerek düzeltmeyi sağlarlar.

Ahlaki cevherlerin düzeltme davranışının aslı bütünü sağlamak ya da korumak amaçlıdır şüphesiz. Eğer travma geçirmiş insanla ortak bütünün içinde bulunmasaydık ona karşı, kendi bütünümüzü dağıtma pahasına nasıl bir vicdani ilgi duyabilirdik? Bu ilginin nedeni, travma geçirmiş kişinin travması soğurulmadan kaldıkça bizim somut bütünlüğümüzü, travma nedeniyle tehdit altına girmiş ortak bütün üzerinden kontrolsüz biçimde parçalayacak bir tehdit oluşturmasıdır. Bu nedenle biz, söz konusu kişiyle kendi bütünlüğümüzü vicdan denen düzenek üzerinden kontrollü veya kontrolsüz biçimde bir nebze bozup bir parçamızı ona katarak onda yeniden bir bütünlük kurma ya/ya da onunla aramızda eskiden beri varolan bütünlüğü yeniden sağlama yoluna gideriz. İnsan insanla, köpek köpekle olan bütünlüğü bilir, insanların arasındayken insana, köpeklerin arasındayken de köpeğe kolay kolay bir şey olmamasının nedeni budur. Her köpek bir aradayken başka köpekleri daha kolay kendi parçası kabul eder. Biz başkasıyız, hasta olan kendini başkası hâline getirebildikçe ya da getirebildiği kadar düzelir.

Gerçek hayatta kişinin kendi somut bütünlüğünü koruma çabasındaki yoğunluğunun, insan ortak benliğini taşıyan soyut bütünlük içinde eşdeğer büyüklükte olmamasının nedeni, gerçek hayattaki varoluş lehine olan söz konusu farkın yarattığı alana ahlaki cevherlerin yerleşmiş olmasındandır ve hatta ahlaki cevherlerden, kendilerine ayrılmış alanı besiyeri olarak kullanıp kendi kendilerinin doğuşunu buradan gerçekleştirmeleri beklenir. Her canlının, biyolojik/psikolojik gıda sağlayıcı besin dolu bir alanı vardır, bu alana insan bir kerede ve bir kez doğar. Ahlaki cevherler ise somut ve soyut bütünlükler arasındaki farklardan oluşan boş ve besleyici alanlara çok kerede ve çok kez doğarlar ki, bu doğumlar peş peşe gelen rahim sancıları gibi fasılalı ağrılarla çileli biçimde ancak gerçekleşir. Bir ahlaki cevher insanlığın en zor elde edilmiş en kıymetli üyesidir. Neden zor elde edilmiştir? Çünkü söz konusu boşluk, insanın bedensel somut bütünlüğünü emebilecek negatif bir basınca sahiptir. Boşluk somut bütünlüğü dağıtıcı, soyut bütünlüğü ise kurucu bir vasfa sahip olduğu için, orada yaşam bir yarısı dondurulup bir yarısı kavrulan bir bedenin içinde yaşamak ve yaşarken de o bedenin canlılığını korumak çabasını içerir. Nitekim onlar ahlaki cevherlik becerisini elde ettiklerinde, dağılmış bir bedenle somut bir bütünlüğü ancak soyut bütünlük kazanarak koruyabilirler. "Bütünleşebildiğin kadar bütünleş, bütünleştirebildiğin kadar bütünleştir, sonra da bütünleştirebildiğinin içinde yeniden bütünleş" her ahlaki cevherin temel şiarı olmalıdır. Onlar insanlık bütününün en temiz hamallarıdır. Bu hamalların, uzun ömürlü davranış kalıplarına sahip olanlar olarak, en güvenilir merkezlerden en bilinmez/güvenilmez alanlara doğru giden kıyamet yolculukları vardır! Bu yolu yürürken zorlandıkları şey elbette ki, doğduğu gibi kalanları öldüğü gibi olacak olmaya doğru mümkün olduğunca hızlı taşımak zorunda olmalarıdır. Bunu yaparken ellerindeki en kuvvetli araç, kendilerindeki bütünü anlamak yolunda kendilerini olabildiğince derin kazmaktır, çünkü evrensel bütün son kertede insanın kendindeki bütündür. Bu kazıyla soyut bütün kendini, somut olanın ötesinde incelikli biçimde örerek ancak var edebilir. Kazıdan sonra insanın bütün oluşları, bağları ve davranışları her ayrıntısıyla aydınlanan bütünü küçük büyük her olayda, ilgili ilgisiz her karşılaşmada ele verir. Bu nedenle ahlaki cevher doğal bir fizikçidir, bir matematikçi, kimyacı, edebiyatçı,

psikolog ve filozoftur. Ahlaki bir cevher hâline gelmiş insan neresini eksik bırakıp hangi tarafına ihanet edebilir? Yalnızca bütünleyen insan, varoluşla tümden ortak olan insan her tür ihanetin dışında kalabilir, çünkü o, tümden ihanetten arınmış bir işlemi fizikçi, kimyacı, matematikçi, edebiyatçı, psikolog ve filozof olmadan yerine getiremez; bilgelik ahlaki cevherlik yolunda bir mertebedir. Bu mertebe onlara, bütün içindeki hiçbir şeyin mutlak olmadığının, sadece mutlaklık izlenimi bırakan yavaşlıklar taşıdığının bilgisini vererek belirsizlik ve kararsızlığın şeylerin yapısındaki temel öğe olduğu sezgisini verir, böylece o, şüphecilik (septisizm) kazanarak ahlakı statik değil dinamik biçimde kovalamayı öğrenmiş olur.

Modern toplum içinde ahlaki cevherlerin, bireysel bedensel zihinsel insani bütünlükleri daha geniş bütünlerin içine sokabilmesinin önündeki engel paradır. Nasıl kokain kullanan bir kişinin davranışları, artık kişiliğine göre değil de kokainin beyinde yarattığı etkilere göre belirleniyor ve kişiliğe ait ne var ne yoksa silinip süpürülüyorsa, paranın olduğu toplumda da kişinin davranışları "profesyonellik" denen bir kalıp üzerinden şekillenir. Bir potansiyel olarak "doğru insan", bu kalıp içindeyken kendindeki bütünü ortaya çıkaramadan kalır. Para insandaki bütünün birkaç parçasını bütünün kendinden başarıyla ayırıp kendine yapıştırır ve kendi bütünü, paranın bütününü oluşturur. Böyle bir ortamda ahlaki cevherlerin, her bedeli ödeyebilen sonsuz zenginlikteki hiçbir koşulda tükenmeyen benlikleriyle yaşamın gerçek köklerini bularak ilerlemeleri ayrı bir önem taşır, yaşam varolan kesif varsanılar nedeniyle artık sadece köklerde kalmıştır çünkü. Bu köklerin en sağlamı ortaklıktır. İnsan ortak olabildiğinde, insana ait bu temel bütünü oluşturabildiğinde ahlaki davranışlar bütününün içine girmiş demektir, çünkü ahlak başka şekilde sürmediği gibi ortaklık da başka şekilde sürmez. Ortaklıkta bütünü yıkıcı sorun, ortaklardan birinin yetinmeyen, dolayısıyla sözde ortak olmasıdır. Yetinmeyen ortak, kendi bütünlüğünü sağlayamamış ortak olduğu için, söz konusu bütünlüğü ortağının haklarını çalarak tamamlamaya çabalar, dolayısıyla ortaklık sonlanır. Yetinen ortak ise kendi bütünlüğünü kendi içinden ve önceden sağlamış bulunduğu için ortağının haklarını koruyarak ortaklığı erdemli biçimde sürdürür. Yetinmez ortaklarla kurulan ortaklıklar erdemli ortakların

kimler olduğunu ortaya çıkarmaktan başka bir işe yaramazlar, bu tür bir işe yararlığın sonucunda belirlenen erdemli ortaklar sonradan bir araya gelip daha üst düzeyde ve tam bir ortaklık kurarlar.

İnsani rollerdeki bize ahlaklı ve ahlaksız gelen farklılıklar asla temel farklılıklar değil, renk farklılıklarıdır, renklerdeki farklılıklar üzerinden insani bütün tamamlanır. Tek renk ne kadar iyi çevrelenmiş, sınırlanmış olursa olsun asla bir bütün oluşturamaz; bütün olması için diğer renklerin ortaya çıkması ve hepsinin bir arada durması gerekir. Bir arada duruşu sağlayan şey parçaların birbirine tahammülüdür, tahammül olmadıkça bütünlüğün korunması neredeyse olanaksızdır. Ahlaka en büyük katkı onun için eylem değil duruştur, derken kastettiğimiz budur. Bir duruş ki, farklı olanların tümüne, bütünde asli parçalar olduklarını ve yerinden oynatıldıklarında bütünün bütünlüğünün kaçınılmaz olarak bozulacağını kendi bütünlerine hissettirir.

Ahlak yalnızca dinamik bir inat değil, aynı zamanda doğup büyüyen, serpilip gelişen canlı bir organik yapıdır; her parçaya alabildiğine bulaşır, onları kendinden ibaret yapışkan bir sıvının içinde tutar. Yapılan en büyük ahlaksızlıkta bile ahlaktan kurtuluş mümkün değildir, immoralizm de son kertede moralizmdir; kendi dışımızdaki bütünden kendi içimizdeki bütüne doğru devamlı bir sızıntı vardır, arada taş da olsa çiçek de olsa bu böyledir, su gibi her bünyeyi delip geçer o.

Bir açıdan bakıldığında vicdan (conscientia) ortakların içimizdeki derin sesidir, ortaklığın daha da bütünleyici olması için ortakların yaptığı çağrı ve onların içimizdeki parçasıdır. Dolayısıyla ortak olmayan vicdan olmadığı kadar, ortak olmayan ahlak da yoktur. O zaman vicdan toplam bir etkiyse onun nedeni nerededir? Hangi neden vicdan gibi bir etkiyle sonuçlanır? Bunu bulabilmek için vicdanın pratik olarak nasıl iş gördüğüne bakmak gerekir. Vicdan temel olarak içimizde başkalarının haklarını bize karşı koruyan bir yargıçtır ve bu yargıç daha iyisiyle değiştirilemez. Başkalarının temsilcisi olan yargıcı, kısaca başkalarını içimize kim koymuştur? Bunu bizim yapmadığımız açıktır, çünkü biz ancak kendi hakkımızı savunan bir temsilci

koyabiliriz içimize. İçimizde başkaları varsa o hâlimizle biz en azından bir kısmımızla başkalarının ürünüyüzdür. Başka bir deyişle dışımızdaki bütünlerin tamamlayıcı parçaları içimizden geçer, vicdan bu bütünlerin bizdeki parçalarının kendilerinin tamamlanmışlığını bozmayacak bir biçim ve hâlde kalmalarını beklemeleridir. Vicdan, insani bütünün kopmasını engelleyen insana ait iç kuvvettir.

Bütünün dışımızdaki kısımlarına ait başkaları sadece bir kısım insan olamaz, çünkü vicdan sadece bir kısım insanın hakkını değil bir bütünün hakkını savunur. Varolan bütün kim tarafından temsil edilir? Bu Tanrı değildir, çünkü Tanrı, taşların toprakların, ateşin, gazın da yaratıcısıdır. Halbuki biz onlara karşı vicdani bir duygu duymayız ya da duysak bile diğeri bunun o kadar önüne geçer ki, diğerinin koyu gölgesi altında o seçilemez. Bu öyle bir temsilci olmalıdır ki, içinde hem başka insanlar hem de bizzat kendimiz olalım. Böylece biz bir haksızlık gördüğümüzde bu haksızlığın aynı zamanda kendimize karşı yapılmış olduğunu düşünelim ki, vicdanımız huzursuz olsun. Öyleyse vicdan başka insanlar üzerinden kendimize yapılan haksızlığa işaret eder diyebiliriz. İçinde kendimiz dahil herkesin olduğu, bu herkesin, tek kişiye yapılan haksızlığı genele yayacak şekilde organik biçimde bağlı bulunduğu yegâne yapı ortak benliktir. İnsanlar aralarında ancak ortaklık olduğunda birilerine yapılmış olanı kendilerine yapılmış kabul ederler. Demek ki ortak benlik bütün üyelerini birbirine doğru örmüş ve bu örgüden birer parçayı herkeste aynı olacak nitelikte, fakat herkeste ayrı olacak nicelikte tekil insanlara yerleştirmiştir. Ortaklığın sürmesi ortakların gösterdiği eşzamanlı ritme oldukça bağlıdır, ritim olmadan ortaklık olmaz. Her vicdanlı kişide içte kesintisiz süren bir titreme vardır ve söz konusu titreme ortaklık ritminin kendisi olup, vicdanın nedeni her daim müzikalitesi olan, o müzikle tek tek insanları ağaç dalları gibi beraberce dalgalandıran ortak benliğin varlığıdır diyebiliriz. Ortak benlik herkesin bu ritme katılmasını *emosyon sosyalizasyon* üzerinden sağlarken, kimsenin bu ritmin dışına düşmemesini de *korku* ile gerçekleştirir.

Ortak benlik bu nedenle hayvani bir canlı, insani bir Tanrı'dır, insanın en büyük bütünlüğü olarak çünkü evrenin bütünlüğüne doğru insan tarafından büyütülmüş en büyük bütündür. Bir canlıdır, çünkü kendisi için iyi olanı hesaplar, hisseder ve

anlar. Bir Tanrı'dır, çünkü evrensel bütünlüğe en yakın üst düzey ortaklıktır. Onun kendini bir insan aracılığıyla ifşa ettiği durum, bir iyilikten yararlanma ya da bir kötülükten sakınmanın olmadığı hâldir. İnsanların bu hâldeyken sürekli birbirlerinin iyiliğini istediği, kötülüğün ise akla gelmediği bir durum söz konusudur. Çünkü bir ortaklık içindeyken benlik, sendeki kısmın ben olduğunu, bendeki kısmın ise sen olduğunu açıklıkla bilir. Bu aynısıyla bir annenin kendi kanının çocuğunda dolaştığını bilmesi ve bu ortaklık duygusuyla beraber, onu hem taşınan ortak kan aracılığıyla içinden hem de gözleriyle dışından görebilmesi nedeniyle ona kendine hâkim olduğu kadar hâkim olduğu hissini edinir ve bu yüksek dereceden hâkimiyet duygusu annenin bebeği kendisi olarak hissetmesine neden olur; insan ancak hâkim olabileceği kadarına "biz" der, hâkim olduğunu "ben" addeder.

Vicdan içimizde başkalarının, başkaları içinde de kendimizin ortaklık haklarıdır. İnsanın özü bu ortaklıktadır, nasıl varlığı sonuna kadar soysak sonunda kendisiyle hiç bağdaşmayan, kendisinin karşıtı bir öz olan yokluğa ulaşırsak, tekil insanı da soydukça soyduğumuzda onun özü olarak sonunda karşımıza çıkacak olan çoklu bir ortaklıktır, yani ortak benliktir. Onda ortaklığı sağlayan en önemli bağ, insanlar arasındaki her türlü açıklıktır; kolların açıklığı, kucağın açıklığı, ağzın açıklığı, zihnin açıklığı, duyguların açıklığı ve özellikle gözlerin açıklığı insanlar arasındaki doğrudan bir bağ oluşturarak ortak benliğin zeminini verir. Ortak benliğin varlığına ilişkin kanıtları günlük hayatımızda çokça görürüz: İnsanlar ölen kişinin yasını tutmak ya da onu kendilerinde yaşatmak için ölünün elbiselerini giyerek dolaşırlar bir süre, sonra rüyalarında ölen ya da yaşayan başka kişilerin izdüşümü kendi benliklerinin üzerine düşer.

Varlık nasıl yokluk olmadan bir öz tutturamazsa, insan da ortaklık olmadan bir öz bir maya tutturamaz, dış kabuğu olan eti, iç direği olan kemiği olmadan yığılır kalır. Dolayısıyla tekil insanın özü ortak benliktedir, metafizikçilerin söylediği gibi nesneler nasıl ilk tözden geliyorsa, tek tek her insanın *beni* de ilk benden yani ortak benlikten gelir ve bu öz herkese geçtiği şekliyle *kişisel ortak benlik*[6] olarak yaklaşık olarak aynıdır. Öz,

6. T.M. Ceylan, *Nesne Benliği, Psikofelsefi Bütünleştirme*, Ayrıntı Yayınları, 2013.

ortak benlik parçası olarak yeryüzüne bırakılır ve *nesne benliği* hâlinde ondan farklılaşıp nesnelerle karşılaşarak "kabuklanır" Kabuklanmanın ilk şartı içgüdülerin bastırılmasıdır; ortak benlik oysa içgüdüleri bütün canlılığıyla taşır ve insanın içindeki hayvani özü söndürmeden yaşatır. Dolayısıyla ahlak evvel emirde nesne benliğinin işidir, ortak benliğinse özellikle işi değildir, içgüdülerin söndürülmesi insan için yaşamın sonudur. Nesne benliği oluşumu ortak benliğin kendi hayatiyetini sürdürmek için bulduğu olağanüstü çözümdür; kendi yapamadığını temsilcisine yaptıran bir çözüm... Nesne benliğindeki kabuk kişinin ortak benlikten getirdiği özü yaşanmış belli bir zamanın sonunda az biraz değiştirerek ona geri verir. Biz biliyoruz ki, sinir hücreleri arasındaki bağlantılar sabit değildir, öğrenme ve tecrübeyle bağlantılar bir miktar değiştirilir.[7] Ortak benlik kendini ve dolayısıyla nesne belitlerine verdiği özü zaman içinde koşullara uygun olarak değiştirmiş olur. O nedenle ortak benliğe ait özün içinde dünyanın bütün nesnelerine ait izler vardır, nesne benliği gerçek dünyada bu izlerin ait olduğu gerçek nesnelerle karşılaştığında, söz konusu gerçek nesneler, geçmiş kuşaklara ait izlerin neler olduğunu, o izleri taşıyan zihne açıklarlar. Yani insan zihni aktif olarak algılamaz, sadece içinde taşıdığı izler gerçek dünyadaki karşılıkları olan nesnelerle eşleşir ve her biri böylece aktifleşir, zihin izlerdeki bu aktifleşmeyi pasif olarak kaydeder. Bir nesneyi anlamak denen şey budur. Ortak benlik nesnelerin izlerini, nesne benliği ise nesnelerin kendini kanlı canlı taşıyarak yaşam bulur. Taşıdığı izlerle nesneleri eşleştiremeyen (nesneye çıkamayan) hiçbir benlik gerçek dünyaya doğru dışlaşamadığı için yaşıyor ve anlıyor kabul edilemez. Anlamanın olması için çünkü, nesnenin zihne girip aktif olarak geçmiş kuşakların nesne benliklerince yaratılmış izini araması, bulması ve kendi iziyle eşleşip onu şimdiki nesne benliğine ait zihne göstermesi gerekir. Bunun için açıktır ki, insanın nesneye çıkması, onu içine çekmesi ve sonra da onu sindirmesi gerekir. Bütün bu aşamalarda benlik yaptığı içevurumların sonunda depresyon, bunaltı ve somatizasyon bozuklukları, dışavurum sonucunda ise dürtüsellik yaşar.

7. J.M. Oldham, "Genes, Brains and Self Understanding", *Psychiatry, Psychoanalysis and the New Biology of Mind*, (Der.) E.R. Kandel, American Pssychiatric Publishing, s. 380, Washington DC, 2005.

Nesnenin içe çekilmesi gülümsemeyle başlar, nesnenin sindirilmesi ise asıl olarak sevgiyle olur. Onun için en azından insan ilişkilerinde sadece sevginin değil, aynı zamanda gülümsemenin de öznenin nesne bilgisini edinmesi, nesnenin kendi izini seçebilmesi ve bu temelde nesne benliğinin gelişmesi açısından kurucu bir özelliği vardır. Her gülümseme içeri girmeye, her sevgi de işgal edilmeye izin vermek anlamına gelmektedir; işgal edilmek kendi parçalarını ortak kullanıma açmak anlamı taşıdığından ortak bütüne teklifsiz katılım niyetini içerir.

İnsan, şeylerin kendini arama ve anlama aracıdır. Bir çınar, eğer bilecekse çınar olduğunu bunu ancak insan zihni aracılığıyla yapabilir. İnsan, varolana varoluşu anlatma ve bu şekilde varoluşu genişleterek daha geniş bir bütünlüğe ulaşma amacına doğrudan hizmet eder. İnsan sayesinde varoluşsal bütünlük tahayyül edilemez boyutlarda genişlemiştir. Her kurulan bütün, yeni bir varolan yaratarak insan zihninde kendi yerini açar ve kendine ait yeni bilgiyi kasasına koyar. Bilinçaltı, yuvaya konacak bilgiyle doluyken, bilinç yuvaya sızmış bilgiyi korur. Bilinçaltı toprak altında yaşayan solucanlar gibi kıvıl kıvıldır, suyu içmiş toprakla beraber solucanlar nasıl yüzeye fırlarsa nesnesiyle eşleşen izler de ışığı içmiş gibi aydınlanarak bilince sızar.

İnsandaki arzular canlıların bilinci ise duyular da nesnelerin bilincidir. Nesne insana dokunduğunda onun zihninde gidip kendi izini bulur ve kendine ait izin kodunun açılmasıyla o konuyla ilgili bilinç gelip zihne yerleşir. Duyular bedende bir kere döndüğünde duygu olurken, duygular zihinde iki kere döndüğünde bilinç olur. Dolayısıyla duyu kendisinin duygusunu, duygu da kendisinin bilincini yaratmaktadır. Duygu duyunun, bilinçse duygunun insan tarafından yükseltilmiş hâlidir. İnsanda yeteri kadar yükselen her şey sonunda bilinçle karşılaşmakta, bilince ulaşan ise uzun soluklu olarak yerinde saymaktadır.

Vicdan başkalarıyla ortaklığı sağlamaz, yalnızca bize başkalarıyla ortak olduğumuzu ifşa eder. Yani biz vicdansızlık yaptığımızda yalnızca başkalarıyla ortaklık kuramamış olmayız, aynı zamanda başkalarıyla ortaklığımızı tanımamış da oluruz. Yani biz vicdansız olduğumuzda hâlâ birileri bize karşı vicdanlı olmaya devam edebilir, çünkü onlar bizim kendilerine ait bir parça olduğumuzun ayırdındadırlar. Bu ayırt etme asla bilinç yoluyla yapılmaz, duyumsama ve sezgi yoluyla yapılır. İçine her

bakan kendindeki ortağı ve ortaklığı görür. Zihin aynılıkları değil, ayrılıkları görmeye hazırlıklıdır. Dolayısıyla zihnin ilerleyebileceği bir alan değildir vicdan üzerinden ortaklığa ulaşmak. Zihin bir yanılsamayla daha çok ortaklığı söker, söker ki nesneye çıkılabilsin. Dolayısıyla duygular insanı insana çekerken, zihin nesneye doğru çeker.

Nesnenin kendini zihne bir türlü sunuşu vardır, nesnenin kendisi ayrı, kendisini zihne sunuşu ayrıdır. Zihne sunulmuş nesne, nesnenin kendisinden azdır, dolayısıyla nesnenin her bir zihne kendini sunuşlarının toplamı nesnenin kendisine yaklaşır. Nesneye ait tam bilgi, binlerce zihne binlerce sunuşun entegrali olduğuna göre, nesneye ait bilginin tamamlanmaya ya da gerçeğe en yakın şekli zihinsel ortaklıklar üzerinden sağlanır. Dolayısıyla nesnenin kendine en yakın bilginin elde edilmesi, mümkün olduğunca fazla zihnin nesneye doğru çekilerek söz konusu nesneye ait fazla sayıda temsil elde edilmesi ve ardından söz konusu temsillerin bir entegral oluşturacak şekilde bir araya getirilerek genişliğine ve derinliğine bir zihni ortaklığın sağlanması üzerinden mümkün olur.

Nietzsche bizi "çokluk olarak özne" kavramıyla tanıştırmıştı.[8] Bu o kadar haklı bir tanımdı ki, öznenin tekil bir yapı olarak alınmasının tutarlı tek bir yanının olmadığını kendiliğinden ortaya seriyordu. Eğer özne çoklu bir yapı ise bunun içinde zorunluluk, sorumluluk, özgürlük ve ahlak bulunması olağan bir durum olmalıdır. Çünkü sınırlı ve sonlu bir bünye içinde birden fazla parça ya/ya da temsil ancak aralarında her birinin hakkını koruyan bir sözleşme varsa yaşayabilir. Buna rağmen, gerçek böyle olmasına rağmen, tekil olanın kendini algılamasının ters yönde, öznenin tekil olduğu yönünde olmasından ötürü öznenin keyfî, ahlakdışı ve sorumsuz davranması söz konusu olur. Gerçekte çokluyken algılamada tekil yanılsamasına sahip öznenin nesneye çıkışta yeterince enerjik olabilmesi için bu yanılsamaya ihtiyacı vardır. Nesne çünkü kendine enerjisini kaybetmiş biçimde gelen hiçbir özneye kendini teslim etmez ve her nesnenin hakkını vermiş bir nesne benliğinin kurulumuna izin

8. Ö.S. Durgun, "Kuyuya Atılan Üç Taş, Ben, Doğruluk ve Gerçeklik.", *Felsefe Tartışmaları* 29, s. 95, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002.

vermez. Kötülük, nesne benliğinin enerji için ödediği bedeldir. Diğer yandan vicdanın ve ahlakın işleyebilmesi ve bu işlekliğin üzerinde gelip gideceği sahici bir ortaklığın yeşerebilmesi için özgürlüğün bulunması gerekir. Özgürlüğün olmadığı yerde kişi ne vicdansızlık ne de ahlaksızlıkla suçlanabilir. Özgürlük, farklı olanların kurabileceği uç ortaklıklara zemin verici olarak yüksek bir vicdana sahip ruhların serpilip gelişmesine müsaade eder. Özgürlüğün olmadığı yerde alternatiflere sahip olmamak nedeniyle kişi, girdiği çılgınlık nöbetlerinden dahi sorumlu tutulamaz. Sadece bu da değildir, özgürlüğün olmadığı yerde özgürlüğü hedefleyen bir davranıştan da bahsedemeyiz. Oysa ahlak en yüksek şekliyle özgürlüğün üzerinde oturup özgürlüğü gözeten davranışlarda görülür. Özgürlük olmaksızın yaratıcı bir kayıtsızlık hâline (apathie) ulaşmak mümkün değildir.

İnsanın başkalarının çağrısını dinlemesi; dinleyen için değilse de, gözleyen için hep şaşırtıcı olmuştur. Her konuşma bizi kendimizden çıkararak çıplak ve konuşana doğru çakılı bırakır. Birden o sıra insan konuşana ait oluverir, kulağından diline kadar kelepçelenir. Dinlemek konuşana aitliğin en güzel örneğidir. O sıra konuşan insan başkasının kulağı üzerinden kendini dinlemekte olduğu kadar, dinleyen insan da konuşan üzerinden kendini söylemektedir.

İnsan başkalarının ortasına doğduğu kadar, başkalarının ortalaması olarak da doğar. Dolayısıyla içimizde gelmiş geçmiş, gelmiş ama geçmemiş başka insanları taşırız, içimizde onlar olmadığında (otistikler) ya da olsalar bile azaldıklarında (şizoid kişilikler) hastalanırız, insansız kalmak hastalıktır. İnsansız olduğumuzda çünkü kolu bacağı, gözü kulağı olmamak, bir nevi organsız kalmak gibi kendi yankımızı duyamayız. Yankımız olmadığında da başka insanların sınır çekmediği, elvermediği hâlde, başka insanlarca yapılmamış olarak kalırız. Daha da ötesi başka insanlardaki parçalarımızı kaybeder, tek parça bir hayat, hayat olmayan bir hayat süreriz. Başka insanlardaki organlarımız arasında süren *sosyal metabolizma*mız kurur, yalnızca fizyolojik bir metabolizmaya mecbur oluruz. Halbuki sosyal metabolizma yaşamın en güçlü damarıdır ve ortak benliğin

besleyici kanıdır. Bencil bir insan o yüzden durmaksızın kanayan bir organsızlık hâli ve bir türlü döngüsünü kuramamış, metabolit üretemeyen dumur sebebidir. Sosyal metabolizma nesne benliğinin kendisi için gerekli metabolitleri başkaları üzerinden üretme imkânı tanıyarak bir canlı ağı içinde yer bulmamıza imkân verir. Biz başkalarının, başkaları bizim metabolitlerimizi üretir, bu karşılıklı ortaklık, her birimizi diğer herkes için ve herkesi her birimiz için yaşamsal bir üretim üssü hâline sokar. Aynısıyla gübresi bir yerden, suyu başka yerden, havası her yerden gelen bir ağaç gibi. Vicdan o yüzden hem göz göze bakan, yani kendi bir çift gözüyle başkasındaki diğer çift gözüne bakan insanın kendinden duyduğu utançtır hem de kilit altındaki tek tek insanların başka insanlarda kalmış çift çift gözleri için aldığı, yani insanın kendisinin kendine karşı taşıdığı şeffaflıktır. Dolayısıyla vicdan, insanın ikisi başkasında kalmak üzere en az iki çift göz taşımasını gerektirir. Nasıl fizyolojik metabolizmanın sert kuralları varsa sosyal olanının da aynı sertlikte kuralları vardır. Karşılıklılık, kolaylaştırıcılık, sosyal parçalara ait ağın tümünü hissetmeye neden olacak derin bir anlama kabiliyeti ve kendiliğindenlik bu kuralların ilk ağızda akla gelenleridir. Dolayısıyla sosyal metabolizma ağı içinde bulunmak, bir bütünlük içinde kalabilen otonom ve dinamik bir etkinliği zorunlu kılar.

İnsan her yapılan hesapta esir çıkmaktadır. Bütünün içinde bir parça, bütünün dışına çıkmadıkça hangi hesabı eksik verebilir ki? Bunun için bazılarının hesabı kasten eksik verilmelidir ki, hesabı tam verilenlerle aynı bütün içinde kalamasın ve kendine başka bütünler yaratsın. *Sorumlu özgür* demek; o yüzden sosyal metabolizma ağından atılmış olan olmak kadar, atılmış olmanın ortak benliğin dışına fırlatılmış olmak demek olmadığını, sadece onun kendine çok uzak noktalarda yeni kaleler yapıp onların savunmasına ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle kendinin o uzak yere sahip olduğu kişisel beceriye güvenilerek öncü kuvvet hâlinde tayin olunduğunu bilmek, bu yüzden atılmamış olanlardan daha da sorumlu olmak demektir. Aynısıyla anavatan toprağından uzak kaleler içinde bin bir dikkatle yaşamak gibi. Sorumlu olmak; sosyal metabolizma ağından faydalanan bugünün insanı olmaksa, sorumlu özgür olmak sosyal metabolizmadan alabildiğine az faydalanan ya da neredeyse hiç faydalanmayan

gelecek insanı olmak ya da belki her zamana ait olsa bile gerçek anlamıyla daha da insan olmak demektir.

Aristoteles bize insan olduğumuzu hatırlatırken neden Tanrı olamayacağımızı da söylemişti.[9] Aristoteles haklıydı, Tanrı'nın çünkü sorumlu olmasına ihtiyaç olsa bile gerek yoktu, ama insanın sorumluluğuna ihtiyaç olmasa bile gerek vardı ve onun özgürlüğü bile sorumluluğunu iyi biçimde yerine getirebilsin diyeydi. Çünkü ancak özgür insan, hem sorumluluğu köklü hissederdi hem de sorumluluğunu kendinden beklenenin daha da üstünde yerine getirebilme ihtimalini canlı tutardı. Çünkü ancak özgür insan, insanlığından taşacak derecede Tanrısal bir yön taşırdı.

Ahlak son kertede bireysel ihtiyaçlara ilişkin toplumsal bir sıra bilgisidir. İstemek eğer bir ihtiyaçlar bileşkesi ise, ahlak da bir kişiye ait bileşkenin diğerlerinin bileşikleri arasına bir nizam çerçevesinde yerleştirilmesine ilişkin bir ön kabul sahibi olmak demektir. Bu kabulün en iyi öğrenildiği yer hayvanlar için sürüler, insanlar için toplumlardır. Buralarda çünkü her birey bir adım geride kalmayı, isteklerine sırası gelene kadar dizgin vurmayı iyi biçimde öğrenir. Ahlak içselleştirilmiş şekliyle söz konusu sosyal grupların içinde neredeyse dil gibi emilerek öğrenilir. Aynı nedenle kişi ne ölçüde sosyal grupların dışına düşerse ahlak da aynısıyla kullanılmayan dil gibi unutulur, çünkü insan içinde olmayan insana pratik olarak ahlak gerekmez; o çünkü ortak olunanlarla birlikte yol alma biçimidir daha çok. Ama beraber olmayanın ortak aldığı bir yol olabilir mi?

Ahlak, her tek kişiden birikerek olmuş bir toplumun her tek kişisinde biriktirdiği iç yasalardır. Toplum bu konuda tek tek üyelerini diğer üyelerin okuduğu yazılı kitaplar gibi kullanır. Her üyeden okunan yasa ve uygulama okuyanda yeniden yazılır, yeniden okunur. Aynısıyla organik, dinamik capcanlı evcil bir hayvanın sürekli yanımızda olması ve bu yolla üzerinde küçük denemeler yapabildiğimiz için kolayca davranışlarını anlamamız gibi... Nasıl nesneleri tam olarak oldukları gibi bilemiyor, zihnimizdeki temsilleri üzerinden gerçek hâllerini varsayımsal olarak anlayabiliyorsak, ortak benliğin içine yazılmış varsayımsal ortaklık yasalarının her bir tekil zihne yansımasını da ahlak

9. N. Erkızan, "Aristoteles'te Entelecheia ve Energeia Terimlerine İlişkin Bazı Tartışmalar", *Felsefe Tartışmaları* 29, s. 55, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002.

yasaları olarak kabul ediyoruz. O yüzden zihnimizdeki ahlak yasaları ölüdür, ama ortak benliğin içindeki ilk hâlleri bir hayvan kadar canlıdır. Eğer zihindeki ölü ne kadar canlandırılır, ona ilk olduğundaki gibi ne kadar dinamizm kazandırılırsa ahlak da uyulmaz yasalar olmaktan o kadar çıkar.

İnsan geçmiş toplumlarda varolan ahlak kurallarına, "atalarımız geçmişte böyle davranmış" diyerek bugün de uymaya kalkıştığına göre, geçmiş toplumlarla kendisi arasında ahlaki yönden doğrudan bir bağ kuruyor demektir. Daha da ötesi yine insan gelecek toplumlara miras bırakmak üzere bazı saptamalar yapıp geleceği, sonraki kuşakları korumak adına davranabiliyor ise gelecek kuşakların da kendisiyle bağlantısı olacağını düşünüyor demektir. O zaman insan kendini hangi düzenek üzerinde gelip giderek geleceğe ve geçmişe bağlar? Bu düzenek kuşkusuz ortak benliktir. Ortak benlik, geçmiş insan ve tahmini gelecek insan varoluşlarının şimdiki insan zihni içinde tutulmuş hâlleriyse, söz konusu şimdiki zihin yapısı bu ortaklığın omurgasını hangi düzenekten oluşturacaktır? Bu düzenek ahlak yasalarıdır. O yüzden ahlak yasaları basit toplumsal işlerlik yasaları değildir, geçmişi geleceği, o yüzden de aşkınlığı bulunan ve tek tek tekil insanların varoluşuyla dengelenemeyecek kadar fazladan ağırlığı olan yasalardır. Ortak benlik ne kadar geniş bir havuzdan besleniyorsa, geçmişte ve şimdide üyeleri ne kadar farklı kişilik ve özellikteki insanlardan oluşmuş ise ahlak yasaları da o kadar aşkındır.

Ortak benliğin zihinsel temsili genetik bir kod ile aktarılmaktan başka, toplumsal ortaklığa yatkın davranış kalıpları da genetik kod ile aktarılır, dolayısıyla insan türünün genetik havuzu içinde iki ayrı koldan ortak benlik yolağı yürür. Kuşkusuz bu iki yolak arasında bir etkileşim söz konusudur, ortaklığa yatkın davranış kalıpları zihni, zihin de ortaklığa yatkın davranış kalıplarını etkiler.

Söz konusu aşkınlık ahlak yasalarını bir çeşit kült hâline getirir. Aynısıyla ortak benlikte olduğu gibi, söz konusu yasalarla ilgili olarak yeterince bilgilenmesek de gerektiği kadar bilgi sahibiyizdir. Ortak bir benliğimiz olduğuna dair bilinç nasıl en ayrık duran insanda bile varsa, ortak benlik yasaları olarak ahlak da en ahlaksız görüneni-mizin içinde bile eksiksiz biçimde vardır. Ahlak bizim kabulümüze bağlı bir şey değildir, o bizim

kabulümüzün üstünden aşıp biz insanlara gelir; ortak benlik kendi bütünlüğünü koruyacak ve bu bütünlüğün sirayet ediciliğini rastlantıya bırakmayacak kadar yeterli deney sahibidir. O hâlde ahlak yasaları tekil insan yani nesne benliği için *a priori*, ortak benlik için *a posteriori*dir.

Buna rağmen her tekil insan kendi yaşamından edindiği bilgiyi ahlak yasalarıyla etkinleştirerek söz konusu külte mütevazı bir katkıda bulunur. Tekil deneyim, şimdiki zamanda varoluşunu sürdüren nesne benliklerinin ve geçmiş milyarlarca nesne benliğinin yaşayan ortaklıklarının içinden gelen yasalarla çarpıştırılır ve katkı o şekilde yapılır; yani ortada hem tek tek insanların hem de karşılıklı etkileşim hâlindeki toplu hâlde insanların söz konusu yasalara yaptığı bileşik bir katkı vardır.

İnsan aradaki ortaklığı hissedecek durumda değilse, örneğin empati kabiliyetini yaşama geçiren "ayna nöronları" tahrip eden bir beyin travması, bunama ya da inme nedeniyle önemli ölçüde empatiden yoksun kalmışsa bu kişinin ahlaki yasalara ilişkin kültü derinden hissetmesini bekleyemeyiz. Ahlak her şeyden önce insanlarla özel bir işbirliği yaratan kurgunun altını doldurur. Bu kurguyu anlamaya yeteneği olmayana ahlaki göreneklerin (*moral customs*) sızmasını ya da sızsa bile sızdığı yerden dışa vurmasını bekleyemeyiz.

İnsan görmeden ormanda tek başına büyüyen, bir ayna olmadığı için kendi yüzünü bilmeyen, dolayısıyla başka bir insan görse onun kendine benzerliğini anlamayan insanın bile bir insan gördüğünde, onu hayvandan ayırarak onunla işbirliği ve ortaklık aradığını fark ederiz. Sadece insanla değil hayvanla bile ortaklık kurmaya çalışan yine insan olur; hayvanların evcilleştirilip ehlileştirilmesi dahi özel bir ortaklık biçimidir. Ortaklık kölesi olarak her tekil insan bir *ortaklık içgüdüsü*ne sahiptir. *Ortaklık içgüdüsü* üreme, hayatta kalma, açlık gibi temel bir içgüdü olmasa da yuva kurmak gibi ikinci dereceden bir içgüdüdür. İnsan nereye gitse bir ortak arar, bellediği ortağının yokluğunu ilk adımda fark eder. Aile örneğin olağanüstü bir ortaklık yapısıdır. Ahlak bu içgüdüye dayanır. Dikkat edilirse insan toplumlarında her ortaklık birimine ilişkin ayrı bir ahlak yapısı vardır. Heller bunu, "katmanlı toplumlarda ahlaki görenekler de katmanlı hâle gelir"

diyerek açıklamıştır.[10] Örneğin ailesel ortaklığın bir bileşeni ensest yasağıdır. Yine iş ortaklığının temelini kişisel disiplin, yerine geçme, sınır bilme ve minimum düzeyde de olsa fedakârlık oluşturur, yüksek düzeyde fedakârlık ise ikili ortaklığın yani dost ahlakının temelini verir. Sonuç olarak ortaklığın olmadığı yerde ahlaktan söz edemeyiz. Eğer bir toplumda ahlakdışılık alıp başını yürümüşse, bu durum ahlak kurallarının yokluğundan değil, o kuralların tutunacağı ortaklığı hazmetmiş "kemikli" bir toplum yapısının bulunmamasından kaynaklanır. Ahlak kuralları, diğer bütün kurallar gibi hayata geçmek için kendine bir "zemin" bulmak ister. Kast içeren toplumlarda örneğin ilginç olarak erkeklerin Tanrı buyruğu ahlaki kurallara serbestçe seçim (*liberum arbitrium*) yapan özgür iradeleriyle boyun eğmeleri söz konusu iken, köleler Roma'da ahlaki kurallara kendi iradeleriyle değil söz konusu özgür erkeklerin iradeleri üzerinden boyun eğerleri söz konusuydu, onların doğrudan Tanrı emirlerini alma ayrıcalığı yoktu. Bu, insan toplumlarının kendi içlerinde diğer hiyerarşilerin yanında bir de ahlaki hiyerarşi taşıdıklarını gösterir, evrimin canlıları hiyerarşik bir düzene oturtmasının ahlaka kadar uzayabilen yansımalarıdır bunlar; eski günlerde evrim düşüncesi olgunlaşmamıştı, ama o devirde bile bilinçaltına sızan bu düzenek insanda ahlaka kadar uzanan davranışlar bütününde alttan alta statik bir dışavurum gösteriyordu.

> *Özgür irade: Yeri gelmişken özgür iradeyle ilgili bir parantez açmak gereği duyuyoruz. İnsanın çok şeyi kendi özgür iradesiyle karar altına aldığı söylenir. Ama karar süreçlerini etkileyen beyne uyarı girişleri, söz konusu kararın bilinçte belirmesinden beş yüz milisaniye önce gerçekleşir. Yani bilinç bir karar vermeden beş yüz milisaniye önce beyin ilgili uyaranı içine almış ve onunla ilgili bilinç öncesi bir hazırlık yapmış bulunmaktadır. Bilinç bu hazırlığın beş yüz milisaniye sonrasında söz konusu hazırlığın zemininde bir karara varır ve tabii ki karar normal koşullarda hazırlığın yönlendirdiği yönde alınır. Dolayısıyla özgür irade kararları, zannedildiği gibi tümüyle bağımsız biçimde, kişinin hiçbir koşulu gözetmeden arzularının yönlendirdiği şekilde aldığı kararlar olmaktan çok, beynin karar mekanizmalarıyla ilgili olmayan bölümlerinden önceden gelen verilerin çok katmanlı olarak işlenmesi sonucunda, onlara bağlı olarak aldığı kararlardır. Dolayısıyla bilinç aldığı kararlarda özgür iradenin seçimlerinden çok beynin farklı seviyelerinde*

10. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 58, Ayrıntı Yayınları, 2006.

bir dizi işlemden geçirilmiş bilgi yükünü hesaba katar görünmektedir, bu da gerçek anlamda iradenin özgür olduğunu değil, aksine kişinin geçmişine, çevresine, kalıtsal özelliklerine bağlı olduğunu gösterir. Bu nedenle düşündüğümüzü düşünen tarafımız olarak "meta benlik" dahi beyne giren uyarılardan vareste değildir.

Geçmişte de ahlak sahibi azımsanmayacak sayıda insan toplumsal kast yapısına çıkabildikleri kadar karşı çıktılar; yeryüzünde bugün de bir kast sistemi ve yine bir ahlak hiyerarşisi var, bu hiyerarşinin Roma'dakinden tek farkı bugünkünün adının konulmamış bulunması ve bu adsızlığın da hiyerarşinin bir parçası olmasıdır. Hiyerarşiyi ortaya çıkarıp adını koymak hiyerarşide dibi boylamak anlamına geliyor bugün, sistem çünkü doğadan taklitle kurulmuş ya da daha geniş bir söylemle söylersek dolaylı olarak doğanın kurduğu bir örgüdür ve hiyerarşinin en tepesindeki "azizler" için neredeyse kutsal bir hak elde etme aracıdır.

Nasıl nesne bilgimizin kaynağı "dış duyu" ve "ben" bilgisinin kaynağı da Locke'a göre "iç duyu" ise ahlak bilgisinin kaynağı da "ortak duyu" olmalıdır. Ortak olarak duyumsadığımız şeyler ortak olarak yapacağımız şeylerin temelini verir. Ortak duyunun temelini de ortaklık içgüdüsü vermektedir, son tahlilde ahlaki yapının dayanağı içgüdüsel bir zemindir. Onun için kazaya uğramış bir insana, yardıma muhtaç olana düşünmeden kendiliğimizden yardım ederiz. Bu hızlı müdahale içgüdüden gelir, ortak duyudan geçer, ortak benlikte barınır.

Biz burada iç duyuyu deneyci filozofların belirlediği "düşünüm"den çok daha geniş tutuyoruz, çünkü iç duyu, özellikle de ben bilgisine kaynaklık edecek olan iç duyu bedensel duyudan kaynaklanır. İç organlardan gelen kinestetik duyu yolları, kas ve ekstremitelerinden gelen proprioseptif duyular söz konusu iç duyuya en az düşünüm kadar veri sağlar. Benzer şekilde ortaklık içgüdüsü de ortak duyuya zemin verir ve bu yolla insanın ilerleyişini bir ortaklık içinde sağ salim gerçekleştirir. Ortak duyuya yeterince sahip olmayan şizoid ve otistik kişilerin yaşamdaki yürüyüşleri yeterince dengeli olamaz, ortaklığı hissedemeyen gerçek bir ortaklık projesi olan toplum yaşamının içinde debelenmekten kurtulamaz. Dolayısıyla yaşamdaki "doğru" yürüyüş, nesnelerin arasında ilerleyişi mümkün kılan sağlam bir dış duyuya haiz olmakla başlar, içgörüyü mümkün kılan kuvvetli bir iç duyuya sahiplik ve insanların arasında yürüyüşü mümkün kılan ortak bir duyuya aitlik üzerinden devam eder.

Nasıl dış duyuyla nesnel varlığın, iç duyuyla "ben"e ilişkin varlığın arasında izdüşümsel bir ilişki varsa, insanlar arasındaki ortaklık ve oradan oluşan ortak benlikle ahlak yasaları arasında da bire bir koşutluk vardır. Örneğin bir zamanlar insanlar birlik olup yırtıcı hayvanları nasıl avlamışlarsa, bugün de insana zararı dokunmasa da yırtıcı bir hayvan ailesini ortadan kaldırmak ahlakdışı bulunmaz. Ha keza insanlar vakti zamanında gruplaşıp nasıl birbirleriyle savaşmışlarsa bugün de savaşta bir düşman ailesini ortadan kaldırmak ahlakdışı bulunmaz. Ahlak yasaları insan ortaklığının içinden geçtiği bütün darboğazları kendi başlangıç noktası olarak alır. Örneğin insan kıyımının en yüksek noktaya çıktığı savaş, doğal afet ve kıtlık hâllerinde önceden ahlakdışı olarak görülen bazı davranışlar, aynı kuvvette ahlakdışı olarak bulunmaz. Bu dönemlerde ensest ilişkiler, evlilik dışı ilişkiler, "savaşta kıtlıkta her şey olur" denilerek bir yerde mubah sayılır. Çünkü o devrede insan türünün her ne şartta olursa olsun hayatta kalması, üreyip çoğalması artık birinci öncelik olmuştur. Ama insanın çoğalıp ürediği, var olma savaşında kritik eşiği aştığı noktada ensest yasağı yeniden önem kazanır ve aynı genetik yapıyı taşıyan kişilerin çiftleşmesi, sakat oğullar doğurmanın engellenmesi için yasaklanır. Yine insan türünün büyük bir darboğazdan geçtiği, nüfusun binlerle ifade edilecek kadar düştüğü ve Afrika'nın doğusundaki birkaç büyük mağarada sıkışıp kaldığı mini buzul dönemi yıllarında yardımlaşmanın, birbirine sarılarak ısınmanın, herkesin herkese kanıyla, canıyla destek vermesinin, ortaklığın en üst düzeye çıkarak tek bir beden hâlinde yaşamayı zorunlu kılmasının ortaya çıktığı zamanlarda en küçük bencilliğin bile ahlaksızlık sayılmasının izlerine bugün de rastlıyoruz. Benzer şeyleri Maya Uygarlığı'nı batıran kıtlık devresinde ya da Güneydoğu Asya'da patlayarak Hindistan başta olmak üzere yeryüzünün büyük bölümünü toz bulutları altında bırakarak yaşamı yok eden afet dönemlerinde de görüyoruz. Ahlak, toplumu düştüğü darboğazlardan çıkarmış davranışların sonradan yasalaşmış hâlidir. Bu yasalar önce o günlerin tekil bireylerinin zihninde, sonra giderek insan türünün ortak benliğinde (bu benliğe ilişkin her tekil zihinde yer alan temsilde) yer etmiştir ve kendini otomatik olarak her tikel ya da tümel olayda ortaya çıkarır. Ahlak yasaları çoğu tekil olayda engelleyici, çoğu tümel davranışta ise destekleyicidir. O

yüzden ahlak yasaları tek kişilik ortamda ve çok kişi bulunsa da hiçbir riskin kalmadığı bir dünyada hemen hemen yersizdir. İnsan topluluklarını yok edecek risklerin tepeye vurduğu yerde ve zamanda da bütün kişisel hak ve özgürlükleri tümden silecek kadar büyük bir alan kazanır. O yüzden halkında farklı en ufak sese tahammül edemeyen liderler durmadan ülkelerinin tehlike altında olduğunu söylerler.

Diğer taraftan ortak duyunun yeterince güçlü biçimde duyulabilmesi için, ona destek veren iç duyu ile dış duyunun belli bir optimumdan sapmayacak şekilde hissedilmesi gerekir. Kişi kendi iç dünyasını ve nesneler dünyasını bir düzeyin altına inmeyecek, bir düzeyin de üstüne çıkmayacak şekilde hissetmelidir. Azalmış nesne duyusuyla beraber bir düzeyin üstüne çıkan iç duyudan müteşekkil şizoid bir kişilikte hissedilebilecek ne dış ne de ortak dünya alanı kalır ortada. Çok azalmış iç duyuya sahip *hipertimik* bir kişinin ise ortak duyuya kendinden katabileceği bir şey olmadığı gibi, ortak duyudan alabileceği bir yankı da bulunamaz ve bu kişilerin varlığıyla beraber ortaya sosyal bir tabasbusluk hâli çıkar. Dış duyunun yetersizliği, nesneler dünyasına ilişkin geniş bir içsel temsil oluşturamayacağı için söz konusu "azalmış" nesne temsilleri için kişi bir ortaklığa ve ona ilişkin bir duyuya da gereksinim duymayacaktır; bu hâlin dışavurumu ilgisizlik ve tutkusuzluk hâlidir. Buna karşılık dış duyunun, körelmiş bir iç duyuya oranla gereğinden fazla olması ise, duyusu elde edilmiş bunca nesneye tek başına sahip olma tutkusu geliştirerek ortaklığa ve ortak duyuya ilgisizlik ve hatta düşmanlık yaratır ve bencillikle sonuçlanır. Dolayısıyla ortak duyunun en iyi hissedildiği ve ahlaki zenginliğin en iyi yerleşeceği kişiler, iç ve dış dünyaya dengeli biçimde dönük, her iki taraftan da yeterince "malzeme" çıkarıp, bunları karşılıklı olarak (içten dışa, dıştan içe ve hatta kendinden ortak tarafa ortak taraftan kendine doğru) aktarabilen kişiler olacaktır. Bu kişilerin dünyası, onlar her türden (iç, dış, ortak) malzeme zengini oldukları ve bu zenginliğin farkında bulundukları için, sahip oldukları söz konusu malzeme türlerinin ait oldukları cenahları kuvvetli tutarak koruyabileceklerinin ayrımındadırlar. İç duyusu, içgörüsü olmayanda; yanı sıra dış duyusu, dış görüsü ve nesne bilgisi bulunmayanda olgun bir ortaklık, ortak benliğin farkına varılmış bir ortaklık duygusu ve dolayısıyla ahlak olmaz, olsa da ucube olarak kalır.

Yaşam ölüme yaklaşırken yavaşlar, oysa yeryüzünün bugünkü bilinen sorunları yaşamı tehdit eder boyutlara ulaşmak üzereyken ortak duyunun bu kadar gerilerde kalması dış duyunun oransız ve hızlı biçimde büyümesine bağlıdır. İnsanlık devasa boyutlarda dış duyu edinmiş durumdadır. İnsanın iç duyuyla dengelenmeyen bu anormal hâli, ortak benliğin farkında olacak ve ortak duyuyu algılayacak adaptasyonun oluşmasını güçleştirmektedir. İletişim, yemek ve her yerde olma çılgınlığından insanlar önlerinde ölüp giden türdaşlarına yardım edecek üç dakika bulamamaktadır. Bu hâlini insan, peşinde koştuğu nesne tarafından güçlü bir darbe almadıkça ya da evrimsel olarak yeni bir aşamaya çıkmadıkça değiştirecek gibi görünmemektedir; gelecek bekliyoruz ki, başka bir gelecekçe yok edilecektir.

Son yüzyıldakiler hariç, insanın aldığı bütün büyük darbeler kendi eseri olmayan nesne ve olayların sonuçlarıdır. Buzul devirleri, volkan patlamaları, kıtlıklar, veba ve çiçek gibi biyolojik yıkımlar doğanın eseridir, dikkate değer oranda insan katkısı yoktur. Ama son yüzyılda ortaya çıkmış olanlar ve bundan sonra ortaya çıkacak olanlar insanın katkısıyla değil, doğrudan onun eseri olarak ortaya çıkmıştır, çıkacaktır. İnsanın kendi eliyle yaratacağı yıkımları, ortak duyu yükselmeden ve onun altını dolduracak olan ortak benlik yeterince hissedilmeden ortadan kaldırmanın hayalini kurmak yanlıştır. Kişisel tahminimiz dış duyunun büyümeye devam edeceği ve şimdiden örneklerini gördüğümüz gibi dünya dışında bir yaşam kurmanın yollarını arayacağıdır. Böylece evrimsel bir farklılaşma gerçekleşip onun üzerinden ortak duyunun yeniden dengeli biçimde dağılmasının yolu açılacaktır. İnsanlar eski dünyalarda girdikleri kalıplardan ancak yeni dünyalarda çıkabilmişlerdir. Köyde edindikleri davranışları kasabada, kasabada edindiklerini şehirde bıraktıkları gibi, insan dünyada edindiklerini de kolayca Mars'ta Merih'te bırakacaktır.

Gücü istemek ve güce boyun eğmek beraber gider; bir bakıma güce en çok boyun eğene güç fazlasıyla verilir, gücü en fazla elinde tutandan da güce fazlasıyla boyun eğmesi istenir. Ahlak ortaklık anayasasıdır, hatta daha da fazlası o bir varoluş yasasıdır;

ya da var olmak "ana"sının yanına evrensel bütünlüğü gözetme "yasa"sının konulma işlemidir basitçe. Ahlak kendimizden fazlasına çıkıp, kendimizden fazlasını kendimiz gibi düşündüğümüz yerde başlar. Dolayısıyla en dış halka olarak evrensel bütünlük halkasından daha gerideki halkalara indikçe bencilleşir, ahlakı kaybederiz, buna karşılık en dar bütünsellik halkası olan kendimizden başlayıp genişledikçe hareket tarzı (*modus operandi*) olarak adım adım ahlaklı davranışa varırız. Bir insan içteki en dar halkanın bütünlüğünü sağlayarak elde edeceğinin çok üzerinde bir faydayı evrensel bütünlük hizmetinde olduğunda elde eder. Ama bu fayda nispeten soyut ve uzak bir hedefte takılı durduğu için, kişinin somut ve yakın hedefli olarak sağladığı yarar ön plana geçer ve kişi kendini bundan alamaz, kötülük buradan çıkar sıklıkla. Kötülük başkasına yayılamadan kalmış, içinde ötekini hissedemeyen kişinin işidir.

Etrafında sayılamayacak kadar kötü insan bulunan kişi, yapılan kötülüğe musibet dileyemez, beddua edemez, çünkü o bedduayla oluşacak yeni kötü yine kendine karşı kötü olacaktır. Sonunda ne olur? Beddua okuyamayan, hepsini kendinde toplayan, dolayısıyla içindekileri çevresine yayamayan kişi günün birinde en kötü olur. Eğer ama başkalarına yayılırsa kişi, onları içinde topladığı kadar kendini de onlara bırakarak sosyal çevreyi içine alan bütünlerde kendisi açısından sıra dışı bir iyiliğin kol gezmesine neden olabilir. Yayılmış insanda korku da olmaz, çünkü korkacak olan kendisinin neredeyse tümü başkalarına emanet edilmiştir. Varoluş tek başınalık değildir, var olmak başka varolanlarla bütünlük içinde ilişki demektir. Varolanlar, var olabilmek için uzay zaman yüklemini üzerlerine almış olmaktan başka aralarında bütünlüklü bir ilişki kurmak yüklemini de almışlardır. Dolayısıyla ilişkisi olmayan varolan olamaz. Başka bazı özgün yapıdaki varolanlar için ek bazı yüklemler de gereklidir, örneğin insan için düşünme, duyma, değişme, ilişki kurma yüklemleri diğer yüklemlerin yanında önem taşır. Her yüklem uzamsal ve zamansal olarak tanımlanabilir durumdadır. Örneğin ilişki kurma yüklemi uzamsal ve zamansal olarak iç içe geçmeye karşılık gelir. İlişki, varoluşun kendinde olduğu kadar kendinden başkasında da yayılış hâlidir. O zaman bu yayılma ilişkisini ne düzenleyecektir? Düzenleyici şüphesiz, varoluştaki ortaklığı sindirmiş olmanın ve sindirime uygun davranmanın

çıkarttığı bir kalıp olan ahlaktır. Ahlak insanın üzerine yapışan bir yama gibi öğrenilmez, içte bulunur ve dıştan sökülemez, koparılmaz, koparılmaya çalışıldıkça etle birlikte kanar, ruhla birlikte sızar; ete de ruha da yapışıktır o. O olmadan hangi yolla olursa olsun bir ruh dinginliğine (ataraxia) ulaşmak mümkün değildir. Ruh insanın kendi iç ortaklığının ürünüdür, sevgi ise insanın dış ortaklıklarının taşıdığı auradır.

Goethe, "otuz yaşın üzerinde herkes kendi yüzünden sorumludur" demişti.[11] Onun gibi bizde, "otuz beş, altmış beş yaş arası herkes kendi kötülüğünden sorumludur" diyoruz. Yaşı altmış beş ile sınırlıyoruz, çünkü ondan sonra insanın bilişsel yetenekleri zayıflamaya başlıyor ve otuz beş yaş altındakilerde olduğu gibi tecrübe eksikliği ve abartılı tutku fazlalığı sahibi olmasalar da, dürtü kontrol zayıflığı, yeni şeyleri öğrenme zafiyeti gösterebiliyorlar. Dolayısıyla o yaşlardan sonra başkasının içinde doğan kötülükten kolay kaçılamayacağı gibi, kendi içinde doğan kötülük de kolay atılamaz olur. Pekâlâ, insan otuz beş, altmış beş yaş arası kendini kötülükten nasıl korur? Bunun yolu kendini kendin kadar bütün tutmak, ardından kendini dostlarla bütün tutmak, kendini ailenle, toplumla bütün tutmak ve nihayet kendini evrenle bütün tutmaktan geçer. Ama insan kendini evrenle nasıl bütün tutabilir, bu elbette akılla olacak şey değildir. Çünkü akıl, insanın içine kolay kolay bir evren yerleştiremez bir, içinde evren olanın evrenle bütünleştiğini anlayamaz bu da iki. Bu bütünlüğün nasıl olacağını hissedecek olan sezgidir. Bir oğul ailesiyle nasıl bütünleşmektedir? Her aile üyesinin içinde ve her üyenin birbiriyle ilişkisinde kendisinin olduğunu gördüğünde kişi, kendinin parçalarını dışarıda bırakmaz ve bu parçaların üzerinde oturduğu kişi ve ilişkileri içine alarak ancak tamamlanacağını hisseder. Yani kişi soyut bir sevgi sonucu değil, kendini tamamlamak peşinde dışarıdaki parçalarını içine sokmaya çabalarken zorunlu olarak aile üyelerini de içine almış olur, çünkü aile üyeleri söz konusu parçalara yapışıktır. Dolayısıyla insanın kendi bütününü başka bütünlere doğru genişletmesinin ve sonra da bu yeni bütünü daha başka büyük bütünlere doğru yaymasının altında yatan temel etmen, kişinin kendi bütününü bir geniş bütünün üyelerinde ve ilişkilerinde görmesine bağlıdır.

11. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 77, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Biz buna soyut olarak sevgi diyoruz. Benzer şekilde kendini evren ile bütünleşmiş olarak algılamak da kendi bütününü evrenin parçalarında görebilmekle ilgilidir. Pekâlâ, evrenin parçalarında kendini görmek ne yolla kolaylaşabilir? Bu yol, evrensel bütüne en yakın büyüklükteki bütünü evrenin parçalarında görmek, sonra evrenden bir küçük bütünde evrenden üç küçük bütünü görmek ve bu sırayı kişinin kendi bütününe kadar indirmek yoludur. Her bir sonraki bütünün parçalarında bir önceki bütünü görmek, sonunda en büyük bütünde en küçük bütünlerden biri olarak kendini görmekle sonuçlanır ve bu yolla en küçük bütün en büyük bütünle birleşmiş olur. Bir insan kendinden üç büyük bütünle bütünleştiğinde evrenle de bütünleşmesinin yolunu açar. Çünkü insan kendinden sonraki iki büyük bütünün (aile ve toplum) üyeleriyle zaten iç içe yaşar ve o nedenle onlarla bütünleşmek somut olduğu kadar kolay bir işlemdir. Ama üçüncü dereceden büyük bütünlerle bütünleşmek aynı somutlukla gerçekleşmeyebilir. O nedenle üçüncü dereceden bütün, çoğu zaman sağladığı soyut perspektif üzerinden kişiyi evrensel bütünleşmeye kadar götürür, en soyut bütünleşme budur. Dikkat ve sonrasında sezgi, insan için iç içe geçmiş bütünlükler dizgesi üzerinden evrensel bütünlüğe ulaşmanın araçlarıdır. Kendini evrenin her parçasında görebilmek bütün bir evreni içine doldurabilir hâle getirir insanı. Evren insana bu kadar kolay dolar ve o insanı kendi parçaları üzerinde bu kadar kolay ve açık biçimde taşır. Bunun başlangıcı çocukluktur, eğer bir insanın eli tutulmuşsa çocukluğunda, o insan bütünlüğe açılmıştır, yok el itilmişse insan bütünlüklere az çok kapatılmıştır. Pratik olarak biz bütünlüklere açık olmayı pozitivite, kapalı olmayı ise negativite olarak biliriz. Pozitivite yalnız el tutmakla kalmaz elbette. El tutabilecek durumda olmak, ait olunan ortak benliğin mevcudiyetini hissetmekle olur.

İnsanı dünyaya süren ortak benlik bu sürüşün izlerini o kişiye ait nesne benliği üzerinde silmeden bırakırsa kişi bütünleşmeye açık olur. Aksi durumda izler özellikle silinir ve bu tarz bir nesne benliğinin kendi bütünlüğü, başka bütünlerle bütünlenmeden taşınır ve daha büyük bütünlükler yaratmak konusunda özellikle izole kalır. İzolasyon, bütüne karşı yarattığı açlık üzerinden daha büyük bütünler oluşturacak sıçramalara öncülük eder. İzolasyon sonraki büyük bütünleşmeleri bir açlık doğurarak yaratırken, izolasyon olmadan sıradan bütünleşmeler ise nesne benliğinin

içinde kalmış ortak benliğe ait güçlü izleri ortaya çıkartır. Bu izler sayesinde kişi kendi bütünlüğünü sağlamakla yetinmez, ötekini de kapsayarak daha büyük bir bütün olmaya çalışır, bunun yanında ötekinin de kendini kapsamasını kolaylaştırır.

Kişinin başkaları için olma çabası içinde olduğunun en iyi göstergesi, başkalarının da onun için olmaya çabalamasıdır. Eğer başkaları onu da içine alacak bir bütün kurmaya çabalıyorsa, o da başkalarının içinde olacağı bir bütün kurmaya çalışıyor demektir. Dolayısıyla hemen şimdinin kendini aşan bütünleri ve dolayısıyla bugünün ahlakı ortak benlik üzerinden, yarının bütünleri ve dolayısıyla ahlakı da nesne benliği üzerinden kurulur.

Ortak benlik üzerinden kurulan sıradan bütünlüklerin temel özelliği insanların en çok konuşmalarına yansır. Bu tarz konuşma, dertleşme, kendini ifşa etme ya da iç dökme biçiminde görülür; bunların hepsinde, ortak benlikten gelen "aynı olma" özelliğinden ötürü kim olduğuna bakılmaksızın karşıdaki kişiye ihtiyaç duyma hali vardır. Karşıdaki kim olursa olsun o kadar bendendir ki, hatta benden olmadığını düşündüren davranış tarzı gösterse dahi yine de bendendir ki ben ona anlatırım, sonradan pişman olacağımı (nesne benliğinin izolasyonla kendini daha büyük bütünlere hazır tutmasının almış olduğu yara nedeniyle ortaya çıkan pişmanlık) bilsem bile onunla dertleşir, içimi dökerim. İnsanların doğru kararlar alabilmesi için doğru pişmanlıklar duyabilmesi gerekir. Karşıdaki kişi iyi de olsa kötü de olsa taşıdığı ortak benlik parçası nedeniyle benden biridir ve benim bana ilişkin anlattıklarım biraz da ona aittir. Nesne benliğini geliştirmeden, yani kişisel bütünlüğünü kesifleştirmeden, sadece ortak benliğin izleri üzerinden başkalarıyla bütünlük kuranlar, söz konusu bütünlüğü oldukça kolay, kendiliğinden, iki deredeki suyun birleşip bir ırmak olması gibi doğal biçimde oluşturur ve aynı doğallıkla ırmağın bir parçasının yeraltına, bir parçasının yerüstüne ayrılması gibi daha büyük bir bütün oluşturmadan ayrılırlar. Buna karşılık nesne benliğinin kendi bütünlüğünü başka nesne benlikleriyle nispeten izolasyon içinde kesifleştirmesinden sonra kurulan bütünlükler ise başka türlüdür; bunlar yapılandırılmış bütünlükler olup kendi denklerini değil, kendilerini daha büyük bütünlerin içine yerleştirecek olanları ararlar. Böylesi kişisel bütünlükleri bir saatin dişlile-

rine benzetebiliriz; dişliler, kendilerini birbirlerine uyacak ve diyelim saat gibi çok daha büyük bir bütünü yaratacak tarzda oldurmuşlardır. Bunlar mükemmel uyumdan ötürü birbirleriyle sanki kendi kendilerine konuşuyormuş gibi konuşurlar, çünkü kendisi başkasına öylesine uyumlu yapılandırılmıştır ki, bu yapı ağzını açtığı zaman her daim başkasının da anlayacağı bir konuşma meydana gelir. Bu tür ilişkilerde davranışlar bir ahlak kuramı koyuyormuş ya da Kant'ın deyişiyle bir ahlak maksimi yaratıyormuş gibidir. Bu bütünlüklerde nesne benlikleri izolasyonla o kadar kesif hâle gelmişlerdir ki, birbirlerine ancak yeniden ve dinamik biçimde yapılanarak uyum sağlayabilirler.

İyi ve kötü insan iyilik ve kötülüğü *a priori* olarak getirir. Dünyaya geldikten sonra insan kendi içinde iyiliği ve kötülüğü incelterek birbirine yaklaştırır. Çünkü nesneler dünyası içinde mutlak iyilik ve mutlak kötülük diye bir şey yoktur. Nesnel dünya bu tür uçlara savrulmuş hasletleri soğurabilecek genlikte değildir. Onun için iyi insan, kötü insan ve hem iyi hem kötü insan nesneden aldıkları eğitimle birbirlerine yaklaşır, ama yine de aralarında apaçık görülebilecek biçimde derin bir yarık kalır. Onun için örneğin yaşlıların kötülüğü, eğitilmiş kötülük olup iyiliğe yakındır ve yine yaşlıların iyiliği, eğitilmiş bir iyilik olup kötülüğe yakındır ve bu nedenle her ikisi de az yönüyle içtenlik taşır. İyilik ya da kötülük taşıyıcısı olarak söz konusu içtenliği, en çok gençlerde görüyoruz. Gençlerin o yaşa kadar getirdiği iyilik ya da kötülük duyguları ta ilk canlıya kadar dayanan bir varoluş gösterdiği için en primitif hâlleriyle kendilerini dışa vurur. Platon'un dediği gibi kimsenin malı yokken kimsenin iyiliği de kötülüğü de yoktu, henüz yaşamlarında bir şeye sahip olmamış gençlerin iyiliği de kötülüğü de o yüzden gerçek bir iyilik ve kötülüğe benzemez, onların ki daha çok yapılması gerekenin yapılıyor ya da ortak benliğin söylediğini onların basitçe uyguluyor olması gibidir. Herkes kendini ötekine özne değil de bir nesne gibi sunarsa eğer gençlerinkine benzer şekilde insanların birbirine kötülük etmesi kadar, iyilik de etmesi zorlaşacaktır ya da karşılıklı olarak yapılanları, iyilik ve kötülükten daha şiddetli şeyler olsalar bile iyilik ve kötülük olarak adlandırmak kolay

olmayacaktır. Leibniz'in söylediği gibi, dünyada her şey ve her davranış mümkün olan şeylerin ve davranışların en yetkinidir ve gençler bu yetkinliği mükemmel birer iletici olarak nesnel dünyaya aktarırlar. Bir bütünü tamamlayan söz konusu yetkinlikleri iyi ya da kötü olarak adlandırmak o nedenle zordur. İyi ya da kötü değil, bir bütünü farklı yerlerinden farklı şekillerde tamamlayan nesneler, olaylar ya da davranışlar vardır.

İnsanın iç ortaklığı olarak ruh ve dış ortaklığı olarak sevgi, ahlak yasasında o kadar temeldir ki üzerlerine hangi değiştirici nitelik eklenirse eklensin hep var olmaya ve ona karakter vermeye devam ederler. Bundan belki elli kuşak sonra insanlar ne kadar biyomekanik karakter kazanmış olurlarsa olsunlar ve bugünden o güne ahlak ne boyutta değişirse değişsin içinde ortaklığa temel veren insan ruhu ve sevgisi hep olacaktır. Değişimle birlikte değişmeyen şeyler olduğuna göre ahlakta onlar asıldır. Aslen ruh, içimizde dönüp duran canlılığın zihnimizdeki daimi temsiliyse, bu temsilin dış dünyadaki karşılığı olarak, insan bedenlerinin birbirine sarılması ve aradaki sınırların kalkması, bütünleşme ve bu bütünün tekil insan zihnindeki temsilinin ortak benlik diye görünmesi söz konusudur. Ruh onun için ahlakta asıldır. Benzer şekilde insan bedenlerinin ve davranışlarının birbirine geçişkenliği üzerinden yaratılan sevgi, insan ortaklığının en somut ifadelendirmesi olarak ahlakın başka bir temel taşıdır; bu taşlar insan insanlığında durdukça yerinden kalkmaz.

İnsan ortaklığının ve dolayısıyla ahlakının bir matematiği vardır. Ortaklık matematiği birliktelik sinerjizmasına dayanır. Ortaklıkta üç kişinin gücü tek hedefe yöneldiğinde üç değil beştir. Hedef dışı alanlarda ama tek tek kişilerin gücü bir değil yarımdır. Örneğin sosyoekonomik olarak varoluş-yokoluş sürecine düşmüş bir ailenin tek tek üyeleri güçlü bir dayanışma göstererek, en yaşlısından en gencine kadar bir dayanışmayla para kazanma çabasına girdiklerinde diyelim beş yıl içinde belki aileyi bataktan çıkarırlar ama, tek tek üyeler de bu süre içinde yaşamlarından çok şey kaybetmiş olur. Çalışmaktan çocuklar okulunu bitiremez, kızlar evlenme yaşını aşar. Ortaklık matematiği, tek tek iyi olmayı değil, sosyal bir bütün olarak ayakta

kalmayı hedef alır. Bu bütünü korumanın yaptırımsız yasası ahlak kuralları olarak geçer. Örneğin toplum aleyhine olan her şey ahlaksızlık olarak görülür ve her "ahlakdışı davranan birey"in üzerine toplumun geri kalan üyeleri ortak bir saldırı başlatarak onu kendi isteklerinden ödün verdirerek ahlak içi davranışa çekmeye çalışır. Dolayısıyla toplumun ortak yararını gözeten ahlak içi davranışı kişiler kendi bireysel isteklerinden kesinti yaparak oluşturur. Ahlaki davranış modüllerine katılmak için kişiler kendi bireysel davranışlarından ne kadar kesinti yapmışlarsa o modüllerin o kadar kuvvetli savunusu, savunucusu olmuşlar demektir. Örneğin toplumda cinsel özgürlük karşıtı ahlak yapısı ne kadar belirginse tek tek kişiler cinsel özgürlüklerinden yüksek ölçüde taviz vermiş oldukları için bu yasağın savunusu o ölçüde kuvvetli, savunucusu o ölçüde fazladır ve yasağı delen her davranış şiddetli tepki görür. Söz konusu şiddet ahlak savunusu yapan kişilerin kendi yaşamlarından yaptıkları kesintinin kendilerine sağladığı "hak" ile bu kesintiyi yapmayanların yaşamlarından sözümona "alacaklı" olduklarını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Cinsel özgürlüklerinden toplumsal ahlak için vazgeçtiklerini iddia edenler bilinçaltında toplumdan alacaklı oldukları düşüncesiyle doludur ve bu alacaklarını cinsel özgürlüğünden vazgeçmeyen toplum parçalarından tahsil ederler. Tersine söz konusu yasak ne ölçüde gevşekse toplum üyeleri cinsel özgürlüklerinden fazla taviz vermemiş oldukları, yani bu yasak için bir bedel ödememiş bulundukları için yasağı bu yönde delen hemen hiçbir davranışa tepki göstermezler. Sonuç olarak bir ahlak yasasının tabu olma ölçüsü yasa uğruna birey başına düşen ortalama fedakârlık miktarına paraleldir. Bazı toplumlarda bir grup kişi yasa için bireysel özgürlüğünden önemli ölçüde vazgeçse bile, çoğunluk bu yönde bir çaba göstermediği ve kişi başına düşen ortalama fedakârlık miktarı düşük kaldığı için ahlak yasası tabu özelliği kazanamaz. Bunun tersi de doğru olabilir, geniş bir toplum kesimi bireysel özgürlüğünden çok az vazgeçip genel olarak söz konusu ahlak yasasına zayıf biçimde karşı dursa bile, azınlık bir grup bireysel özgürlüğünden tümüyle vazgeçerek, vazgeçilen ortalama özgürlük miktarını yüksek bir noktaya çektiği için söz konusu ahlak yasasını yine de tabu hâline getirebilir. Bu aynısıyla elindeki avucundaki her şeyi ortaya koyarak ortak bir şirket kurmuş beş kişiden dördünün şirketin

parasını har vurup harman savuran beşinci kişiye karşı şiddetli bir tepki göstermelerine benzer. Ortaklığa büyük yatırım yapılmışsa ortaklık kutsanmış demektir ve ona küçük olsun büyük olsun her zarar veren kişi lanetlenir. Dolayısıyla lanet okumanın olduğu yerde kuvvetli bir ortaklık ya da ortaklık beklentisinin yanında kişilerin ortaklık için ödediği büyük bir bedel vardır.

Öte yandan bir örf ya da âdet (örneğin kız çocuklarının öldürülmesi) ne kadar mantıkdışı olursa olsun, eğer o uğurda kişiler kendi hayatlarından kendi elleriyle ne kadar somut kayba uğramışsa (diyelim kendi çocuklarını öldürmüşse) yasa en katı hâliyle yerleşir. Bu aynısıyla yüksek debide akan bir nehre benzer, bu nehir toprağı hızla oyarak kendi yatağını geri dönüşümü olmayacak biçimde derinleştiren bir nehirdir. Yatak bir defa oluştuktan sonra sosyal bir deprem vb gibi büyük bir dönüştürücü olmadıkça değişmez ve önündeki tek imkân yatakta daha da derinleşmek olarak kalır.

Yeterince derinleşmiş bir yatakta değişmenin son ve kesin yolu elbette suyun kurumasıdır. Yani verdiğimiz örnek için konuşursak nüfusun tehlikeli bir sınıra kadar azalması gen havuzunun iyiden iyiye daralması, insanın biyolojik kimyasal bir değişimle yok olma tehdidinin iyice yaklaşmasıdır.

Ahlak kuramsal olarak en yüksek derecede evrensel bütünlüğü gözeterek elde edilebilir, pratik olarak da davranışın içinden ahlakdışı tarafları soyup sökerek kazanılır. Bir davranışlar bütününün içinden ahlakdışı tarafları soymak demek, geride yaklaşık olarak ahlak içi davranışa ulaşmak anlamına gelir. Bir davranışta ahlaklı olandan çok ahlaksız olan taraf kolay tanınır; insan toplulukları yüzyıllardır içlerinde kendi ortak benliklerinin zararına davrananları tespit etmekte koşullanmışlardır. O nedenle ahlakdışından kolayca soyulmuş insan davranışı ortalama olarak hep ahlaklı bir davranış olarak kalacaktır. "Ortalama olarak" diyoruz çünkü bu tür bir soyma işlemi yaklaşık olarak herkesin onaylayacağı şekilde ve genelgeçer kurallara uygun olarak yapıldığından ortalama bir işlemdir ve dolayısıyla geride soyulmadan kalan ahlaki davranış ortalama bir ahlaki davranış olarak ortaya çıkacaktır. Nasıl Kant düşüncelerimizi

zorunlu kılan evrensel mantık yasaları olduğundan bahsetmişse, eylemlerimizi zorunlu kılan evrensel ahlak yasaları da vardır ve bu yasalar aynısıyla mantık yasaları gibi keşfedilebilir.[12] Toplumun ortalama soyma işlemi, söz konusu yasaların el yordamıyla keşfinden başka bir şey değildir.

Bugünün insanından ama ahlakdışı davranışların soyulmasıyla geride kalacak olan şey, insanı taşımakta yetersiz kalacak bir sonuç ortaya çıkarır. Bugünün insanı anladığımız anlamda insan değildir, "humachine"dir. İnsan yarın gerçekleşecek olan biyomakine hâline doğru yavaş yavaş hazırlanmaktadır. Yarın kendinde gerçekleşecek olan mekanisiteye kolay adapte olabilmek için bugün her zamankinden fazla duygusuz, duyarsız davranır olmuştur. İnsan evrimsel olarak her zaman bir sonraki döneme, o dönem gelmeden hazırlanmıştı; silah gelmeden caniliğe, bilişim gelmeden bilgiçliğe, tarım gelmeden tembelliğe başlamıştır insan bugün de aynısıyla biyomakine olmadan makineliğe özenmekte, her hâliyle makineymiş gibi davranmaktadır. Bu dönemde insanın davranışları, "iyi", "güzel", "kötü" olarak tanımlanmaktan çok "tıkır tıkır", "köşeli", "net" gibi ifadelerle tanımlanmaktadır; muhtemelen yarın da "kare", "tam sayı", "asal sayı" gibi ifadelerle tanımlanacaktır. Böylesi gidiş içinde bir ahlak kuramı oluşturmaya çalışmak da minik minik çelik küplerden protoplazması, zarı, nükleusu olan bir amip yaratmaya benzemektedir.

İyi insan olmak, üzerinde düşündükçe derinleşen bir konudur. Bunun iki nedeni vardır; ilki kolayca tahmin edileceği üzere "iyi" kavramının ifade ettiği anlamın kişiden kişiye hem derinlik hem de genişlik olarak farklılık göstermesi ise ikincisi insanı önyargılı biçimde genelgeçer bir iyiliğe mahkûm etmiş bulunmamız ve kendimizi bu kalıbın dışındaki bir düşünceye taşıyamamamızdır. İnsan konusunda düşünüp yargıda bulunanların insan olmasından ötürü insanın iyi olması gerekmiyor. "İyi" kavramı insanın kendi içindekilere değil de kendi dışındakilere bakarak ürettiği kavramdır. Halkın ağzında örneğin "iyi insan",

12. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 51, Ayrıntı Yayınları, 2006.

"söz dinleyen insan" olarak bilinir, yani benim söylediklerimi yapan birisi benim için iyi insan anlamına gelir; ama acaba o kendisi için iyi bir insan mıdır? Sanırız burada bir şüphe vardır. Edebiyatçılar içi dolu hikâyeler, biliminsanları inandırıcı rüyalar, filozoflar eldeki üç veriden sözümona her yerde dinlenecek masallar anlatır, ama hikâyeyi, rüyayı, masalı hakikat yapacak olan sadece iyi insanlardır, gerçek iyiler söz dinleyenler değil hakikat peşinde koşanlardır, çünkü bir bütüne en gerçek hizmeti yalnızca onlar verir.

Aristoteles mutlu (*eudaiemon*) yaşamın temel kriterlerinden birisinin "kendi kendine yeterli olmak" olduğunu söylemişti.[13] Mutluluğun iyilik yaratıcı bir etmen olduğunu düşünürsek kendi kendine yeterli olmanın iyi insan olmak için önemli bir belirleyici olduğunu farz edebiliriz. Ama gerçek durum bu mudur acaba? Biliyoruz ki bazı akıllı benciller, kendi bencilliklerinin az çok farkında oldukları için zor durumda kaldıklarında kimseden fayda göremeyeceklerini bilir ve o günlere hazırlık olsun diye kendilerini her yönden yeterli hâle getirirler. Bunlar iyi insan oldukları için mi kendilerine yeterli hâle gelmiştir, kötü insan oldukları için mi? Sanıyoruz herkesin cevabı ikincisi olacaktır. İster iyide ister kötüde eşitlenelim yeterlilik kişisel bütünlüğü sağlamaya, o da büyük bütüne daha etkin biçimde katılmaya hizmet ettiği için iyidir. Çünkü ancak bu şekilde hem iyinin hem de kötünün evrensel bütünü tamamlama görevini yetkin biçimde yerine getirdiği söylenebilir.

Russell, "eziyet saplantısı" dediği bir çeşit mutsuzluk hâlinden kurtulmaktan bahsederken, dört şeyin farkında olmanın önemine işaret eder: Birincisi bir davranışın asıl nedenleri, o davranışı yapana göründüğü kadar diğerkâmlık içermez. İkincisi bir kişi kendi erdemlerini gözünde büyütmemelidir. Üçüncüsü bir kişi kendine karşı duyduğu alakayı başkalarından beklememelidir. Dördüncüsü, bir kimse, kendini bunalıma sokacak kadar insanların ilgisine mazhar olmadığını ve kendisinin başkalarınca sürekli düşünülmediğini bilmelidir.[14] Russell, insanın mutsuzluk kaynakları konusunda dört ayrı noktaya işaret ederken aslında

13. J.O. Urmson, "Dostluk ve Bencillik Üzerine", Çev. N. Erkızan, *Felsefe Tartışmaları 29*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 113-116, 2002.
14. B. Russell, *The Conquest of Happiness*, s. 73-81, Allen & Unwin, London 1930.

bencilliğin ahlaksızlığın temel etmenlerinden birisi olduğuna da dolaylı olarak gözümüzü çevirmiş olur.

Maddi temellerden bakınca, bencilliğin bazı haklı nedenleri vardır. Her insan çünkü dünyaya kendisinden bakar, kendisinden dokunur ve dünyayı kendisinden duyar, kendisinden tadar, kendisinden koklar. Dolayısıyla insan dünyada kendisini merkez alarak iş görür, işlem yapar. Böyle bir merkez olduğunun ayırdına vardığında, o merkezin üssü olarak da benliğini kurar ve dünyanın sadece kendisi üzerinden yürüdüğü yanılsamasını kendi gerçeği kabul ederek yaşam sürer. Aslında başkalarının da kendisi gibi bir özne olduğunun ve her kişinin kendi merkezi bulunduğunun farkına vardığında insan, dünyanın kendi merkezi etrafında döndüğü düşüncesinin bir yanılsama olduğunun farkına varır, buna rağmen ama yanılsamasını görünürde düzeltse de, temelde ara vermeden sürdürür. Yani her özne, o öznenin kendine göre bir tanrıdır. Bu nedenle yeryüzü, milyonlarca tanrının dolaştığı, tanrıların birbirlerinin varlığına dayanabilmek, karşıdaki benzerlerine rağmen bir tanrı olarak varlığını sürdürebilmek için çeşitli yollara başvurduğu bir yer olur. Yeryüzü açıkça bu kadar tanrı'ya yetmemektedir, o nedenle bazı tanrılıkların iptal edilebilmesi için dönüp dolaşıp köleleştirme işlemi yapılmaktadır. Bir zaman gelmekte onca isyandan sonra köleliğin bittiği ilan edilmekte birkaç yüzyıl geçmeden ama yeni kölelik şekilleri devreye sokulmaktadır. Geldiğimiz nokta zorla kölelikten isteyerek kölelik noktasıdır. Yani yeryüzünde bir grup tanrı, diğer tanrıları bu yolla tanrılıktan düşürmüş durumdadır. Bu düşüşün nereye kadar gideceği meçhuldür. Çünkü insan doğa ile bağlarını koparmış bulunduğu ve doğanın da yeniden ilişki kurulabilir hâli kalmadığı için, tanrısal düşüşün, insani bir tutamağa tutunarak durdurulabileceği konusunda şüphe bulunmaktadır. Dolayısıyla insanın, insaniliğine destek olarak ahlaki bir tutamak oluşturup ona sarılması yerinde olacaktır.

Söz konusu ahlaki tutamağın nasıl oluşturulabileceği, ilişkilerdeki öznel ve nesnel konuma ilişkin bir konudur. Bir öznenin başka bir özneye kendini sunuşu sırasında varoluşsal merkezlerin farklılığından ötürü bir çelişki oluşur. Diyelim "A" öznesine "B" öznesi topluluk içinde bir şeyler anlatıyor. Bu durumda "A" öznesi kendini özne olarak hissetmeye devam ederken, "B" öznesini, "B_1" nesnesi olarak görür, yani onu özne konumundan nesne

konumuna zorunlu olarak indirir; halbuki "B" öznesi kendini hâlâ "B" öznesi olarak görmeye devam etmektedir. Benzer şekilde "B" öznesi de "A" öznesini bu konuşma sırasında "A_1" nesnesi hâline düşürür; halbuki "A" öznesi kendini özne olarak görmeye devam etmektedir o sırada. Konuşma sırasında karşı tarafa gösterilen saygı vb tutumların asla o kişinin özne olarak görüldüğü yanılsamasına kapılmamıza neden olmaması gerekir. Çünkü konuşmanın, bir yerde karşılaşılan terslikle beraber her an hakaretamiz bir hâle dönebileceğinin ve sözümona karşıdakinin özneliğine işaret edici yanılsamayı veren söz konusu saygının pul pul dökülebileceğinin açık biçimde görülebileceği bir yana, herhangi bir özne için kendinden başka bir öznenin varlığının kabulü sadece psikolojik değil, aynı zamanda fiziksel olarak da mümkün değildir. Çünkü bir insan bütün dünyaya yalnızca kendi penceresinden baka(bili)r ve gördüğü, duyduğu, dokunduğu her şeyi nesne olarak görürken, başka bir insanı, özel bir gayret gösterse dahi nesnelerden ayırıp tekil bir "özne" olarak göremez. Dolayısıyla herkesin birbirini nesne, ama herkesin kendini özne olarak gördüğü yerde doğal olarak kaos, kaçınılmaz olarak ahlakdışılık olacaktır.

Pekâlâ, çözüm nedir? Çözüm, herkesin her ilişkide kendini nesne olarak sunması, kişisel özneliğin kişinin kendisiyle ilişki dışında ortadan kaldırılmasıdır. Pekâlâ, bir özne kendini nesne olarak sunabilir mi? Bu nasıl mümkündür? Her insan kendini tekil bir insana karşı değil belki ama, kendisinin de ortak olduğu bir insan grubuna karşı nesne olarak sunması mümkündür. İmece usulü çalışma bu tarz sunuşun dikkate değer bir örneğidir. Kişi bir ortaklık işinde bir ortak özneye karşı başkalarıyla beraber kendini nesne olarak sunar. Buradaki temel nokta ortaklığın içinde kendisinin de bulunmasıdır. İçinde kendisinin bulunmadığı özne vasfı taşıyan ortaklıklara kişi kendini nesne olarak sunamaz. Yani ortak benlik bilinci gelişmemiş birisinin herhangi bir ilişkide kendini nesne olarak sunmasını bekleyemeyiz.

> *Ortaklık bilinci açık hâle gelmiş her özne –ki her öznede açık ya da gizli olarak bu bilinç vardır– nesneyi kendinde içerir. Bir cins "Berkeley'e dönüş" ("Kant'a dönüşün tersi) anlayışını anımsatan, ama ondan öznenin Tanrı'dan farklı olarak "ortak benlik" olmasıyla ayrılan ve deneyüstü-*

cülüğe değil, deneyciliğe yaklaşan bu anlayışta, ortak benliğin deney ile deneysel sonuçların birikimiyle oluştuğu ve tekil insanlara dağıldığı fikri vardır; dolayısıyla nesnenin özneye içkinliği, deney üzerinden bir içkinliktir. Dolayısıyla söz konusu yaklaşım yüzeyde öyle görünmekle beraber "Berkeley'e dönüşe" değil, derinde "Kant'a dönüşe" yakındır.

Ama tersi durumda bu oldukça kolaylaşır, çünkü bu konumda kişi "allosteric" bir etkileşimle, nesneyken üyesi ve ortağı olduğu ortak benlik öznesi üzerinden öznelliğini güçlendirmekte; ortak benlikte öznel üye iken de ona sunduğu kendi nesnesinin nesnelliğini yükseltmektedir. Her kişi kendini üyesi olduğu ortaklığa en hasından bir nesne olarak sunmakta sakınca görmez. Buradaki önemli nokta, tekil bir öznenin, ortak bir özneye kendini katarken tekil özneliğinden ne kadar kaybedeceğidir? Aslına bakılırsa ortadaki tekil özne bir yanılsamadan ibarettir, ortak benliğin kendi bekasını sağlamak peşinde kendi parçalarını nesne benlikleri olarak ortaya sürmesinden ibarettir her bir tekil özne.[15] Yani onların asılları da birer ortak benlik parçasıdır. Hâl böyleyken kendini tekil bir özne gibi hissedip davranmak bilinçsiz bir sahteciliktir. Çünkü kişinin kendini tekil bir özne gibi hissetmesi, ortak benliğin nesneler karşısında kendi işlerini daha iyi görebilmek için kendi parçalarına yüklediği yanıltıcı bir yarı tanrılık sayesinde mümkün olur. Bir biliminsanı değil, yalnızca tarlasını ekip biçen bir köylü de kendini nesne benliği içinde bir yarı Tanrı gibi görmedikçe işini yapabilecek enerjiyi içinde toplayamaz. Bu yarı tanrılık güdülemesiyle bir yola baş koymuş gece gündüz çalışan nice insan vardır. Bu tarz haftada iki kez avlanan kaplanı, bir o kadar uyuyan aslanı düşündüğümüzde doğal bir varoluş çabası olarak görülemez. Burada aslanın kaplanın kendini gördüğünden daha başka bir kendini görüş şekli mevcuttur elbette. Bu görüş kolayca sezilebileceği gibi bir yarı tanrılık görüşüdür ve kişiye bizzat ortak benliğin kendisi tarafından empoze edilmiştir. İnsan çünkü ancak bir yarı Tanrı olduğunda ortak benliğe hizmet edecek bilgiyi nesneden çıkartmak yolunda enerji bulur. Diğer taraftan ortak benliğe dönüş, asıl olana dönüşün verdiği özel hazzı doğurduğu için kolaylaştırıcı bir özellik gösterir. Sonuç olarak her parça ortak benliğe (özneye) bir mıknatısın demir tozlarını çekmesi kadar

15. T.M. Ceylan, Nesne Benliği, *Psikofelsefi Bütünleştirme*, Ayrıntı Yayınları, 2013.

kolay katılır ve bu katılım "allosteric (Önceki bağlanan, sonradan bağlanacak olanın bağlanacağı yerin yapısını değiştirerek bağlanmayı dinamik bir yapıya döndürmesi)" etkileşim içinde şaşırtıcı bir uyumla gerçekleşir. Pekâlâ, bu katılımla öznellikten kaybedilen nedir? Hiçbir şeydir, çünkü tekil bir özne olarak kazanılanlar ortak benliğe katılarak karşılıklı etkileşim içinde çoğaltıldığı ve çoğalanlar yeniden geri alındığı için tekil öznenin kaybından ziyade, kazancı söz konusudur. Kayıp daha çok tekil öznenin özgürlük ve yaratıcılık kaybı gibi görünmektedir. Ancak bu bir yanılsamadır, çünkü tekil özne ortak özneye katılırken "allosteric" bir etkileşimi kullanarak bu katılımı yapmıştır. Yani kendisini değiştirmeksizin, ortak özneyi değiştirip kendine uygun hâle getirerek katılım gerçekleştirmiştir. Bu durum tekil öznenin, ortak özne içindeyken de tekil davranabilme serbestisine sahip olmasını getirerek, söz konusu öznenin özgürlük ve yaratıcılığını korur. Bu durumun gerçekleşmesini engelleyecek tek özellik, ortak özne yapısının kendinde "allosteric" değişime izin vermeyecek kadar katı bir oluşum göstermesi ya da ortak özne yeterince esnek olsa bile tekil öznenin kendinde köklü bir değişim yaratmaması nedeniyle ortak öznede bağlanacak anlamlı bir yer açamamasıdır. Eğer tekil özne bu güçsüzlüğü taşıyorsa, ortak özne ona bağlanacağı yeri açmaz ya da diğer tekil özneler "allosteric" bir cevapla onun bağlanmasını bozarlar, yani bu durumda o ortak öznede varolan bağlanma noktalarından herhangi birine ancak kendini değiştirip, önceden yapısal değişime uğramış noktaya kendini "uydurarak" bağlanabilir. Dolayısıyla ortak benliğe tekil özne katılımı, ona önceden bağlanmış ve bağlanmaya devam eden tekil öznelerce sürekli olarak değiştirilen ve bu yolla bağlanmayı dinamik hâle getiren bir konum taşır. Bu şekilde ortak benlik, evrensel bütünlüğün beklentileri doğrultusunda, kendini nesne benliği içindeki tekil özneler aracılığıyla dinamik biçimde sürekli olarak değiştirir. Sürekli değişim hâlindeki ortak benlik yapısı, kendindeki değişimleri nesne benliklerine aktararak tekil öznelerin kendi aralarındaki uyum prosedürü olarak ahlakı da dinamik bir değişim içinde bırakır. Bu süreğen değişim tekil özneyi elastik, ortak özneyi ise plastik bir yapıda kalmaya zorlar. Esneklik göstermeyen tekil bir öznenin yeterince özgür ve yaratıcı olduğundan şüphe etmemiz de bu nedenledir.

"Allosteric" etkileşim hem tekil öznenin ortak özneye katılımı hem de bu katılım üzerinden kendisinin nesnel bir dönüşümle ortak özneye sunuluşu mümkün olur. Yani tekil özne ikili bir karakter kazanır, hem özne kalmaya devam eder hem de nesne olur. Bu aynısıyla ucundan sararıp olgunlaşırken henüz sapı yeşil kalmış, olgunluğunun yanı sıra içinde tatlı bir mayhoşluğu da bulunduran meyvelere benzer. Söz konusu meyvelerin sapından bağlı kaldıkça olgunluğu sürer, olgunluk çürümeye yüz tutmadıkça da saptan bağlılık devam eder.

Ortak benlik, gelmiş geçmiş bütün bedenlerin benim bedenime zincir gibi eklenmiş hâlinin zihnimde kendine ilişkin yarattığı anlam iken, nesne benliği söz konusu zincirin nesneler zinciriyle birleşmiş hâlinin benim zihnimde kendine ilişkin yarattığı anlamdır. Dolayısıyla her insanın zihninde hem ortak benliğin temsil ettiği ve kendi bedenine eklenen başka bedenleri simgeleyen bir zincir (aynısıyla hayvan sürülerindeki ortak edimlerde bedenlerin birliği, bütünlüğü değişiminin yaşanması gibi), hem de nesne benliğinin temsil ettiği ortak benliğe ait zincirin nesnelerin oluşturduğu başka bir zincire eklenmiş ikinci ve uzun bir zincir bulunur. İnsan ikinci zincirin ikinci parçasından ilk parçasına doğru mümkün olduğunca fazla halka aktarmak göreviyle yükümlüdür. Böylece ortak benlik giderek daha fazla nesne bilgisine sahip olarak yeryüzünde yapacağı başka yeni işlemlerde lüzumsuz tekrarlardan ve hatalardan kurtulmuş olacaktır. Bu konudaki aracı da tekil bir özne olarak insandır; insan zincirin en uç halkası olarak çevresel koşullara nesneler dünyasına uymayan kendi zincirindeki hatayı giderme düzeneğidir ki, varolan aklıyla bunun için biçilmiş kaftandır. Ne zaman nesne benliği nesneden doğru bilgiyi çeker ve onu götürüp ortak benliğin hatalı bölümüne yapıştırır, o zaman özgüven ve benlik saygısı (self-esteem) artar, aksi durumda özgüven düşer, benliğe yabancılaşma (self-alienation) ortaya çıkar. Dolayısıyla özsaygı kişinin ortak benliğe yaptığı katkıyla ölçülür diyebiliriz.

Hem ortak benliğe hem de nesnelere ilişkin iki zincirin de ikametgâhı bedendir. İnsan zihninin bunun farkında olması, insanı, kendi zihni önünde yeryüzünün biricik kopyası olduğu düşüncesine ulaştırır haklı olarak. Hem bütün insanlığın hem de bütün nesnelerin taşıyıcısı bedendir. Beden içinde bir dünya taşıyarak benzersiz olur belki ama bu benzersizlerden

de milyarlarca vardır ve bunların her biri bir başka yönde benzersiz olsa da hep beraber bir benzersizler yığını olup sonunda benzersizlikte benzeyerek *per se* benzersizliğin benzersiz olarak algılanmasını zayıflatırlar.

Antikçağ filozofları ahlaklı davranışın mutluluk sağlayıcı olması gerektiğinden hareket etmişlerdi, Demokritos bu anlayışın babası sayılır; 18. yüzyıl aydınlanmasında da aynı mutluluk odaklı ahlak anlayışı vardır.[16] Sanırız ki ahlakı mutluluğa odaklayıp bırakmak menzili kısa tutup hedefi evrensel düzeye kilitlemek demek olur. Bir kere mutluluk kişinin kendi bütünlüğü sağlandığında (bunu çoğu kez haz yapar) sıklıkla ortaya çıkan bir durum olduğu için kapanmaya müsait bir sistemdir. Halbuki ahlaki davranış kendi üstüne kapanan bir sistem içinde ölür ve bu ölüm insanın derinliğini yeterince dolaşmamış canlı bir hayattan ölüme doğru erken bir geçiş olur. Ahlak insanın büyüklüğüyle koşut bir sonsuzluk yolu olmalıdır. Bu yolda "mutluluk" kısa bir menzile sahiptir, ondan sonraki hedef "iyi olmak"tır, peki o nereye konulacaktır, ahlakın dışına mı atılacaktır? İyilik ve mutluluk menzilleri arasında kalan huzur gibi duraklar ahlaki hedefin dışında mı tutulacaktır? Dolayısıyla mutluluk insanın ahlaki genleşmesinde daraltıcı bir zırh etkisi yapar.

Öyle insanlar vardır ki mutlu olamayacak durumdadırlar ama yine de bunu yapabilecek durumda olanlara göre ahlaken çok daha ileri davranış örnekleri gösterirler. Dolayısıyla mutluluk odaklı ahlak kuramları neresinden bakılırsa bakılsın kısırlık yaratmaktadır. Mutluluk 18. yüzyıl aydınlanmacılarının yaptığı gibi bireysel değil toplumsal düzeye çekilse bile bu tıkanmanın aşılması mümkün değildir. Çünkü öylesine toplumlar vardır ki, bir histeri nöbetine tutularak topluca kötülükten zevk alırlar, yeryüzünde topluca yapılan sadist eylemlerin az örneği yoktur. Bunlar ahlaki bütünlüğü sağlamak yolunda iyinin yanına konulmuş, iyiyi canlı tutmaya yönelik ikinci dereceden rol almanın ötesine geçemezler. Dolayısıyla mutluluk yönelimli ahlak kuramları dar çerçevede kalan, kadükleşmesi zorunlu yaklaşımlardır.

16. B. Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, İnkilap Kitabevi, s. 23-27, 1998.

Diğer taraftan mümkün olan en yüksek sayıda insanın mümkün olan en yüksek boyutta mutlu olmasını öngören *utilitarist* yaklaşımlar mutluluk arayıcı ahlaki yaklaşımlara göre daha yüksek bütünlük sağlayıcı olarak menzili nispeten uzun tutmuş yaklaşımlardır. Ancak mümkün olan en yüksek sayıda insan ve mümkün olan en yüksek derecede mutluluk bir dereceye kadar yükseldikten sonra platoya ulaşarak daha yüksek niceliğe çıkamaz olur. İnsanlara sadece mutluluk enjekte ederek mutluluğu artırmak mümkün değildir. Bu aynısıyla sadece kepekten oluşan bir hamurun ekmek olamaması gibidir. Kepeğe, onu tutması için bir miktar un karıştırmadıkça ekmek dağılır. Tekil bir insana ait olsun ya da toplumun bütününe ait olsun mutluluk, sabun kalıbı gibi mütecanis bir şekilde duramaz, o ancak bir örgünün içinden çıkar, yanında mutsuzluk, depresyon, hüzün gibi pek çok başka duygu taşır ve onların diktiği bir kaide üzerinde yükselir.

Diğer taraftan ahlaki kuralların tanımlanamaz olduğunu, bu yüzden onların sadece anlaşılabilir ve sezilebilir özellikte bulunduğunu söylemek de yanlıştır, çünkü ahlak kurallarının iç matematiği keşfedilebilir durumdadır. Bu matematik, ortaklıkla örülmüş, toplumsal olarak en yüksek bütünlüğü sağlamaya dönük işlemler olarak verilir. Daha önce de söylendiği gibi, bu bütünlüğe davranışı yapan kişinin kendi iç bütünlüğü de dahildir ve söz konusu bütünlük tek bir hücreden evrensel sonsuza kadar uzanır. Eğer insan tek bir hücresinin bütünlüğüne bile zarar verirse bu aynı zamanda onun evrensel bütünlüğe verdiği bir zarar olur. Çünkü evrensel bütünlük o tek hücrenin iç bütünlüğü var olduğu için, onunla beraber sağlanmış bir bütünlüktür. Bir tek hücrenin bütünlüğünün de ne boyutta olduğunu göstermek için şu bilgiyi vermek çarpıcı olacaktır: Bir lökosit hücresinin 10 tip protein üretme kapasitesi bulunmaktadır. Bu kadar yüksek kapasite ancak evrensel bütünün bizzat kendisinin o tek hücreye sığdırılmış olmasıyla ilgili olmalıdır. Bu nedenle kişi evrensel bütünlüğe başka bir yoldan zarar verirse bu aynı zamanda o tek hücreye kadar inen bir zarar olacaktır. Küçük bütünler tekrar ederek büyük bütünlere ulaşırken, büyük bütünler tekrar edemeyecek kadar büyüdüklerinde yeniden küçük bütünlere dönerler. Dolayısıyla bütünü büyütmek tekrar edebilmekle, bütünü küçültmek ise tekrar edememekle ilgilidir. İyiler tekrar edebildikleri için bütünü büyütenler ise, kötüler de tekrar edip

bütünü büyütemeyecekleri için küçültenlerdir. Günün birinde bütün o kadar büyür ki, daha fazla büyümesi imkânsıza yakın bir sınıra dayanır. İşte o sırada kötüler beklenir ki, gelip bütünü küçültsünler ve insana yeniden bütünü büyütecek iyi olma şansı versinler. Dolayısıyla insanın iyi olması kötülerin varlığına muhtaçtır, kötülerin de iyilerin varlığına muhtaç olması gibi... Ancak bu ikincisinin ilki kadar bir zorunluluk oluşturmadığını biliyoruz. Bütünler içyapılarındaki zayıflıkları giderebilmek için zaman zaman kendilerini parçalayacak ajanlara ihtiyaç duyarlar. Çünkü bir bütünün bazen içinde taşıdığı zayıflıklarla daha geniş bütünlere katılma şansı kalmaz olur, iyiler iş göremez hâle dönmüş bulunur. O durumda bütün kendini kötüler aracılığıyla parçalar ve yeniden iyilere iş vererek kendini daha sağlam bir iç bütünlük kazanmış olarak bir kez daha örgütler. İyiler ve kötüler, bütünlerin ilerleme araçlarıdır ve biri diğerinden daha üstün ya da daha zayıf değerde değildir. Onların iyi ya da kötü olarak adlandırılmaları, adlandırmayı bütünün değil de, bütüne ait insan parçasının yapmasından kaynaklanır. İnsan çünkü kötü olan bütünün yararına işini yaparken zarar görür ve bu iş yapıcıya "kötü" der. Buna karşılık iyi olan bütünün yararına işini yaparken de insan bundan fayda görür ve bu iş yapıcıya "iyi" der. Halbuki iyi ve kötüler işlerini insan için yapmamakta, evrensel bütünün yararına çalışmaktadırlar. Dolayısıyla onlara iyi ya da kötü deme hakkı söz konusu evrensel bütünün hakkıdır, oradan bakıldığında ne "iyi" olan iyidir, ne de "kötü" olan kötü. İkisi birden bir büyük bütünün işçisidir sadece.

İyiler büyüyen bütünlerin olduğu yerde bütünün büyümesine, büyüyemeyen bütünlerin olduğu yerde de kötüler bütünlerin küçülmesine hizmet eder. Örneğin bir çekirdek ailenin içinde üyelerin ailenin gelişip büyümesini desteklemesi, kişisel kazançlarını ailenin gelişmesi için vermesi doğru bulunurken, ailenin daha fazla büyüyemeyeceği yerde artık iş sahibi olmuş çocukların kazançlarını kendileri için harcamaları doğru olur diye düşünülse de anne ve babaları tarafından nankör ilan edilmeleri az rastlanır bir durum değildir.

Günümüz dünyası toplumsal olarak daha fazla büyüyemeyecek bütünlere ulaşmış gibi durmaktadır. Küreselleşme yeryüzünü büyük ve tek bir bütün hâline getirmiştir. Keza insanlık bilgiye erişim ve iletişim kolaylıkları nedeniyle daha büyük bir bütün

hâline gelmiştir. Her insanın bütün bir dünyayı kapsayan küçük bir dünyası olabilmektedir. O yüzden ahlak(sızlık) bütünü büyütücü değil küçültücü yönüyle ortaya çıkmakta, dinamik vasfıyla negatif görünüm kazanmaktadır. Bu küçülme zorunludur çünkü büyük bütün muhafaza edildikçe belli belirsiz bir kötülük bütünün her alanını yavaş yavaş sarmakta ve büsbütün iyiler bile yavaş yavaş kötü olmaya yüz tutmaktadır. İnsanlık kendini bütünleyecek iyilerini kaybetmeye yüz tutmuştur, bir kötülük damarı iyi kötü herkesin içine girmiştir, çünkü kötü bir taraf taşımadan sadece iyi olarak yaşamda kalmak mümkün değildir. Kötüler avlamak için iyi insan peşine düşer olmuşlardır. Onlar yapacaklarını yapmadan anlaşılan iyi insana iş görmesi için sıra gelmeyecektir. Yeryüzünde çok insan kendi bütününü ortaya çıkarmak ya da korumak peşinde en azdan en fazlaya değişen ölçülerde "psikopatik" bir nitelik kazanmış durumdadır. Bugünkü ahlak, büyük bütünleri daha da büyütemedikçe parçalama işine hizmet edecek, yani ahlak ahlakdışılık kazanacaktır, daha doğrusu ahlakdışılık olağan bulunacak, geleneksel ahlak giderek olağandışı kalacaktır. Ahlak tanım gereği toplum içi duygu, düşünce ve davranış kalıplarını verdiğine göre bütünleri bugünkü koşullarda daha büyük bütünler hâline çevrilemeyen toplumların daha küçük bütünlere (bireylere) dönmesi şarttır ve bu koşullarda ahlakın toplumsal bütünlüğü öne çıkarıcı pozitif vasfını kaybedip, toplumsal bütünlüğü yıkıcı bireysel bütünlüğü öne çekici negatif vasfını öne alması gerekecektir. Nitekim bugün olan da budur.

Negatif ahlakın pozitif etkisi daha fazla büyüyemeyen toplumsal bütünün erimesini kolaylaştırıcı olmasıdır. Dolayısıyla ahlak hem pozitif hem de negatif vasfıyla insan öğesine ait her türlü bütünlüğün hem kurulmasına hem de yıkılmasına katalizör etki yapar. Negatif ahlak da bir ahlaktır.

Toplumun durumuna göre konum alan, pozitif ya da negatif yönde ilerleyebilen ve her biri bu eylemleri sırasında ayrışmaz bir bütün olan insana biz "ahlaki cevher" diyoruz. Ahlaki cevher dışındaki insana ait bütün diğer üst bütünler (aile, toplum, cemaat, millet vb) ayrışabilir durumdadır. Her davranış gibi ahlaki bir davranış da gerçekleşecek olduğunda alt bütünler (aynısıyla hücre, doku, organ gibi içgüdü, dürtü, tutku da) ayrışamaz, çünkü onlar ayrıştığında ahlaki cevher ayrışmış olacağı, böylece

de varlığı ortadan kalkmış bulunacağı için ahlakın yapısındaki temel taşlar ortadan kalkmış olur. Ahlaki cevherler, Leibniz'in monadları gibi kendi seçimlerini, yönelimlerini kendi içsel yapıları içinden bulup çıkardığı nedensel düzenekler aracılığıyla kendiliğinden yapar, yerine getirir. Tek bir ahlaki cevher, bütün diğer cevherler aksi yönde yönlenmiş olsa bile toplumu bütünleşme yönünden ayrışma yönüne, ayrışma yönünden bütünleşme yönüne çevirebilecek gücün sahibidir. Böylesine etkili ahlaki cevherler genellikle toplumun ayrışma ya da bütünleşme yönünde tepe yaptığı ve söz konusu istikamette daha fazla ilerlemenin mümkün olmadığı zamanlarda ortaya çıkar. Çoğu ahlaki cevher (pozitif ahlaki cevher) çoğu toplumda genellikle toplumsal bütünleşme, yani toplumsal iyilik yönünde davranırken az sayıda ahlaki cevher (negatif ahlaki cevher) de çoğu toplumda genellikle toplumsal ayrışma yani toplumsal kötülük yönünde davranır. Toplumsal kötülük yönünde davranan ahlaki cevherlerin özel bir durumu vardır, bu kişiler sosyal destek alamadıklarından ve hiçbir zaman alamayacaklarından emin oldukları için özel bir yalnızlık içinde yaşamaya alışmışlardır. Kendilerine kendiliğinden, karşılıksız olarak verilen destek, yani pozitif davranış karşısında özel bir bozunma gösterirler. Bu nedenle sürekli olarak toplum desteğinin bulunduğu yerlerden kaçarak, toplum yardımsızlığının ve daha çok da karşıtlığının olduğu alanlara giderler. Örneğin kendilerinin takdir edileceği bir grubun içine girmektense, kendilerine eleştiri yapılacak bir yerde bulunmak isterler. Etraftan sürekli eleştiri gelmesi onların bireysel bütünlüğünü kuvvetlendirirken, destek gelmesi söz konusu bütünlüğü zorlar. Kolayca tahmin edileceği gibi pozitif ahlaki cevherler için bu durum tam tersidir, yani sosyal destek onların bireysel bütünlüklerini artırırken, eleştiri azaltır. Dolayısıyla pozitif ahlaki cevherlerin toplumsal bütünleşmeyle aynı yönde bir kişilik örgütlenmeleri varken negatif ahlaki cevherlerin zıt yönde örgütlenmesi bulunur. Bu örgütlenmelerin her biri yaşamın çoğunda bütünüyle aynı kalır. Yaşamın küçük bir kısmında ahlaki cevherin yönü değişmiş olsa bile sonradan alınan konum sahici olamaz.

Negatif ahlaki cevherler sıkı bir kişisel bütünlüğe sahip oldukları için toplumsal ayrışma dönemlerinde aldıkları rolle beraber sosyal yıkımı hızlı biçimde gerçekleştirir ve sonrasında

pozitif ahlaki cevherlerin başlattığı dalgayla beraber ortadan kaybolurlar.

İster negatif, ister pozitif olsun bir ahlaki cevherin önemli özelliği toplumsal bütünleşmenin yönünü değiştirebilmesini sağlayacak güç ve inanca sahip olmasıdır. Bu üstün potansiyel bireysel bütünlüğün çok elemanla sıkı biçimde sağlanmış olmasından gelir. Nietzsche, "En büyük kötülük en büyük iyilik için gereklidir" demişti, o nedenle negatif ahlaki cevherleri, pozitif ahlaki cevherler kadar evrensel bütünlüğe hizmet edici, dolayısıyla daha önceki bir kertede değil ama son kertede ahlak içi buluyoruz.

Toplumsal bütünlük belli bir sıkılığa ulaştığında pozitif ahlaki cevherlerin kendi bütünlüklerini sıkı biçimde sürdürmelerinin toplumsal bütünlüğe sağlayacağı marjinal yarar düşeceğinden söz konusu cevherlerin bütünleştirici sıkılığı geriler, buna karşılık negatif ahlaki cevherlerin yapısındaki yıkıcı sıkılık yüksek kaldığı için toplumsal doku onların kontrolünde giderek ayrışır. Dolayısıyla bir toplumun bütünleşerek mi yoksa ayrışarak mı ilerlediğini görmek için pozitif ve negatif cevherlerin iç bütünlüklerindeki sıkılığa ampirik biçimde de olsa bakmak yeterli olacaktır.

Pozitif bir cevherin iç bütünlüğüne ait ampirik göstergeler yapıcı çalışkanlık, yetinme, sahicilik ve sezgi gücündeki yüksekliktir; bu niteliklerin yüksek olduğu cevherin iç bütünlüğü yeterince sıkı olduğu için, ait olduğu toplumsal bütünü de sıkılaştıracak potansiyelde demektir. Buna karşılık negatif bir ahlaki cevherin iç bütünlüğündeki sıkılığa ait ampirik göstergeler hırs, yetinmeme, yıkıcı bir çalışkanlık ve sahteciliktir. Pozitif ve negatif ahlaki cevherler kendi alanlarında değişmez biçimde vardırlar ve her ne yöntemle olursa olsun birbirlerinin yerini kalıcı biçimde alamazlar. Çünkü son kertede pozitif ve negatif cevherlerin her biri tek tek evrensel bütünlük için vazgeçilmez biçimde gereklidir. Negatif cevherler asıl olarak bu bütünlükte, ters yönde bir etkiyle pozitif cevherlerin minimum bir etkinlik derecesinden daha da azalmış bir etkinlik düzeyine inmemesinden sorumludur.

Toplumsal bütünleşmenin ve ayrışmanın yoğunlaştığı durumlarda bir cevher etkinliğini minimumdan da aşağıya çekebilir. Örneğin toplumsal bütünleşmenin tepe yaptığı bir

durumda maksimum etkinlikteki pozitif cevherlerin yanında negatif cevherlerin etkinliği minimumdan da aşağıya iner. Bu "aberan" durum arızi olup nasıl olsa gerçekleşecek olan toplumsal sonucun karşısında boşa kürek çekmemek içindir. Aynı durum toplumsal ayrışmanın yoğunlaştığı hâllerde de bu sefer pozitif cevherler için ortaya çıkar.

İnsan katı bir hamurdan çentilerek yapılmıştır. Aslen sadece insan değil bütün varolanlar ortak bir varlıktan çentilerek yapılmıştır. Dolayısıyla bir insanın içinde olup da insanı ortaya çıkarmaya çalışan her şey onu çentmeye, kısaca aynı olandan farklı olacak olanı yaratmaya çalışandır. İçimizdeki her düzenek bizi ortak olandan ayırmaya çalışır, var olmak bir ayrılıktır. Kimin ayırıcı düzenekleri güçlüyse o erkenden ve belirgin biçimde ortak olandan ayrılır. Bu ayrılış başarılı olursa güçlü biçimde sürer, başarısız olursa ama insan bu hâlde oluşan zayıflığa dayanamaz ve huzursuzluğu yenmek için tekrar ortak ve aynı olana döner.

Bütün duyu sistemimiz farklı olanı belirlemeye çalışır asıl olarak. Örneğin kulağımız bir sesi diğer seslerden ayırarak işitir, gözümüz bir rengi diğer renkleri değilleyerek belirler; sarı örneğin ne kırmızı ne de beyaz olandır. Tatlar da öyle, ekşi ne acı ne de tatlı olandır. Biz tümüyle aynı bütünün içindeyken ufak tefek ayrılıklarımızı abartarak Ahmet ya da Mehmet oluruz. O yüzden toplumdan çok fazla ayrı duranı toplum sevmez, toplumun iç bütünlüğünü tehdit eder ayrıksı olan çünkü. Toplumun bütünlüğü öyle bir bütünlüktür ki, kendi dışında kalanı dev bir mıknatıs gibi içine çeker.

Beynimiz kendisi için farklı olanı, başkası için ise aynı olanı algılamaya alışıktır, çünkü ancak bu şekilde kendini farklılaştırabilir ve yine benzerliği görerek başkalarını bütünleyebilir. Dışarıda başkaları için gördüğümüz her benzerlik, içimizde kendimiz için belirlediğimiz bir ayrılığa karşılık gelir. Topluma eklediğimiz her insan, bizim için toplumdan yeni bir ayrılık noktasıdır. Aynısıyla yerin altındaki her aynı köke karşılık gelecek şekilde yerin üstünde farklı çiçeklerin açması gibi. Dıştaki her toplumsal aynılığı, içteki bireysel farklılık ancak dengeler. Herkes "merhaba" der belki ama, o tek sözcüğü çıkarabilmek

için insanın içinde farklı duygular, harekete geçtiği gibi, her söylenmiş aynı merhabadan sonra tek tek insanların içinde ayrı ayrı izler kalır. Aynı olsun farklı olsun her dış olay insanı içinden kurar hem de farklı farklı kurar. İnsan bir bina gibi hem farklı hem aynı olarak içi dışı beraber yükselir.

Gözümüz tek yumurta ikizi bir çifte değil de onların yanında onlardan farklı olana takılır daima, halbuki tek yumurta ikizlerinin varlığı her zaman da rastlanır bir durum değildir. Aslına bakılırsa bunca çeşide rağmen yeryüzünde, cansız ve canlı nesneler arasında o kadar da büyük farklılıklar oluşmamıştır. En farklı iki insan arasında bile ancak birkaç genin farklı olması düşündürücüdür. Tek yumurta ikizlerinin bir başka nedenle daha konusunu etmek zorundayız. Bilindiği üzere tek yumurta ikizleri aralarında uzak mesafeler ve belirgin mekânsal farklılıklar olmasına rağmen onca uzaklıktan birbirlerini hissederler. Bu durum ikisinin birden ortak kökten çok farklılaşmamış olmasından kaynaklanır. İnsan ait olduğu şeye, bütününe döndüğünde önemli derecede stresten kurtulur. İnsanı bütününden uzaklaştıran başka bütünlerin kendine yapışıklığı stres kaynağıdır. Her bütünün etrafında o bütünün serbestisini sağlayacak bir boşluk bulunması bütünlüğü stres altında bırakmamak için zorunludur, boşluk da bütünün içindedir çünkü. Bazen bir baba, eşini ve çocuklarını tatile gönderdiğinde, yarattığı boşluk üzerinden farkında olmadan yaşadığı bunaltıdan kurtulur. Bireyleşme, etrafta yaratılan boşluk üzerinden sağlanır, diğer taraftan bireyleşme sabah evden çıkıp akşam eve dönen çiftçi gibidir. Çiftçinin bu kadar rahat evden ayrılması, tekrar eve dönebilecek olmasına olan güvenindendir. Onun gibi insanların farklı davranışları aynılıklarına olan güvenden kaynaklanır.

İnsan bireyselliğini, başkalarını kendine bir dirsek boyundan fazla yakınlaştırmayarak somut ve basit biçimde bulmaya çalışır. Bu mesafeden daha fazla yakınlaşan iki insan arasında çentilerek oluşturulmuş farklar çünkü bir anda silinir ve iki insan kendiliğinden bütünleşir.

Toplumsal olarak araya ayrılıklar koymaya çalışan insan her zaman negatif algılanmıştır, ayrılık geçici ve sahte, bütünlük kalıcı ve sahicidir.

Aristoteles dostluğu şöyle tanımlamıştı: Gerçek bir dost, dostunun iyiliğini dostu için isteyendir; aynısıyla çocuğunun iyiliğini çocuğu için isteyen bir anne gibi.[17] Bu sade ve apaçık tanım için Aristoteles'e çok şey borçluyuz. Bir anne çocuğuna karşı, o büyüdüğünde kendisine yardımı dokunacağı için değil tamamen içgüdüsel olarak iyidir; dostunun iyiliğini isteyen insan da bu iyiliği yine tamamen içgüdüsel olarak ister. Dolayısıyla iyilik büyük ölçüde (belki de bütünüyle) içsel, içgüdüsel bir şeydir. İyiliği şüphe götürmeyecek derecede açık olan insanların kötülük denen şeyi bilmedikleri ya da kötülük konusunda apaçık biçimde beceriksiz oldukları gözlenir. Bir şekilde kötülük yapmaları için zorlanırsa, bunlar kötülüğü iyilik yapar gibi yaparlar. Buna karşılık apaçık biçimde kötü olan insanlar iyilik yapmaya zorlanırsa, onların da iyiliği kötülük yapar gibi yaptıkları fark edilir. Yani iyilik ya da kötülük insanın içine sonradan sonraya eğitimle, görüp geçirdikleriyle yerleşmemekte, insan daha başından iyi ya da kötü olarak doğmaktadır. Bu nedenle biz iyiliği basitçe "doğuştan getirdikleriyle kötülük bilmemek", kötülüğü de, "doğuştan getirdikleriyle iyilik bilmemek" olarak tanımlıyoruz. Bu ikisi arasındaki fark o kadar belirgindir ki, insanın bir süreliğine sanki kötülük bilmeyenlerin otoburlardan, iyilik bilmeyenlerin de etoburlardan evrimleştiği sanısına kapılmasına neden olur. Çünkü kötüler için kötülük, iyiler için iyilik o kadar sıradan, o kadar içsel bir şeydir ki her iki davranış kalıbının her iki grup insan için özgürce seçilmiş oldukları değil, uygulayıcısı tarafından başka türünün bilinmediği birer yaşam çeşidi oldukları kolayca anlaşılır. İyi insanın gözünde iyilik diye bir şey olmaktan ziyade kötülük diye bir şey yoktur ya da kötülükle tanışık olmamak vardır diyebiliriz. Kötü insanın gözünde ise kötülük bulunmasından ziyade iyilikle tanışmamış olmak, iyiliğe ait hazzın, yumuşaklığın bulunmaması vardır. Halbuki her insan yaşamı boyunca sayısız iyilik ve kötülükle karşılaşır, bunca iyiliğin ve kötülüğün insan gözlerine yansımaması ilginçtir, o hâlde insanın iyiliği ya da kötülüğü, türe ait ortak benliğe ve hatta daha da gerilerdeki evrimsel köklere sahip olması gerekir ve bu kökler binyıllardır canlı olduğuna göre hem kötülük hem de iyilik insanın sosyal bütünlüğünü sağlamakta

17. J.O. Urmson, "Dostluk ve Bencillik Üzerine", Çev. N. Erkızan, *Felsefe Tartışmaları 29*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 113-116, 2002.

işlevsel, hatta yaşamsal bir önem taşır. Kişisel (tekil ya da tikel) değil ama evrensel (tümel) bütünlük açısından bakıldığında kötü kötülük yaptığında erdemli, yapmadığında erdemsiz, iyi de iyilik yaptığında erdemli yapmadığında erdemsiz olmalıdır.

Spinoza, "suç benim özüme aitse saf ve basit bir erdem olacaktır" der.[18] Erdem çünkü son kertede doğruluğun adıdır. Peki doğru olanın doğruluğu neye göre alınacaktır? Yeryüzünün bir metrelik parçasından alınan en kısa uzaklık doğru olabilir, ama bin kilometrelik bir parçasından alınan en kısa uzaklık bir eğri olmaktadır. Onun gibi bir aile için doğru olan insanlık ya da canlılık için doğru olmayabilmektedir. O yüzden doğruluk kriteri mümkün olduğunca evrensel bütünlüğe yakın bütünlüklere hizmet eden davranış olmalıdır. İyisiyle kötüsüyle bugünkü ve dünkü varolanlar evrensel bütünlüğü gözetmek yönünde, yine o bütünlüğün somutlanışı olan varlık tarafından oluşturuldukları-na göre söz konusu bütünlüğü gözetmeyen bir varoluşun içinde duramazlar. O hâlde evrensel bütünlük açısından bakıldığında ve son kertede her şeyin söz konusu bütünü tamamladığı anlaşıldığında iyilerin iyiliği, kötülerin iyiliğinden bir nebze bile üstün sayılmamalıdır. Buna rağmen iyiler kötüleri "kötü" diyerek damgalamaya, bu damgayı yemiş herkesle mücadele etmeye de devam etmelidirler. Çünkü söz konusu bu mücadele de iyiliğe içkindir, yani mademki kötüler de iyi, o zaman kötülerle mücadeleyi neden yapalım demek, iyiliğe içkin bir şeyi iyiliğin dışına çıkarmak anlamına geleceği için iyiliği eksiltir, zedeler; iyilik kötülükle mücadele içinde iyiliktir, kötü ortada yokken iyinin iyiliği ortaya çıkmaz, hatta belki iyi gerçek anlamda iyi bile olamaz. Aynı şeyi kötüler için de söylemek mümkündür; kötüler de kötü olduklarıyla kalmayacak mücadelelerini sürdüreceklerdir, çünkü kötülük mücadelesi de kötülüğün bizzat kendine içkindir ve ortada kötü bulunmadıkça iyinin ortaya çıkması sağlanamaz, dolayısıyla iyilerin iş görebilmesi için kötülük parçasına, kötülerin iş görebilmesi için de iyilik parçasına ihtiyaç vardır, bu nedenle iyilik düzeneğinin en etkin parçası kötülük, kötülük düzeneğinin de en etkin parçası iyilik olmalıdır. İyilerin kötülere kızması iyiliklerinin gereği olduğu gibi, kötülerin iyilere kızması da kötülüklerinin gereğidir. Kötüler

18. G. Deleuze, "Ethica ile Ahlak Arasındaki Fark Üstüne", *Spinoza, Pratik Felsefe*, Çev. U. Baker, s. 45, Norgunk Yayınları, 2005.

kötülüklerini, iyiler de iyiliklerini en iyi biçimde yaptıklarında evrensel bütünlüğe en uygun gelecek şekilde davranmış olurlar. Örneğin mikroplar bizim için kötüdür, ama başta sindirim olmak üzere canlılara ilişkin pek çok hayati işlev düşünüldüğünde mikropsuz bir yaşam düşünülemez, o zaman mikroplara karşı mücadele edeceğiz, ama onların da bütünde bir zincir olduğunu bilerek onlara karşı nefretimizi sınırlı tutacağız. Dolayısıyla iyiler en iyi biçimde iyi olmaya, günlük hayata ahlaki kurallar getirmeye, bunun için bazı ritüeller işletmeye, bunları yaparken kendi bütünlüklerini koruyup geliştirmeye özen gösterici olmalıdırlar. Burada pratik davranışları yola sokacak temel ilke, daha büyük bütünlere yol açıcı davranırken daha küçük bütünleri koruyucu olmaktır. Örneğin bir halkı korurken bir aileyi dağıtmamaktır. Evrensel bütünlük için kendisi kadar önemli olan küçük bütünlerin korunmasıdır; çünkü küçük bütünleri bozarak büyük bütünler oluşturmaya çalışmak, oluşacak bütünü kaidesiz bırakmak anlamına gelmektedir. Evrensel bütünlük küçük bütünler halinde varolanları o küçük bütünleri korumak için var etmiştir. Bir insan, önce kendi bütününü korumak için vardır, asıl amaç insan değil, insanın bütünüdür, aynısıyla canlıdaki hücrenin canlıdan önce kendi bütününü korumak için var olması gibi. Hücre olsun, insan olsun son kertede bütününün anlamı neyse onu taşır, daha ötesini değil. Bu sebeple kendini ve ailesini helak ederek halkının mutluluğu için çabalayan insanın davranışı ahlaki bir davranış olarak görülemez. Bir insanın bozulmuş kişisel bütünlüğü, kendisi tarafından sağlanmadıkça evrensel bütünlük tarafından da sağlanamayacağından (kişisel bütünlüğün koruyucusu olarak kişinin kendisi vardır), kişisel boşluğun yeri ilelebet dolmayacaktır, dolayısıyla en büyük bütüne yapılacak en etkili ihanet, kişisel bütünlüğün tahribidir. Herkesin halkı kurtarmak üzere kendinden vazgeçtiğini düşünelim, bu durumda ortada kurtarılacak bir halk kalmayacaktır. Bir insanın bütünlük sağlamada en etkili olduğu yer onun küçük bütünleridir. Örneğin her insan etkili bir bütünlük sağlamakta, diğer bütün bütünler göz önüne alındığında kişisel bütünlükte en yüksek, bağlı olduğu büyük bütünlükte ise en düşük verimliliği gösterir. Büyük bütünlerdeki yüksek verimlilik başka bütünlere daha çok bağımlıdır ve ancak onlarla eşgüdüm içinde söz konusu büyük bütün kurulup korunabilir. Küçük olmayı bilmemek do-

ğaya ihanettir; küçük olmayı bilmeden büyük olmaya yeltenmek ise daha da büyük ihanettir. Her insan kendi küçük kulvarında becerilerini geliştirerek kullanacaktır; becerilerini geliştirmemek ya da varolanları kullanmamak bütünleşmeye dönük iyi insan olmak değil, basbayağı ayrışmaya dayalı kötü insan olmak demektir. Birileri tarafından kullanılmayan ya da geliştirilmeyen beceriler, boşluğu doldurmak için iğneyle kuyu kazarak çalışan kahramanlar oluşmasına neden olur. Bir toplumda halbuki kahramanların olması iyi bir şey değildir –hem beceriklilerden hem de kahramanlardan yoksun toplum ise elbette ki daha talihsizdir– çünkü kahramanlar sayesinde ucu ucuna kurulan bütünlükler sonunda sapkın (aberan) bir karakter kazanırlar. Kahramanlar birilerinin boş bıraktığı küçük bütünleri, büyük bütünler üzerinden tek tipte, tıkıştırarak doldurur ve kökler ölür. Toplum kolu bacağı, parmağı kulağı, saçı tırnağı olmayan dev bir gövde hâline gelir ve on yıllar içinde çürür. Dolayısıyla kol olan parmak gibi iş tutmayacaktır, parmak olan da tırnak gibi işlev görmeyecektir, dolayısıyla kol olup da parmak kadar iş gören kimsenin ihaneti kolla parmak arası o devasa mesafe kadardır. Bu koşullarda insan kendi kılıfının içini dolduramamış, üzerinde yükselecek daha büyük bütünlerin temelinin çökmesine de neden olmuştur. Halbuki kılıf hakkıyla doldurulmalı ve başka bütünlerin hizmetine dolu olarak verilebilmelidir; insanın kendi bütününü doldurup sıkılaştırmasının sonu yoktur, o yapacağı her işi kendi bütününde bulabilir, bütününü sıkılaştırmadan kendi dışında yapacağı her iş ancak kendini boş bırakmak pahasına gerçekleşebilir. Çünkü insanın içinde her şey ve herkes vardır; kendinden yola çıkmadan tek bir nesneye bile dokunulamaz, tek bir insanla dahi bağ kurulamaz. Dağ başında yaşayan tek bir insan bile kendi bütününü yeterince doldurmaz ise bu eksiklik evrensel bütünde hatırı sayılır bir krater açar; son bütünde herkesin ve her şeyin payı vardır, varlık çünkü yokluğun karşısına kendinde olanın tümünü zerresine kadar kullanarak çıkar.

Ama bu kolay değildir, varlık çünkü ancak tek tipte örgütlenerek bütünlük kurmayı becerebilmektedir. Bu da daima bir merkez ve ona bağlı halkalar biçiminde olmaktadır. Tektip örgütlenme, o örgüte ait parçaların bütünlüğe maksimum derecede katılımını engellemekte, parça başı verimi düşürmektedir. Varlık insanda ortaya çıkardığı akılla kendi parçalarındaki verimsizliği

ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Akıl verimsiz alanlara dönerek her parçanın kendine yönelip maksimum verimlilikle dolmasını sağlamaya çalışmaktadır. Akıl insanda ortaya çıkmış görünse de, onun üzerinden dalga dalga bütün varolanlara yayılmaktadır. Hayvanların eğitiminden, bitkilerin kısıtlı koşullarda yetişebilir hâle gelmesine kadar değişen şekillerde bir akıl yürütmesi mevcuttur. Varlık akıl edinip kendini yokluk karşısında maksimum derecede kullanma peşindedir. O bunun peşindeyken onun parçaları varolanların en başta da insanın, alttaki tamamlandıkça kendini bir üstüne açan sıralı bütünlükler içinde tutabilir olması, öncelikle de kendi bütününü eksiksiz olarak tamamlayabilir bulunması gerekir. Böyle bakıldığında akıl, yokluğa düşmeyi engelleyici hareketin önceden taklididir; bütünlük ve ortaklık kurmanın analizidir.

Varlığın tek tip örgütlenmeyle sağlayabileceği bütünlüklerin sınırına ulaşılmış durumdadır. Bundan ötesine akıl ve daha geniş bütünlükler yolunda örgütlenme çeşitliliği lazımdır. Örneğin sadece karbona dayalı bileşikler üzerinden yürümek seçenekleri kısıtlamakta, varlığın sınırlarını kendi yıkımıyla karşılaşma ihtimalini yakınsar biçimde daraltmaktadır. İnsan aklı evrensel bütünlüğün bu sahasında ortaya çıkmış, ileri bir örgütlenme çeşitlendiricisidir. Başka çeşitlendiricilerin başka sahalardaki varlığının tanınması bu zamana kadar olduğu gibi, bundan sonra daha da olasıdır. Başka sahalardaki söz konusu akılların birbiriyle bugün için bağlantı kuramıyor olması, yeterince çeşitleme yapabilecek güçlerinin henüz olmadığını göstermektedir. Söz konusu akıllar birbiriyle temas kurup daha büyük bir ortak akıl ürettiklerinde evrensel bütünlüğün aklı o olacak, Tanrı'nın aklı da o şekilde tanınacaktır. Akıl, varlığın sınırsız sayılabilecek enerjisinin ürünüdür; bu enerji "aptal" tekrarlarını sonsuz kere gerçekleştirdikten sonra, bir noktada belli belirsiz biçimde tekrar yapmadan da ilerlemenin mümkün olduğunu algılamıştır. Akıl tekrarı azaltır, bugün bile hâlâ insan göz göre göre kötü yönde giden sayısız tekrarlar yapabilmektedir. Tekrarın iyi yönde olsa bile ne kadar çıldırtıcı olduğunu en iyi varlığın kendisi biliyor olmalıdır ki, onu ortadan kaldırıcı özellikteki akla doğru yöneltmiştir enerjisini.

Akıl, varlığın kendini anlama ve yaptığı yanlışları, özellikle de tekrarları düzeltme aracıysa, zamanla her nesne de kendi-

ni insanın aklı üzerinden anlayıp düzeltecektir. Mesela ayva üzerine yapılan armut aşısından ve ayva kadar büyük armut meyvesi elde etmekten ötürü armut ağacı bir zaman sonra ayvanın bilgilerini edinme becerisi kazanacaktır (Genetiğinde bu bilgiyi taşıyacaktır). Aşıyla kazanılan beceri şüphesiz insan aklı aracılığıyla armuda aktarılmış bir beceridir. Dolayısıyla insan aklında ne kadar ne varsa, doğada da bunların nesne olarak karşılığı olacaktır. Varlık artık aklı takip etmek zorundadır. Akıl varolanları taşıdığı kadar, varolanlar da aklı taşımak zorundadır. İnsanın bilinçaltına ait en derin bölüm olan tam bilinçsizlik hâlindeki –ki buradan hiçbir bilgi bilince çıkamaz– şeylerin bilincini oluştururken daha üstte kalan bilinçaltı bölmelerindeki ve bilincin kendisindeki bilgi toplamı insanın toplam bilişsel hazinesini oluşturur. O hâlde şeyler, içine sızılması kolay olan insan bilincinin hemen altındaki en derin bölgede yerleşerek kendilerine bilinç arar. İnsan bazen farkında olmadan fareden korkar, bir kuşu sever, bir böcekten ürker. İşte bunların hepsi bu canlı nesnelerin insan beyninin derin katlarını bir bilinç edinmek üzere kullanması nedeniyle olur. İnsan kendisiyle ilgili olsun olmasın her şeyi düşünmektedir, hatta bu ilgisiz gibi görünen düşünceler insanın kendi isteğinin hilafına gelişmektedir. Yani insan beyninin zihinsel olarak hastalandığında büyük bölümünü, hasta olmadığında ise orta dereceden bir bölümünü kullanamaz olmakta, kullanılmayan bölümleri onun yerine başka nesneler kullanmaktadır. Normal kişilerin bilinçaltında da bu türden saplantıların bulunması şaşırtıcı değildir. Nesnel dünya insan aracılığıyla akıl kazanma uğraşı içindedir. Bu yolla bin yıllar sürecek evrim sürecini kısa yoldan aşmak çabası göstermektedir. Bu çaba sırasında bilinçaltı, içinde gayrimuntazam biçimde kök salan bilincin kendine doğru daha fazla ilerlemesini ve kendi derinliklerini kurcalayıp orada istifli nesneyi "akıllandırmasını" bekler. Nesne kendini insanın bilinçaltına doldurur ve anlamını anlamak ve "akıllanmak" için bilince çıkış sırasını bekler. Diyelim kiraz, insan aklı ortaya çıkana kadar, sadece kuş aklıyla "akıllı" olmuştur. Yani meyvelerini kuşların beğeneceği bir olgunluğa ulaştırmak ve bu beğenmenin mümkün olduğunca uzun olmasını sağlamak için de olgunluğu çürümeye yüz tutmadan bekletmek aklına sahip olmuştur.

Kuş, kiraz ancak öyle yaptığında, daha uzun süreli olarak ve mümkün olduğunca fazla miktarda meyveyi bağırsaklarına almakta ve oradan geniş bir çevreye çekirdekleri yaymaktadır; kiraz kendini kuşun bilincine ne kadar can alıcı biçimde ve uzun süre yerleştirebilirse onun aklını o kadar kendine kazanmaktadır. Yani akıl nesnelere doğru yayılmaktadır. Kiraza bu aklı kuş öğretmiştir, aynısıyla Ceylan'a ani dönüşler yaparak kaçmayı aslanın, gür bir ormanda ışığı almak için ağaçlara daha yükseğe dal atmayı güneşin, kurak yerde kökünü derine salması gerektiğini bitkiye suyun öğretmesi gibi... Hiçbir şey kendi başına öğrenemez; "kendi başına" diye bir şey yoktur ki zaten, "kendi başına öğrenmek" diye bir şey olsun. Binyıllardır süren "bütünlük kurarak öğrenme" sürecinin tepesinde insandan öğrenme süreci başlamıştır. Bitkiler, kediler, köpekler, sinekler varolan her şey insanın kendilerine yaptığından ve böylelikle onu insanın bilinçaltına alıp sonra da bilince taşıyarak kazandırdığı anlamdan öğrenmeye başlamışlardır. İnsanın bilinçaltında o "nesne" neyse, o nesnenin aklı da odur. Aynısıyla insana verilen eğitim neyse, insanın aklının da o olması gibi... Bir dut ağacının aklı kuşun ihtiyacı olan ise evrensel bütünlüğün ihtiyacı da insanın aklı olmalıdır. Dikkat edilirse insan aklı sürekli bütün bir evrene hâkim ve onu bütünleyen Tanrı'yı ya da Tanrı yerine geçmeye özenen güç düşkünlerini düşünmektedir. Tanrı, evrendeki her şeye hâkim olmasıyla bilinir, dolayısıyla her şey denen bu şeylerin arasında bütünlük kurmayı becerebilecek yegâne güç ve görüş sahibidir. Dolayısıyla insanın aklını sürekli Tanrı düşüncesiyle meşgul etmesi, evrenin kendi bütünlüğünü araması, kendi bütünlüğüne ihtiyaç duymasıyla ilgili olmalıdır, aksi durumda, yani evrenin kendini bütünlemeye ihtiyacı olmasaydı (yani bütünlük kararlı biçimde sağlanmış olduğunda ya da tehdit altında bulunmadığında) insan Tanrı düşüncesine sahip olmazdı ya da Tanrı düşüncesiyle insan son amaç olarak kendini Tanrı yapmazdı. Tanrı düşüncesi, kişisel bütünlükten evrensel bütünlüğü gözetmek ve oraya doğru yükselmek yolunda işe yarar. Aynısıyla elde çorap ören bir kadının parmak uçlarını bitirip ökçeyi dönerken çorabın tamamının nasıl olacağını hayalinde tutmasıyla yaşadığı kolaylıkta olduğu gibi. Üç farkla ki burada insan, diğer varolanlar gibi şişleri tutan değil de, atılan ilmiklerin kendisidir ve örgü örüldüğü kadarıyla her aşamasında

bir çoraptır ve de şişlerin bir tutanı yoktur. İlk ilmikte çorabın son hâlinin ne olacağına ilişkin hayal meyal bir bilgi varken bininci ilmikte bazı şeyler daha fazla belirginleşmiştir. İlmik, yanlışlarını tekrarlamamak ve lüzumsuz tekrarları ortadan kaldırmak için kendi olduğundan ve kendinden oldurduğundan bilgi çıkarır ve bu bilgiyi çorabı bir ören bulunmadığı için çorapta bırakır. Yeni ilmikler yeni bilgilerle birlikte örer kendini ve her ilmiğin kendisi çorapta bilgisi farklı bir üye olur. İlmikler artıp çorap yükseldikçe yalnızca parmak uçları, ayak tabanı, yaka ve ökçe çorap bütününü oluşturmak üzere örülmezler, birleşip bütünleşmezler, aynı zamanda ilmiklerin içinde bulunan yapıtaşının o yerdeki yapısına, konumuna bağlı olarak türemiş bilgi de çorabın ortaya çıkışına ilişkin bütünsel bilgiyi örer ve ulaşılan her aşamada o aşamaya ilişkin çorap bilgisini taşır. Her aşamanın bütünsel bilgisi çoraba giderek çok yönlü ve daha yetkin ilmikler eklenmesiyle sonuçlanır. İnsan bugün için çoraptaki en yetkin ilmiktir. Bahsedilen işlem çorabın bir gün tamamlanıp örmenin son bulacağı gibi bir yanılsama verse de çorap asla bitmeyecektir. İlmiklerin umudu çorabın örgüsünün tamamlanarak ve bacağı üst tarafından kapatarak bir bütünde son bulmaktır. İlmikler kendi lehlerine bir bütünü son kere tasavvur ederler, bir son olacak olsa da bu son ne tasavvur ettikleri şekilde ne de kendi varoluşları lehine olacaktır. Beklenmeyen bir son, çorabın her bir köşesinden gelecek, bir eprime üstten aşağıya, aşağıdan yukarıya dalga dalga yayılacaktır. O günkü eller bugünkülerin tersine çorabın varlığında bütünlük değil, çorabın yokluğunda bütünlük aramaya başlayacak, örücü eller değil, çözücü eller devreye girerek bütünlüğü yok edecektir.

Tanrı fikri varoluşta bütünlüğün sürdüğü günlere ait son bütünün izidir, yokluk fikri ise yokoluşta bütünlüğün süreceği günlere ait son bütünün izi olacak, bu fikir çıkar çıkmaz da fazla uzun sürmeden gerçek yokluğun kendisi gelecektir.

Tanrı doğmuştur ve son evrensel bütünün izi olarak yeri sağlamdır. Ama bütünlüğün altyapısı varolanların üzerindedir, her birisi çok yönlülük ve yetkinlik içindedir. Bu yetkinlik yükselirken ona koşut olarak yine varolanların içinde ama ayrı bir

yerde yükselen evrensel bütünlük bilgisi örgüyü bizzat kendisi ele almakta ve varolanı kendi bütünlük hedefine doğru –toplum söz konusu olduğunda kötüler aracılığıyla– budayarak yöneltmektedir. Budama zorunlu olmuştur, çünkü varolanlar var oldukları ilk hâlde kaldıklarında söz konusu evrensel bütünlüğü o kadar da gözetir davranmamaktadırlar, halbuki varlığın acelesi vardır, içindeki tehdidi göğüslemek için şimdi "lüzumsuz" hâle gelmiş budaklardan temizlenmek zorundadır. Böylece onların yerine daha çeşitli ve daha sağlam yapıtaşı olan varolanlara ulaşılacaktır. Evrensel bütünlük bilgisi insanı bir yarı Tanrı gibi davranmaya zorlamaktadır, yoksa yenilgi daha hızlı gelecek, ortada ne var ne yoksa süpürecektir. Bu yenilginin ilk işareti varolanların duvarlarının, içlerinde taşıdıkları varlığın hızına dayanamadığı noktada olacaktır.

Evrenin oluşumundan bugüne gelindiği her aşamada farklı bir bütünlük ihtiyacı olmuştur. Dolayısıyla bu ihtiyaç varolanlara daha çok o aşamanın başat yapısı üzerinden akıl olarak aktarılmıştır. Örneğin bu aklı bir devrede karbon, bir devrede protein, bir devrede hücre, bir devrede balık, bir devrede de insan aktarmıştır, aktarmaktadır. Evren hangi bütünlükte yol alacaksa, varolanlar o aklı alarak bu bütünlüğü sağlar. İster evrimsel, ister gündelik ve geçici olsun bütün değişim evrenin varolanlara saldığı bu akıl üzerinden yürür. Evrenin ihtiyaçları varlığın ihtiyaçlarıdır ve varlığın ihtiyaç duyması ise yokluk karşısında gerilemeyi durdurmak zorunluluğu ile ilgilidir. Yani derelerde yüzen balıklar, polen taşıyan arılar, her gün ardı arkası kesilmeden doğan güneş, sevişen dişiyle erkek bunları yokluk karşısında varlığın evrensel bütünlüğünü yenileyerek saldırıyı göğüsleme çabasını kolaylaştırmak için yapar. Yokluğun her karşı atağına varlık yeni varolanlar bütünleyerek cevap verir, filogenetik evrimin her basamağı bir yokluk hamlesinin izlerinden kalan bakiyedir.

Nasıl bir anne tilki haftalarca yavruları için her fedakârlığı yapıp onları ormana bıraktıktan sonra onlara rakip olursa insanda çocuklarının akıl eksikliğini giderip onlara destek olmaya doğru kendini değiştirir, evren daha geniş bütünlükler kurmak peşinde daha büyük ihtiyaçları karşılamak için varolanlarına daha yüksek akıl verir. Evrenin ihtiyaçları bitmeyecek artacaktır, o durumda da varolanlarına daha yüksek akıl aktaracak ve sonunda aklın

hiçbir yetersizliği kalmayacaktır. Daha yüksek akıl her zaman bugün bildiğimiz anlamıyla daha büyük iyilik değildir. Yarın bileceğimiz anlamıyla daha büyük iyiliktir. İyiliğin tanımını, "kendi bütününü korurken daha büyük bütünlere açık olmak" şeklinde vermiştik; yarının iyileri bütünlüğe açıklığı yarın başka bir yoldan gerçekleştirirlerse o durumda o günün iyisi bugünün iyisinden elbette başka türlü olacaktır, hatta bugünün kötüsü yarının en iyisi bile olabilir. Örneğin hipertiroid bir balık suda hasta (kötü) iken, gelgitlerde karada kalıp akciğer solunumu başlatarak sürüngenlerin ortaya çıkmasına neden olmuş ve bu yolla sürüngenleri yaratarak karanın en iyisi olmuştu. Ya da dört ayak üstündeyken, ön ve arka ayakların mükemmel uyumunu gösteremeyip berbat koşan kötülerin ayağa kalkıp da arka ayaklar üzerinde yürümeye başlayınca kolların zaten uyumsuz olduğu ayaklardan yürürken kolayca bağımsız davranıp (yürürken bir ritim içinde sallanmayıp) elde başka iş yapma (diyelim örgü örme) becerisini koruyarak bugünün iyisi insan olmuş olamaz mı? O gün için uyumsuz ayaklı olmanın daha sonrası için iyi bir şey olacağını kim söyleyebilirdi? Evrensel bütünlüğün bir aşamada hangimize daha fazla ihtiyaç duyacağı belirsizdir. Bu içimizdeki bir tembel de olabilir, bir katil de, bir sapkın da, en ağırından bir yalancı da... Hangimizin yarın için beklediğini, hangimizin dünde kalıp gittiğini bilemeyiz. Bilebileceğimiz, bugün için insan aklının evrensel bütünlüğün ihtiyaçlarını en iyi karşılayıcı olarak tayin edilmiş olmasıdır.

O hâlde yolumuz bellidir, yol evrensel bütünlüğün şu anda varolan şeklinden daha ileri götürülerek kararlı bir hâle getirilme yoludur. Bu yolda kullanılacak araç öncelikle akıldır, ama yakın, uzak bir gelecekte aklın yetmeyip, yerine ya da onunla birlikte sezginin devreye sokulması muhtemeldir. Akıl çünkü yeterince geniş bütünlükler kurmakta bugünden hantal kalmıştır. Diğer taraftan biz, evrensel bütünlük tarafından, yani üstten değil de alttan baktığımız için olup biteni algılamakta her zaman yetersiz kalacağız. Örneğin kendimizi akıllı yaratık olarak seçilmiş, üstün bir yere koyuyoruz, halbuki, bugünün ihtiyaç gidericisiyiz sadece ve bu da en iyi akılla yapılabildiği için akıllıyız. Akıl bir üstün olma aracı sayılmamalıdır, çünkü günün birinde akılsız olmak dahi en iyi ihtiyaç giderici olabilir; akıl evrensel bütünlüğün ihtiyaçlarını giderme kipidir. Akıl bugünü ve dünü hafızada

tutup onun üzerinden yarını kestirme aracıdır, yapılan sadece dünü hafızlamak ve kendi içinde karşılaştırmaktır ve bu hâliyle akıl abartılmamalıdır. Dün bu ihtiyaçları en iyi gideren arzular idi, yani o gün ihtiyaç giderme kipi olarak arzu, istek, tutku çalışıyordu, akıl sonradan duyguların devamı olarak ortaya çıktı. Duygu ve arzuları evrensel bütünlük enerjisinin doğrudan yansımaları olarak kabul edersek, aklı da evrensel bütünlük tutkusunun geniş bir zamana ve mekâna yayılmış hâli olarak görmemiz gerekir. Arzu ihtiyaçların hemen giderilmesini beklerken, akıl aynı ihtiyaçların daha düşük bedelle zamana yayılarak farklı mekânlarda doyurulmasını gözler. Dolayısıyla bu anlamda arzu dar ve anlık akıldır. Her şeyin "devamın birliği" içinde[19] olduğu görüldüğünde arzu ve aklın aynı şey olduğunu anlamak kolaylaşır.

Diğer taraftan bütünlük sağlayıcı akıl da insana farklı farklı dağılmıştır. Çoğu insanda akıl arzu seviyesindedir, eşgüdüm sağlayıp uygulamada bulunmak, bütünlüğü pratik olarak gerçekleştirmek için temel olarak arzu gerekir. Az sayıdaki insanda ise akıl, kişi ayrıksı dursun diye arzu düzeyinde tutulmakta, onun yerine uzak zaman ve geniş mekânı kapsayacak şekilde kestirim özelliği yüksek "tam akıl" olarak daha fazla bulunmaktadır. Evrensel bütünlük bu kişileri ötekilerden ayrık tutmak için özel bir gayret göstermekte, her birini özellikle diğerlerinin kolay yaklaşamayacağı şekilde donatmakta, böylece onların duygusal eşgüdümün içinde kalarak tam aklı kaybetmelerine engel olmaktadır. Kant ve Spinoza başta olmak üzere büyük "oyuncu"ların hemen tamamı bu şekilde bir koruma altında tutulmuş, dünyanın "hay huy"u içinde bırakılmamışlardır. Tam akıl sahipleri, toplum tarafından ne kadar içeri çekilseler (ki bu mevcut ayrıksılık nedeniyle çok az vuku bulmaktadır), kendileri kendilerini toplum tarafına ne kadar itseler de aradaki bariyer asla kırılmamaktadır. Bu nokta oldukça ilginçtir, bu kişiler ne kadar toplum içinde kalsalar bile asla füzyon gerçekleşmemekte, onlar üzerinden emosyon sosyalizasyon ilerlememektedir. Hatta öyle olmaktadır ki, bu kişiler topluma girmekte ısrar etikçe toplum da onları içine almamak konusunda bir karşı ısrar geliştirmektedir. Kişi ısrarı sürdürmez kendi başına kalmaya

19. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum*, Basımda.

devam ederse, o zaman toplum tarafından ona doğru prematür bir yaklaşma başlamakta, ama bu yaklaşma hiçbir zaman matür bir duruma yükselmemektedir. Yalnızca bir durumda bu matürasyon gerçekleşmektedir, o da toplumun tümüyle bu kişinin altında sosyalize olması durumudur, yani kişi tam aklını topluma eksiksiz uygulayabileceği ya da uygulayamasa bile onun üstünde yer alarak ondan korunabileceği durumda... Sonuç olarak evrensel bütünlüğün, tam aklı korumak konusunda özel bir ihtimamı olduğunu açıkça görebiliyoruz.

Aynı durumu, arzu yoğun-duygu yoğun tarafta da görürüz, bu kişiler de özellikle yalnız kalarak duygu yoğunluklarını keskinleştirmeye bakarlar ve buradan toplumun peşinden gideceği peygamberler, ideal âşıklar, kutsal kahramanlar doğar; evrensel bütünlüğün tam akla olduğu kadar tam duyguya da ihtiyacı olduğu kuşkusuzdur. Duygunun ama, akıl gibi bir şekli olmadığından ve bulaşıcı özelliği bulunduğundan belli bir düzeyde ancak keskinleşme niteliği gösterir, duygunun aynısıyla su gibi kaçağı çoktur ve bir düzeyden sonra biriktirilemez, korunabildiği kadarıyla korunup daha fazla bekletmeden harcanması gerekir; o nedenle büyük düşünce, büyük fikir ve büyük akıl olabilir ama büyük duygu olamaz. Bu iki ucun (tam akıl ve tam duygu) arasında ise, her iki tarafın farklılaştığı dereceleri kapsayan geniş bir yelpaze bulunur. Söz konusu yelpaze insan ortak benliğinde ne arzunun ne de tam aklın tükenmesine izin verir. Üstelik yelpaze ince ince derecelenerek yayıldığı için kişilerde tam aklın ve arzunun birbirine dönüşerek sorunsuzca taşınmasını mümkün kılar. Tam akıl tarafında bulunan kişi, arzu başladığında dereceli ve sıralı dizilim nedeniyle onu epeyce akla yakın hâlde bulur, aksi taraftaki kişi ise aklı kendinde epeyce bir arzuya dönüşmüş hâldeyken bulur. Böylece herkes taşıyabileceği kadar arzu ve akıl alarak ilerler tek tek olaylarda. İnsanlar, zaman ve mekânda ne kadar dağınık görünseler de, evrensel bütünlükte bir sıra içinde dizilidirler. Dizideki yerlerine göre de değişen biçim ve ölçüde ihtiyaç taşıyıcısı olurlar. Her kim ki kendi bulunduğu sıranın dışına çıkar o öncelikle kendi bütününü bozmaya başlar ya da şöyle demek daha uygun düşecektir: Her kim ki kişisel bütünlüğünü kaybetmeye başlar, o bulunduğu sıranın dışına çıkmaya başlamış demektir. Evrensel bütünlük, tanınabilirse eğer son derece yapılandırılmış bir varolanlar düzeni üzerinden sürdüğü

görülür. Söz konusu düzenin apaçık olduğu hâlde tanınmayıp yerine düzensizliklerin konulmaya çalışılması düzenin parçasıdır ve arzu yoğun işlemeye evrensel bütünlüğün daha fazla ihtiyaç duymasının bir göstergesidir.

Hiçbir insan yapısı yalnızca iyi ve yalnızca kötü taraftan oluşamaz; ağırlıklı olarak iyiden ve yine ağırlıklı olarak kötüden oluşur. Bizim içimizdeki kötüler, ortak benlikte varlığını sürdüren kötü parçaların uzantısıyken, içimizdeki iyiler de ortak benlikte varlığını sürdüren iyi parçaların devamıdır, bu nedenle insan yarıktır. İnsanın en has hastalıklarından birisini tanımlayan "şizofreni" teriminin "ruh yarılması" anlamına gelmesi boşuna değildir. İnsan ortak benliği, ortak benlik de evreni içinde taşır, o nedenle evrendeki her yarık gerisingeri insana kadar iner.

Ahlak, ortak benliğin iç yasalarının araya nesneler girdiğinde aldığı yeni formdur. Dolayısıyla ahlak, öznelerin ortak benlikten dışarıya doğru adım atıp, nesnelere uzanırken ve onları paylaşırken uyması gereken kuralları verir. Bu kurallara uyarken ağırlıklı olarak iyiler kötü taraflarını zaptetmeyi bilmelidirler ki iyi etkin biçimde ortaya çıkabilsin ve başka iyilerle ortaklık kurmak yönünde bir uç olarak kendini gösterebilsin. Her insan başka insanlara dokunabileceği tarafını, içindeki diğer tarafları geri çekerek döner. İnsan içindeki kötülüğü ezip başkalarına iyi tarafını dönünce, aynı şeyi yapmış diğerleriyle kurduğu bütünlük üzerinden kendi kötü tarafını daha da ezer. Böylece karşımıza olduğundan daha iyi bir insan ve olduğundan daha iyi bir iyi insanlar bütünü çıkar. Aynı şeyi ötekiler yani kötüler de yapar ve insan dünyası iyi ve kötü bütünlükler arasında yarılır. Dünya her zaman yarık bir yer olmuştur ve genellikle insanlar o ya da bu tarafta kalarak değil de, kararsızlıkları ve kaybolan edimleri nedeniyle bu yarığa düşerek kaybolmuşlardır. İyiler genellikle yapmadıkları üzerinden iyi olurken, kötüler çoğunlukla yaptıklarıyla kötü olur. İyiler genelde yöntemleri üzerinden iyi, kötüler ise amaçları yönünden kötüdür. İyiler bu nedenle sabırlı, kötüler ise dayanaksızdır. Dayanıksızlık son kertede dayanaksızlık düşüncesine sahip olmak üzerinden

işler; kişi dayanaksız olduğunu düşündüğünde bir bütünün içinde yer alamayacağı fikriyle beraber her bütünü yıkmaya verir kendini ve sonuçta bir yıkıntıya dayanarak huzur bulur. Ortada bütünler kalmadıkça ve açıkta kalan tek tek kişiler iyi kötü demeden birbirine dayanmak zorunda kaldıkça, kötü hâliyle bile bir bütünün içinde kalma şansını yakalamış olur kişi. Yani kötü, optimum koşullarda elde edemeyeceği iyiliği, koşulları minimuma indirerek elde etme peşine düşmüşken kötü olup giden kişidir. Giderek büyüyen organize bütünler içinde sabrederek kalmak değil, bağımsız ve küçük tek tek bütünlerin bir torbaya dolduğu teşekkül etmemiş bir bütünlükte kalmak ve ona dair bir aidiyet duygusu taşımak... Kötünün yaptığı da hissettiği de budur. O nedenle o, irili ufaklı her bütün için yıkıcı olmak zorundadır. Aynısıyla bir aileyi dağıtmak için önce o ailenin yavrularını öldüren erkek bir aslan gibi.

Platon insanın ancak ideal durumunda adil olduğunu söylemişti.[20] Pekâlâ, bu ideal durum nedir ki, insan orada adil olmak zorunda kalıyor? İdeal noktaya kadar insan neden tam olarak iyi olamayıp, belli bir oranda kötü kalmaya devam edebiliyor? İyi, adil olmanın insana bir yararı, insanlığa ait olumlu bir işlevi olması gerekir ki, ideal duruma eriştiğinde o bunu yapsın. İnsanın ideal durumu kendi türüyle, diğer canlılarla ve nihayet evrensel bütünle birleşmiş hâlidir. İnsanın kendi nesne benliğinin yürüttüğü bireyselleşmeyi bütünün hizmetine sunarak bütünlüğü bir kerte üstte sağlaması zorunlu olarak onun iyi ve adil olmasını gerektirir. İyi ve adil olmakta eksiği bulunanın söz konusu bütünlüğü gerçekleştirmekte yetersiz kalacağı açıktır. Çünkü kendisi kadar karşısındakini de düşünenin bütünleşme ânında kendisinde çıkacak sorunlar kadar karşısındakinde çıkacak sorunları da önceden tespit ederek temizlemesi, böylelikle de bütünleşmenin her yönden önünü açması gerekmektedir. Kötüler, bütünleşme için ön şart olan karşıdakinin sorunlarını tespit edebilme ve daha ortaya çıkmadan ortadan kaldırabilme konusunda yetersiz olduğu için bütünleşme arızası gösterir. Kötü sadece bu nedenle kötüdür, her türlü kötünün en sonunda "sığamadığı" yer ortaklıktır. Bizim kötüyü kötü olarak tanımamızın altında yatan şey, kötünün nasıl bir bütüne hizmet ettiğini

20. C. Sidiropoulou, "Platonik Dualizm ve Ruh: Bir Yaklaşım Denemesi", *Felsefe Tartışmaları* 30, s. 65, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003.

bilememizden kaynaklanır. İyiliğin hizmet ettiği bütün, bizim tarafımızdan apaçık biçimde görülür ve bütünün apaçık biçimde tamamlayıcı parçası olacak o şeyi biz "iyi" olarak tanımlarız. Ama kötüde uzun erimde bütünü tamamlayıcı özellik apaçık görülmez, tersine onun yakın erimde bütünü dağıtıcı özelliği apaçık olarak görülür. Halbuki kötü uzak erimde bütünün yeni baştan tamamlanmasını sağlayıcı bir özellik gösterir. Yeryüzünde hiçbir şey bir bütünün parçası olmaksızın davranamayacağına, bulunamayacağına göre bugünün kötüsü bizim için yarın apaçık görüleceği biçimde bir bütünün parçasıdır. O nedenle tüm bütünleri apaçık görme kabiliyetindeki Tanrı için evrende kötü olan tek bir şey olamaz. Ama bir stafilokok mikrobu için penisilin, bir solucan için yağmur, bir kurt için çoban, bir kuş için cevizin kabuğu, bir insan için fare, yılan, ekinlerini yiyip bitiren çekirge hatta serçe bile kötüdür. Bir zamanlar Çin'de Mao ekinleri yiyor diye serçeleri öldürtmüştü, arkasından ortaya çıkan böceklerin tahıla daha büyük zarar verdiği görüldü, bu sefer böcekleri öldürmek için büyük boyutlarda zirai ilaçlama yapıldı ve Çin'deki topraklar mahvoldu, o yüzden bugün Mao'nun torunları toprak kiralayıp Afrika'da tarım yapıyor. Çinliler o yüzden serçelerin ekinden, böceklerin her tür zirai mahsulden daha büyük bütünlerin parçası olduğunu iyi bilirler.

Bir iyiye zarar verirken düşünmeliyiz, ama bir kötüye zarar verirken daha da fazla düşünmeliyiz, çünkü o çok daha büyük bir bütünün parçası olabilir ve öylesi büyük bir bütün parçalandığı zaman bunun altından hangi büyük ve onarılmaz hasarla kalkacağımızı kimse bilemez. Biz iyi ve kötüyü apaçık bir zihinle tespit etmeye kalkışsak da zihin alttaki büyük bütüne ulaşamaz, onu ancak, sezgi bulabilir. Köy yaşamında insanlar yoğun yüz yüze ilişkiden çıkan ortak bir sezgiyle, her kötüyü kötü görmemek konusunda ustalaşmışlardır. Örneğin akıl hastaları köyde hoşgörü içinde yaşar ve genellikle aynı köyde ikinci bir "deli" daha çıkmadan on yıllar geçer. Ama şehirler delilerini depo hastanelere kapatıp toplumdan yalıttıkça toplum kendi rezervini korumak için durmadan deli üretmekle kalmamış, toplumun bizzat kendisi delirmeye başlamıştır.

Kötüler küçük bütünler için zararlı gibi görünse de, büyük bütünler için zararlı olmak bir yana lüzumlu bile görünebilirler. Evrensel olarak kötü olan tek şey bizatihi yokluğun kendisidir,

çünkü yokluk bütünleşebilecek hiçbir şeyin varlığı, bağdaşık varlığı demek olarak tek bir parça iyiyi dahi barındırmaz ve bize kötü olarak görünen her şey, sadece bağdaşıkların, bağdaşmazlara tahammül etmeyi öğrenme yolu olarak kalır. Evrensel olarak kötü olanın yok olması, doğal olarak yokolanın kötü olması anlamına da gelir. Evrensel işleyişin bütününü görebilen için iyi ve kötü anlamsızdır; sadece içinde bulunulan en küçük bütünün bütünlüğüne hizmet edenler, o küçük bütünün içinde yer aldıklarında iyidir. Örneğin bir aileye yapılan yardım haksız yere ve kamunun kaynakları çarçur edilerek yapılmış olsa bile o ailenin üyeleri için iyidir. Eğer o küçük bütünün bütünlüğünü dağıtıp bir büyük bütüne hizmet edenler var ise o küçük bütünde yer alanlar için onlar kötüdür. Örneğin bütün bir toplumu kurtaracak bile olsa ailelerin tüm erkeklerinin alınıp savaşa sürülmesi, o ailelerin geride kalanları için kötüdür.

Diğer taraftan bir insanda bütünleştirici iyiliğin bu karakteri insan ruhuna ilişkin bir özelliktir. İnsan kendi içinde beden, zihin ve ruh ortaklığını kurarak gelişirse kendi içinin iyisini yaratmış olur ki, bu sonunda kendi dışının iyisi hâline, bir eldiven ters çevrilmişçesine döner. Yani iç bütünlük ve dış bütünlük birbirinin kesintisiz devamı gibi görünmektedir, kısaca içten dışa, bütünlüğün devamında "devamsızlık" olmadığı müddetçe insan iyiye zorlanmadan ulaşır. İyinin, adilin hâli budur, iyi ve adil olan bu özelliklerini bir yücelik taşıdığı için üzerinde bulundurmaz, aksine söz konusu hasletler ortaklık ve bütünlüğe hizmet ettikleri için yücedirler.

> *İnsan ruhu zihni, zihin de bedeni kendi nesnesi olarak görür. Yani bedenden ruha doğru gidildikçe öznenin yoğunluğu, tersine doğru inildikçe de nesnenin yoğunluğu artar. Bu durumda ruh zihni, zihin de bedeni birer nesneymiş gibi kodlar. Her şey bir üstünün nesnesi ve yine her şey bir altının öznesidir. Nesnelerin kendi düzlemine düşen ortakları arasında, öznelerin de yine kendi düzleminde görülen ortakları arasında kurulmuş birlikleri vardır, bu birlikler yeknesak bir yapı gibi davranarak ortaklığı bütünlerler.*

Kant, herkes için aynı kalan ve değişmeyen temel iyi, iyi niyettir. En büyük değer de iyiyi istemektir. Ahlaki olanı temellendiren de iyi niyettir demişti.[21] Pekâlâ, "iyi" olan nedir?

21. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 14, Ataç Yayınları, 2005.

Herkesin farklı bir iyisi olabileceğine göre, biz ahlaklı bir davranış gösterirken hangi iyiye niyet ederek davranacağız. O nedenle soyut bir "iyi" belirlemekten çok somut bir "iyi"nin belirlenmesinde fayda vardır. Bize göre somut "iyi", kendi bütünlüğünü sağlayıcı, koruyucu ve büyütücü, kendi dışındaki bütünlükleri yine sağlayıcı, koruyucu, büyütücü ve kendi bütününü kendi dışındaki bütünlere katıcı olandır. Dolayısıyla iyi olanın temelinde varoluşun temeli olan bütünlük sağlamak yatar. Varoluş çünkü ancak bütünlükle mümkündür.[22] Dolayısıyla ahlaki bir davranıştan varoluşa ters yönde bir gidiş beklemek mümkün değildir, bu nedenle iyi, ahlaki olan davranış bütünlük kurucu olarak varoluşsal sağlamlık yaratan davranış olmalıdır.

Burada şu soru akla gelebilir: Her bütünlük iyi midir? Elbette değildir, örneğin katillerden oluşan bir bütünlüğün (diyelim mafya örgütlenmesi) ne sağlanması, ne korunması ne de büyütülmesi iyidir; aksine böyle bir bütünün küçültülmesi, yıkılması, hatta daha başından sağlanmaması gerekir. Katiller bütünlüğünün kötü bir bütünlük olması, asıl ve açık biçimde yıkıcı bir bütünlük olmasının yanı sıra sürdürülebilir bir bütünlük olmamasından kaynaklanır. Bir an için çok geniş düşünüp hiç olmayacak bir fanteziyle öldürmenin iyi bir şey olduğunu ve katiller bütününün öldürdükçe büyüdüğünü varsayalım. Bu durumda giderek öldürülecek kişi sayısı azala azala, öldürecek kişi sayısından daha aza inecek yani ortada hiç kurbanın kalmayacağı her yerin katil dolduğu bir noktaya gelinecektir. Bu aşamada katiller birbirini öldürmeye başlayacak ve bütünü zorunlu olarak küçültmeye başlayacaklardır. Buradan yola çıkarak kin, nefret vb duygulara dayalı kötülük bütünlerinin de bir süre sonra kendilerini küçültmeye başlamaları zorunludur, herkesin kötü olduğu yerde, kötülüğü besleyecek iyilik kalmadığı için bu tür duygulara dayalı kötülük bütünleri kendi kendini küçültüp yok etmeye mahkûmdur. Kötülük kendi başına yaşayamaz, bu demektir ki kötülük kendi başına bir bütün oluşturamaz. Bütünleşemeyen yapılar, kendinden olmayan bütünleşmiş, başka bir besiyerine ihtiyaç duyarlar. Nefret ve sevgi birbirini takip eden duygular olarak aslen ilişki kurmak amacı güder ve birbirlerinin besiyeri görevini üstlenirler. Nefret duyamayacak

22. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum*, Basımda.

olduğumuz yerde sevgi de duymamız zordur. Freud, iyilik ve kötülüğün birbirini izlediğini söylemişti. Bu söylem eşzamanlı olarak karşıt duyguları içimizde bir arada tutabileceğimizin de gizli bir itirafıdır. Psikotik hastalarda örneğin iki karşıt duygu ya da eğilim açık biçimde bir arada bulunur. Karşıt iki duyguyu bir arada bulunduran bir ruh aslına bakılırsa en geniş ruhtur ki, uçları bir arada bulundurabilir. Yalnız hastalardan farklı olarak sağlıklı kişilerde bu bir arada varoluş hâlinde duygulardan birisi ötekini daima ezip kendini başat hâle getirir ki, bu konumlanma kişinin, hayatın beklentilerine uygun biçimde yön tutmasını mümkün kılar. Ezilmiş olan duygu, diyelim sevginin başatlığı altındaki nefret hiçbir zaman kaybolmaz, sadece yeni bir yön tutma ihtiyacı belirdiğinde ortaya çıkarak sevgiyi ezip kendini başat hâle getirir veya bunun tam tersi olur. Bu geçişler sırasında kişinin içine sığacağı ahlak anlayışında genişleyip daralmalar, belirginleşip silikleşmeler kendini gösterebilir. Diyelim nefret duygusu taşıyan birisinin kendini suçlamaktan kurtulup başkalarını suçlaması için toplumda çoğu şeyi haksız gösterecek darlık ve belirginlikte bir ahlak anlayışına doğru kayması gerekirken, sevgi dolu bir insanın anlayışı aksine daha geniş ve daha silik olacaktır. Kişisel ahlak çoğu zaman içimizdeki zaptedilmez duyguların toplumun derinliğine doğru genişleyeceği ve başkalarının gem vuramadıkları duygularının bizim içimize doğru ilerleyebileceği sınırı çizer.

Nefret ötekini yarattığı kadar kendini de var eder, çünkü ancak nefret edebilenin yalnız kalma kapasitesi vardır. Öte yandan içimizde taşımaktan övünç duyduğumuz ideallerin her birinin psikodinamik olarak bir nefret düzeltme aracı olduğunu da söylemeden geçmemek gerekiyor. İnsanın içinde hissettiği nefret ile davranışlarına yansıttığı nefret arasında birer uçurum olmasının nedeni taşıdığı ideallerdir. İdeali nefreti nötrleştirme aracı olarak kullanır insan; uygarlığımızın o nedenle ateşleyici motoru nefrettir.

Öte yandan iyilik kendi başına bir bütünlük oluşturup kötülük bütünlerine göre çok daha uzun süre sürdürebilir görünse de, bu yine de sonsuza yakın veya sonsuza kadar (*ad infinitum*) diyebileceğimiz bir süreyi kapsamaz. Çünkü her şeyin iyi olduğu bir bütünde iyiliğin kendisinin ne kadar iyi olduğunu anlayabileceği bir karşılaştırıcı ölçme aracı ortada bulunmaz.

Bu nedenle zaman içinde iyilik solar, yapılan küçük iyilikler yeterince etkili olmadıklarından kötülük gibi görülmeye, ancak iyilik yapanın kendi bütünlüğünü yok ettiği daha büyük boyutlu iyilikler önemsenmeye ve gerçek birer iyilik olarak görülmeye başlanır, bu nedenle de sonunda iyilik yapmak imkânsızlaşır, iyiler silikleşir, iyilikler yok edici olur.

İyiliği gerçek ölçüleriyle derecelendirecek optimum boyutta bir kötülük, iyilik bütününün sürdürülebilir ve düzlemsel sıçrama gösterebilir olmasını kolaylaştırır. O hâlde en kötü ahlaki davranış sadece kötülüğü destekleyen, iyi davranış sadece iyiyi destekleyen, en iyi ahlaki davranış ise iyiyi destekleyen ama kötüyü de öldürmeyip iyiyi kışkırtacak seviyede bırakan davranış olmalıdır. Kötüler kötülüğü ve onun üzerinden iyiliği canlı tutacak bir sorumluluk almıştır, çünkü ancak bu şekilde iyilik de canlı kalabilir ve bir bütün iyiler olmadıkça kurulamadığı gibi, kötüler olmadıkça da mukavim kalamaz. Son kertede evrensel bütünlük açısından bakıldığında kimse suçlu değildir, ama insan türünün bütünlüğü açısından bakıldığında çoğu kötü suçludur. Kötülerin durmadan suçlanması çoğu zaman kötünün yok edilmesi amacına değil, iyinin kötüye karşı tetikte durması amacına hizmet eder. Hegel bunu açıkça söyleyebilen ender filozoflardan birisidir, o "iyiliğin, kötülüğün sonucu olabileceğini" açıklamıştı. Bu noktadan bakıldığında çoğu zaman lanetli dolaştıklarından ve evrensel bir ödülün hiçbir zaman sahibi olamayacaklarından en talihsiz kişilerin kötülerin arasından çıkacağını düşünmek de yerinde olur. Kaderin bizim bilmediğimiz şekilde insanı zıpkınlayan karanlık bir arka planı vardır. Kötülük bir jeneratör gibi üretilmeye devam edilmektedir. Yukarıda da söylendiği gibi onun temeli bütünleşmeye karşı çıkmaktır; bütünlüğe karşı çıkan iyi bile olsa sonunda kötü hâle döner.

Öte yandan paradoksik olarak yalnızca iyilik ve adalet duygusu olanlar değil, korkaklık ve kuşkuculuk gibi duygusu negatif olanlar da bütünlük sağlamak da etkindir. Örneğin bir ceylan sürüsünü, yırtıcıların saldırılarına karşı öncelikli olarak sürünün en kuşkucu olanları, yerdeki otu bir ısırıp bir etrafa bakanlar korur. Negatif duyguların uzun erimde toplumsal ortaklık ve bütünlüğü sağlamada pozitif duygulara yaklaşan biçimde yararlı olduğu söylenebilir. Kuşkuculuktan ve korkudan ötürü topluluğun sürekli dikkatli davranıp kendini ortaya çıkabilecek

tehlikelerden, bütünlük yıkıcı kötüler'den koruması bir yana, negatif duyguların pozitif olanları canlandırıcı bir rol üstlenmesi de söz konusudur. Kuşkuculuğun ve korkunun belli üyelerde varlığı, diğer bazı üyelerde güven ve cesareti canlı tutar. En güvenilir insan kuşkuculuğun had safhaya ulaştığı toplumlarda belirir. Güvenilir insan pratik olarak kendini "sözünü tutmaya çalışan insan" olarak belli eder. Çünkü sözünü tutmaya çalışmak, kendi dışındaki insanı ortağı olarak bilmek anlamına gelir. Söz tutmak ortak olmanın ilk şartıdır. Ahlak bekliyorsak insandan hiçbir şey talep etmeden önce söz tutmasını isteyeceğiz; söz tutan kendini başkasına katmış olandır çünkü. Söz tutamamak suçluluk duygusu üzerinden kişiyi depresyona sokar. O nedenle ahlaklı insan, pratik olarak depresyon yaşama potansiyeli olan insan olarak anlaşılmalıdır. Böyle bir potansiyeli olmayan bön birisine ahlaklı bir varoluş hâli oldukça uzak durur. Kapitalizm ama yarattığı karakter aşınması üzerinden kişilerin söz tutma potansiyelini kaldırmıştır, hatta söz tutmak, gerektiği yerde gereken manevraları yapmak potansiyelini ortadan kaldırdığı için özellikle istenmemektedir. Kapitalizm geçmişiyle tutarlı bütünsel bir insan istememektedir, yarım insanlar, çeyrek insanlar onun daha çok işine yaramaktadır. Artık hiçbir şirket tutarlı bir yaşamı olan, otuz yıllık dürüstlüğüyle öne çıkan çalışanlar istememektedir. Çünkü onların çalışanları en fazla üç beş yıllıktır, bu kadar kısa süre için, üretimde işe yarayacak bir insanın ahlaki tarihine ihtiyaç yoktur. Karaktersizlik özellikle pazarlamada olduğunda üretime daha büyük katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan çalışanlar ya da çalışmaya aday olanlar da karaktersizliği istenmeden, kendiliğinden göstermeye pek teşne kişilerden oluşmaktadırlar. Çünkü bu kişilerin sabırlı bir dürüstlük geliştirmek için kendilerine bir iç disiplin uygulayacak ne hayatları ne de zamanları olmuştur, hız hareket hâlindeki araçlarda düzgün doğrusal bir gidişi kolaylaştırsa da insan için dosdoğru ve dürüst bir yaşamı bozmaktadır. Artık adı potansiyelinin gerisindekiler değil, potansiyeli adının gerisinde olanlar tanımlıdır. Dünya bu nedenle biyopsikopolitik bir güvenlik sorunu altındadır.

İki kutuplu olmayan hiçbir şey bütünlük için üyelerini bir arada tutamaz. Sadece kötülerden oluşmuş bir toplum olamayacağı gibi sadece iyilerden oluşmuş bir toplum da olamaz. Herkesin iyi olduğu yerde iyilerden birisi kötü, herkesin kötü

olduğu yerde de kötülerden birisi kendiliğinden iyi olmaya başlar. Böyle bakıldığında kötülük iyiliğin ilk hâli ve yine iyilik kötülüğün son hâlidir. İyinin ortaya çıkabilmesi için iyiliğin lüzum etmesi gerekir, peki iyilik ne zaman lüzum edecektir? İyiliğin lüzum etmesi için kuşkusuz kötülüğün yoğun biçimde bulunması gerekir.

İyilik lüzum ettiğinde bir *ortaklık dalgası* belirir. Bir dalga nasıl birbirine girişerek ve giriştiği yerden yeni bir dalga yaratarak ilerliyorsa, ortaklık dalgası da aynısıyla öyle ilerler. *Emosyon sosyalizasyon* örneğin, bir kişi kendi dalgasını, bir başka kişi de yine kendi dalgasını yaratır ve her biri kendi kolundan ilerleyerek birbirleriyle girişirler, ardından giriştikleri yerden yeni bir dalga başlar. İlk hareketi verip ilk dalgayı oluşturan belki de artık kaybolmuştur, girişim dalgaları ondan bağımsız hareketi kendisi almış sürüklemektedir. Sosyal hareketler de öyledir, her bir hareket bağımsız bir yerlerden doğar, birbirleriyle karşılaştıklarında ama kurdukları ortaklıklar üzerinden yeni bir karakter kazanarak ilerlerler. Kadınlar mesela fiziksel olarak yakın olup bir süre sonra buna duygusal olarak da bir yakınlık eklerlerse eşzamanlı olarak âdet görmeye başlayabilmektedirler. Ortaklık önce rezonansa gelmek ve ardından eş bir ritme geçmekle sonuçlanır.

Bu çerçevede hazza düşkün bedenle, erdeme düşkün ruh arasında da aynı bütünün içinde yer alabilmek uğrunda bir karşıtlık hâli vardır. Bu hâl zannedildiği gibi bütünlüğü bozmaz, tamamlar. O yüzden Kartezyen görüşlerin ruh beden ikiliği üzerinden daha fazla gidemeyecekleri açıktır. İki taraflı bütünlüğün yalnızca insanın kendine ait alt bütünlüğü değil, kendi dışındaki üst bütünlüğü sağlayabilmek için de zaruri bir konumu vardır.

Aşırı hırs, iktidar ve para tutkusu, cinsel köleleştirme ve oburluk bedensel hazlara düşkünlük olup ruhsal zayıflığın bedene ödettirilmesi hâlleridir. Beden ne kadar hazza bağımlı olmuşsa ruh o kadar kendine has hazlardan uzaklaşmış demektir. Bedensel zafiyete neden olan hastalıklarda insanların bedensel hazları bir köşeye atıp ruhsal hazlara yöneldiğini herkes bilir.

İyilik de kötülük de bir yaşam biçimidir, örneğin ahir hayatımızda bir gün bulunduğu gezegende gördüğü her canlı şeyi

yiyip öğüten, ama dünyalılar için de gönüllü köle derecesinde "iyi" olan bir yaratıkla karşılaşırsak onu kötü mü, yoksa iyi mi bileceğiz. Oysa o, ne iyidir ne de kötü ya da belki hem iyidir hem de kötü, sadece kendi şartlarını yaşamaktadır, ama biz üstünde durduğumuz bu dünyanın penceresinden baktığımızda ona karşı bir konum belirlemek için onu iyi ya da kötü olarak görmek durumundayız. Fakat eğer onun gezegenine gider, onun yaşadığı şartları yaşamaya başlarsak dünyada kötü olarak gördüğümüz yaratık bize öyle gelmemeye başlayabilecektir.

Geniş bir açıdan baktığımızda biliminsanları karşımıza şöyle bir resim çıkarır: Evren on üç milyar yılı aşkın bir süredir vardır, yeryüzünde ilk canlı bakterinin ortaya çıkışı üç, denizlerde ilk solucanın görülüşü ise yarım milyar yılı aşmaktadır. Yeryüzü kadar bir büyüklüğe indirdiğimizde evreni içinde dünyamızın büyüklüğü nokta kadar yokken, onun üstündeki canlı yaşamının, evrenin yaşının neredeyse çeyreğine ulaşıyor olması önemlidir. Canlıların evrende önemli bir rolü vardır ve bu rol muhtemelen dünya gibi olan (bu özellikte yüz milyon gezegen var) milyonlarca gezegenin üstündeki yaratıklara şu veya bu oranda dağılmıştır. Canlılar kendilerini oluşturan ve çevreleyen koşullara müdahale edebilen yaratıklardır. Bir solucanın yağmurda suya boğulduğunda yeraltından yerüstüne çıkması kendi koşullarına müdahaleden başka bir şey değildir. Her canlının kendini öyle ya da böyle etkileyen koşulların en yakındakinden en uzaktakine kadar tümünü şu ya da bu yöntemle, o ya da bu derecede etkileme gücü ve güdüsü bulunur. İnsan kendi içinde kurduğu ortaklıklar üzerinden bugün yeryüzünün koşullarını tümüyle etkileyip şu ya da bu derecede değiştirir konuma gelmiştir. Şimdi bu işlemi o, yeryüzüne yayılmış milyonlarca canlı ile kuracağı ortaklıklar aracılığı ile evrenin tümüne uygulama peşindedir. Bu bir cins yatay ortaklıkları bitirip dikey ortaklıklar arama işlemidir. İnsanın filogenetik yapılanmasında dikey ortaklıkları yok değildir zaten, evrimsel gelişim dört başı mamur olmasa bile hatırı sayılır bir dikey ortalıklar silsilesidir.

İnsan, evrenin ihtiyaçları ve yönlendirmesi sonucunda farkında olmadan evrensel bir bütünlük kurup yokluk tehdidinin

önüne geçmeye çalışmaktadır. Bunun ne kadar zorlu bir çaba olduğu, varlığın bu yolda her an ne kadar yaratıcı çabalara girmek zorunda bulunduğu şuradan anlaşılır ki, bütün bir evreni boşluklarından arındırıp kendi üstünden sıkıştırsaydık bir futbol topu büyüklüğünde ya kalır ya da kalmazdı; varlığın devasa bir canavarla boğuşan bir çaresiz olduğunu bu benzetme üzerinden sanırız ki fark etmişsinizdir. Varlığın ürünü olarak insan bu yolda tek başına hâkim olduğu alanı genişletirken yanı sıra bu geniş alan üzerinde zıplayarak uzak yakın başka canlılarla ilişki kurmaya çabalamaktadır. Böyle bir süreçte yukarıda sözü edildiği gibi ne bizim anladığımız anlamda "iyi" iyidir, ne de "kötü" kötüdür. Aksine hem iyi hem de kötü olan bu yolda en az öteki kadar rol sahibidir. Hatta şunu söylemek bile mümkündür: Bu süreçte kötüler yaptıkları kötülüğün bedelini, yaşadıkları huzursuzluklar, suçlamalar, insanın nefretini üzerlerinde toplamak yanı sıra genel olarak hayatın gidişine ters davranmak, insanlığın ilerlemesine köstek olmak gibi aldıkları talihsiz konumu sindirmekte hissettikleri zorluklar nedeniyle daha fazla öderler. İyi, adil ve haklı olmak kadar, huzur verici bir şeyin olamayacağı herkesçe bilinir. İyi olup evrenin sonuna kadar uzanabilecek bir haklılık ve doğruluk taşıdığını bilmenin verdiği ruhsal gönençlik hâline üstün gelecek herhangi bir insani doyum bulunmamaktadır.

Yokluk felsefesi açısından da iyilik, bağdaşmayan bütünlere hastır, bağdaşık yapılar ise kötüdür, çünkü bu sonuncular birer bütün olacak ortaklıkları kuramayacaklardır. Varolanlar bağdaşmaz yapılar olduğu için son kertede onların sonuna dek kötücül olmasını da her zaman bekleyemeyiz, bir varolanın davranışı kısa ve orta erimde ayrışma ve yıkım sağlasa bile uzun erimde daha büyük, daha başka bütünlükler sağlayıcı olduğundan bu vadede kötü olamaz. Sadece yokluğu büyüten davranış kötüdür, yokluğu sınırlayan bir davranış veya varoluş ise en geniş anlamda alındığında her zaman iyi olarak anlaşılmalıdır. Varolanlar bütünlük sağlayarak yokluğu zaptettiği için uzun dönemli belirlemede iyicil yapılar olarak adlandırılmalıdır. Buna göre gerçeğin kendisi her ne olursa olsun iyicildir. Çünkü sonunda gerçek varolanlara dayanır ve varolanlar yokluğu sınırlayan bütünler olarak uzun erimde iyicil olmaktan başka yol bulamaz ya da yaptıkları önünde sonunda iyi bir sonuç yaratır. Ama buradan

şu sonuç çıkmamalıdır: Her varolanın yaptığı her şey iyidir. Her varolanın yaptığı her şey iyilik getirmez ama son kertede iyilikle sonuçlanır. Çünkü anlık olarak kötü olmak uzun erimde "yıkıcı iyilik" diyebileceğimiz bir sonuca götürür.

Bu yaklaşım Russell için terstir: "Şu bir gerçek ki kötü olan hiçbir şey yoktur şeklindeki inanç bir metafizikçinin bu teoriyi savunması hariç hiç kimsenin savunacağı inanç değildir. Acı, nefret, zulüm, haset elbette varolan şeylerdir."[23] Russell, iyiliği yalnızca insanla ve üstelik şimdiki insanla sınırlamış görünüyor. Zulüm için elbette söylenecek bir şey yoktur, ama bugün her insanın çektiği her acı kötü müdür? Çok insan uyuşturucu batağından kurtulmak için tedavi merkezlerinde acı çekiyor ama tedavi ekibi bu insanlara kötü bir şey yapmış olmuyor. Ya da bazen bir baba oğlunun hoyratlıklarını engellemek için onu kısıtlıyor ve oğluna acı çektiriyor belki ama şüphesiz bu durum oğlanın sonraki günleri üstünde iyi bir etki bırakıyor. Uzaklardan bakıldığında insan da evren için bir çocuk, bir bebek değil mi?

Bir olay uzun erimli olarak bakıldığında ne kadar iyiyse kısa erimli bakıldığında da o kadar kötü görünür. Hele hele evrensel bütünlük sağlayıcı yönde davranan her kişi ya da evrensel bütünlüğe hizmet edici olan her olay kısa ya da orta vadeli görünümde genellikle kötü olarak görünür. Çünkü evren kendi bütününü çoğu zaman tekil her bütünü kendine "kurban" alarak sağlar.

Eğer Russell, kısa erimli kötülüklerin uzun erimde de kötülük olduğu konusunda haklı olsaydı, o durumda iyilik ve kötülüğün belli bir süre sonunda birisinden birisinin ortadan kalkması gerekirdi. Çünkü böyle bir sonuca yetecek kadar süre yeryüzünde çoktan geçmiştir. Buna rağmen iyilik de kötülük de ilk günkü gibi değişmeden hükümranlıklarını sürdürmektedir. O hâlde konuya Russell gibi dar değil, daha geniş bir perspektiften bakılmasında yarar vardır. Bir kere iyilik ve kötülük aynı yapım işleminin iki farklı tarafı gibidir. Her sonuç yaratıcı işin hem iyi hem kötü tarafı vardır. Bir şehrin hem parkları hem kanalizasyonları vardır, bir inşaatın hem yapılma çilesi hem de içinde otururken sürülen sefası vardır. Dünya iyisi bir insanın, o hâle gelene kadar kesip yediği, dolayısıyla can verdirdiği bir sürü küçük ya da büyükbaş hayvan vardır. Dolayısıyla kötü-

23. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 69, Ataç Yayınları, 2005.

lük ve iyilik birbirine sarılmış, ortaklaşa bir amalgam yapmış, o amalgamdan da bir iş, bir sonuç, bir bütünlük çıkarmıştır. Neticede uzum erimli bakıldığında iyilik ve kötülük dengededir ve bu denge varoluşu mümkün ve muktedir kılar. Kötülük olmadan varoluş olamaz, iyilik olmadan varoluş yine olamaz; öte yandan bir varoluş amacı güdülmedikçe iyilik ve kötülük de olmaz, çünkü varoluş amacı bulunmadıkça iyilik ve kötülüğün gereği kalmaz. İnsan organizması bir canlılar evreni, tek tek canlılar da hücreler olsaydı eğer, bu evrenin içinde sayısız iyi canlı kadar sayısız kötü canlı olduğunu da görecektik. Örneğin bütün bir organizmayı yaşatmakta değerli bir yeri bulunan her hücrenin *"doğal öldür*ücü *(natural killer)"* denen bir katilinin bulunduğu bilinir. *"Doğal öldürücü"* hücreler işlevsel hücreleri programlı biçimde öldürürler (apopitosiz) ve organizma bu "katilleri" ortadan kaldırmak için en küçük çaba göstermediği gibi, onları diğer hücrelerle benzer şekilde besler. İşlevsel sıradan hücrelere göre bu "doğal öldürücü" hücreler tabiatıyla "kötü" hücrelerdir. Yine organizmada yaralanan, zarar gören ve işlev göremeyen bir doku parçasına ait hücrelerin işini onlara komşu hücreler devralır ve canla başla çalışıp organizmanın bu lokal yetersizlik nedeniyle genel bir zarara uğramasına engel olurlar. İşlevsel sıradan hücreler, yaralanan komşusunun işini üstlenen bu hücreleri "iyi" olarak addeder. Benzer şekilde organizma yürürken, onun bütün yükünü taşıyan ayak tabanındaki epidermis hücreleri kısa zamanda hayatiyetlerini tamamlayıp nasırlaşarak ölürler, ölü hâlleriyle de koruyucu bir katman oluşturarak daha derindeki hücrelerin vakitsizce basınç altında kalmasına engel olurlar; diğer hücreler tarafından bakıldığında epidermis hücreleri organizmanın ölüsü ve dirisiyle acımasız şekilde kullandığı köleler olarak görülmeyi hak ederler. Diğer yandan sinir hücreleri için şeker besleyici önemdedir, ama aynı şeker başta göz ve böbrek olmak üzere çoğu organ için tehdit edici olabilmektedir. Organizma için bütün bakış açılarından "kötü" görülebilecek tek bir hücre yoktur; iyi denilen de, kötü diye söylenen de sadece organizmanın yararına olacak işi yapmaktadır. Öte yandan "doğal öldürücü" hücreler dediğimiz hücreler de bizzat kanda bulunan ve yararı organizma için tartışılmaz olan lemfositlerden türemişlerdir, yani "bünyenin ürünü"dürler ve her sıradan hücre üzerinde söz konusu bu hücrelere ait harekete geçirici ve

durdurucu nitelikte algılayıcılar (reseptörler) bulunur. Sıradan işlevsel hücre hızlandırıcı reseptörlerini çalıştırmadıkça doğal öldürücü hücre gelip bağlanamaz ve onu yutamaz, dolayısıyla sıradan işlevsel hücreler kendi ölümlerini bir yerde kendileri isterler. Organizmanın içindeki ölüm talepleri bu hücrelerce karşılanır ve her bütünün içinde ölüm taleplerinin olması doğaldır. Burada önemli olan, içinde neler olduğunda hücreden ölüm talebinin gelmeye başladığıdır? İlk neden hücrenin enfekte olması, ikinci nedense hücrenin kanserojen hâle gelmesidir. Hücre kötüye giden durumunu ilk elden anlayarak hızlandırıcı reseptörlerini çalıştırır ve boynunu doğal öldürücü hücrenin boğucu ellerine uzatır. Bu olmasa enfeksiyon veya kanser tüm organizmayı saracaktır. Demek ki organizmanın sağlığı için hücrelerin kendini feda edişine aracı olarak "kötü" denen hücreler vardır. Söz konusu hücre, büyük bir kötülüğü önlemek için küçük bir kötülük yapmakta ve ancak bu küçük kötülüğün hedefinde olan tarafından "kötü" olarak nitelenmektedir.

Tam işlevleri bu olmakla birlikte öldürücü hücreler de bazen yanlış yapmakta hızlandırıcı uyarılar gelmeden de bir problemi olmayan hücrelerin hayat bağını kesebilmektedirler, bu yanlış işlemi her zaman başarılı olmasa da "durdurucu algılayıcılar" devreye girerek ortadan kaldırabilmektedirler. Diyeceğimiz o dur ki, "kötü"ler bazen boş yere kötülük yapabilirler ve o durumda gerçek bir kötü olarak algılanmayı hak ederler.

Hayvan sürülerinde de bazen sürünün ilerleyişini bozan hasta ya da "uyumsuz" üyeler yırtıcı saldırılarında, sanki yırtıcılara uyarıcı bir mesaj göndermiş gibi hedef olup avlanırlar ve muhtemelen de saldırı öncesinde sürü tarafından en dış halkaya doğru itilmiş durumdadırlar. İnsan topluluklarında da buna benzer uyarıcılarla iş görülmesi pek mümkündür. Örneğin köy ve kasabalarda huzursuzluk çıkaran, sürekli kavgayla yol alan gençlerin şu ya da bu şekilde telef edildiği görülür. Bazen ama huzursuzluk yapmayan kişilerin de ortadan kaldırıldığı vakidir; onlar durdurucu mekanizmaların çalışmadığı durumlara ya da tamamen yanlışlığa kurban giden kişilerdir; yanlış olan doğru yapabilmenin firesidir ve her doğru yapılan yerde zorunlu olarak kendini gösterir. Neticede biyolojik bir organizmayla sosyal bir organizmanın neredeyse tamamen aynı yollarda yürüdüğünü söylememiz pek yanlış olmayacaktır. İnsanlar da kendi araların-

da kötü ve iyi olanları belirleyip işaretlemeye çalışmakta, bu yolla kötülerin önünü keserken iyilere yol vermeye çalışmaktadırlar. Buna rağmen çaba ne kadar artıp kötüler ne kadar ortadan kaldırılırsa kaldırılsın, her zaman yeni kötüler ortaya çıkmakta ve değişmez dengeyi yeniden kurmaktadırlar. Çünkü eğer bir toplumda optimum sayıda kötü yoksa bütün bir toplum zaman içinde kötü olur. Diğer taraftan toplumların siyasal, sosyal ve ekonomik olarak keskin dönüşüm devrelerinde ortaya çıkan kötü sayısı optimum miktarı aşıp maksimum seviyeye erişir ve toplumun geçirdiği dönüşüme ayak uydur(a)mayıp zayıf kalan çoğu "iyi" kötüler tarafından iyiden iyiye etkisizleştirilir ve böylece kötülerin kendisi bütünüyle "toksik" hâle gelir. Bütün düzenbazlar, soyguncular, katiller bu devrelerde toplumun tepesine çöker. Bu çöküş aynı zamanda sosyoekonomik dönüşümden sonra kötülüğe meyilli olanları ortaya çıkartarak sonraki devirlerde onların ortadan kaldırılması imkânını sağlaması açısından da dikkat çekicidir. Çünkü içindeki hırsızlık, açgözlülük vb saplantıları olup da bunları düzenli ve dengeli toplum yapısında ortaya çıkartma cesareti bulamayanlar, dönüşüm ânında söz konusu tutkularını uygulayacak ortamın geldiğine inanarak en kötü hâlleriyle ortaya dökülürler, ama toplum dönüşümünü tamamlayıp her şey yerli yerine oturduğunda, bu sefer kötülerin yıkıcılığı, iyilerin bütünleştiriciliği tarafından ortadan kaldırılır. Dönüşümü o yüzden işlevsiz iyileri ortadan kaldırmak için kendi kötülüğünü açığa vurmuş olanların yok edilmesiyle sonuçlanan gerçek bir altüst oluş olarak görmek yanlış olmayacaktır.

"Spinoza, bütün yaşamı boyunca gördüğü üç tip kişilik olduğundan bahseder: Kederli tutkuların insanı; kendi iktidarını kurmak için bu kederli tutkulara ihtiyaç duyan ve onları sömüren insan ve insanlık durumundan ve genel olarak insanın tutkularından dolayı kederlenen insan (bu kişi tutkulardan tiksindiği ölçüde, bu tutkularla alay da edebilir, bu alay aslında kötü bir gülüştür). Köle, despot, papaz... ahlaksal üçlü. Epikuros ve Lucretius'tan beri despotlar ve köleler arasındaki derin ve köklü bağ bundan daha açık bir şekilde gösterilmemişti. Kederli tutku, arzuların sonsuzluğuna ruhun karmaşasıyla, açgözlülüğü de batıl inançlarla bir araya getiren bütünlüktür. Kederli ruhların desteklemek ve propagandasını yapmak için bir despota ihtiyaçları olduğu gibi, despotun da amacına ulaşmak için ruhların

kederlenmesine ihtiyacı vardır.[24] Görüldüğü üzere Spinoza, iyi (köle) ve kötüyü (despot) ve de iyi ve kötü için yargıda bulunanı, açıklama yapanı ve üzüntü duyanı (papaz) bir bütün kabul etmekte, böylelikle de iyinin kötüyü, kötünün iyiyi, yargıda bulunanın ise hepsini bütünlediği gibi bir sonuca ulaşmamıza imkân vermektedir. Konuyu bugünün diliyle konuşursak şunları söyleyebiliriz: Modern psikolojinin belirlediği şekilde iyileri ağırlıklı olarak bağımlı ve kaçıngan kişilik özelliklerine sahip olanlar, despot olanları psikopatik, narsisistik kişilik sahipleri, insanlık için üzülüp yargıda bulunanları, açıklama yapanları ise obsesif kompulsif kişilik özelliklerine sahip kişiler olarak görebiliriz. Spinoza'nın belirlediğine paralel biçimde diyebiliriz ki bu üç kişilik yapısı da birbirinin varlığını destekleyen özellikler gösterirler. Örneğin bağımlı kişilik özelliklerine sahip bir kişinin bağlanma ihtiyacını hangi kişilik özelliklerine sahip kişi karşılayacaktır? Dikkat edilirse görülecektir ki, bağımlı kişiler bencilliği açıkça görülen narsisistiklere bağlanmayı, onlarla ortak olmayı, hatta evlenmeyi çektikleri onca eziyete rağmen tercih ederler. Bağımlı kişilerin bağlanma ihtiyacını genellikle narsisistik kişiler doyurur, iki bağımlı kişinin bir arada olduğu pek görülmemiştir, aynısıyla iki narsisistin ya da iki paranoidin bir arada görülmemesi gibi. Dolayısıyla hayat iyileri değil, kendi ihtiyaçlarıyla uyumlu olanları bir arada tutar. Eğer öyle olmasaydı çekilmez kişiler olan narsisistler ya da paranoidlerle kimsenin bir arada olmaması gerekirdi. Bir narsisist kendini yüceltip tanrılaştırarak, bağlanma ihtiyacındaki kişiye bağlanacağı ideal bir nesne sunar, böyle bir nesneyi ona, narsisisten başkasının sunması zordur. İkinci olarak da narsisist olanın bağımlı olana ihtiyacı vardır, çünkü tapınan bir kul olmadıkça kendini Tanrı olarak hissedenin de ortada tanrılığı kalmaz. Üçüncü olarak bu ikili ilişkiyi her iki taraf için de yorumlayacak obsesif-paranoid-narsisist kişilik özelliklerine sahip, papaz kılıklı, teorik aklı bulunan bir adama her zaman ihtiyaç duyulacaktır. Çünkü bu durumda iki taraf için de kahırlı bir ilişki yürüyor ve çıkan sorunların aşılması için bir akla ihtiyaç bulunuyor demektir.

Sadece bu kişilikler için değil birbirine karşıt başka bazı kişilikler için de birbirinin ihtiyaçlarını karşılayan bütünlükler

24. G. Deleuze, "Ethica ile Ahlak Arasındaki Fark Üstüne", *Spinoza, Pratik Felsefe*, Çev. U. Baker, s. 32-33, Norgunk Yayınları, 2005.

söz konusudur; örneğin bağımlı kişiliklerin narsisistlere benzer özellikler taşıyan "borderline" kişiliklerle de sık görülen bütünleşmesi vardır. Ha keza duygusal olarak künt bir yapı taşıyan obsesif kompulsif kişilerle "renkli" bir kişiliğe sahip borderline ve histrionik kişilerin bir araya geldiği de pek sık görülür. Yukarıda bir nebze bahsedildiği gibi narsisistik, borderline ve histrionik kişilikler "iyi" kişilikler ya da yaşamda kolaylık sağlayıcı kişilikler değildir, ama başka bazı insanların patolojik ihtiyaçlarını giderici, kişilerin yaşamında bütünlük sağlayıcı kişiliklerdir. Dolayısıyla yaşam iyi ya da kötüyü değil, bütünlük kurucu olanı, tamamlayıcı özellik taşıyanı arar; çünkü insan ancak bir bütünden doyar.

Öyle iyiler vardır ki dayanılmaz biçimde sıkıcıdır, renksiz, sabun kalıbı gibi tekdüze insanlardır. Yirmi beş bin gün süren insan hayatını bu sıkıcılıkta geçirmek ancak taş olup oturmakla mümkündür; halbuki olağanüstü akışkan insan ruhunda her taş dibe çökmekte en ufak bir tereddüt geçirmez. İnsan mutlu olmak için değil, bedeninin ve zihninin hakkını verecek bir canlılıkta olmak için yeryüzündedir ve yalnızca iyilik bunu sağlamaz. İyi ya da kötü olmadan, hatta belki hem iyi hem kötü olarak, yani iyilik ve kötülüğü önemsiz tutarak tamamlayıcı, bütünleyici, ortak olucu bir çeşitlilikte olmak en mühimidir, Spinoza, "hayat iyilikle zehirlenmiştir" demişti. Biz de belki şöyle diyebiliriz: İyilik bu kadar dayatılmazsa eğer, insanların daha da iyi olması pek mümkündür. İçinde her türlü bencilliği, en galizinden vahşiliği taşıyan bir canlıya ömür boyu "iyi ol" telkininde bulunursanız, günün birinde o insan kötü bir insan olabilir. İnsan toplum gibidir, bütünüyle iyi "parça"lardan oluşamaz, ama doğasına ters yöndeki tekdüzelik ısrarlarını parçalayıcı olabilir.

Bir insanın bütünüyle iyi olması, onu kendi doğasından çıkaracak bir terbiyecinin yanında evcilleşmesiyle mümkündür. Çünkü bu durumda kendi doğasının sahip olduğu yetenekleri, özellikleri kullanmasına, korumasına ne fırsat olacak ne de gerek bulunacaktır. Onlar olmadan çünkü o, yalnızca terbiyecinin verdikleriyle yaşamını sürdürebilir. Kurttan evcilleşmiş ve her gün pişmiş et yiyen bir köpeğin artık köpekdişine ihtiyacı var mıdır? Ya da mamayla beslenen bir kedinin zıplayıp sıçrayarak bir kuş yakalamasına ihtiyaç bulunmakta mıdır? Dolayısıyla evcilleşmede, yani kendi doğal yeteneklerini kullanmaksızın, başkasına

bağlılık üzerinden hayatta kalma, bağlananda doğal yapının kısmen değişerek, bastırılmış kötülüğün bağlanılana karşı bir süreliğine de olsa ortaya çıkmayacak şekilde söndürülmesine tanık oluruz. Dolayısıyla insanın bugünkü ehlileşmiş hâliyle kendi sahiplerine karşı gönülsüz iyiliği, ama onların dışındakilere karşı alabildiğine kötülüğü anlaşılabilirdir; bir tarafa doğru iyilik doğal sınırların ötesine taşmak zorunda bırakıldığında onu dengeleyici olarak ortaya çıkan kötülük de doğal sınırların dışına taşar olur. İnsanın vahşeti doğal sınırların çok ötesindeyse, bilinmelidir ki onun iş ve aile hayatına, toplumsal kurallara, eğitim ve öğretim şartlarına, kısaca modern dünyanın akıl almaz sıkıcılıktaki kurallarına doğal olmayan uyumu zorlanarak sağlanmış bir uyumdur. Kapitalizm sürekli karakter aşınması yaratmaktadır, eski dünyanın karakterleri, kapitalist dünyanın içinde aşındıkça kendi karakterine sadık kalamamaktadırlar, dış dünyanın beklentileri ezici olmaya başladıkça iç dünyanın özgün kurulumları da değişime uğramakta çeşit çeşit ara karakterler doğmaktadır. Eski dünyanın kahramanları bugün kahraman değil, eskinin zavallıları da günümüzde zavallı değildir; herkes azıcık kahraman, daha da fazla zavallıdır. Biyopolitik güvenlik sorunu, insanı sabit bir karaktere tutunmaktan alıkoymaktadır artık. Modern dünyanın dış koşullarına kendini yok edercesine bağımlılık iyi değildir, aslına bakılırsa hiçbir bağımlılık iyi değildir. Bir kilo Botulinium Toksini'nin yeryüzündeki bütün canlı hayatını yok edecek kapasitede olmasının nedeni, söz konusu toksinin canlı dokulara bir daha kopmayacak biçimde bağlanıp kenetlenmesidir. Hem bağlananı hem bağlanılanı ortadan kaldıran bağımlılık bir yok etme aracı olarak kullanılır.

Öte yandan bağımlı olunan kişi kendisine bağlanıldıkça, bağlı olan kişi bağlandığından ayrı kaldıkça, hiç kimseyle ilişkisi olmayıp, hiçbir şeye bağlanmayan başka bazıları ise yapayalnız kaldıkça sıkıntı duyar. Sanki doğa iki uçtan insanı ve dahi diğer canlıları sıkıntıya maruz bırakarak herkesin, her şeyin ortada bir yerde toplanmasını istemektedir. Kısaca her canlının birbirinden bir uzaklaşma ve birbirine bir yaklaşma derecesi vardır. Yaklaşma arttıkça daha fazla yaklaşma zorlaşıyor, uzaklaşma arttıkça da daha fazla uzaklaşma güçleşiyor durumdadır. Herkes ve her şey birbirine hem kolayca bağlanacak hem de kolayca birbirinden ayrılacak şekilde bir düzen istemektedir sanki doğa. Kısacası

doğa insanı takip etmektedir. Çünkü ancak bu şekilde varolanların arasında en yüksek kombinasyon ve en verimli bütünlükler kurulabilmektedir. İnsan ne çok varda ne de tek yokta özgürdür, insan için imkânlı en yüksek özgürlük biraz bağın varlığı, biraz bağın yokluğu ile kısacası biraz var biraz yok ile gelendir. Son kertede ama özgürlük büyüyebilen bütünler ile elde edilendir.

Varolan bir bütün, iyi olan da bütünlük yaratan olduğuna göre yapılan eylemin ya da varolanın (diyelim insanın) iyilik derecesi onun başka bütünleşmelere açıklık derecesi ile koşuttur. Bir eylem ne ölçüde ardışık bütünleşmeler yaratırsa, bir varolan kendinin de içinde olduğu halka halka genişleyen ne çok bütüne katılır, dahası onları (bütünleri) yaratırsa o ölçüde iyi olur. Yani bir eyleme ait iyiliğin derecesi o eylemin bütünselliğe açıklık derecesidir, buna karşılık bir eylemin kötülük derecesi de o eylemin bütünselliğe kapalılık, daha ötesi bütünü yıkıcılık derecesidir.

Diğer taraftan bir eylemin iyilik ya da kötülük derecesi, şüphesiz ki etkilediği bütünsellik halkalarının genişliği ile de ilgilidir. Ahlaki derecesi en yüksek eylem, mümkün olan en geniş bütünselliği sağlayan ve/veya mümkün olan en yüksek bütünlüğü kurmaya fayda sağlamak üzere en dar bütünlüğü dağıtan eylemdir. Dolayısıyla bir eylemin ahlaki derecesi matematiksel olarak hesaplanabilecek niceliksel bir değerle ölçülür özelliktedir. Zaten ahlak ancak bu özelliğe sahip oldukça açıklanır olur. Örneğin şehirde istasyonların benzin satışını durdurması eyleminin dağıttığı bütünsellik derecesi itibariyle oluşturduğu kötülük, mevsime göre uygunsuz kaçan bir elbisenin oluşturduğu kötülükten elbette ki fazladır. Etkilenen bütünsellik halkalarındaki farklılığa bağlı olarak her iki eylemin etkilediği kişi ve bütünlük halkalarının sayısı şüphesiz ilkinin lehine fazladır. Diğer yandan ikinci durumda tek bir kişiye etkide bulunan şeylerin iyiliği ya da kötülüğü bu kişinin özelliklerine göre de değişir. Örneğin bazı kişiler geniş, her mevsim sıcak tutucu kıyafetler seçerken, başka bazıları dar ya da serinlik hissettiren kıyafetten hoşlanır. Bu farklılıklar da çoğu zaman kişinin bazal metabolizmasına, geçmişte yaşadığı deneyimlere, ruhsal korku ve coşkulara yani asıl olarak kişinin kendi bütünlüğüne bağlıdır. Kişinin zihinsel ve bedensel bütünlüğü sağlanmamışsa örneğin bazal metabolizması çok yavaşsa ve kişi sürekli üşüyorsa,

bu durumda o kendi dışındaki nesne ve olaylar aracılığıyla varoluşsal bütünlüğünü tamamlamaya çalışacak ve yaz günü kazakla dolaşacaktır. Dolayısıyla aynı olaya farklı kötülük ya da iyilik derecesinden bakışa sahip farklı kişilerin bu özellikleri, ilgili diğer etmenlerin yanında en çok kişisel bütünlüğe farklı derecelerde sahip olmalarından kaynaklanır.

Spinoza için her zaman, her durumda bileşime giren ilişkiler vardır. Ancak doğal düzene göre bileşime giren ilişkiler, çözülüp dağılan ya da artık devam etmeyen bir ilişkinin korunmasıyla zorunlu olarak buluşmaz. Bu anlamda kötülük yoktur, ama benim için kötü vardır: "İnsan bedeninin parçaları arasındaki hareket ve durağanlık ilişkisinin korunmasını sağlayan şeyler iyidir; tersine insan bedeninin parçaları arasında farklı bir hareket ve durağanlık ilişkisine yol açan şeyler kötüdür. İlişkileri, ilişkilerimle bileşen her nesneye iyi, bileşmeyene ya da ilişkilerimi bozana ise, öteki ilişkilerle bileşime giriyor olsa bile kötü denecektir.[25] Spinoza konunun temeline inmeyi becermiş ve iyiyi halihazırda var olup "ben"i de içine alarak belli bir biçimde bileşim (bütünlük) sağlayan, kötüyü ise farklı ve başka bir biçimde bileşim (bütünlük) sağlayan olsa bile "ben"in bileşimlerini dağıtan olarak tanımlamıştır. Spinoza'nın konuyu bileşim (bize göre bütünlük) temelli olarak alması derin bir sezginin getirisi olarak doğrudur. Ancak "ben"in içinde olduğu tüm varolan bileşimleri koruyan ilişkiler iyi, "ben"in içinde olduğu var olmayan bileşimler getiren ilişkiler ya da "ben"in içinde olmadığı bileşimler sağlayan ilişkiler kötü müdür? Bu statik yaklaşım dinamik bir hayata ne kadar dayanabilir? Bize göre, kendindeki bütünü korumaksızın başka bütünlere yol açan ya da başka bütünleri korumaksızın kendindeki bütünü korumak üzere yola çıkan her davranış ve ilişki, yalnızca dağılan ilgili tüm bütünlüklerin içinden bakıldığında kötü, dışından bakıldığında ise bakanı içine alan bir bütünlük söz konusu değilse yine kötüdür. Buna karşılık kendindeki bütünü koruyarak başka bütünlükleri de koruyan ya da sağlayan ya da başka bütünlükleri koruyup sağlarken kendindeki bütünden olmayan ya da kendindeki bütünü sağlayan her davranış ve ilişki, ilgili tüm bütünlükler penceresinden bakıldığında iyidir. Örneğin bir kişi

25. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 41, Ayrıntı Yayınları, 2006.

kendine zarar vererek (kendi bütünlüğünü dağıtarak) birtakım insanlara yardım ediyor (başka bütünlükleri sağlıyor) ise ya da kendini daha gelişkin hâle getirmek (kendi bütünlüğünü sağlamak) için başkalarını sömürüyor (başka bütünlükleri dağıtıyor) ise bu kişinin eylemleri, kendisinin ve sömürdüğü hatta yardımda bulunduğu kişilerin ortak zaviyesinden bakıldığında kötüdür. Buna karşılık bir kişi, kendi yaşamına dikkate değer bir zarar vermeden başkalarına yardım ediyor ya da başkalarına zarar vermeden kendi yararına işler yapıp ilişkiler kuruyorsa, bu kişinin yaptığı eylemler ve kurduğu ilişkiler, kendisinin ve yardım ilişkisi içinde bulunduğu kişilerin ortak zaviyesinden bakıldığında iyidir. Daha da iyi olan ise, kişinin kurduğu ilişkiler üzerinden sağladığı halihazır bütünlüklerin gelecekte yeni ve daha geniş başka bütünlükler sağlamaya aday olmasıdır. Benzer şekilde daha da kötü olan ise kişinin eylemlerinin dağıttığı bütünlüklerin silsile yoluyla gelecekte daha geniş bütünlükleri dağıtmaya aday bulunmasıdır. Yani insanların arasına öyle nifak sokarsınız ki, bu yolla önce bir kişinin hayatı, sonra onun temel taş olduğu bir kurumun varlığı, sonra da bir toplumun kararlı yapısı dağılır gider. Örneğin bir hayır kurumunun en çalışkan üyesinin yaşamını zorlaştırırsınız, buna bağlı olarak o kurum çöker, kurum çökünce ondan beslenen yoksul aileler açlık ve sefaletle boğuşur hâle gelir, sonra da sefil birçok insan içinde bulunduğu toplumun varlığını kemirir durur. Kısaca büyük kötülük, kendinden büyük bütünlükleri dağıtmaya neden olacak şekilde bir bütünlüğü ortadan kaldırmaktan geçerken, büyük iyilik kendinden büyük bütünlerin korunup kurulmasına neden olacak bir bütünlüğün kurulup korunmasından geçer. Spinoza, bu sarih noktaya ulaşamadığı için doğru başladığı yolda hedefe varamamış, yolun yarısında kaybolmuştur. Onun verdiği bir örnekten yola çıkmak istersek şunu söyleyebiliriz: Demir dövmek iyidir de, insan dövmek neden kötüdür? Demir dövmek, dövülen demirin aldığı şekil üzerinden kendini aşan başka bazı bütünlüklerin kurulmasına neden olur, örneğin dövülen demir saban yapılarak daha fazla ekin eldesine, o da daha fazla beslenmeye, dolayısıyla üremeye ve daha fazla kişinin gönençlik içinde kalmasına (daha fazla bütünlük elde edilmesine) neden olur; onun için demir dövmek sadece bu açıdan bakıldığında iyidir (sadece bu açıdan diyoruz, çünkü daha geniş bütünlükler

açısından örneğin tarımın doğanın dengesini bozacak boyutlarda genişlemesi açısından bakıldığında demir dövmek de kötüdür). İnsan dövmek ise, insanın bedensel ve ruhsal olarak uğradığı zararlar, o insanın sevgi ile bağlandığı başka insanların bu durumdan etkilenip ruhsal olarak yaşadığı olumsuz duygular birkaç bütün halkanın dağılması demek olduğu için, sadece o insan ve ilgili olduğu kişilerin sahip olduğu bütünlükler açısından bakıldığında kötüdür (Sadece bu kişi ve ilgililerinin bütünlüğü açısından diyoruz, çünkü daha geniş bütünlükler açısından bakıldığında, örneğin dövülen kişinin silkinip kendine gelmesi ve hesaplaşmayı dövüşmeden çıkarıp "yüceltme" savunma düzeneğini kullanarak, çalışıp bütün fiziksel şiddet mağdurlarını koruyucu bir örgütlenme yaratması bütününden bakılırsa da adam dövmek iyidir; yani bazı olumsuz duygu, fikir ve davranışlar da uzak erimde iyi sonuçlara yol açabilir).

Sonuçta hangi bütünlüğe doğru yola çıkarsak çıkalım diğerlerinden önce kendi bütünlüğümüzü korumak önemlidir. Bir kişinin kendi içindeki parçaları eğer birbiriyle örülüp iç bütünlük sağlamadan başka bütünler kurmak üzere dışarıya yönelirse söz konusu kişinin bütünlüğünün dağılması kaçınılmaz olur. Dağılma zannedildiğinden kolay olmaktadır, çünkü bir kişinin bütünlüğü zaten merkezdeki kesif alandan çevreye doğru giderek daha gevşek bütünlüklere doğru gidecek şekilde kuruludur. Çeperdeki gevşek parçalar başka bütünlüklere doğru yöneldiğinde söz konusu kişinin hayatı gerileme gösterirken, dışarıdaki bütünlerin hayatı ilerleme gösterir. Dolayısıyla bir insanın iç halkalarının değil dış halkalarının eylemleri daha iyiliksever olarak görünürken, merkez halkaların eylemleri daha bir kendine dönük olup bencildir. Dış halkalar, bir atomun elektronlarını farklı yörüngelerde başka atomlarla paylaşması gibi yeni bütünlükler kurmaya her daim hevesli durmaktadır. O yüzden insanın dış halkaları en az kendine en çok da başkasına benzeyen halkalardan oluşmuştur diyebiliriz; her insan nihayetinde ancak kendi kuyusunda derindir. Parçaların kendi bütünlerini terk edip başka bütünlere katılması, söz konusu parçaların merkezden belli bir uzaklığa ulaşması sonucunda kritik eşiği aşarak hızlanması sonucunda gerçekleşir, çünkü bu noktada parça merkezden yeterince çekilememekte, buna karşılık başka bütünler tarafından ise kendilerine katılması

için yeterince çekilmektedir. Bu bir dereceye kadar olduğunda iç bütünlüğün korunması mümkündür, bu derece aşıldığında ise söz konusu bütünlük kaybolur. Gevşek dış halkalar başka bütünlerin gevşek dış halkalarıyla iç bütünlükler bozulmadan eşgelmeye, beraber hareket etmeye, eşgüdülmeye başlarsa bu iki taraflı olarak iç bütünlüklere de katkı sağlar. Bu yolla dışarıdan alınan destek içeriye bütünlük sağlayıcı bir enerji olarak aktarılır. Bir bütünün dış halkalarının başka bütünlerin dış halkalarıyla hiç eşgüdüme girmemesi dışarıdan içeriye aktarılacak ve iç bütüne katkı sağlayacak enerjiden yoksun kalmak anlamına geleceği için, iç bütün katı ve kırılgan bir hâl alır. Öte yandan bir iç bütün ne kadar sahici ve güçlü ise o ölçüde dış halkalar serbest kalacağı için, onların başka dış halkalarla eşgüdümü de o kadar kolay olur. Sonuç olarak iç bütün dış bütüne ve yine dış bütün de iç bütüne yardım eder, diyebiliriz. Bu çalışma modeli aynısıyla sinir hücrelerinde vardır, onlar da senkronizasyon sağlayarak daha pratik anlamlar, daha hızlı eylemler ortaya çıkarabilirler. Örneğin kendiliğindenliğin sağlanmasında anahtar motivasyon sinir hücreleri arasındaki sinerjizmadır[26] Örneğin iç bütünlüğü dışarıya açılmaya cesaret edecek kadar kuvvetli olan esnek kişiliğe sahip insanlar arkadaşlıkları, dostlukları yani insani ortaklıkları daha kolay kurarlar. Buna karşılık iç bütünlüğü dışarıya açılmaya müsaade etmeyecek kadar katı olan narsisist, obsesif ve paranoid kişilerin bu katılığı kolay kırılır; narsisistler hemen herkese karşı kırılganlık, obsesifler bir sürenin sonunda depresyon, paranoidler ise psikotik bir atak yaşayarak kısmi ya da tüme yakın bir dağılma gösterirler. İç bütünlüğü büsbütün gevşek olan Williams Sendrom'lu hastalar ise tamamen başka bütünlerin kontrolüne girerler ve onları kendi iç bütünlerinin yerine koyarlar. Williams Sendromu, aşırı ve "immatür" biçimde sosyal insanları tanımlamak için kullanılır. Bu kişiler insansız yapamaz, yanlarında bir insan olmadığında, bir insana dokunmadıklarında "yok" gibi hissederler kendilerini, bir ölçüde bağımlı kişiler de böyledir. Her iki grup insan gevşek halkalarıyla başlangıçta ifade ettiğimiz katı içsel bütünselliğe, dolayısıyla sıkı bir halka yapısına sahip kişilerin dış bütünlüklerini sapkın

26. J.G. Daugman, "Brain Metaphor and Brain Theory", *Philosophy and the Neuroscience A Reader,* (Der.) W. Bechtel, P. Mandik, J. Mundale, R.S. Stufflebeam, s. 29, Blackwell Publishing, Hong Kong, 2001.

biçimde sağlamalarında kullanılır, bir yerde bu kişilikler, yani narsisistler, obsesifler ve paranoidler sahip olmadıkları kişisel dış gevşek halkalar yerine başka kişilerin, yani Williamslıların ve bağımlıların gevşek halkalarını koyarak ve yine Williamslılar ve bağımlılar olmayan içsel bütünlüklerinin yerine bu katı kişiliklerin iç bütünlüklerini koyarak eksiklerini tamamlarlar. İç bütünlüğü ve dış gevşekliği bir arada olmayanların kendi varoluşlarını ancak kendi eksiklerini kapatacak karşı yönde bir eksikliğe sahip olanlar üzerinden gerçekleştirebildiklerini görüyoruz. Dış bütünlüklerin azımsanmayacak bir grubu kabul edilmiş ya da açık hâle gelmiş eksiklikler üzerinden sağlanmaktadır.

Bütün bunlara rağmen sonunda iyi de kötü de, çok iyi ya da çok kötü de hep aynı yere varmaktadır. Başka türlüsü de olamazdı, evrensel bir bütünün içinde olup da o evrensel bütünün bir parçası olan her şey her ne yaparsa yapsın son kertede söz konusu evrensel bütüne hem hizmet etmek hem de bunu evrenin kendisi için kullandığı temel bir yöntemle yani bütünleşmeyle gerçekleştirmek zorundadır. Her canlının, her cansızın içinde dışında durmadan bütünlük araması bu nedenledir. Açı daraltılıp görüş belli bütünlükler kümesini kapsamakla sınırlandırılırsa o sınırlar içinde, o sınırlara göre bütüne hizmet eden (iyi) ya da etmeyen (kötü) olabilmektedir. Bir davranış ya da olayın evrensel olarak "iyi" olduğu hâlde bu sınırların içinde "kötü" hâle gelmesi, "iyi" denilebilecek parçaların sınırların içinde kalan kısımlarıyla kötü görülmesinden kaynaklanır. Yani kötü olanın, kötü olduğu sınırların dışına doğru uzanan iyi parçaları vardır, bu parçalar söz konusu sınırlar nedeniyle kötü olan parçadan ayrıldığı için sınırların içindeki bir gözlemci o bölümü kötü olarak görür ama evrensel bütünü gözleyebilen yegâne varlık olarak Tanrı için kötü, iyi parçalarla birleşir ve evrensel iyi hâline gelir; bu nedenle Tanrı için kötü yoktur. Diğer taraftan belli sınırlar içinde iyi olan bir şey yine aynı nedenlerle daha büyük sınırlar içinde kötü, daha da büyük sınırlar içinde tekrar iyi görünebilir. Örneğin bir fotoğraf makinesinin kadrajını dut ağacı üzerinde elinde sopayla oturan bir adama yöneltelim. Kadrajı biraz büyütünce adamın sopayla dallara art arda vurduğunu görüp onu kötü bir kişi olarak tanımlarız; kadrajı büyütüp de aşağıda dut meyvesini toplayan çocuklar gördüğümüzde bu sefer adamın iyiliğine karar veririz; kadrajı daha da büyüttüğümüzde ağacın

tepesinde dönüp duran sayısız aç kuş görüş alanımıza girer ve bütün ağacın meyvesini ortadan kaldırarak adamın kuşları aç bıraktığını düşünüp adamı yine kötü görürüz. Buna rağmen kadrajı en geniş hâle getirip, ağaçta meyve bulamayan kuşların başka yörelere uçup bu sefer muşmulayla beslendiğini ve bu farklı meyve sayesinde aldıkları farklı besin türleri nedeniyle daha dayanıklı hâle geldiklerini, yanı sıra hem uzun mesafe uçma yeteneklerini hem de dayanıklılık özelliklerini sonraki kuşaklara aktardıklarını fark ettiğimizde adamın yaptığının son kertede iyi bir iş olduğunu düşünmeye başlarız. Bu örnekteki gibi iyilik; farklı bütünlere hizmet ettiği kadar iyilik, dağıttığı bütünler kadarıyla da kötülüktür; ama hem dağıttığı hem hizmet ettiği bütünlerin tümü sonunda evrensel bütünü tamamladığı için iyilik de kötülük de evrensel çapta iyiliktir. Kötülük de iyilik de yapanın niyetlerini aşan bütünlükler içine girdiğinde karakterini kaybedip evrensel bütünlükteki iyilik tarafından yutulur. Bir kötünün kötülüğü evrensel düzeyde kötülük olarak kalabilmesi için, söz konusu kötünün evrensel bütüne etki edebilecek gücünün bulunması, kötü niyetini evrensel bütünlük düzeyinde de koruyabilmesi, kötülüğünü oraya aşırabilecek kuvvetini kaybetmemesi ve bunu yaparken de söz konusu kötü niyetini iyi niyete döndürmeden her aşamada koruyabilmesi gerekir. Çünkü çoğu kötü niyet bütünler büyüdükçe kendiliğinden iyi bir niyete dönmektedir. Örneğin hırsız veya katil olduğunu bildiğimiz kişilerin, ulusunu korumak söz konusu olup da bu uğurda savaşa girmeleri durumunda kendilerini feda edici kahramanlıklar gösterdiklerini biliyoruz. Dolayısıyla kötü niyetin evrensel düzeyde korunması insan için mümkün değildir, kötü insan evrensel bütünlük düzeyinde zorunlu olarak iyi insandır, o sadece kendi etrafındaki bütünler için kötüdür. Dolayısıyla insan niyet ettiği kadar (erişebileceğini gerçekçi biçimde hayal ettiği bütün ölçüsünde) kötü ve yine niyet ettiği kadar iyidir. Evrensel düzeyde kötülük eğer isterse sadece Tanrı'nın gösterebileceği bir yetenektir.

Öte yandan kötülük iyiliklerin merkezinde kalarak onların canlanmasına yardımcı olur, yani iyiliklerin merkezinde kötülük vardır, aksi durumda iyiliğe gerek bulunmazdı, iyilik kötülüğe tepki olarak vardır. Örneğin tebaasına zulmeden bir kralın sonunda halkı birbirine yardım eden melekler hâline çevirdiği az

görülmemiştir. Yüzlerce insanın ölümüyle sonuçlanan afetlerde de insanların kendilerini aşacak kadar fedakâr olduğu bilinir. Dolayısıyla iyiliğin doğabilmesi için kötülüğün bir ateş yakması gerekmektedir.

Diğer taraftan genel olarak kötülüğün merkezinde daima iyi bir şeyler vardır, örneğin anne baba yoksunu bir çocuk bakım yurdunda sıcak bir sığınma duygusuyla bakıcıya sığınmak ister, ama bakıcı onu reddettiğiyle kalmaz fiziksel şiddet de uygular, işte o zaman kötülük başlar, bir daha da bitmez. Yani çoğu zaman kötülük, iyi olmanın imkânsız olduğu yerde başlar. Bazı şeylerin yer değiştirmesiyle bazı şeylerin şekil değiştirmesi arasında bir fark yoktur. Nasıl güneş başka yerlerde doğup da bizi ısıtmak için buralara kadar göç etmiş ve kendini yaka yaka bunu gerçekleştirmişse, kötülük de negatif ola ola son kertede iyi olacaktır, kötülük ham iyiliktir. Buna rağmen her iyilik de kötülük ateşinden doğmamıştır elbette, herhangi bir ateşe ihtiyaç duymadan kendiliğinden iyi olup, doğuşundan itibaren böyle olan az insan yoktur. Bu insanlar nereye konacaktır öyleyse? Onların ateşi ortak benlikte yanmaktadır, geçmiş kuşaklarda yaşanan süreğen kötülüklere karşılık süreğen bir ortaklık, dayanışma ve iyilik hâli ortaya çıkmış ve bu iyilik hâli kişilerin nesne benliklerine söz konusu ortak benlik deneyimi üzerinden aktarılmakla, tekil olarak kötülük ateşiyle karşılaşmamış *a priori* olarak iyilik sahibi kişiler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kötülük ateşi ne kadar uzun sürer, ne kadar şiddetli olur, ne kadar bütünlük dağıtıcı olursa o oranda zamana yayılacak ve farklı kuşakları kapsayacak şekilde ileriki nesillere ortak benlik üzerinden hem kötülüğü hem de iyiliği keskin biçimde aktaracaktır. Diğer taraftan kuşaklar boyu kötülük görmemiş toplumlarda da kötülük ateşine karşı neredeyse bir açlık, bir istek başlar, çünkü o toplumlarda iyilik dinamizmini yitirir, iyiliğe yatırılan enerji söner.

Doğruluk derecesi yüksek sezgi kişisel bütünlüğünü tamamlamış kişilerde bulunur. Çünkü kişisel bütünlüğü sağlamak demek, evrensel bütünlüğün formülünü elde etmek demektir. Bütünlükler sonuçta tek bir model üzerinden gerçekleşir; en dipteki bütünlük neyse en tepedeki bütünlük de aslında iskelet

olarak odur. O nedenle kendi bütünlüğünü sağlamış olmak evrensel bütünlüğü anlamaya destek verir, yanı sıra evrensel bütünlüğü anlamış olmak da kişisel bütünlüğü sağlamak yolunda kolaylaştırıcı bir etmendir. Kişisel bütünlük kişinin taşıdığı parçaların kendini tamamlayacak şekilde bütünlenmesi, yanı sıra başka bütünlere de bütünlüklerini korumaları yönünde verilen destekle sağlanır. Eğer parçalar kişinin kendinde bütünlenmeyi bırakıp da yalnızca başka bütünlerin parçalarıyla bütünleşmeye yüz tutarsa benlik dağılması baş gösterir. O hâlde her kişinin içinde öncelikle kendisiyle ve ardından belli bir dereceyi aşmayacak şekilde başka kişilerle bütünlük kurmaya meyilli çok sayıda parça olmalıdır. Aynısıyla atomların bir grup elektronu kendisinin, bir grup elektronu da başka atomlarla ortak kullanması ve ancak bu sayede atomik bütünlüklerini muhafaza etmesi gibi... İnsanlar da atomlar gibi belli parçalarını tek başlarına belli parçalarını da ortak kullanır ve insani bütünlüklerini bu sayede korurlar. Ortak kullanılan parçalar, diğerlerine göre daha görünür biçimde bütünleyicidir, çünkü hem bağlayıcı hem kullanışlı olma, daha da önemlisi birine olan bağlılığını bozmaksızın öbürüne de bağlanabilmek gibi işe yarar özellikler taşırlar. Bu iyi bir özelliktir, çünkü bu parçalar diğerlerinin aksine kendi yarımları yetecek kadar da bir bütün kurabilirler ya da başka bir deyişle kendi yarımları bile bir bütün kurmaya yetecek kadardır. En önemli nokta, söz konusu yarımların nasıl olup da bir bütün oluşturabilecek yeterliliğe ulaştığıdır. Bunun altında çoklu işlevsellik yapısının bulunması muhtemeldir.

Atomlar arasındaki söz konusu çoklu işlevselliği insanlar arasında taklit edense sevgidir. Sevgi insanlara parçalarını ortak kullanmak konusunda sağlam bir temel verir. Dolayısıyla içimizde sevgi olmadan dışımızda yalnızca fiziksel değil toplumsal bir bütünlük de sağlanamaz. Sonuç olarak dışımızdakiler gibi her şey içimizde ya birkaç gezegen gibi dönmekte ya birkaç güneş gibi yanmakta ya da yaşlı birkaç yıldız gibi ölmektedir.

İyi ve kötü kişiler çeşitli olsa da çok iyi ve çok kötü kişiler dünyanın neresinde olursa olsun benzerdirler, en yüksek bütünlüğü ve bu bütünlükte en fazla yıkıcılığı hedeflemekte en yüksek

derecede kuvvetlidirler, bu yüksek kuvvet sahipliği onları benzer yapar. Ama sıradan iyi ve kötüler çeşitlidir, her biri kurdukları ya da yıktıkları bütünlerin şu ya da bu katında olabilirler ve bu kat farklılığı onlara çeşit yaratma imkânı verir.

Öte yandan sınırları çok belli ve çok küçük bir alandaki (diyelim bir köydeki) iyi ve kötü kişi ve eylemler de net biçimde belli ve benzerdir. Bir köyde yapılabilecek iyiliğin ve kötülüğün sınırları olacağı için yani her iki durumda da çıkacak daha yüksek bir nokta bulunmayacağı için iyiler de kötüler de birbirine benzerdir. Diyelim köye yeni gelmiş birisi için "merhaba" dememek bile kötü olarak anılmak için yeterlidir, çünkü merhaba dememek merhaba denilmeyen kişiyle bütünleşmeye kapalılık demektir ve bu kapalı kutunun içinde ne bulunduğu kolay kolay bilinemez. Ama uzun süredir o köyde oturan iki kişinin birbirine "merhaba" dememesi o kadar da kötü olarak algılanmaz. Çünkü bu insanların arasında günün birinde diyelim bir geçimsizlik çıkmıştır ve bu yüzden doğal bir dargınlık içindedirler; birbirlerine kötülükle ilgisi olmayacak şekilde merhaba demezler, yani merhaba denilmemesi zaten var olmayan bütünselliğin devamı olarak gerçekleşir ve varolan bütünsellikleri genişletmediği kadar küçültmez de, üstelik bu var olamayan bütünleşmelerin sürmesi söz konusu olsa bile büyümesi söz konusu değildir, çünkü dargınlık şimdiden belirlenmiş, bugünden sabitlenmiştir. Yukarıdaki durum ama şehir hayatı için böyle değildir. Şehirde kimse kimseye merhaba demese de herkes birbirine karşı hem iyi hem kötü olabilir. Demek ki bulunulan yere, bulunma süresine bağlı olarak kişinin ve eylemin iyiliğine, kötülüğüne karar verilebilmektedir.

Dolayısıyla iyilik ve kötülük, daha önce söylendiği gibi olayın ne kadar zamanı ve alanı kapsadığı ile ilgili olarak değişir. Söz konusu değişikliğin içinde konuya hangi bütünün içinden bakıldığıyla ilgili bir ilinti de vardır. Bir köy bütününden kısa süreliğine bakıyorsak her şey kötü, bir şehir bütününden uzun süreliğine bakıyorsak az şey kötüdür, ama eğer evren bütününden sonsuz zaman boyunca bakıyorsak hiçbir şey kötü değildir.

İnsanın içinde genel olarak insanı doğruya, iyiye yönlendiren bir duygular bütünü vardır, etrafındaki bütün kuşatmalar kalktığında insan hep bu hisse kulak vererek ilerlemek ister. Bu his insanın tasarlayabildiği büyüklükteki evrenin bütünlüğünü

sağlamaya dönük bir histir. Yani insan evrensel bütünün bir parçası olarak dünyaya geldiği için son kertede hareketleri hep bu bütünden ayrılmamak yönünde olur. Örneğin bazılarımız, "Her (dünyevi) işimi tamamladıktan sonra gidip fakirlere yardım eden bir dernekte çalışacağım, birkaç çocuk okutacağım ya da hayır olsun diye bir çeşme, cami yaptıracağım" der. Bunlar insanın kendi dünyası içindeki en iyi davranışlarıdır. Neden çünkü bu davranışlar insanın tasarlayabildiği kadarıyla bir evrensel bütünlüğe hizmet eder. Bir insanın hiç tanımadığı çocukları okutması, hiç tanımadığı insanların su içmesini sağlaması, yine hiç bilemeyeceği insanların kendi yaptıracağı camide ibadet etmesine neden olması insan türünün tamamı için yapılmış bir iyilik ve insanlık bütününe aktif biçimde katılmak anlamına gelir. Şu ya da bu derecede herkesin bir evrensel bütünü vardır. İnsanı insan yapan bu evrensel bütün için hizmet verecek, onu daha da öteye götürecek bir aşkınlığa sahip olmasıdır. İnsanın bu aşkınlığını tanımayan her şey, örneğin baskıcı yönetimler, örneğin ağır ve yersiz kurallar evrensel bütünlük duygusunu ortadan kaldırmakta birebirdir. İnsan içsel olarak kendini evrenin en üstün bütünü neyse doğrudan ona bağlamak ister. Kişi kendisinin o bütünle doğrudan olmasa bile dolaylı bir bağlantı içinde olduğuna inanmaktadır. İnsan sahip olduğu bu yüksek bağ nedeniyle kendine konulan kuralları sindiremez, benimseyemez, benimserse evrensel bütünlüğe olan içsel bağlılığından, dolayısıyla insani aşkınlığından bir şeyler yitirecek, kendini kendi bütünlüğünün daha azına kilitleyecek demektir. Her insanın evrensel bütünlüğü hissetmesini, davranışlarını bu bütüne doğrultmasını ve her yaptığı davranışın sonuçlarını açıklıkla kestirebilmesini bekleyemeyiz. Bu durumda söz konusu bütünlüğü sağlamış diğer insanların örnek oluşturucu davranışları doğru yöne dönmeyi kolaylaştırabilir. Dolayısıyla dinamik ahlak sahibi kişi sahip olduğu evrensel bütünlüğün içini dolduracak davranışlarla yükümlü değilse bile yüklüdür. Dinamik ahlak sahibi kişinin kendi davranışlarının sonuçlarını bilmekten aciz kişilerin yaptığı yapacağı davranışların sonuçlarını sezgisel olarak kestirmesi ve ortaklık çerçevesinde yön gösterici olması evrensel bütünlüğü sağlayıcı yönde kilit bir davranış olmalıdır.

Kötülük son kertede insanlıktaki iyiliği canlı tutarak ve bir yaratıcılıklar zinciri başlatarak iyinin sağlayacağı bütüne kat-

kıda bulunur; yaratıcılık kötü için tedâvi edicidir. İyilik yapılan herkes, kendine yapılan iyiliği hazmedememek kötülüğüne bulaşmadıkça evrensel bütünlük çabası yönünde taşıdığı pozitif enerjiyi, başka iyilikler elde etmenin peşinde koşmak gibi daha da pozitif bir enerji hâline transfer eder. Kişi eğer kendine yapılan iyilikten ötürü kendisiyle ilgili daha yüksek bir benlik değerinde yeni bir bütünlük kurarsa iyiliğin bedelini ödemek peşinde yaratıcı biçimde çalışır.

İnsani anlamda kötü olan şeyler evrensel bütünlük anlamında çoğu zaman kötü değildir. Bunu anlamak için hayvanlar dünyasına bakmak yerinde olur. Genel olarak insanlar, birbirlerini parçalasalar da hayvanları kötü olarak görmez, örneğin bir aslan ailesi beslenmek için haftada bir iki hayvan öldürdüğü hâlde kötü olarak görülmez; çünkü o doğasının gereğini yapıyor, yani doğadaki bütünlüğe hizmet yolunda davranıyordur. Ama o biyotopta bulunan zebra sürüsü için aslanlar korkutucudur ve dolayısıyla kötüdür. Dolayısıyla daha büyük bütünlerin içinden bakıldığında her kötülük, kötülük olarak görülemeyeceği gibi, evrensel bütünlüğün içinden bakıldığında da hiçbir kötülük, kötülük olarak görülemez. Burada akla şu soru gelir: Neden insanlar olaylara daha büyük bütünleri gözeterek bakmaz? Çünkü özellikle kendi bütünlüğünü, yanı sıra kendinin ait olduğu bir üst bütünlüğü sağlayamayan insan daha üst bütünlükler açısından yorum yapmaz. Kişi ancak tamamladığı bir bütünlük halkasına dayanarak, genellikle bir üst bütünlük açısından olaylara bakabilir hâle gelir. Kendi bedensel ve zihinsel bütünlüğünü sağlamamış birisi ailesel bütünlük açısından, ailesel bütünlüğünü sağlamamış birisi sosyal bütünlük açısından, sosyal bütünlüğünü sağlamamış birisi de türsel bütünlük açısından olaylara bakamaz ya da baksa bile tam olarak o bütünlüğün gerektirdiği şekilde davranamaz. Russell'a göre ahlak alanında yeni bir sistem kurabilmiş insanlar, başkalarından daha çok bilen değil, istekleri başkalarından daha çok diğerkâm (özgeci) olan ve daha geniş bir alanı kapsayan kimselerdir.[27] Ahlakı kendine sorun edinen kişiler kişisel bütünlüklerini o ya da bu şekilde sağlayıp o bütünlükle ilgili problemlerini geride bırakmış kişilerdir ya da belki kişisel bütünlükleriyle ilgili sorunları daha büyük bütünlükler

27. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 106, Ataç Yayınları, 2005.

kurarak aşma peşindedirler. Ahlak bazen herkesi savunarak kendini korumaya dönen bir savunma mekanizması olarak da görülebilir. Çünkü bazen yalnızca kendini savunmak imkânsızdır, toplumun ve belki de kişinin kendi gözünde insanın kendisi savunmaya değecek bir kıymette olmayabilir. Böyle durumlarda kendini savunmak kişinin üzerine toplum tarafından yöneltilecek daha büyük saldırıların tetiğini çeker. Örneğin narsisistik kişi kendine karşı yapılan küçük haksızlıklara karşı aşırı bir savunma gösterdiğinde toplumsal bir tepki toplar. Böyle bir tepki almak kişiyi herkese karşı gizli ve derin bir kırılganlığın içine ve giderek ahlaki bir *kinizm*e sokar. Artık kişi ne kendini savunabilmekte ne de travmasını onarabilmektedir, çünkü onun için toplum artık bir süreliğine "yok" hükmündedir. Bu durumda toplumun her üyesini savunan bir iyilik meleği, ahlaki öğretileri savunan bilge bir kişi olmaktan başka çare kalmamıştır. Ancak bu sayede kendisi, toplumun vazgeçilmezi olabilecek ve sosyal bir kahraman hâline yükselebilecektir. Kahramanlar bazen zorunlu olarak kahraman olur, yoksa çok az insan normal bir yaşam dururken kahramanınki gibi anormal bir yaşam seçer. Sonuç olarak ister ihtiyari, ister gayriihtiyari olsun her daim kendinden başkasına, ötesine doğru bir gaile güden insanın işi olmuştur ahlak. "Bütün insanlar kendi mutluluklarını, çoğu insan (kendisiyle birlikte) çocuklarının mutluluğunu, önemli sayıda insan milletinin mutluluğunu, bazı insanlar da gerçekten ve güçlü bir istekle bütün insanların mutluluğunu isterler."[28]

Eğer yeryüzünde varoluşunu tek başına kurabiliyorsa, insanın yukarıdakilere benzer diğerkâmlık taleplerinde bir anormallik olduğu açıktır. Pratik olarak tek başına varoluşa ilişkin her türlü yetkinliği olan bir kişinin kendinden öteye uzanan gaileler taşıması, ortak benlik gibi bir zemin dışında açıklanır değildir. Ahlak, ortak benliğin sağlığını gözeten, onun varoluşsal bütünlüğünü korumak üzere yola çıkan ve üyelerin her birinin etkin biçimde kendi bütünlerine hizmet etmesini korumaya çalışan bir çeşit manzumedir. İlginç olarak herkes ahlaki olarak ölüye eziyet etmekten şiddetle men edilmiştir. Halbuki canlıya eziyetten men aynı şiddette değildir, oysa tam tersinin olması beklenirdi. Bu neden böyledir? Çünkü ortak benlik kendi ilerlemesini, bütünleşmesini daha yüksek boyuta taşıyabilmek için yaşayan üyeleri arasında

28. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 106, Ataç Yayınları, 2005.

rekabeti zorunlu kılmış ve bu zorunluluk kapsamında rekabet çoğu kez canlılar arasında bir eziyete dönüşmüştür; rekabetin bir cins devamı olarak eziyet ahlaken kötü bulunmaktadır ama kişiler ondan şiddetle men edilmiş değildir. Oysa ölüye eziyet konusu bunun tam tersidir. Ölüye eziyet ortak benliğin ruhuna eziyettir ve onun özsaygısını düşürücü niteliktedir. Dolayısıyla pratik ahlak kuralları temel olarak insanı korumak amacına yönelik değildir, ortak benliğin bugünkü ve daha da önemlisi yarınki bütünlüğünü korumak hedefine yöneliktir. Hatta bu açıdan bakıldığında evrensel bütünlüğü korumaya dönük davranışlar ortak benliğin bütünlüğü açısından bakıldığında ona ters düşebilmektedir. Örneğin veba salgını sırasında bir grup insanı kurtarmak yolunda fare türünün kökünü kazımak herkese akıl kârı gelmekte, kimse bunun dışında davranmayı aklına getirmemektedir.

Öte yandan ailesel bütünlüğü sağlamak demek, yalnız ailenin sorunlarını çözmek anlamına da gelmemektedir, sorunların çözülmesinden ziyade aileyi zihinsel olarak belirlenmiş bir bütün içinde yerine oturtmak anlamına gelmektedir. Diğer yandan kişinin kendinden giderek uzaklaşan halkalarda sağlanacak bütünlük, merkeze yakın halkalarda sağlanacak bütünlük kadar kesif olmak zorunda da değildir. Diyelim kişinin zihninde türsel bütünlüğe ilişkin izler belli belirsiz biçimde kendini belli etti, bu durumda kişi artık evrensel bütünlüğü gözetir şekilde düşünmeye yaklaşmış demektir.

Veba örneğinde olduğu türden her ne pahasına olursa olsun insanı korumak hesabı yapan insan fetişistlerinin yanlışı, kendileri yaşamın ürünü oldukları hâlde yaşamdan yaşamı batıracak ölçüde fayda sağlamaya çalışmalarıdır. Yaşam zaten kendilerinin parçasıdır, aynısıyla kendilerinin de yaşamın parçası olması gibi... Nasıl bir ortak, ortağı olduğu müesseseden şirketin kaldıramayacağı kadar para çekerek işletmeyi batırırsa o bencillerin yaptığı da budur, kendisi ve türü uğruna bütün bir canlı yaşamı batırmak...

Diğer taraftan ama yaşam ancak battığı zaman yeni şeyler dener, yıllar yılı öylece duran çölde bir deprem olur da su fışkırırsa orada bir vadi yeşerir. Her şeyin sütliman olduğu bir evde kadın çıkar kocasını aldatırsa adam yeni beraberliklere, yeni zenginliklere, başka türlü yaratıcılıklara yönelir; Picasso'nun genelev kapılarında büyümesi gibi üstün şeyler bataklıklarda

serpilip gelişir. Okyanusun on kilometre dibinde binyıllardır değişmemiş sükûnet hâkimken birden patlayan volkan ve oluşan bacalar ile ısınan su canlı bir hayat başlatır. Savaştan dönen erkeklerle, savaş sırasında yalnız kalmış kadınlar fuhuş içinde kontrolsüz cinsel ilişkileri başlatır ve en yaratıcı melez çocukları o zaman doğururlar. Dolayısıyla nereden bakıldığına bağlıdır, iyilik bugünün iyiliği ise, kötülük yarından sonrasının iyiliğidir. "Yarının" değil de "yarından sonrasının" diyoruz çünkü ortaya çıkacak iyiliğin insanların görebileceği kadar yakın bir zamanda olmaması gerekiyor ki, yapılanı "iyilik" değil de "kötülük" olarak tanımlayabilsinler. Ufuk genişliği olmayanlar her şeyi ve herkesi "iyi" ve "kötü" olarak ayırmaya heveslidir, uzak görüşlü insanlar içinse "iyi" ya da "kötü" değil, çoğunlukla hem "iyi" hem de "kötü" olan ya da ne "iyi" ne de "kötü" olan insan vardır. Russell, Tanrı günahın işlenmesine izin verdiğine göre her bir şeyin hem iyi hem de kötü bir şey olduğundan bahseder.[29] Demek ki Tanrı, yalnızca bugünün insanını değil, yarından sonranın da insanını ya da sadece insanı değil tüm canlıları hatta cansızları bugünüyle, yarınıyla ve yarından sonrasıyla düşünüyor demektir. Biz ise çoğunlukla sadece insan penceresinden ve bugünden baktığımız için "kötü"yü hep "kötü" olarak ayırmaya eğilimli oluyoruz. İyilerin yapıcılıklarını gösterebilmesi için, dünyanın karışması lazımdır, dünyayı ama hep kötüler karıştırır. Topraklar bile altüst edilmeden ekin vermez, elbette toprağın kendisi için pullukla yarılmak iyi değil kötüdür, ama insan için toprağı sürebilmek kadar da iyi bir şey yoktur.

Russell, insanların işlediği günahların yarısının can sıkıntısından ileri geldiğini söylemişti.[30] Bu haksız bir görüş değildir; insanların önemli bir kısmı can sıkıntısı içinde bulunmaktadır ve bunların bir kısmı, kendi nesne benliğini ve ortak benliği tahrip edecek şekilde davranmaktadır. İki taraflı tahrip davranışının nedeni, hem ortak benlikten fırlatılış hem de nesne benliği ile nesnelere tutunamayıştır. İlk aşamada ortak benliği tahrip edecek şekilde davranmanın nedeni, onun tarafından kendinden koparılıp Heidegger'in dediği gibi fırlatılıp atılmaktır; yine nesne benliği de, yeterince gelişip nesnelere tutunacak, onları kendisi ve ortak benlik için kullanacak bir olgunluğa da ulaşmamıştır

29. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 106, Ataç Yayınları, 2005.
30. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 185, Ataç Yayınları, 2005.

Heidegger'deki ifadeyle bir belirsizliğe doğru fırlatılıp atılmak, kanımızca o kadar da belirsiz bir duruma düşürmez kişiyi, düştüğü yer onun, bütünsel ağdaki düğümünü örer ve başkaları fırlatılıp düştükçe bu düğüme yeni düğümler eklenerek devam eder. Dolayısıyla ortak benlik yeryüzüne attığı parçalarını birer belirsiz olarak belirsizliğe doğru değil, az çok belirli olanları, az çok belirli bir yere doğru atar. Zaten belirsizlik belirli olanın ilk hâlidir, belirsizlik bir şeylerini –muhtemelen kaotik taraflarını– kaybederek belirli hâle gelir. Belirli olan; azalmış olan olduğu için belirsiz olanı, yani çok olanı anlayamaz. İnsan çok büyük bir belirliliği anlayamadıkça ortada küçük bir belirsizlik olduğundan şüphelenir. Hiçbir belirsizlik halbuki küçük olarak kalamaz, o halde belirsizlik derhal belirli hale gelir

Atılanların atılmadan önceki belirliliği ortak benlikte henüz atılmamış vaziyette bekleyenlerin iç haritasına uygunluk taşıyarak, atıldıkları yerin belirliliği ise, atılanın atılmış olanların iç haritalarındaki bir yerle uygunluğu sağlanarak gerçekleştirilebilir.

Konuya farklı bir noktadan bakalım. Gerçek anlamda tam olarak sevilecek her zaman az sayıda kişi olmasına rağmen insanların birbirlerini kolayca sevmelerinin altında ne yatmaktadır? Bunun nedeni sevme ihtiyacıdır, daha doğrusu kendini sevme olarak gösteren bir arada olma ihtiyacıdır. Ortak benlik insanları içten içe bir arada olmaya zorlar, bu zorlamanın tezahürü insan sevgisidir, insan kendini, başkalarındaki parçalarına yaklaşarak tamamlar. Dolayısıyla ortaklığa ait ağın varlığını her koşulda hissediyoruz.

Öte yandan söz konusu ağın düğümleri olarak varolan nesne benlikleri toplamından ortak benliğin çıkarılmasıyla elde edilen değer bireyselleşme değerini verir. Yani, "Bireyleşme = Nesne Benlikleri Toplamı – Ortak Benlik"tir. Çağlar boyunca bu değer yükselerek gider, onunla beraber ahlakdışı davranış ve yaratıcılık artar, çünkü o çağın artmış yokluk tehdidini ancak daha yetkin, dolayısıyla daha bağımsız bireylerin kendi aralarında kurduğu bütünlükler önleyebilir.

Bu şekilde bakıldığında ortak benlik sıkıştırılmış bir bilgisayar dosyası gibidir ve kendi içinde bir düzen sahibidir, sonradan bu dosya belli bir sıra içinde tek tek nesne benlikleri hâlinde açılarak ve açıldıktan sonra da kendi düzenini belli sınırlar içinde yenileyerek, birbirine bağlı düğümlerden oluşmuş bir ağ hâlinde varlığını sürdürür. Söz konusu düğümler nesnenin dilini konuşma peşinde çoğu kez bir ağa ait olma bilincini kaybederek ahlakdışı, norm dışı davranışlara sapabilirler. Bu sapma bazen gereklidir çünkü nesne bunu istemektedir, bazen de gereksizdir çünkü her durumda nesne bunu istememektedir. Nesnenin dilini konuşarak nesne benliklerince nesneden sağlanan bilgi sıkıştırılarak ortak benliğe uygun bir tasnifle yerleştirilir. Bu anlamda insanın ölüm zamanı son oğlunu verdiği tarihtir. Çünkü DNA da sıkıştırılmış bilgi ortak benliğe son olarak o zaman atılmış

olur. Ahlak, sıkıştırılmış ortak benlik düzeninin açılmış hâldeyken nesne benlikleri arasında da sürmesiyle ortak benlikteki ağın her durumda korunması için konulmuş bir düzen gibidir.

O yüzden hem ortak benlikten fırlatılıp atılmış olanın hem de bu hâliyle nesne benliği içinde bir türlü işlev görmeyenin can sıkıntısı içinde tahrip edilmesi mukadderdir. Canı sıkılmak, bir yandan işlevi olmamak, bir yandan da işlevi olmamanın farkında olmak demektir. O hâlde her insanın içinde kendisinin işlevini ölçen ve bunun üzerinden bir özsaygı derecesi veren bir düzenek vardır. Söz konusu düzenek kişinin, nesne benliğine ve ortak benliğe katkı olarak ne kadar işlev sahibi olduğunu ölçer. Evrensel olarak düşük işlev sahipleri, düşük bir özsaygı üzerinden söz konusu düşüklüğün daha az farkında olarak, yaşamlarını can sıkıntısı ve mutsuzluk içinde tamamlarlar. Dolayısıyla işlev yükseltmenin önemli noktası farkındalık, yani dikkattir. Dikkati yüksek insan, pozitif bir geri besleme (feed back) üzerinden eksiklerini giderip, işlevsel hâle gelerek ve ona paralel olarak özsaygısını yükselterek can sıkıntısını ve mutsuzluğunu giderir. Mutsuzluk, son kertede kişinin kendine biçilen rolü dolduramamakla, yani işlevini yerine getirememekle ilgilidir. Her insan bir bütünlük halkasında rol sahibidir, bu halka ne kadar geniş bir alanı kaplarsa insan o kadar yüce amaçlar doğrultusunda işlev görüyor demektir. İnsan ama ne kadar dar ve az halkadan oluşan bir yapı içinde iş görürse görsün asla sıfır işlevli olarak tanımlanamaz, sadece var olmak bile bir işlevdir çünkü. Buna rağmen varoluşun eksik kaldığı her nokta, bütünsel varoluşta kapanması zorunlu delikler anlamına gelir.

Her halkanın bütünleşmesindeki tıkanıklık, bir alt halkaya dönülerek ve oradaki bütünlüğü daha bir sıkı sağlayarak aşılabilir. Örneğin ailesel bütünlüğün sağlanmasındaki zorluklar, genellikle yapıldığı gibi okültizme başvurarak değil, aile üyelerinin kişisel bütünlüklerini daha da fazla sağlayarak giderilebilir. Ama dar halkalar üzerinde bir ileri bir geri gidişlere dayanma gücü de en geniş halka olan evrensel bütünlüğü gözeterek ancak sağlanabilir. İnsanın, neredeyse kutsal bir değeri olan evrensel bütüne doğru ilerleyişini görmeksizin dayanıklı kılınması olanaksız gibidir, kimse küçük amaçlar için mücadeleyi sevmemektedir; daha geniş halkalar üzerinde işlev, beraberinde bir Tanrı'nın

ancak sahip olabileceği duygulara doğru coşkulu bir yolculuk sağlar insanoğluna.

Yeryüzünde her zaman kötülerin daha etkin olduğu görülmektedir. Halka bütünlüklerine bir kötünün verdiği zararı ya on iyi beraber uğraşır ya da bir iyi on kat fazla çalışırsa ancak ortadan kaldırabilir. Bu durum aynı zamanda dünyanın neden durmadan kötüye doğru gittiğini de açıklamaktadır. Kötülük daha fazla ilerleyemeyeceği, muhtemelen büyük bir savaşın sonunda iyiliği ölçüsüz biçimde canlandırarak bir süreliğine gözden uzaklaşabilir. O sıra savaş, yerinde büyük bir ortaklık tutkusu bırakarak insanlığın gündeminden bir süreliğine çıkar. İşbirliği ve ortaklık insanlığı yeniden palazlandırdıktan sonra iyilikle daha fazla bütünleşmenin imkânsız hâle geldiği noktada kötülüğe yeniden ihtiyaç duyar. Kötülük bazen vahşilik derecesinde sonuçlar yaratsa da, iyiliğe at koşturacağı geniş bir alan açması yönünden vazgeçilmezdir.

Yeryüzü kendisini yarı Tanrı gibi görmeye eğilimli, işbirliğinden uzak insanlarla doludur. Bunlar için etkili ve örgütlü mücadeleler yapmak, hazzın yedeğinde bir varoluş için kaçınılmazdır. O nedenle tekil kişileri "iyi" olarak görmek yanlıştır, iyilik daha çok çoklu kişilerin kurduğu birlikler üzerinden gider.

Evrensel bütünlük yolunda insanın kör bir bakışla "kötü" dediği, evrensel bütünlük için "görevli", insanın geniş ufuklu bir bakışla "iyi" demesi gerektiği insanlar vardır. Evrensel bütünlük yolunda bütünlüğe zemin hazırlayanlarla bütünlüğü tamamlayanlar vardır; biz daha önceden de söylendiği gibi birincilere "kötü", ikincilere "iyi" demeyi severiz. Birincilere "kötü" diyerek ve onlara karşı daha büyük bütünlükler kurarak "iyi" olmuş oluruz. Belki beş belki on asır sonra "iyi" ya da "kötü" dememeyi öğrenecektir insan, onun yerine "eski bütünleri daha büyük bütünler kurulacak şekilde yıkanlar" ile "yıkıntı üzerinde daha büyük bütünleri kuranlar" diye adlandırma yapmaya alışacaktır belki de; eğer bunu yapmaz da ahir zamanda da "iyi", "kötü" demeye devam ederse, o zaman büyük bütün kurmanın hevesinde hiç olmamış ve ahlak alanında büyük bir yıkımı "hak etmiş" demektir.

Bütün bunlardan sonra şunu çıkarsayabiliriz ki, kötüler sanki yaşamda hep değişebilir, hareketli hedeflerle, nesnelerle uğraşmışlar ve bu hedefleri durdurmak, sabitlemek için canhıraş bir

mücadele vermişlerdir. Örneğin bir aslanın gözü "kötü", bir koyunun gözü "iyi" bakar. Bu farklılığın nedeni aslanın beslenmek için hareketli avların peşinde koşması ve onları avlamak için canhıraş bir mücadele vermesinin gerekmesidir. Ama koyun için beslenme aracı otlardır, onları yemek için aman aman bir mücadeleye gerek yoktur. Bu saptamayı doğrulayacak başka gözlemlerimiz de bulunmaktadır: Savaştan dönen askerler savaşa giden askerlere göre, sosyal çatışmanın ya da aile geçimsizliklerinin ortasında büyüyen çocuklar diğerlerine göre daha fazla kötülük, daha az iyilikbilir olarak bakarlar. Kötülük kimi zaman ya da belki çoğu zaman olmayan çareyi yaratmak yönündeki bir çabanın türeviyse, iyilik zaman zaman varolan bir çarenin kullanımıyla ilgili bir olasılık hesabı olmalıdır.

İyilik olsun kötülük olsun, kuşkusuz bir nedenselliğe bağlı olarak ortaya çıkarlar. Hiçbir iyilik ya da kötülük bir ya da daha fazla neden olmaksızın ortaya çıkmaz tabiatıyla. Bir insan kötü biriyken birden ya da tedricen değişiklik göstererek iyi insan hâline gelmektedir ya da tam tersi başka bir insan da iyi iken tedricen ya da aniden kötü insan hâline dönebilmektedir. Her şey bir neden olmadığında aynı hâlde kaldığına göre, yani nedenin olmadığı yerde iyi, değişmeden kendisi olduğu hâliyle iyi, kötü de değişmeden kendisi olduğu hâliyle kötü kalacaktır. Dolayısıyla iyilik ve kötülük bir ufuk ve aşkınlık sorunu olur. Ne kadar geniş bir ufuktan bakıyoruz ve ne kadar kendimizi aşıp geriye ve ileriye doğru başka insanlara, başka canlılara hatta cansızlar dünyasına ulaşabiliyoruz? Sorun budur. Eğer insan ne kadar geriye ve ileriye doğru bakabiliyor ve kendini ne kadar geriden ve ileriden nedenler çıkartarak ve dolayısıyla kendisine bir değişme fırsatı tanıyarak, oluşmuş ya da oluşacak bütünlerin içine sokuyor ve ona göre davranıyorsa o kadar evrensel anlamda iyidir, ne kadar bunu yapamıyorsa, her ne kadar böyle bir kötü bulunmasa da evrensel anlamda "kötü"dür. Böyle bir kötünün teorik olarak bulunması güçtür, çünkü sonunda kötü ne kadar kötü olursa olsun bir noktada bir bütünün tamamlayıcısı olur. Buna karşılık ama evrensel anlamda iyi olan mevzi olarak kötü ya da nötr olabilir. Hem mevzi hem evrensel olarak "iyi" birisiyle karşılaşmaksa evrensel bütünlük konusunda derinlik kazanmamış insan türü için söz konusu değildir. Sorun bugün böyle birisinin bulunmayacağından değil, insan evrensel olarak

iyi olduğunda, onu mevzi olarak da iyi bulabilecek başka insanların var olmamasındandır, onların yokluğu iyiliğin tanınarak ve destelenerek büyümesini eksik bırakacağı için evrensel olarak iyi insan bulmak zordur. Söylendiği gibi evrensel olarak "iyi" insanlar hemen tamamıyla mevzi olarak ya "kötü" olur ya da öyle görünürler.

Buna rağmen bugünkü koşullarda bu söyleneni kısmen imkânlı kılabilecek yegâne durum, öznenin kendisini başka öznelere nesne olarak sunmasından geçer. Burada işaret etmek istediğimiz nokta şudur: Bir özne başka insanlara bakarken, onlarla herhangi bir ilişkinin içindeyken kendini doğal olarak özne ve başkalarını (başka özneleri) da yine doğal olarak nesne olarak görür. Çünkü özne her durumda bir tanedir ve her durumda ancak bir tane referans noktası (özne) olarak alınabilecek yapı vardır. Dünyayı, hiç değişmeksizin yaşam boyu aynı referans noktasına göre algılayabilecek olan yapı "ben" dediğimiz yapıdır. Ben, kendimizle beraber nereye gitsek gelir, dünyayı hep kendimizin olduğu yerden gözler. Ben, görecek gözlerin, işitecek kulakların, düşünecek beynin, hâsılı sunulacak nesneleri algılayacak sistemlerin olduğu yerde sabitlenmiş referans noktasıdır. Bu nedenle herkesin algılarken bir "ben"e sahip olması yani özne olması kaçınılmazdır, ama kendini algılatırken (yani kendini başka öznelere sunarken) nesne gibi sunması özneler arası çatışmaları önleyecek, bakış çarpıklığını (her öznenin kendini algılarken de algılatırken de özne olarak görmesini) giderecek kendini evrensel bütünleşmenin hizmetine daha kolay verebilecektir.

Çıplakken utanmayan kişi kendini nesne olarak en kolay verebilecek kişidir, çünkü çıplaklık insana konumsuzluk hâli verir, o hâliyle karşıdaki, bu çıplak adamı gözleyen öznenin alıp koyacağı yerde bir konum kazanacaktır. Kendini çıplak sunup, öznelik konumunu sürdürme fırsatı tanıdığı özneye bir özgürlük alanı verdiğinden kişi ideal biçimde nesneleşmiş olur.

Dolayısıyla öznenin başka bir öznenin olmadığı durumda yaşadığı, çatışmasızlıkla süren denge hâli, başka öznelerden oluşmuş bir topluluk içinde bulunduğu zaman ortadan kalkmakta ve çatışmalı bir kararsızlık hâline geçmektedir. Öznelerden oluşmuş bir toplulukta her özne kendini başka öznelerle ilişki sırasında özne olarak sunmaktadır, halbuki her özne karşıdaki

özneyi algılayabilmek için onu nesne olarak görmek zorundadır. Herkesin kendinden başka herkesi nesne olarak gördüğü, buna karşılık o başkalarının kendini birer özne olarak gördüğü çelişkili bir durum söz konusudur. Yani o seni nesne olarak görüyor, fakat sen ona kendini özne olarak sunuyorsun, üstelik onu da onun kendini gördüğü gibi özne olarak değil nesne olarak görüyorsun, bu çözümsüz bir durumdur.

Toplumda bütünlük bozucu bütün karşıtlıkların, akıl almaz çatışmaların, hatta savaşların, varolan ahlaksızlıkların altında temel olarak kendi dışına çıkamayan bu yanlış algılama ve ardından bu yanlış algının dışına çıkamayıp kendini ona saplama vardır. Bu çelişik durumun çözümü için herkesin kendini başkasına, başkasının algısını kolaylaştıracak tarzda nesne gibi sunması zorunludur, çünkü bir özne başka bir özneyi algılama kabiliyetinden yoksundur, ama bir nesneyi algılayabilir. Üstelik bu algılama, kendini başkasına sunarken bir nesne olmasını da kolaylaştırır. Çünkü o daha önce nesne hâlinden çıkarak özne hâlini almaya muvaffak olmuştur ki, bu geçişi bir yönde gerçekleştiren kişi ters yönde gerçekleştirme gücüne de erişmiş olmalıdır. Dolayısıyla nesneden özneye imgesel geçiş, özneden nesneye simulatif geçişi kolaylaştıracaktır diyebiliriz.

Böylece kendinde özneden nesneye geçişin yanında, başkasını da nesneden özneye geçiriş benlikteki derinliği artırmakla kalmayacağı gibi başkalarıyla olan ortaklığın geniş ve yüklü biçimde kavranmasını sağlayarak ortak benlik bilincinin gelişim hızını artırır. Bu farklılığın bazı pratik sonuçları da olacaktır. Kişiler arasındaki husumet belli ölçülerde ortadan kalkacaktır, insanların birbirini anlaması ve empati gücü fazlalaşacaktır. Herkes kendini karşılıklı olarak güvende hissettikçe kendini nesne olarak sunuş hızlanacak olduğu kadar haz verici hâle de gelecektir. İnsanlar arasında gerçekte varolan, ama söz konusu çatışık *(antinomi) yanılsatıcı algılama* nedeniyle oluşan çatışmanın gölgesinde kalan ortak benlik algısı ve ortaklık içgüdüsü güdümünde zuhur eden ortaklık duygusu kendini her yönden belli edecek ölçüde ortaya çıkmamaktadır. Şöyle düşünelim: Kişi kendini, algılanmak üzere sunduğu özneye, özneliğini hissettirecek şekilde davranmamaktadır. Bunun ortadan kalkışı, toplumda bireysel düzeyde varolan ve çok önemli psikososyal problemlerin altında yatan özgüven sorununa deva olacak gibi durmaktadır.

İnsanın kendini başkasının gözünden görememesi bir yetersizlik sorunudur; bu sorun çok daha büyük başka sorunlara yol açmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yetersizliğin ortadan kaldırılmasının bize vaat ettiği yeni imkânlar bulunmaktadır; bu imkânlara sorunu ve çözümü yukarıda belirtilen şekilde tespit edip herkesin bu yönde içsel bir yolculuğa çıkmasıyla ulaşılacaktır.

İyi kendi nedenini nereden bulabilir? Kendi içinden mi yoksa kendi dışından mı, içten bulunan neden kendisi olarak kalmaya mahkûm olur, çünkü kendi içinden çıkmış bir neden, kendini kendinin dışına çıkararak değiştirmek itkisini veremez. Bu nedenle iyinin yaratıcı nedeni iyinin içinde değil, iyinin dışındadır. Gözlemlerimize göre çok fazla iyicil ailelerin çocukları daha iyicil olmamaktadır, ama sıklıkla değişen derecelerde kötücül olmaktadır. Gece gündüz iyicil öğretiler anlatmak için çırpınan çeşitli sosyal gruplar beklediklerinin tam tersi sonuçlarla karşılaşabilmektedir. Sanki iyiliğin bir doyum derecesi vardır ve ondan daha ileri gidilememektedir. Dolayısıyla iyiliğin maya tutması için daha önce işaret edildiği üzere asgari bir kötülüğe gerek vardır, yoksa iyilik kendini tutmamakta, insanlar iyi olmak için neden bulamamaktadır. Bunun tersine her şeyin çok kötü olduğu, örneğin kıtanın ilk işgal edildiği zamanlarda Amerikan toplumu, her türden silahlı grubun içinde ve etkisindeyken kötülükle gidemeyip içinde iyilerin yeşermesine müsaade etmiştir doğal olarak; kötülüğü sürdürmek için de iyiliğe gerek vardır. Zaten en kötü durum da budur, kötülük grupları içindeki yetersiz iyiler kötülüğün sürmesinden başka bir işe yaramazlar. Kötülüğün sürdüğü yerde arada hiç iyinin kalmaması, içinden çürüyen ağaç gibi toplumun birden dağılmasıyla sonuçlanır.

Kötülük toplumu, aldatıcı yetersiz iyilere tutunarak canlılığını sürdürür, aynısıyla iyilik toplumlarının az sayıdaki kötüye tutunarak bütünlüğünü koruması gibi. İyilik toplumu için varoluş nedeni dışındaki bütünlük kaygısı ise, ateşleyicisi içindeki kötülüktür. Bir neden olmadan her şey aynı kalacağına, kendini yenileyemeyeceğine göre içinde neden durumuna yükselmiş karşıtı olmaksızın iyilik toplumunun daha fazla kendini değiş-

tirip canlı tutması (canlılık kesintisiz değişimi zorunlu kılar) mümkün değildir.

İyilik kötülüğe endekslidir, bu koşulu bilmeyen toplumlarda kötülüğün bunca iyiliğe rağmen sürüyor olması bezginlik yaratmakta ve sonunda üyelerini genel olarak eylemli iyiler olmaktan çıkararak eylemsiz "iyi"ler hâline sokmaktadır. Bugünün toplumunda kötülüğe bulaşmamak iyi olmak için yeterli kabul edilmektedir. Hatta ispat edilememiş kötülük sahibi olmak bile iyi olmak için yeterli bir durumdur. Kötülük, iyiliği var etme, canlandırma görevinin ötesine geçerek iyiyi sindirme, iyiyi kötülüğün var olma nedeni olarak ortada bulundurma düzeyine gerilemiştir. Kötülük asıl şimdi gerçekten kötü olmaya başlamıştır; kötülük oynadığı rol olarak aşağılık bir şey değildir, bizim iyiliğe devinmemiz için kendisinden nefret edilmesini sağlamaya çalışmaktadır sadece. Kötülüğü ancak bir gelişkin yapabilir; çocuklar, otistikler sahtekâr olamadıkları için kötü de olamazlar.

Aristoteles nedende etki'yi üretme gücü bulmuştu. Dolayısıyla bir toplumda ancak neden olacak düzeyde bulunan kötülük bir etki olacak düzeyde iyilik yaratabilir. Primitif düzeyde iyilik yaratma şekli, daha gelişkin bir iyilik yaratma şekline nasıl evrilebilir? Bize göre bunun yolu, iyiliğe bulaşmamanın kötülük olarak algılanmasından geçmelidir. Bugün nasıl kötülüğe bulaşmamak iyilik olarak algılanıyorsa, yarın iyiliğe bulaşmamak da kötülük olarak algılanmalıdır. Dolayısıyla insanlar eylemli biçimde iyi olmanın nedenini eylemsiz biçimde "iyi" olmakta (yani eylemli biçimde iyi olmaya nispi olarak kötü olmakta) bulmalıdırlar. Çünkü eylemsiz biçimde iyi olanlar, eylemli biçimde iyi olmaya geçmedikçe kötülüğün yayılmasına aracı olmaktadırlar. Eylemli kötüler, eylemsiz iyilerin boş bıraktığı alana hızla yayılmakta ve kendilerini, iyilik canlandırıcısı konumundaki minimum alandan daha geniş bir sahaya yaymaktadırlar. Eylemsiz iyilerin bilinçaltı kötülüğü o dur ki; her birisi eylemli, eylemsiz kötülerden zarar görecekleri hâlde, savunmayı eylemli iyilerin üzerinde bırakarak doğrudan kötülükten zarar görmeyi geciktirmekte ve kötülüğün doğal sınırlarına kadar ilerleyip kendilerine dokunmadan geri çekilip gitmesini beklemektedirler, ki bu strateji çoğu zaman iş görür. Çünkü kötülük maksimum sınırlarına kadar genişlediğinde bile bir toplumun çoğunluğunu kaplayamadan

kalır. Dolayısıyla eylemsiz iyiler, kötülük iyilik canlandırıcısı olma sınırlarını geçtiğinde onun doğal müttefiki hâline gelirler. Örneğin savaş tehlikesinin çok yükseldiği bir ortamda eylemli biçimde iyi olmamak eylemsiz biçimde kötü olmak anlamına gelir, çünkü eylemsiz iyiler kötülüğün ilerlediği durumda asla eylemli iyilere destek vermemekte, dolayısıyla kötülüğün doğal yayılım alanı içinde kalmaktadırlar.

Bir insanın başkalarına karşı iyi olabilmesi topluluk içinde kendini "evcilleştirmesi"ne bağlıdır. Bazı insanlar içgüdülerini kolay bastırarak kendilerini topluluğun hizmetine basitçe verebilirler. "İyi" kavramının anlamı, zamanla değişerek, "istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan" olarak ortaya çıkmıştır. Peki kimin istediği, beğendiği nitelikler olacaktır bunlar? Elbette ki toplumun genelinin beğendikleri olacaktır. Pekâlâ, bir toplumun beğenisi nasıl oluşabilir. Bu tek tek onu oluşturan bireylerin beğenilerinin üst üste yığılmasından ibaret değildir elbette. Söz konusu beğenilerin bir arada "sürtünmesi"nden, örülmesinden ortak ve ortalama bir değer çıkar. Anlam üst üste koyulmuş ortak bir şeydir ve ortaklık içinde gelişir, çünkü anlamın işaret ettiği kavram aslen ortak bir üründür. Ortak benlik kavramı anlamı içinde tutar ve onu nesne benliklerinin içine kodlanmış biçimde salar, onlarda nesneyle karşılaştıkça ortak benliğin bu kodlarını açarlar.

Kod açmakta en etkili yol dil kullanmaktır. Dil ortak olan her şeyin işlerliğini kolaylaştıran, kendisi de diğerleri gibi bir ortaklık ürünü olduğu hâlde onların üzerine çıkmış, yönetken bir bağımsızlık kazanmış yapıdır. Dolayısıyla dilin işaret ettiği anlamda "iyi" gerçek kişilerin içinde oluşan "iyi" ile kısmen farklıdır ve bu iki farklı yapı her zaman birbiriyle sürtünmeye girerek ortadaki bir anlama doğru yaklaşırlar. Nasıl bilimin hedeflediği "doğru" zamana ve yere bağlı değişiklikler içerebiliyorsa, ahlakın hedefindeki iyide de söz konusu değişiklikler bulunabilir. Aynısıyla bir dağcının önüne tırmandıkça sıra tepelerin çıkması gibi. Birinci sıra iyi yerine gelmedikçe ikinci sıra iyinin ne anlamı ne de içeriği anlaşılabilir. Öndeki iyinin eteklerinden bakıldığında arkadaki tepeler başkadır, omuzlarından bakıldığında yine

başkadır. Çünkü ilk sıra bütünlük ikinci sıra bütünlüğe içkindir, keza ikinci sıra bütün de üçüncü sıradakine...

Ahlak bilimden farklı olarak bilimi kapsar, ama bilim ahlakı kapsamaz. Ahlak çünkü bir şeyin bilimi olacaksa eğer bütün olmalıdır, sadece bütünlüğün bilimi olabilir çünkü. Başka büyük bütünleşmelere açılırken, kendi bütününü kavileştiren bütünlerin nasıl kurulabileceğinin bilimidir bu. Ama hiçbir zaman evrensel büyüklükte deney imkânı olmadığı için imkânlı bir bilim olmayı aşıp sezgisel bir yeti konusu olur o.

Russell, basitçe iyiyi varlığından memnuniyet, kötüyü ise varlığından acı duyduğumuz şey olarak tanımlar.[31] Bu basit tanım yanlış olmakla kalmayıp, ahlakı kişisel bir duyu düzeyine indirgemekle ahlaksızlığa da davetiye çıkarmaktadır. İyi, insanı aşacak kadar ileri ve geri giden bir kavram olmalıdır, onda yaşamın köklerine ait izler oldukça, o hep en kalın biçimiyle var olacaktır.

Bir şeyin iyi olması demek, kişisel bir yarar sağlaması, haz vermesi demek değildir. Aksine kendi içinden, kendiliğinden ve bağımsız biçimde iyi olması demektir ki, bu zorunlu olarak kendiliğinden bütünleşmeye uğramak ya da bütünleşmeye açık olmak demektir. İyilik tamamen insanın, hatta davranışın kendine içkindir; her davranış çünkü insana ait olmayabilir, evrimsel olarak bugüne taşınmış davranışların bir kısmı bizim türediğimiz diğer canlıların davranışı olabilir. Dolayısıyla iyilik sorunu bir kök sorunudur. Başlangıcında, yani en basit hâlinde iyilik taşımayan herhangi bir davranış ya da insan, olay sonrasında köksel bir dönüşüm yaşamadıkça yüzeyde hangi dönüşümü geçirirse geçirsin içinde gerçek anlamda bir iyiliğin sahibi olamayacaktır. Ama kişinin kendisinin, kendi varoluşuna yönelik müdahalesi söz konusu olursa bu durumda gerçek anlamda içsel bir iyilik gelebilir.

Diğer taraftan bir insanın kendisi iyi ise genellikle yaşanan olayları da iyi görmesi mümkündür. Çünkü kendisinin iyi olabilmesi için kendinden büyük bütünlere katılmışlığı bulunursa bu olgunluk çerçevesinde başka her nesne ya da davranışın da böyle bir bütüne katılacağına inanması kolay olur. Katılmak, katılma inancını canlı tutar.

---

31. O. Elmalı, *Bertrand Russell'da Ahlak Felsefesi*, s. 62, Ataç Yayınları, 2005.

Öte yandan iyi birisi için, bugünün kötüsünün yarın iyi olarak algılanması da kolaylıkla mümkün olabilir. Dolayısıyla kötünün iyiyi yerinden ettiğini değil, tam tersine iyinin kötüyü yerinden ettiğini görürüz sıklıkla. Aynısıyla güneş çekilmeye başladığında öğleden sonra gölgede olan yerlerin, ertesi gün en erken aydınlanan yerler olması gibidir durum, gölge ışığı değil, ışık gölgeyi yerinden etmektedir asıl olarak.

Wittgenstein'ın sorduğu gibi, "her birey yalnızca kendi zihinsel durumundan haberdarsa insanlar ortak anlamlar üretip iletişim kurmayı nasıl başarıyorlar?"[32] Demek ki her insan başkasının zihninin nasıl çalıştığına ilişkin kafasında ötekine ilişkin bir "zihin teorisi" kuruyor. Her birimizin zihninin içinde başkasının zihninin nasıl çalıştığıyla ilgili bir yapı varsa, bizim zihnimiz başkalarının zihinlerinden oluşmuş bir bileşik zihinsel yapı sahibi demektir. Bu yapı bir ortalama olduğu için her zaman içinde yumuşak bir belirsizlik taşır. Sonuç olarak anlam toplumda sözel dolaşıma çıkartılmış, değişim hâlindeki bir ortak zihnin malıdır.

Bergson'da iki tür "ben" vardır, "yüzeysel ben" ve "esas ben".[33] Bunlardan yalnızca esas ben gerçek anlamda özgürlüğü yaşayabilir, çünkü o Bergson'un süre (durée) dediği iç deneyimle ilgili bir alanda yaşar.[34] Bergson'un "gerçek özgürlüğü yaşar" sözüne "ve içindeki ahlakı bulur" diye, ilk sözün doğal devamı olmayı hak eden bir başka söz daha ilave etmek istiyoruz. Bergson, "esas ben"i şimdiki hâllerimizin öteki hâllerimizden hiç ayrılmadığı, kesintisiz akan bir bilinçliliğe sahip olarak tanımlar. Böylesi bir "esas ben" zaman baskısından da kurtulmuştur ve zamanı zaman olarak değil mekân olarak kullanmayı başarır. Bergson'un tanımı Freud'un "id" tanımına, Panksepp'in "core-self" katkısına bir yönüyle uymaktadır, bilindiği gibi onlar da zamansal ve nedensel bağlantılardan bağımsız olarak kendilerini ortaya sürerler.

32. M. Baç, "Wittgeinstein ve Anlamın Ortaklıkta Olması", *Felsefe Tartışmaları* 28, s. 51-52, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001.
33. D.K. Taşdelen, "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı", *Felsefe Tartışmaları 31*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 71, 2003.
34. A.g.e.

Yine "esas ben" bizim "ortak benlik" tanımımıza da bazı yönlerden yaklaşmaktadır.[35] Bergson hepimizin içinde bir toplum yaşadığını söylemişti.[36] Onun bu sözü "esas ben"i ortak benlik kavramıyla önemli derecede uyumlu hâle getirmektedir. Günlük yaşam içinde, nesne bağlantılarının peşine düşmüş bir "ben" (Bergson için "yüzeysel ben"), Bergson'un ifadesiyle gerçek özgürlüğü yaşayamadığı gibi, gerçek anlamda ahlakı da içsel olarak taşıyamaz. Ahlak çünkü hiçbir yere "takılmadan" büsbütün içten gelen olarak yaşanmalı ve aktarılmalıdır. Nesne ilişkisi içindeki bir "ben" takılma göstermeden bunu uygulayamaz. Bir nesneye karşı fedakârlık yaparken, aynı nesneyi elde etme "takıntısı"na düşebilir ya da bir nesneye sevgi gösterirken aynı nesneye nefret duyabilir ve bunu saklamak zorunda kalır. Nesne dünyası böyledir. Ama nesne dünyasından bağımsız bir "esas ben" bunun dışına çıkabilir ve gerçek anlamıyla ahlakı içinde taşıyan olarak tanınabilir.

"Esas ben" ahlakı nerede bulacaktır? Dış dünyadan alınmamış bir ahlak nereden gelecektir? Ahlak dışarıdan, dolayısıyla bilinçten (nesnelerin zihnimizde oluşturduğu bilgiden) değil içeriden gelir. Sezgici Bergson gerçekliğin iki türlü kavranışından söz etmişti: "Yüzeysel ben" ve "esas ben" ile kavranışı. Ona göre ilki bize varlığı verirken ikincisi oluşu verir.[37] Esas benin kavradığının doğrudan "oluş" olması onun tekil insandan geriye doğru giden bütünün tamamını kavramaya uygun bir yapısı olduğunu düşündürür. Bir bütünün en ucu olarak oluş ancak bütünleşmeyle mümkündür, bütünleşmenin olmadığı yerde oluştan bahsetmek mümkün değildir. Bütünlenmeyen hiçbir şey oluş içine sürüklenemez. Dolayısıyla "esas ben"in (bir anlamda ortak benliğin) anlayabileceği ve dolayısıyla tabi olabileceği şey bütünlüktür. O nedenle ahlaka ve vicdana dönük tarafımız bizim ortak benlik tarafımızdır, çünkü ahlak ancak kendi dışına açıldıkça büyüyen bütünlüklere daha da büyük bütünlük imkânı verdiği kadar ahlaktır ve bunu nesne benliklerinin art arda eklenmesiyle oluşan gevşek bir bütünlük olarak insan toplumu

35. T.M. Ceylan, *Ortak Benlik, Nörofelsefi Temellendirme*, Ayrıntı Yayınları, s. 69, 2012.

36. H. Bergson, *Le Deux Sources de la Morale et de la Religion*, s. 9, Presses Universitaires de France, Paris, 1932.

37. D.K. Taşdelen, "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı", *Felsefe Tartışmaları 31*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 72, 2003.

değil, kesif bir bütünlük olarak ancak ortak benlik sağlayabilir. Ahlak o nedenle ortak benlik de kodlu olmaktan başka, yine ortak benliğin somut taşıyıcısı olan ortak DNA'da da kayıtlıdır. En yırtıcı hayvanlar bile bazen otçulların yavrularına dokunmadan geçebilmekte, DNA'da kayıtlı en primitif ahlaki birimler bir yavruya karşı hayvanın dişini tırnağını köreltebilmektedir. Ahlaki öğeler en kesif hâliyle DNA'da, daha az kesif hâliyle ortak benlikte, daha da az kesif hâlde nesne benliğinde kayıtlıdır. Ahlak temelde ve en basit biçimiyle bir ortaklık anayasasıdır ve asıl olarak bu nedenle vazgeçilmezdir. O hâlde ahlak insanların arasındaki toplumsal olarak karşılıklı varoluş koşullarını koyduğuna göre toplum içinde insanlar birbirine ortaktır; söz konusu ortaklığın somut karakterini ortak benlik verir, bütün insanlar arkalarındaki ortak benlik yapısına ait oldukları için insan zorunlu olarak içgüdü denilebilecek kadar ileri ahlaki duygu/dürtü ve davranış bütününe sarılı olarak doğar. Örneğin her insan ait olduğu bütünün dışına çıktıkça *ayrılık bunaltısı (seperation anxiety)* yaşar. Ayrılık bunaltısı, nesneye doğru çıkan her nesne benliğini aynı zamanda geriye ortak benliğe doğru çeken bağdır, bu bağ sayesinde insan nesnenin verdiği hazza kapılarak başını alıp gitmez, nesneden öğrendiklerini geriye orta benliğe dönerek ona aktarır. Bir başarıdan ya da bir maceradan dönen her insan, yaşadıklarını oturup bir arkadaş grubuyla ya da ailesiyle paylaşmak ister. Ayrılık bunaltısı o kadar şiddetlidir ki bazen kimse tek başına gidemez, giden de geride kendini bekleyenler olduğunu bilerek ve onların gücüyle gider. Zannedilenin aksine, arkadakilerin kendisini beklediğini yoğun biçimde hissedebilenin gittiği yer her zaman ötekilere göre daha uzak bir yerdir.

Bazı örnekler verelim. Bir ailenin içinde çıkan sorun ailenin bütünlüğü yönünde çözülürse elbette iyidir, ama sorunun çözüm şekli ailenin başka ailelerle ve toplumla kuracağı ortaklıklara engel olacak tarzda ise söz konusu çözüme destek olmak ahlaklı bir davranış sayılmaz. Ha keza söz konusu çözüm ailenin kendi içinde ve toplumla bütünleşmesini sağlasa bile insanlıkla bütünlüğünü bozacaksa söz konusu destek ilki kadar olmasa bile yine de ahlaklı bir davranış sayılamaz. İnsanlıkla bütünlük sağlansa bile eğer canlılar dünyasına yönelik bütünlük bozucu bir davranış varsa bu ilk ikisi kadar olmasa bile elbette yine

tam olarak ahlaklı bir davranış sayılamaz. Örneğin uygarlık insanın ve insanlığın yararına sayılsa bile onun uğruna yapılanlar canlılar dünyasına, eko sisteme zarar veriyorsa yukarıdaki üçüncü saptamaya uygun olarak ahlak içi bir davranış olarak görülemez. Hatta yapılan davranış dünyadaki bütün canlıların lehine olsa bile eğer varolan ve tespit edilebilen evrensel düzene zarar veriyorsa bugün için bu kadar ileri noktalara ait iyilik hâlini kimseden beklemeye hakkımız olmasa bile, onu tam bir ahlaki davranış sayamayız. Zaten ortak benlikte net şekilde kodlu, DNA'da kesif biçimde kayıtlı ahlaki prosedür, nesne benliğinin gevşek kodları çerçevesinde yapılmış nesnel işlemleri onaylamadığı zaman vicdani bir retle karşılaşılır. Bir kaplanın yavru karşısında, bir askerin aman dilemiş düşman karşısında hissettiği durdurucu içsel düzenek aynıdır: İnsanda vicdan olan ve insanda vicdan olanın hayvandaki karşılığı neyse o olan...

Diğer taraftan DNA'daki kesif kayıt elbette ki ahlaki prosedürün çok az olanını belki de tek bir noktasını kapsar, ortak benlikteki kayıt ise daha az kesiftir (dolayısıyla daha esnek bir prosedürü işletir) ve en fazla birkaç noktayı kapsar. Nesne benliğindeki kayıt ise daha da az kesiftir (dolayısıyla daha da esnek bir prosedürü işletir) ve birçok noktayı kapsar. Dikkat edilirse kayıttaki/koddaki kesafet arttıkça kodlanıp kaydedilen ahlaki prosedür azalmakta ve her prosedürün uygulanışı katılaşmaktadır, kesafet azaldıkça buna karşılık prosedür artmakta ve doğal olarak prosedürün uygulanışı esnemektedir. Bu nedenle nesne benliği sıklıkla prosedürdeki esneklik nedeniyle ahlakdışı davranışların içinde bulunarak ortak benlikteki kayıtlara ters düşüp vicdani yaralanma yaşamaktadır. Buna karşılık seyrek olarak ortak benlik de DNA'daki kayıtlara ters düşüp ortak vicdanı yaralamaktadır. Küresel ısınmanın yol açtığı/açacağı bitki ve hayvan türlerine yönelik bir cins kıyım bu türden bir ortak vicdan kanaması yaratmıştır/yaratacaktır.

Öte yandan ahlaklı davranışın bir derecesi de yok değildir. Örneğin yukarıda verilen örnekte bütün canlılar sistemi lehine olabilecek fakat evrensel düzeni sarsacak bir davranış tam olarak ahlaklı bir davranış sayılmasa da yine de yüksek derecede ahlaklı bir davranış olarak addedilebilir. Çünkü büyük bir bütüne zarar veriyor olsa bile yine de sayısız küçük bütüne fayda sağlamaya

yönelmiştir. Yine bütün canlılara zarar verse bile insanlığın lehine olabilecek bir davranış yükseğe yakın bir ahlak derecesine sahiptir. Ha keza insanlığa zarar verici olmakla birlikte kendi halkını korumak için, halkına karşı ailesini korumak için yapılan davranışlar da azalan derecelerde olmakla beraber bir noktaya kadar ahlaklı davranışlar olarak kabul edilebilir. Demek ki bir davranışın ahlak derecesi, koruduğu birbirini kapsayan bütünlük sayısının zarar verdiği bütünlük sayısına oranlanmasıyla elde edilir. Diyelim bütün canlıların lehine olup da evrensel sistemin zararına olan bir davranış birbirini kapsayan bütünlükler olarak insanı, aileyi, toplumu, insanlığı ve canlılar sistemine ait olan beş bütünlüğü koruduğu fakat tek başına evrensel sisteme zarar verdiği için 5-1 derecesinde ahlaklı bir davranıştır. Buna karşılık sadece kişinin kendisine ait bütünlüğe yarar sağlayıp diğer bütün bütünlüklerin zararına olan bir davranış da ancak 5-4 derecesinde ahlaklı bir davranış olarak kabul edilmelidir. Böyle bakılırsa küçük bir bütüne zarar veren pek çok eylemin daha büyük bütünlere yarar sağlayabileceği de açıkça anlaşılır. Örneğin ailesinin kaynaklarını küresel ısınmaya karşı duran faaliyetlere harcamayı seçen birisi aile üyelerinin düşmanlığını kazanacak kadar onlara kötülük yapmış olurken, bütün canlıları kapsayan büyük bütünlerden birisine destek vermiş olur. Optimist bakmış oluyoruz belki ama, dünyadaki bütün kötülükler en geniş halkadaki bütüne hizmet etme iyiliğinin dışında kalamaz; son kertede çünkü kötülükler evrensel bütünlüğün ürünüdür ve bu bütüne hizmet etmekle yükümlüdürler, kötülüklerin kendi başlarına iradeleri, hatta kimlikleri yoktur. Her biri kendini evrensel bütünlüğün iyiliğine bağlamıştır. Bir insanın desteklediği bütünün büyüklüğü onun evrensel iyilik karakterini ortaya çıkarır. Spinoza, iyiliği ve kötülüğü bütünlük oluşturmaktan çok edim oluşturmak ya da edim engellemek üzerinden tanımlar; her edimin şu ya da bu bütünü gözettiğini varsayarak onunla aynı noktada buluşmuş olduğumuzu düşündürücü olsa bile, Spinoza'nın çözümlemesi matematiksel bir belirleme yapmadığı için zihinsel bir netleşme yaratmaktan uzak kalmaktadır.

Dikkat edilirse bütün ahlaki öğretiler, dinler ve hatta sosyal, siyasal düşünce sistemleri yukarıda saydığımız ana bütünleri korumaya dönük çağrılarda bulunurlar. Bazı öğretiler iç kısımlarda yerleşik daha küçük bütünlükleri korumaya yönelmişken,

diğer bazıları daha evrensel öğretiler olarak daha büyük bütünleri korumak çabası içinde olurlar. Örneğin Arap milliyetçiliği Arap milletine ait bir bütünlüğü korumaya çabalarken, küresel ısınmaya karşı mücadele edenler bütün canlılara ait bütünü korumaya çaba gösterir ve şüphesiz ikinciler ahlaki davranışın merkezine yakın kalırken ilki daha bir çevresinde dolaşır.

Bergson, dil bizi kısıtlar demişti.[38] Oysa sadece dil değil, bütün nesneler ve nesnenin tüm türevleri bizi kısıtlar. "Ben" dediğimiz şey örneğin kısıtlanarak, kesip biçilerek ancak bir "şey" yapılmış olandır. Sadece nesneler değil, dıştan nesnel kısıntıları gören öznede içten kendini kısıtlar ki, bu kısıtlılık asıl özgürlük ve ahlak düşmanı olan şeydir. Örneğin hep olageldiği şekilde evli bir adamın eşine karşı gelişen sevgisizliği itiraf etmeden gizlice sevgiyi dışarıda başka kadınlarda araması ahlaksızlıktır. Kocalar söz konusu itirafı yapmamak konusunda içlerinden kendilerine öyle bir yasak koyarlar ki, söz konusu itiraf mezara kadar yapılmaz, üstüne üstlük eşleri de ne kadar ısrar ederse etsinler bu itirafın yapılmamasını gizliden gizliye beklerler, çünkü onların da isteği, "bu kadar ısrar ettim yine de itiraf etmedi, demek itiraf edilecek bir şey yok" noktasına erişebilmektir. Bergson'un "yüzeysel ben"i işte bu tür aldatmacalar içinde çeşitli taklalar atarak ayakta kalmaya çalışır, buradan bir ahlak çıkmayacağı açıktır. Neden ahlak "esas ben" tarafından çıkar? Çünkü "esas ben" daha diptedir, dolayısıyla ortak benliğe ve bütünsel olana daha yakındır. Her yapı neticede bir bütün oluşturur.[39] Dolayısıyla bu oluşa ne ölçüde yakın bir yapı varsa o hem bütünselliği hem de ortaklığı varoluşsal temelde o ölçüde hissederek ahlak içi kalır. Ahlak buradan çıkar ve mutlaka çıkar ve hatta buradan tek bir ahlaksızlık çıkmaz, çünkü burada nesne yoktur, herkesin yalnızca kendi bütünü, kendi bütününün ortak benlik bütünü içinde oluşu, evrensel bütün içinde yerleşik duruşu vardır.

38. D.K. Taşdelen, "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı", *Felsefe Tartışmaları 31*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 70, 2003.
39. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum*, Basımda.

Ahlak dediğimiz şey bütünsel ve ortak olanın işleme yasasıdır; dolayısıyla kendinin oluş temelini bütünden ve ortaklıktan, onların oldukça yakınından gören bir yapının ortaklık ve bütünlük temelinin aksi yönde, onu yıpratacak şekilde davranması mümkün değildir. O nedenle ahlak, pratik olarak ortak benliğin temel düsturu olarak vardır ve ahlak savunusu da yine onun tarafından yapılır. Bizi ahlaklı davranmaya çağıran her öğreti, ortak benlik tarafımıza hitap ettiği gibi, bu çağrının kendisi de ortak benlik tarafından ünlenmiş sloganlardır. Aksini düşünmek mümkün değildir, ortaklığın olmadığı hangi yerde bir ahlak ihtiyacı vardır ki? Bizim bir insana, bir hayvana, bir ağaca hatta taşa toprağa sahip çıkmamız, onlara karşı ahlaki/vicdani sorumluluklar hissetmemiz bütünüyle onlarla olan ortaklığımız nedeniyledir. Onların haklarını korumamak, ortaklarımızı savunmamak demektir. Gözün nesneleri görüp kendini görmemesi, aklın nesneleri algılayıp kendini anlamaması gibi, ahlaksız da yaptığının ortaklık üzerinden gelip kendini vuracağını bilmez. Ahlaksızlık hesapsızlıktır, hesabın derin bir yolaktan ilerletilip, uzun bir yoldan dolaştırılıp kendine kadar ulaştırılamamasıdır. Yapılan her şeyin nedeni kişinin kendinde, etkisi gene kendinedir, bu "şey" ne kadar küçük büyük bütünleri dolaşıyor, ne kadar küçük büyük bütünden çıkıyor ve yine ne kadar küçük büyük bütünde sonlanıyor olsa bile. İnsan ancak kendi merkezinden görür, en büyük bütünde kendisi gibi çok merkez olsa bile.

Öte yandan ahlakdışı olabilmek potansiyeli taşımak da nesne benliğinin düsturudur. Çünkü nesne benliği, nesne ilişkileri sırasında ortaya çıkan her fırsatı değerlendirmek hasebiyle bir oluş değil, yarışta bir öne çıkış peşindedir. O artık olmuştur ve yeni bir oluşa daha ihtiyacı yoktur; şimdiki ihtiyaç ortak oluşu değil, bireysel oluşu daha da iyi yapmak peşinde nesne elde etmektir. Bu olmadığında çünkü nesne benliğinin yaratıcılık kazanması ve sonrasında ortak benliğe katkıda bulunması mümkün olmayacak, ortak benliğin yıkılışına karşı savunma yetersiz kalacaktır; o nedenle nesne benliği için bir dereceye kadar ahlaksızlık ortak benlik için yine de bir ahlaktır. Varlığın kendini hızlandırıp yeni varolanlar ortaya çıkararak yokluğa karşı kendini savunması bahsine karşılık gelen bir örgütlenmedir,

bir cins çaredir.[40] Bu nedenle varlık geriledikçe yokluk karşısında, çareler azalacak, nesne benliğinin alternatiflerini artırmak için, ortak benlik nesne benliğinin yaptıklarına daha az vicdan yaratarak cevap verecektir. Dolayısıyla nesne benliğinin ortak benlikten nispeten bağımsız ve bazen ahlaka o kadar uygun olmadığı söylenen yaratıcı çıkışları olmaksızın ortak benliği korumak kolay mümkün olmayacaktır. Çünkü insan varlığı ortak benlikte saklıdır ve varlığın yokluğa karşı kendini korumak için ortaya hızlı varlık yapısından oluşmuş yaratıcı varolanlar salması çerçevesinde, ortak benlik kendi korumasını ahlaka o kadar da uygun olmayan yaratıcı davranışlarıyla ünlü nesne benliği üzerinden yapmaya devam edecektir. Örneğin resmin, heykelin ve hatta tıbbın ilerlemesi, kilisenin pek onay vermediği kadavra incelemeleri üzerinden sağlanmıştır. Leonardo da Vinci, insan bedenine ve tek tek kaslara ilişkin resimler çizmese, kiliseden gizli olarak bir bodrum katında kırk kadavra kesmese bu mükemmellikte eserler ortaya çıkmazdı. Yine bütün ilaç denemelerinin ya da hastalarda "placebo ilaç" uygulamalarının gönüllülere para karşılığı yaptırıldığını biliyoruz. Bu "ahlaksız" uygulamaların ama sonradan ilaç keşfine yarayıp milyonlarca çocuğun hastalıktan kurtulmasına neden olduğunu da biliyoruz.

Sanki ortak benliğin içinde yaşayan ahlak nesne benliğine geçtiğinde ahlaksızlıktan bir dış kabuk ediniyor ve içindeki ahlakı koruyor. Aynısıyla bir yumurtanın içindeki yumuşaklığı ve canlılığı korumak için, dışında yumuşaklığı ve canlılığı inkâr eden bir kabuk tutması gibi. Olanla olanı inkâr her durum bir bütün oluşturuyor sanki. Kabuk nasıl yumurtanın devamıysa ve nasıl yumurtanın kendinden yapılmışsa ahlaksızlık da aynısıyla ahlaktan yapılmıştır ve ahlakın tersten devamıdır. Zaten birbirinin tam tersi olan şeyler birbirinden apayrı şeyler değil, aksine ayna görüntüsü gibi birbirinin tersinden aynı olan şeylerdir. İlkine tam ters ikinci şeyin ortaya çıkabilmesi için, ikincinin söz konusu tersliği yaratabilmek yolunda ilkinin ne olduğunu bilmesi ve onunla kesintisiz ilişkide bulunması gerekir. Tam tersi olmak kısaca, birbirini ters yönde kopyalamaktan başka bir şey değildir.

40. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum*, Basımda.

İnsanın ahlak algısındaki şaşılık kendiliğinden düzelecekmiş gibi durmamaktadır, bunun için görme kusurunda yaptığımız gibi birtakım "mercekler" ile yüzyılların bu şartlı algısını terse döndürerek düzeltmeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Nietzsche daha önce de belirttiğimiz gibi, "en büyük kötülük en büyük iyilik için gereklidir" demişti.[41] Bu sözü bütünüyle haklı görmüyoruz elbette, kötülük çünkü iyilik için bir "zorunlu yer boşaltıcı" değildir, iyiliğin geciktiği yerde aksine zorunluluğu olmayan bir yer doldurucudur. Yine de ama dünya hiç kötülüksüz hiç de iyiliksiz kalmamıştır; sanki birisinin varlığı ötekini davet etmektedir. Elektrik akımının geçmesi için pozitif ve negatif gibi karşıt yüklerin bir arada bulunmasının zorunlu olması gibi ahlakın ortaya çıkabilmesi için de kötülük ve iyiliğin toplumun iki ucunda görünür olması gerekmektedir.

İlginç olarak çok güçlü ahlak savunması yapanları bir süre sonra düpedüz ahlaksız davranış içinde görebiliyoruz. Bu kişilerin gerek ahlaksız davranışları gerekse ahlak savunuları katıdır. Bazı kişilerse ne ahlaklı ne de ahlaksız denebilecek olanlardır. Bu kişiler hiçbir zaman katı ahlakçılık yapmadığı gibi, yaptıkları ufak tefek ahlaksızlıklarda da ileri gitmez ve davranışlarını tam bir ahlaksızlık düzeyine çıkarmazlar. Her zaman bir yerlerinde hitap edilebilen bir vicdanları olduğu kadar, söyledikleri küçük yalanlar, yaptıkları küçük hırsızlık ve uygunsuzluklar için duydukları bir suçluluk da yoktur. Bu yapıdaki kişiler nispeten belirsizlikler içerdiği ve karşıdakine kolay tanımlanabilir bir özellik sunmadığı için toplum içinde ne fazla sevilir ne de fazla nefret edilir onlardan; kendilerine bir duygu atfedilecekse bu genellikle az nefret ya da az sevgi biçiminde olacaktır.

Bütün bunları söylerken ahlaksızlıkla ahlakın aynı şey olduğunu kastetmiyoruz elbette, ahlaksızlıkla ahlakın birbirinin aynı yönlü bir devamlılık olduğundan dem vurmuyoruz, üstelik sosyal olarak ahlakın en önemli yarar sağlayıcı, ahlaksızlığın da o kadar zarar verici olduğunu kabul ediyoruz. Sadece ahlak dolu bir ortak benliğin en yüksek canlılıkta yaşamını sürdürebilmesi için ahlaksız sayılabilecek bazı davranışları repertuvarında tutan nesne benliklerinin en yüksek yaratıcılıkla nesnelerle savaşması gerektiğini ve bunu yaparken de ahlakı o kadar da gözetmeye-

41. O. Hançerlioğlu; *Felsefe Sözlüğü*, 4. basım, Remzi Kitabevi, s. 318, 1977.

bileceklerini söylüyoruz. Nesnelerle savaşan her canlıda benlik diyemesek de onun yerine geçebilecek belli belirsiz bir yapı hep vardır. Kedilerde köpeklerde, şempanzelerde ve fillerde örneğin kendilerini ve kendindekileri tanıyacak benliğe benzer bir yapı vardır. Otistiklerde de buna benzer "ekolojik benlik" denen bir örgütlenme hep olmuştur.

Bütün büyük yaratıcıların davranışlarında her zaman psikopatik eğilimler olmuştur, yine yaratıcı kişilerin ailelerinde kumarbaz, gözbağcı, dolandırıcı tipinde insanların bulunması sık rastlanan bir olgudur. Yaratıcı kişilerin tekyöne değil, aynı anda farklı yönlere farklı mesafelerde sıçrayabilen bir düşünce sahibi olduklarını görüyoruz; böyle bir düşünme sistemine sahip kişinin davranışsal olarak kendini ahlaklı denilebilecek tektip bir davranış kalıbı içine sokması zor olmakta ya da böyle davrandıklarında yaratıcılıklarından belirgin biçimde kayba uğramaktadırlar. Örneğin Truva kentini bulan Heinrich Schielmann kazı yerinden çıkan hazineyi planlı biçimde çalmış açık bir hırsızdır, ama Truva'yı olağanüstü bir sezgi ve tutkuyla haftalarca at sırtında dolaşarak bulan da odur.

Dolayısıyla ahlaksızlık "iyi" ya da "kötü" olan değil, varolan için bir yol alma aracıdır, sadece ahlakla yol alınamaz, ama sadece ahlakla yol alınabileceği savunulmalıdır, çünkü ortak benliğin ahlakla mukavimleşmesi gereği vardır. Nitekim yüzyıllardır yapılan da tam budur. Bergson buna benzer bir çözümlemeyi "açık ahlak", "kapalı ahlak" tanımlamaları içine sığdırmaya çalışmıştı. Açık ahlak yapısı içinde kişiler katı kurallardan kaçmaya çalışırlar.[42] En ahlaklı olarak bildiğimiz insanın bile zaman zaman ahlaksızlıkları olduğuna tanık olduğumuza göre, yalnızca insanlığın değil, aynı zamanda tekil insanın da ahlak kadar ahlaksızlığa ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz.

Ahlak tek tipleşmeye müsait bir çerçeveye sahip olduğu gibi ahlaksızlık da tekil bir hâldir, her kişinin ahlaksızlığı kendine özgüdür. Ahlaksızlığı yaratacak olan düşünce yönü için belirlenmiş bir istikamet yoktur. Her istikamette ahlaksızlık vardır ve yine her kişi kendi istikametindeki ahlaksızlığı kendi seçer. Gençlerden birisi evden kaçarak, başka birisi elma çalarak, öteki kavga ederek, diğeri öğretmenine isyan ederek, başka birisi

42. D.K. Taşdelen, "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı", *Felsefe Tartışmaları 31*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 75, 2003.

arkadaşına küfrederek hayata başlar. Başlangıç yeri daima toplumca ahlaksız görülen bir noktadır. Çünkü nasıl insanın kendi bütünlüğü varsa, nesnenin de bütünlüğü vardır ve eğer insan kendi bütünlüğünü (homeostasizini) sürdürmek için başka bir bütünlüğü (nesnenin bütünlüğünü) bozması gerekiyorsa bunu ahlakını koruyarak yapamaz. Her bütün başka bir bütünce ancak ahlaksız biçimde bozulabilir. Başkası senin bütününü bozmak üzere gelmesi durumunda nasıl buna karşı koyup bütünlüğünü koruyorsan, nesnenin bütünlüğünü bozmak için üzerine gitmen durumunda da nesnenin buna karşı durması ahlaki, bu karşı duruşa rağmen senin o bütünlüğü bozmak üzere saldırman ise ahlakdışıdır.

Dolayısıyla kendinden nesneye doğru ilk çıkış daima ahlaksızlıkla olur. Her işinin kendinden çıkışı gerçekleştirebilmesi için bir özgürlük hissi taşıması gerekir. Özgürlüğün değil de özgürlük hissinin bulunması asıldır. O olmadan ne yaratmak ne de o yolda kendinden çıkmak mümkündür çünkü.

Özgürlük hissinin eldesi de nedensellik içindeki akışın dışına çıkmak imkânı taşıdığına olan inancın var olmasıyla mümkündür. Örneğin "a"nın hep "b"yi doğurduğu ampirik olarak bilinen bir durumda "a"dan "c"yi doğurabileceğini düşünmek özgürlük hissi elde etmek demektir. Bir gencin, arkadaşına küfretmesi, öğretmeniyle kavga etmesi, hırsızlık yapması "a"nın "a" olup "b"yi doğurduğu yerde "c"yi elde etme çabasının başarısızlığa uğraması sonunda kendi bütününü ve ilişkili olduğu diğer bütünleri dolaylı olarak imha etme uğraşlarıdır.

Özgürlük hissi gerçek hayattaki nedensellikten çıkmak değildir, onun aynısıyla yansıdığı zihindeki zorunluluktan çıkmaktır. Gerçek hayatta tekrar tekrar "a", "b"yi yaratıyorsa, zihnimizde "a"nın "b"ye zorunlu olarak neden olacağını düşünme baskısı başlar. Bu baskıya en hızlı karşı koyabilenler içinde bir isyan duygusu taşıyanlardır. O yüzden içinde hep mütevazı bir isyan duygusu bulunduran hırsızlar, dolandırıcılar vd bu baskıya en hızlı karşı koyup "a"dan "c" çıkartma düşüncesine, eylemine, yaratıcılığına belki de ahlaksızlığına saparlar. Bu sapış, zihinsel olarak gerçeğin üstünde başka bir gerçeğin yaratılmasına doğru iyi kötü adımlardır. Son indirgemede özgürlük, iyi bir insana karşı nefret, kötü bir insana karşı da sevgi duyabilmek serbestisine erişmek olur. İnsanı köleleştiren başlangıç duygu

zorunluluğudur. Art arda eklenen tekyönlü duygusal yollar insanın en özgür ve doğurgan bölgesi olan duygu havuzunu kurutur, söz konusu havuz çıkarttığı duyguyu zorunlu olarak ancak bir yöne yöneltebilince bir daha duygu çıkartmaz olur. Toplumda gülme belli alanlara, ağlama belli yerlere, öfkelenme "ancak şu durumlara" tapulanmışsa, insan duygularına kadar yarılmış demektir. Halbuki özgür bir duygulanım toplumdaki ortaklığın en önemli belirleyicisidir, ortaklık özgürlüğü olan bir beraberlikle yükselir, tapulu alanların içinde yan yana duruşun yükselttiği ise ancak yıkacak şeyler olsun diye biraradalıktır. Ne kadar yıkmak için biraradalık olursa o kadar şizofren olacaktır, çünkü o gruplarda insanlar ancak bir şizofren olarak duygusal serbestiye ulaşacaklardır. Duygusal zorunluluk ve sıkılık o durumda ancak ego zorunsuzluğu ve gevşekliği üzerinden dengelenecektir.

Zihinlerinde gerçeğin kopyasından ötesini oluşturamayanlar gerçeğin üstünde kendi gerçekliklerini yaratamazlar. Dolayısıyla gerçekten saparak kendi zihninde başka bir gerçeklik yaratanların bu ikinci gerçekliği yaratırken, bir "yaratıcı" olarak yeni yarattıklarının içine kendi keyfiliklerini, varsa "sapkınlıklarını" koymalarından doğal bir şey olamaz. İnsan bunu yapabilme becerisine sahip olduğu için özgürlük hissini elde eder. Dolayısıyla özgürlük hissi temelde gerçeğin nesnesi (bir yerde esiri) olmaktan kurtulma hissi demektir. Bu hissi en sahici biçimde psikoz hastaları yaşar. Çünkü onların gerçeğin kopyasını zihinlerinde tam olarak taşıyamadıklarını görüyoruz. Hepsinin kendilerine has, bu dünyanın gerçeğiyle ilgisi olmayan, kendi gerçekleri ve o gerçeğin içinde yüzen bir yaşamları vardır. Benzer şekilde sanatçıların da *"ego kontrolünde psikoz"* yaşaması söz konusudur, sanatçılar kendi kontrollerinde psikoza girip çıkarlar, psikoza girdikleri zaman eserlerini yaratır ve günlük işlerini yapmak üzere olağan gerçekliğin içine yeniden karışırlar. Psikotik hastalar pek ifade etmese de, biz onların özgürlük hissi içinde olduklarını yakın bir gözlemle anlayabiliyoruz, keza sanatçıların da söz konusu hissi en derinden hissettiklerini eserlerinde çarpıcı biçimde görebiliyoruz. "a"dan daima bir "b" çıkaran gerçek hayatın kopyası bir zihne ve gerçeğe esir bir hayata sahip olmaktansa, "a"dan "c" çıkarabilen ve kendi gerçeğini kuran bir zihne ve özgür bir benliğe sahip olmak yeğdir elbette.

Başka bir nedenle değil, sadece bu nedenle her kişide görülen zaman zaman dar bir tünelde ilerleyen ahlaki kalıpların dışına çıkmak aslında tam olarak yolu olmayan yerden bir patika açıp yürümekten başka bir şey değildir.

Psikotik hastalar zaman ve mekân duygusundan bağımsız oldukları için evrensel bütünlüğü kendi içlerinde hissetmek konusunda özel bir avantaja sahiptirler. Özgürlük hissi konusunda yetkinlik daha geniş bütünleri içsel olarak hissedebilmekten geçer. En geniş bütünlüğe içsel olarak sahip olan kişinin yetkinliği tartışma götürmez. İçine dünyaları sığdırabilmiş olanın gerektiğinde dünyadan bağımsız, gerektiğinde ama dünyaya tamamen kendi seçimine uygun olarak sıkı bağlarla bağlı davranabileceğinin bilincindeyiz. İçinde bir dünya olanın, dünyaya özgürce ve Kant'ın söylediği gibi coşku içinde her şeyini verebileceğinin ayrımındayız. İçimiz bir dengededir, bizden istenenler ve bizim verebileceklerimiz olarak dengede. Dengedeki her şey teorik olarak sınırsız bir özgürlük gösterebilir. Çünkü yalnızca dengesizlik sınırlar her olup biten ve varolan şeyi. Eğer insan, içindeki bütüne tümüyle vâkıfsa kendindeki ve *fraktal* yapı üzerinden evrendeki her türlü dengeyi kurmuş ve özgürlüğünü elde etmiş demektir, özgürlük elde edilecekse ancak böyle elde edilir.

Varoluşçular insanın aldığı her kararın boşluğa atlamak olduğunu söyler. Bu söylem insanı tanımayan bir söylemdir. İnsan kendi bütününe o kadar bağlıdır ki, ondan bağımsız tek karar alamaz, ancak o bütünün bütünüyle ayırdına vardığında ve Kierkegaard'ın "Bireysel olan evrensel olandır"[43] demesi gibi, onun evrensel bütünün ta kendisi olduğunu anladığında, yani bilinç olarak bütünü tamamladığında, o bütünden bağımsız hâle gelir ve ancak o zaman evrensel bütünü büyük bir boşluk sayarak ya da onu gerçek bir yokluk olarak algılayarak içine atlar. Kendi bütününün evrensel bütün olduğunu algılayan için evren boştur hatta yoktur, böyle birisi evrende istediği gibi yüzer. Bu kişi için özgürlük vardır, çünkü kendi bütününü evrensel bütünün yerine koyabilir, böylelikle de sınırsızlık duygusu elde edebilir ve onun her seçimi bütünlük yani iyilik yaratır. Çünkü iki ayrı şeye aynı anda uyan ve böylece bütünün sağlayıcısı olan özgürdür ve zaten de iyidir. Bu durumda "dünyayı yaratmak zorundaydı"

43. S. Kierkegaard, *Either-Or*, Princton University Press, Gildford, NJ., 1987.

dedikleri köle Tanrı özgür olmadığı için iyi de değildir. Ahlaki bir cevher için o nedenle bireysel bir seçim aynı zamanda evrensel bir seçimdir. Çünkü her bütüncül bireysel seçim, peşi sıra başka bütüncül seçimleri tetikleyerek zincirleme biçimde evrensel bütüne ulaşır. O nedenle evrensel bütünlük yönündeki her bireysel seçim sonunda onu tamamlayıcı zincir parçasını ya doğurur ya da ona katılır. İyimserliğin, iyilikseverliğin ve iyiliğin iyi olması bu yüzdendir. İyi, evrenin işine gelen, o nedenle de onun tarafından tercih edilendir. Bunun dışında ama iyi olsun kötü olsun herkes kendini tercih eder, Nietzsche'nin deyişiyle bir cins "amor fati" hâli yani. Kötü de kendini tercih eder çünkü iyinin canlı durabilmesi için kötünün ayakta olması gerekir. Az sayıda kötü vardır, çünkü tek başına bir kötü on iyiyi canlı tutmaya yeter. Kötülerin sayısı belli bir düzeyi geçerse bu sefer iyiler yutulmaya başlar, o nedenle kötülerin sayısı bir optimumu geçmemelidir.

İnsan zihni kendine has bir gerçeklik yarattıktan sonra bu gerçekliği gerçek zeminde var edecek bir yetkinliğe sahip midir? Buna insan zihninin bugünkü gelişim düzeyi içinde "evet" diyoruz. Örneğin yeni bir gerçeklik zemini olarak internet, insan zihninin kendine has yeni gerçekliğinin var edilmiş hâlidir.

Benzer şekilde sonraki dönemde varolan gerçeklikten oldukça bağımsız yeni gerçeklikler üretileceği ve bunların var edileceğine inanıyoruz. İnsanın varoluşu bu sınırı atlamış, gerçeğin içinde gerçeklik yaratarak gerçeğin üstünde yeni gerçeklikler üretme becerisini göstermeye başlamıştır. 18., 19. ve 20. yüzyıl keşiflerinin çoğu gerçekliğin içinde keşiflerdi, ama 21. yüzyıl keşifleri gerçeğin üzerinde kendi gerçeklikleri olan keşifler olacaktır. Bizce bu dönem varlığın ileri boyutlarda hızlanması, potansiyel özgülük hissinin bir sıçrama göstermesi, insan yaşamının tanınmayacak ölçülerde değişmesi anlamına gelmesi demektir.

İnsan zihninin alacağı çok yol vardır, zihin başlangıçta bir fotokopi makinesi gibi gerçeğin kopyasını üreterek başlamıştır yolculuğuna. Gerçekte ne varsa zihinde de o olmuştur, hatta iyi fotokopi çeken makineler gibi gerçeğin tam bir taklidini verip her şeyi ezberleyen zihinler en fazla teveccüh gösterilen zihinler olmuştur hep. Önceki yüzyıllarda resim bir cins fotoğraf gibiydi,

Rembrant'ın tablolarındaki gerçeğine tam uygun detaycılık ne kadar belirgindi, ama son dönemde Picasso olsun, Dali olsun hep sürreel yapıtlar ürettiler. Resimdeki bu farklılık diğer sanat dallarında olduğu kadar bilimde de kendini gösterdi. Televizyon, telefon teknolojisinde gördüğümüz sıçramalar yeni gerçeklikler yaratarak, "Hakikat yoktur, hakikat yaratılır" diyen Deleuze'ü haklı çıkarmaya başladı.

Artık fotokopi makinelerinden ileri bir aşamaya geçmiş durumdayız, bilgisayarlar ve diğer makineler kendi gerçeklerini üretip insanları varolan asıl gerçekten koparark kendi sürreel gerçekliklerine çekiyorlar, onların içinde doğup büyüyen, söz konusu bu sanal gerçeklikten bir dakika uzaklaşamayan çocuklarımız var artık. Sürecin daha da hızlanacağından ve asıl gerçekliğin hayatımızda daha da az yer bulacağından eminiz gelecekte. Dolayısıyla nasıl tarım yapılacak toprakların sınırına gelinmediği hâlde insanlık sanayi devrimine, sanayi de yapılacaklar bitmediği hâlde bilgi ve bilişim devrine geçtiyse, gerçek dünyanın içinde yapılıp edilecekler tükenmediği hatta daha da arttığı hâlde sanal dünyanın içine doğru yuvarlanarak yeni bir gerçekliğin içinde kendine has işletim sistemleriyle haşır neşir olacağız.

Bilgi ve onu üreten bilim son iki yüzyıldır devrimini gerçekleştirmiş ve insanı bütünüyle kendi kontrolüne almışken, felsefe ona paralel bir yürüyüş gerçekleştirememiştir. Felsefe son büyük oyuncu Kant'tan bu yana dikkate değer bir atılım yapamamıştır. Onun getirdiği örneğin "ahlaki özerklik" yaklaşımı üzerine bugün konulabilmiş dişe dokunur bir şey henüz yoktur. Bugünkü sorunlarımız önemli ölçüde bu dengesizlikten kaynaklanmaktadır. Felsefede içinde bulunduğumuz çağı aşacak nitelikte birkaç büyük oyuncuya daha olan ihtiyaç büyümektedir. Bilim, insanın önüne içgüdülerini doyurmak yolunda sayısız imkânlar sunmuşken felsefe insani gelişkinlikte kitlesel bir sıçrama yapamamış, insanın varoluş, etik vb sorunlarında binyıllık cevaplarla yetinmesine neden olmuştur. Felsefenin söz konusu dengesizliği gidermek yolunda pratik bir ilerleme sağlayabilmek için başta psikoloji olmak üzere bilimin bütün dallarından daha fazla yararlanması artık kaçınılmazdır. Bilim kendi ilerlemesini sağlayabilmek için farklı bilim dallarının işbirliğini uzun süredir gündemde tutarken felsefenin inatla kendi alanında "eşinmesi"nin akla sığar bir tarafı kalmamıştır. Üstelik felsefe kendi tarihindeki bütün sıçramalarını

büyük bilimsel devrimlerin hemen ardından gerçekleştirdiği gün gibi ortada dururken bu yolun yürünmesi daha bir zaruret göstermektedir. Özellikle psikolojinin "benlik", "grup davranışı", "şartlanma" ve "öğrenme" ile ilgili alanlarda söylediği yeni şeyler, biyolojinin evrimsel alanda ortaya koydukları, "kuantum fiziği"-nin ve "astrofiziğin" gerçekleştirdiği belirlemeler felsefeye ilerlemek için zemin sağlayıcı köşe taşları durumundadır. Bu zemin üzerinde felsefenin hızlıca çalışması gerekmektedir, çünkü insan ulaştığı bu bilgi düzeyinde kelimenin tam anlamıyla felsefesiz kalmıştır. Bunun pratik sonucu her türlü etik olandan (*sittlich*) yoksun büyük kıyımlarla beraber, ortaçağdan da geriye insanın ilk kılıcı yaptığı ve önüne gelen her şeyi doğradığı "hayvanlık" dönemlerine dönüştür. Bilgi felsefesiz kaldığı her dönemde insanı tahrip etmekle sonuçlanan eylemlere başvurmaktadır. Hele hele bilginin yaşamın gidişini doğal kanallarından çıkaracak güce ulaştığı yerde felsefesiz kalmak insanın ortak varoluşu için kökensel bir sorun oluşturmaktadır. Bilgi tek başına kalıp, nesnelerin üzerine ışığı odakladığında onları görünür kılmaktan çok yakıcı olmaktadır; bilimin ışığı bugünlerde aydınlatıcı değil kavurucudur.

Canlı için bilgi şartlı reflekstir, köpekte her şey mideye, insanda beyne gider! Ama fark o kadarda da kalmaz, çünkü Kant'ın dediği gibi, benlik olmadan bilgi mümkün değildir ve o nedenle insandaki bilgi köpekteki bilgiden bir ölçüde farklıdır. Bize göre Kant haklıdır çünkü insan her ürettiği ya da başkasının üretip de onun kendine aktardığı bilgiye bir ölçüde benliğini katar. Bu konuda günümüzün bazı nörobilimsel çalışmaları Kant'ı açıkça destekler nitelikte sonuçlar vermektedir. Buna göre bir insan dış dünya (*extrinsic*) bilgisini, iç dünyasının (*intrinsic*) durumuna göre algılar ve bu iç dünyayı da nörobilimcilerin "default mode network" dedikleri ve beynin istirahat hâlindeki potansiyeline denk düşen bir aktiviteyle belirler, bazıları bu aktivitenin benliğin nörofizyolojik altyapısını oluşturduğunu da söylemişlerdir.[44] Ayrıca ahlakta nörobilimsel hipoteze doğru ilerlerken içinden geçebileceğimiz en önemli nöropsikolojik alanlar *empati* ve *zihin teorisi* alanlarıdır.[45] İlki karşıdakinin duygularını, ikincisi

44. G. Northoff, "İmmanuel Kant's Mind and Brain's Resting State", *Trends in* Cognitive Science, Cilt: 15, No: 7, Temmuz 2012.

45. D. Bzdok, L. Schilbach, K. Vogeley vb, *Parsing the neural correlates of moral*

ise karşıdakinin aklını anlamayı sağlar. Yani dünyaya başkasının gözünden bakabilmeyi, onu başkasının aklından düşünebilmeyi ve başkasının içinden duyabilmeyi becermek ahlaki davranışlar bütününe sahip olabilmek için ön şarttır. Çünkü son kertede ahlak, kendini başkasının yerine geçirdikten sonra, yani ben o olurken ona karşı bir davranışı yapabilmeyi veya yapamamayı kapsar. Eğer birine çok öfkelenmişken onun yerine kendimi koyabilirsem, ona karşı hangi kötülüğü yapabilirim ki? Ahlak işte budur, en kendimizi kaybettiğimiz anda bile karşıdakinin yerine kendimizi koyabilirsek kimse ahlaksız davranamaz. En çok ahlaki davranışların dışına çıkan "psikopat" demeye alıştığımız kişilik bozukluğu olanların karşılarındaki kişiyle ilgili hem *zihin teorisi* kuramadıkları hem de ondan daha fazla olarak *empati* yapamadıkları görülmektedir. Başkasını algılamak ve duyumsamak bize o başkasıyla ortaklık ve bütünlük kurabilmeyi getirdiği için yüksek bir önem arz eder. Buna karşılık "psikopat"lar söz konusu bütünlüğü kurabilecek kişisel altyapıdan mahrum oldukları için zorunlu biçimde bütünlük kırıcı ya da en azından bütünlük kurulmasına engel olucu şekilde davranırlar.

Dolayısıyla insanın dış dünyayı algılayışı, dış dünyanın almış olduğu şekle göre değil de iç dünyanın onu karşılamak üzere aldığı biçime göre değişir. İç dünya öyle bir biçim alır ki dış dünyayı tümden yok sayabilir ve yine iç dünya öyle bir şekil alır ki dış dünya belli bir yönde en ince ayrıntısına kadar hatırlanır. Bilgi ancak benlik katıldığı ölçüde benimsenir ve dolayısıyla kullanılır olur. Aslına bakılırsa insanın kullanımına soktuğu her şeye kendi benliğinin damgasını vurması, en azından izini bulaştırması söz konusudur. Bu, kullandığı alet için de böyledir, yaşadığı ev için de, ait olduğu ulus için de, içinde bulunduğu tür için de... İnsan kendini bulaştıramadığı hiçbir şeyi benimseyemez, benimseyebilmek için durmadan yapışır ve yayılır. O, zannedildiği gibi her nesneyi kendine ait yapmak için onlara doğru gitmez, daha çok onlara, benimseyebilmek için gider. Buradan eğitimle ilgili şu bilindik sonucu tekrar çıkartabiliriz: İnsan anlatılarak değil, anlatarak bir konuyu öğrenir, bir bilgiyi edinir. Yani bilgi bir yerde özne bulaşmış nesne kopyasıdır.

---

cognition: ALE meta-analysis on morality, theory of mind and empathy. Brain Sructure and Function, Cilt: 217, Sayı: 4., s. 783-796, 2012.

Bulaşma sahip olmadan öte bir şey olduğuna göre içinde bir tanrıcılık içerir. Yani insan yayılmacı ve yapışıcı özelliğini Tanrı'ya olan özentisinden alır. Büyüklenmeci kişilik izleri taşıyan bu özenti, korkunun bir eldiven gibi ters çevrilmiş hâli, yani negatif izdüşümü olarak ortada bulunduğu için iflah olmaz bir karakter gösterir. İnsan ilk dönemlerinde doğal şartlara uyumda zorlanmış bulunduğu için duyduğu genlerine kadar işlemiş korkudan ruhsal olarak kaçabilmenin yolunu kendini Tanrı ile utangaç biçimde eşleştirmekte bulmuştur, korku ve utanma her zaman mükemmeliyetçilikle aşılır.

İnsan rüyadan genellikle korkarak uyanır ve rüyada beynin evrimsel olarak daha gerideki dönemlerine ait alt bölgeleri aktif olduğuna göre primatlar yaşamlarını korku içinde geçirmiş demektir. Yaşamın temeli haklı bir korku üzerine kuruludur; koca bir dünya ve karşısında kendini korumak için her an tetikte durmak zorunda olan ben... Korkudan kurtulmanın en etkin yolu disiplindir, insan kendini içsel bir disipline kavuşturduğunda baş edebileceklerinden korkacak bir şeyi kalmadığını görürken, baş edemeyeceklerine de vakur biçimde boyun eğmeyi becerir, o nedenle insanın korkusu öncelikle kendindendir.

Hiçbir kişi öyle ya da böyle bir gün öleceği gibi kesin bir bilgiyi hatırlayarak yaşamak istemez. Yine her insan için en nefret edilen durum aşağılanmaktır. İnsan her sabah yeniden ve yeniden toplum içindeki sırasına yerleşir; aşağılanmak işte bu hiyerarşik sırada o gün birkaç basamak birden düşmek anlamına geldiği için insanı delirtir. Bu durumda bazıları biraz coşarak kendisinin takdir edilmesi uğruna kaldıramayacağı cömertlik ve "yiğitlik" gösterilerine başlar. Bir grup insan çok yüksek derecede övgüye muhtaçlık gösterirken eleştiriye önemli derecede dayanıksızlık sergiler. Bütün bunlar insanın tanrısallığı sevdiğini, Tanrı'ya karşı konulmaz biçimde özendiğini açık biçimde gösterir.

Dolayısıyla insan söz konusu tanrısallık özentisi ve benliğini onlara sıvaması nedeniyle bilgiyi de ahlakı da kendi arzuları yönünde eğip bükmeye çok teşne bir yaratıktır. Bu oyunun içinde epey bir bulunmasına rağmen her insanın içinde varoluşunu ortaya çıkaran doğru nesnel bilgiden kalmış bir iz derinde kalmış olmasına rağmen hâlen vardır ve giderek daha derine kaysa da hep olacaktır. Çünkü varoluş, katı bir ger-

çeklik üzerinde, dolayısıyla doğru bir nesnel bilgi temelinde gerçekleşmiştir. Bu gerçekleşmenin çizdiği çizgi ortadan kalkmadıkça insanın içindeki doğrunun doğrultucu hâliyle varlığı da ortadan kalkmayacaktır. Dolayısıyla insan ahlakı ve bilgiyi eğip bükse de, o, er geç üzerine düşeceği bir doğrultucu örs tarafından düzeltilir.

Her yerde etiğin sofistike kuralları vardır belki ama, insanın içinde et kemik gibi belirlenmiş bir ahlak yoktur. Belki de kurallar onun için bu kadar ayrıntılarıyla vardır; toplumsal yaşamdaki yazılı yazısız kurallar yığını modern hayatı her hücresinde bir canavarın yattığı dört duvar bir hapishaneye döndürmüş durumdadır. Bilgi dengesiz biçimde ilerlemiştir, bu ilerlemenin sonu insanın gerilemesiyle bitecektir. Kazanımların gerilememesi için bilgi-felsefe bütünlüğü dengeli biçimde yeniden kurulmalıdır ve bunun için henüz vakit vardır.

Doğru bilgi, zihindeki nesne temsillerinden birinin nesnel dünya ile uyuşmasından çıkar. Eğer böyle bir temsil çeşitliliği zihinde yoksa bile bunun yaratılması doğru olanı zaman içinde ortaya çıkartacaktır. Söz konusu yaratma tekil insan zihinlerinin karşılıklı ve ortaklaşa çabaları ve işbirliği sonucunda *tümü sezme*, *tüme tamamlama*[46] yoluyla oluşturulur; böylece "doğru", ortak bir sezgiyle kurulmuş olur ve ardından tekil olarak deneye vurulur. Bu durumda insan tek başına bilgi üreticisi olamıyorsa, tek başına sorumlu da olamaz. Çünkü bilmeden sorumluluk olmaz. Bütün dinler insanı, bilgiyi içinde tutacak bir akıl sahibi olmaktan ötürü sorumlu tutmak yolunda yürümüştür.

İnsan tek bir canlıysa bu tikel yapı deneyci olmak, deneyden öğrenmek zorundadır, yok ama insan insanlık aracılığıyla çoklu bir yapıysa o zaman tümelcidir ve bildiğinin çoğunu önceki insanların yarattığı tümellerden öğrenir.

Bazen insanların arasında böyle bir işbirliğinin olmadığı, her şeyin tekil insan zihninde olup bittiği düşünülse de bunun bir yanılsama olduğu açıktır, çünkü başka insanların zihinleri, "zihin teorisi" aracılığıyla onları gözleyen zihnin içine yansır. Biz dış dünyayı bedenimizin değil, zihnimizin verdiği tepkiden anlarız; çünkü bedenimiz de zihnimiz için bir dış dünyadır. Beden dış dünyanın bin uyarısının birine cevap verirse, zihin onuna cevap

46. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum* Basımda.

verir; dahası zihin bedenin beş uyarısından en az birine cevap verirken, beden zihnin en çok on uyarısından birine cevap verir. Her şey bedende, nesnel dünyada gerçekleşse de, öncelikle zihinde olup biter. Zihin düşünerek kavramlar yaratır, sonra da yarattığı şeyin üzerine binerek onlar aracılığıyla düşünür. Aynısıyla bir çiftliğe kör topal yürüyerek at almaya gitmek sonra da aldığımız atın üstünde aynı yoldan doludizgin dönmek gibi. Dış dünya bize yaklaştığı ölçüde kavramlaşır, onun nesneleri çünkü uzaktan yakından bedenimiz ve zihnimizle ilişki kurar, nesne yaklaştıkça ilişki yoğunlaşır ve kavramlaşmaya yakınlaşır. Beden de bir ölçüde dış dünya, fakat zihne en yakın dış dünya olduğu için bedenle ilişki dış dünya ile ilişkinin en yoğunu, ondan oluşan kavramlar da en sarihidir.

Ruh dış dünyaya en kapalı tarafımızsa beden de ona en açık yanımızdır. Dış dünya gelip bedenimize dokunur, onu yaralar, okşar ve kırar. Anne kucağı bedenin en fazla okşandığı yerse, işkence de bedenin en fazla kırıldığı alandır. O alanda beden dış dünya olmaksızın kendinin başladığı o yoğun sınıra doğru geriler, hiçbir nesneyi hissetmeyeceği noktada, her şeyiyle kendi yıkımını görür, kendi parçaları kendi öznesinin yegâne nesnesi hâline gelir. Ruh sadece o alanda kendini ele verir, kendine acınırken kendini açar. Bir işkenceden geçip de bedeni körelmemiş her ruh kendinden uzaktır, saklıdır. Ancak gövdesi soyulduğunda kendisi ortada çıplak kalır; ruh kat kat beden giysisi içinde bedenin olmadığı "iç"tir.

Ruh ne kadar fazla bedenle sarılmışsa, yani ruh ne kadar iştahlı bir bedenin içine alınmışsa o oranda düşkün bir ruhtur ve o kadar ahlakdışılığa teşne, nesnenin peşinde yuvarlanıp gidecek bir yapıya sahiptir. Buna karşılık beden ruhu ne kadar az sarmış, ne kadar iştahsızsa o kadar aşkın, o kadar ahlaki davranışa yatkın bir ruh var demektir karşımızda. Bütün mesele, karşılaştığı nesneleri tutup öğütecek, onları sindirecek, onlardan farklı farklı beslenecek, onlarla ve sadece onlardan bir dünya kurmaya yetecek iştahı olan bir beden sahibi olup olmamaktır. Böyle bir bedeniniz varsa adalet, ahlak deyip duran ruha değil, ahlaksız da olsa öğütmek için çırpınıp durulan nesneye ihtiyaç duyulur. Ruhu sarmakta zayıf, iştahsız bir beden varsa ama ruh kendini adalet, ahlak arayışı içinde gösterir, kendinin sindiremediği nesneleri başkalarının da sindirmesinin önünde

durmak için olsa gerektir daha çok bu çaba. Sokrates için bile felsefi bir hayat tarzına dönebilmek için duyular dünyasından, ampirik hayattan çıkmak, duyuların üstüne ulaşmak gereği vardır. Çünkü iyi ideasının deneyim dışı, duyuüstü ve zihinsel bir varlık olduğu göz önünde tutulursa Platonik ontoloji ve epistemolojinin merkezî tezlerinin bir sonucu olarak, ahlaksal bütünleşme duyusal olandan uzaklaşmayla ve duyuüstüne dönüşle gerçekleşir.[47]

Önemli olan ruhun bedenden ne kadar taştığı ya da bedene ne kadar gömük olduğudur. Böyle varsaydığımızda ahlaki olanı kusursuz biçimde tespit etmek ve ona uyulmasını beklemek ham bir hayal olmaktan öteye gidememektedir. Çünkü iştahlı bir bedene sahip düşkün bir ruhun, iştahsız bedenli aşkın bir ruha göre benimsenmiş kurallara uyma imkânı çoğu zaman için yoktur; hatta zaman zaman ikincisinin bile söz konusu kuralları yıkıp geçtiğini görmüyor değiliz. Dolayısıyla kurallar katı değil esnek, ahlak statik değil dinamik olmak durumundadır. Çünkü varlık, varolanlar üzerinden varoluşunu ve dolayısıyla bütünlenme koşullarını her yeni gün değiştirmek durumundadır, bunca değişikliğin olduğu yerde bir varolan olarak insanın ahlaki düzeninin değişmez kalması beklenmemelidir. Bunu şunun için söylüyoruz: Yokluğun giderek genişlediği durumda onu karşılamak için de varlığın evrensel bir bütünlük kurmak üzere giderek hızlanması gerekir. Her yeni hızında varlık, doğal olarak kendi varolanlarının yapısını değiştirecek, bu varolanların evrensel bütünlüğü sağlama ve kollama derecesi de varlığın bu yeni hızında başka başka olacaktır. Doğal olarak varlığın belli bir hızına tekabül eden ahlak yapısı, yeni varlık hızında geçerliliğini yitirecek ve zorunlu olarak yeni bir forma girecektir. Bu nedenle ahlak kurgusu statik değil, dinamik olmak zorunda ve değişen varlık hızlarında değişen bütünleşme koşullarına uyum sağlamak durumundadır. Hastalıkta ayrı, sağlıkta ayrı, savaşta ayrı, barışta yine ayrı, aşkta başka, aşkın bitişinde bambaşka bir ahlak yapısı olmak zorundadır. Çünkü her bir durumda kendi içiyle ve dışıyla insanın ayrı bütünleşme koşulları bulunur.

Her varolan kendi bütünlüğünü, dolayısıyla kendi varoluşunu kurarken iki şeye ihtiyaç duyar: Kendi varoluşsal bütünlüğünün

47. C. Sidiropoulou, "Platonik Dualizm ve Ruh: Bir Yaklaşım Denemesi", *Felsefe Tartışmaları* 30, s. 64, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2003.

aklı ve kendi varoluşunun katıldığı evrensel bütünlüğün aklı. Ladinlerin, sincapların, timsahların bir varoluşsal akıllarının olması akla yakındır, ama evrensel bütünlük aklına da pasif biçimde sahip olabileceklerinin kabul edilmesi gerekir, çünkü her varolan kendi varoluşunu evrensel bütünselliğe doğru yöneltmedikçe kendi varoluşunun bir anlamı bulunmayacak, hatta evrensel bütünlük içinde yabancı bir cisim gibi kalacağı için ona zararlı bile olacaktır. Dolayısıyla her varolanın kendi varoluşundan evrensel varoluşa doğru kesintisiz uzanan ve pratik olarak her ikisini de kapsayan bütüncül bir aklı vardır. Bu aklı kendi varoluşunu sağladıktan sonra başka varolanları çoğaltma ve koruma işlevi de gören üreme, yuva kurma, ortaklık yapma gibi bir dizi edimde görüyoruz. Her varolan ortaya çıkabilmek için kendi parçalarının birbirini çekebilir duruma gelmesini bekler. Bu da karşılıklılık gerektiren bir şeydir, bir parça diğerlerini çekse bile diğerleri onu çekmezse varolanı ortaya çıkaracak bütünlük kurulamaz. Aynı şey evrensel bütünlük için de geçerlidir, varolanları birbirine doğru çekmeden bir evrensel bütün kurulamaz. Bunun için de bir varolana ait parçaların belli bir dereceye kadar başka varolanların parçaları tarafından çekilip bir ortaklığa doğru sürüklenmesi ve evrensel bütünlüğün kurulumunu bu yolla kolaylaştırması beklenir. Her türlü bütünleşme ve dağılma davranışı evrenin temel yasalarına karşılık gelir. Örneğin insanların el ele tutuşup bir ortaklık kurmaları, atomların elektronları ortak kullanımının, insanların birbirinden nefret ederek ortaklık dağıtması ise atomdaki yüklerin birbirini itmesinin türevidir. Yaşam minör olsun majör olsun her alanda aynı bütünleştirici ya da dağıtıcı yasaların etkisi altındadır. Bunun böyle olması bütün yasaların aynı evrensel bütüne hizmet ediyor oluşundandır.

Bu hâliyle her varolan bir yandan kendinde kalırken bir yandan da evrende kalır. Her evrende kalış bir dereceye kadar kendinde kalışı, her kendinde kalış da bir dereceye kadar evrende kalışı azaltır. Buna rağmen ama her varoluş kendini ortaya çıkarır ve çıkardığı kadarıyla da evrensel bütünlüğü örgütler. Her varolan kendi bütünlüğünü kurduğu kadarıyla haz, evrensel bütünlüğe katılamadığı kadarıyla da acı duyar. Acı çünkü bir su damlasında olduğu gibi tekilliği sürdüren yüzey gerilimidir ve iki su damlasının birleşmesi gibi bütüne

katılım tamamlandığında ortadan kalkar. O nedenle herkes haz duyabilir, çünkü herkes kendi bütünlüğünü sağlamakta büyük zorluklarla karşılaşmayabilir, ama herkes acıdan bağışık olamaz çünkü evrensel bütünlüğe katılım kişisel bütünlüğü sağlamaktan daha zor olabilir.

Evrensel bütüne katılamamanın duygusu acıysa, katılmanın duygusu da huzurdur, büsbütün huzur ve tepe nokta olarak huşu tam bir füzyona karşılık gelir ve aslı bütün içinde erimedir. Söz konusu bu erimeyle kişi hem bütünün gücünü edinir hem de kişisel gücünü rahatsız edici bir potansiyel olarak tutmaktan uzaklaşır. Bu nedenle her kişinin gücü bir diğerine az çok yakındır; kimse çok güçsüz olmadığı gibi kimse de çok güçlü ya da tümgüçlü (omnipotent) değildir.

Kişisel bütünlük daha çok duygusal bir sürükleyici peşinde sağlanırken, evrensel bütünlük akli ve sezgisel bir çerçevenin içinde kalarak korunur. Dolayısıyla duygular ne kadar hızla geçici ve lokal ise akli ve sezgisel çerçeve de o kadar yavaş geçici ve geneldir.

Diğer taraftan iletişimin hızlanması, yaygınlaşması ahlakdışı bir tutum ve davranıştan herkesin ânında haberdar olmasını sağlamakta, bu sayede de müdahale topluca ve etkin biçimde yapılabilmektedir. Bu durum ahlaki her cevherin etkinliğini ve ona olan ihtiyacı daha da artırmakta ve her cevheri yüksek bir sorumluluk altında bırakmaktadır. Sorunlu alanlarda ahlaki bir cevher sorumluluk alanı içinde kendi sathını temiz tutmak yükümlülüğü altındadır. Bugün küresel ısınmanın zararları artık tartışmaya gerek duyulmayacak biçimde geniş kitlelerce bilinir durumdadır. İnsanoğlu yaklaşık olarak her şeyi bilmektedir ve dünyanın elinden kaydığının farkına varmış olmalıdır. Sorunun farkına varış, son zamanlarda sorun karşısında etkisizliğinin de farkına varışla beraber olması nedeniyle insan yaşamda ciddiyeti elden bırakmış, insanlık derecesini düşürmüş, insani yücelikle alay eder olmuş, insani her türlü basitlikle de ilgilenir olmuştur. İnsanın basitleşmesi onu kötülüğe yatkın hâle getirmiş, yeryüzü, her birisi bir ahlaki cevher olması gereken sıradan insanların suç alanı olarak yeniden örgütlenmiştir. Suçun temelinde insanın nesneye karşı semplisist bakışı olmuştur hep.

Kısaca sıradan insan boyun eğmiş, kendine yapılan onca kötülükten sonra kendisi de bir suç makinesi hâline dönmüştür.

Her alana yayılmış pozitif ahlaki cevherler olmaksızın bu gidişin geri döndürülmesi zordur. Özellikle toksik madde kullanımının devasa boyutlarda olduğu günümüzde, insan insanlığını kaybetmiş biçimde ahlakdışı tutuma ve suç olan davranışa kolayca yönelebilmektedir. Etkin bir karşı atak başlatılmadığı sürece kötülerin yeryüzü hükümranlığı her düzeyde başlayacak ve pozitif ahlaki cevherlerin aktif hâle gelmesi hiç mümkün olmayacağı gibi, ahlakta temel unsur olan iyilerin görevi kötüleri aktif tutmak düzeyine inecek ve her alana bütünleşme değil, ayrışma hâkim olacaktır. Böylesi bir dünyada yağmur gibi yağan ihlallere karşı duracak dinamik ve pratik bilgelere ihtiyaç vardır. Hatta bilge ya da cevher olmaya bile gerek duymadan dürüst binlerce insan bu işin üstesinden gelmek için aktif çaba göstermek göreviyle karşı karşıyadır.

İnsanlar hâlâ dürüstlüğü, sahici olmayan bir şekilde de olsa erdem olarak kabul etmekte tereddüt göstermemektedirler. Bu hâlâ önümüzdeki en büyük şanstır. İnsanlar bir gün erdemi üstün bir insani değer olarak benimsememeye başlarlarsa işte o zaman yapılacak bir şey kalmayacaktır. O yüzden bir ahlaki cevher hayati olmanın ötesinde tarihsel de bir görevle yükümlüdür.

Dinamik bir ahlak toplum tarafından değil, kişinin kendisi ve sahip olduğu disiplin tarafından yönlendirilmelidir. Çünkü her kişinin sahip olduğu toplumsal bağlantılar ve sosyal alan farklıdır. Bu farklılığı toplum değil en iyi kişinin kendisi bilir ve bir cevher olarak o alanda toplumu gerektiği biçimde ahlaken "yamar" Toplum bazı alanlarda kendi bütünlüğünde "delikler" taşır, bu deliklerin ne olduğunu ve hangi yolla yamanması gerektiğini o alanda yerleşik cevherler bilir ve bildiklerine uygun olarak görev yaparlar. Toplum sahip olduğu hantallık nedeniyle kendini onaracak güce sahip değildir, o yüzden bunu kendi yerine cevherine yaptırır. Cevherin hangi alanda nasıl bir yamama yapacağı onun kendi kararıyla olur. Bu, tamamen kişisel bir karardır ve her yönde olabilir. Bu yönün özgürce belirlenebilmesi için ahlak kuramının normatif olmaktan ziyade deskriptif olması gerekir. O tanımlanmışlık içinde herkes kendi yerini, yolunu bulur, kendi bütününü tamamlar, topluma kendince yamasını koyar. Yasaları yoktur, onun yerine derinliğine bir bütünlük bilgisi vardır, kendi içinden başlayıp kendi dışına, evrensel olana kadar uzanan bir bütünlük sezgisidir sahip olduğu. Böyle bir

cevher her olayda farklı bütünlere katılır, o farklı bütünleri de yine farklı ve daha büyük başka bütünlere açar. Gelinen aşamada toplum değil, kişiler temelinde oturmuş dinamik bir ahlak olmadan hiçbir toplum kendi değerini tam anlamıyla bulamaz. Bağımsız biçimde, ardında bir güden olmadan özgürce işaret eden bir cevherin yokluğunda toplumun yeni bir değer alması beklenemez. Bir ahlak felsefesine uyan bir insan aynı zamanda bir ahlak kuramı da yazmış olur.

Cevherler topluma esnek biçimde bağlı, nedenini öncelikle kendinde bulan, etkiyi evvela kendinde yaratan yarı otonom yapılardır. Her insan belli koşullar altında belli derecelerde ahlaki bir cevher, olacaktır. Söz konusu derece kendiliğindenlik arttıkça yükselir, teorik olarak en tepeye eriştiğinde ise pratik olarak bir toplumu denkleyip bütünleyecek güce sahip olur. Kişinin ahlaki cevher özellikleri doğuştan getirilmiş olmakla beraber, bu özelliklerin belli bir çerçeve içinde değiştirilmesi yaşamdan edinilenler sayesinde gerçekleşir.

Kavramsal oluşumda, kavramı oluşturan ve kavrama nesne olan taraf için bir sıralama yaptığımızda nesneden başlayan şu dizge ortaya çıkar: Duyu Ötesi Nesneler-Duyulabilir Nesneler-Beden-Zihin. En sağ taraf sol tarafı aradakilerin "içinden" geçirerek algılar. Yani duyu ötesi nesneler biraz duyulabilir nesnelere ve bedensel tepkilere benzetilerek algılanır. Ha keza duyulabilir nesneler de bedensel tepkilere bakılarak algılanır. Örneğin görünmez yıldızlar görülür yıldızlara, görülür yıldızlar da bedenimize dokunan ve ısınmaktan akkor hâline gelmiş cisimlere bedenimizin verdiği tepkiye bakarak algılanır. Benzer şekilde beden de zihnin ona verdiği tepkinin yine zihnin kendisi tarafından algılanmasıyla anlaşılır. Şu hâlde duyu ötesi nesnelerin algılanmasının içinde hem duyulabilir nesnelere hem de bedene ilişkin algılar vardır.

Biz duyguyu ilkel (primitif) bir bilme şekli olarak kabul ediyoruz. Canlı bazı şeyleri sever, bazı şeyleri ise sevmez, sevmedikleri her zaman değilse de çoğunlukla ona zararlı olan, sevdikleri ise buna karşılık çoğunlukla yararı olan şeylerdir. Evrimsel olarak yüksek memeli hayvanların bil-

gi-duygu karışımı bir bilme şekli taşıdığını biliyoruz. Duygu genelde organizmanın ihtiyaçlarını bildiren bir bilme şeklidir. Örneğin susamak bedendeki ozmolalite bozukluğunun, açlık, kan şekeri düşüklüğünün doğrudan ifadesiyken, aşk üreme ihtiyacının kalıntı özelliğinde konum değiştirmiş türevi olmalıdır. Bedene ilişkin özellikle farkında olmadığımız algılar bizi yalnızca duygusal değil aynı zamanda bilişsel olarak da yönetip yönlendiren temel düzeneklerdir.

Algı ve ona dayalı kavramsallaştırma, merkezinde zihnin bulunduğu iç içe yerleşmiş ve farklı renkleri bulunan cam kürelerden kırılıp gelen ışığı veren ışık kaynağını görmek gibidir. Işık her küreden geçtikçe farklı bir renk alır ve zihince algılandığı son hâlinde ilk hâlinden iyiden iyiye uzaklaşmış olur. Dolayısıyla nesnel gerçeklik değil, bir çeşit zihnin algıladığı algısal ve ona bağlı inanılmış gerçeklik vardır. Üstelik bu inanılmış gerçeklik, nesnel gerçekliğin içindeki nesnelere ve ait olduğu bedene bağlı olduğu kadarıyla bağımlı bir zihince algılanmış bile değildir. Zihin bu söylenenden daha fazla bağımlıdır, çünkü zihin kendiliğinden, bağımsız biçimde oluşmuş bir zihin değildir, ortak benlik tarafından aktarılmış, ortak bir zihnin tekilleştirilmiş hâlidir ki bu hâliyle ek olarak ortak benliğe bağımlıdır. Yani arkasında milyarlarca başka zihnin her birisine farklı cam kürelerden geçip gelmiş ışık, nesne ve beden algısı ve onların bileşkesi vardır. Platon bile, "ruhumuz çok eskiden başka bir dünyada yaşadığı zamanlardan ideaları tanımaktadır" demişti. Kısaca zihnimiz nesneden epeyce uzaktır. O nedenle zihin bilgiye güvenmez, bilgi çünkü yukarıda söylendiği gibi kendisini üreten nesneden değişiktir, dolayısıyla o, nesneyi doğru biçimde vermek konusunda apaçık yanlıştır, bu yanlış değişerek algımızın üstüne yapışmıştır. Zaten nesnenin kavramlar oluşturarak algılanmaya, belirlenmeye çalışılması da bunun dolaylı göstergesidir; kavram, kavrayan olarak belirli bir şeyi net biçimde tutan değil de belirsiz bir şeyi içine doldurur gibi "kepçeleyip" alan demektir. Belli bir büyüklükte olduktan sonra, kalem, silgi, kum, taş, akrep, yılan dahil her şeyi şeklinin o kadar da belli olmasına gerek duymaksızın kavrarsınız. Kavramak için ne olduğunu tam olarak bilmenize gerek olmasa da, ne olduğuna göre tutma şekli de değişir nesneyi; bir yılanı başka, akrebi başka, sopayı başka tutarsınız, tutma bir şekle uyar. Dolayısıyla kavramlar tutaçlar değildir; kavramlar nesneyi, ne olduğunu bilmeksizin kucakla-

yıp kavradıkları gibi, kavradıktan sonra da onun ne olduğunu bilmemeye devam ederler, üstelik aynı belirsizliği kavrayan kişi için de devam ettirirler ve kişi sanki bir obskürantist hâline gelerek bilmemekten yakınmaz. Dolayısıyla bilgi üzerinden nesneleri incelemeye çalışmak zihnimizi incelemeye almaktan başka bir şey değildir. Çünkü o bilgi, ortak bir zihince yapılmış, sonra da tekil bir zihince açılıp taşınır hâle gelmiştir. Dolayısıyla ortak benlikçe yapılıp tekil bir zihince açılmış bilginin başka bir tekil zihince "düzeltilmeye" çalışılması hiç sonuca ulaşır bir hâl olmadığı gibi, işin daha da bulanmasıyla sonuçlanır. Çünkü zaten farklı farklı kürelerden geçip zihne bin bir çeşit değişime uğrayarak ancak ulaşabilmiş bilgiyi bir kez daha yeni bir küreler dizgesinden geçirmenin savunulacak tarafı yoktur. Bilgi çünkü üzerinden defalarca geçilerek yol olmuş bir patika gibi insandan insana "atılıp yankılanarak" gitgide derinleşmiş, binlerce soluk başka çizgiden sadece daha fazla koyulaşmış bir izdir. Bu izler yeryüzünde zeminden kabarmış sıradağlar gibidir. Aklımızda platoların değil dağların, tepelerin kalmasına benzer bir durumdur bu, milyonlarca şeyin üstünde yükselip hepimizin gözüne çarpan, biz baktıkça, birbirimize anlattıkça daha da yükselen bir kraterdir bilgi; olanın üstünde daha da olmuş ve o hâliyle ancak fark edilmiş bir şey gibi. Derinin üzerindeki benlerin dikkat çekip de derinin hiç hesaba alınmaması gibi ya da. Bilgi az şey değildir, çok çok az şeydir.

İnanç oysa düzeltilmiş bilgidir, değişerek gelen bilginin uğradığı değişimler üzerinden kaldırıldığında geride değişmemiş bilgi yani inanç kalır. Zihin binyıllardır değişen bilgiyle uğraştığından bilgideki değişimin miktarının ne kadar olduğu konusunda ustaca hesap yapabilir. Dolayısıyla duyduğu, gördüğü her şeye hemen inanmaz ve değişim miktarının hesabını yapmak üzere zihin bilgiyi kendi içinde yıllanmaya bırakır. İnançta, çekirdekteki bilginin düzeltilme miktarı konusunda bir sorun yoktur da, bilgiye ait yön konusunda bir şüphe olabilir. Her bilgi içinde temel bir yön ve zaman zaman düzeltmeye uğrayan bir ana kapasite taşır. Örneğin kuşlar göç sırasında kuzey yönünde bin saat uçacaklardır; bu, artı eksi diyelim yüz saatlik bir düzeltmeye uğrayarak gerçekleşir, bu esneklik inancı sarsmaz. Uçuşta bazen yönün şaşıp biraz kuzeydoğuya ya da kuzeybatıya kayması olabilir, kuşlar bu kaymadan hafifçe şüpheye düşseler

de bildikleri yönde inançla uçmaya devam ederler ve o inanç sayesinde varmaları elzem olan kuzeydeki bir noktaya varırlar. İnanç, canlıların bir yön almasıdır, bu yön almada bazı bilgiler söz konusu inanca ters gelebilir ve o noktalarda ana yön değişmeksizin bazı değişiklikler yapılabilir; ama ortak benliğin belirlediği anayöne şiddetle ihtiyaç vardır, bir bütün olarak belli bir yönde, dağılmadan, bozulmadan ilerlemenin yegâne yolu inançtır. İnsanlar toplu olarak saçma olsun olmasın bir şeylere inanarak yol alabilir, akılla yürünmez, akıl otururken lazımdır ve yürüyenlere akılla, oturanlara inançla karşı çıkılmaz.

Düzeltmeye alışmış ortak zihinde dünyanın doğru bir hesabı vardır. Farklı göstergeler olsa da çiftçiler ekin ekecekleri zamanı, kadınlar evlenecekleri kocayı, insanlar ölecekleri zamanı, hastalar iyileşecekleri, çocuklar uslanacakları, şımaracakları ânı bilirler, bilgilenerek değil ama göç hâlinde bir kuşun uçacağı yönü ve mevsimi hissedip seçmesi gibi inançla yaşarlar.

Bilgi nesnel dünyada olup bitenin bir kopyasıdır ve nesnel dünyaya aittir, nesnel dünyanın ürettiği şey olup öznenin zihni tarafından elde edilir. Halbuki inanç bütünüyle insana, özneye aittir, nesnel dünyada inanç diye bir şey yoktur, insan zihni içinde herhangi bir nesnel yapıyı taklit etmeye gerek duymaksızın üretilmiş, alet gibi doğada değil, insanda bulunan bir öz üründür. Bilgide başka şeyler, inançta insana ait şeyler vardır. O nedenle bilgiyi zor, inancı kolay kabul ederiz. İnanç sonunda doğrulanacak bilgiyse, bilgi şimdiden doğrulanmış inançtır diyebiliriz.

Bilgi, inanılan şeylerin, deneyle doğrulanmasından kazanılır ve henüz inanıp da deneye vurup doğrulayamadığımız az şey yoktur. İnandığımız soyut şeyler günün birinde deneyle somut şeyler olur, benzer şekilde tümelin tikel, ortak benliğin nesne benliği olması gibi. Görülenin değil görüldüğüne inanılanın, dokunulanın değil dokunulduğuna inanılanın bilincinde olunur.[48] Gerçekten de karısının kendisini aldattığını düşünen bir erkek, bütün bilgileri bu inancını doğrulayacak şekilde toplar. Yine ekonominin çökeceğine inanan bir ekonomist kafasındakileri bunu doğrulayacak şekilde yorumlar. Günün birinde kendisinin önemli bir şahsiyet olacağına inanan birisi de kendi hayatında ortaya çıkan bazı belirtileri gelecekteki gönençli günlerin işareti

48. V. Hacıkadiroğlu, "Simone Well ve İki Dogma", *Felsefe Tartışmaları* 38, s. 91, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007.

sayarak yaşar, tersi yönde değil. Bizim yol bulmak için kullandığımız çok şey aslında bilgiye değil inanca dayalıdır. Bir hazine bulacağına inanan kişi sonunda kendini hazineye ulaştıracak bilgiyi edinir. Bir yönde inancı olmayan kişinin o yönde ne bilgi edindiği ne de edindiği bilgiyi kullandığı görülmüştür. Bir aslan bir geyiğin peşinde, onu yakalama bilgisi olduğu için değil de, onu yakalamaya inancı olduğu için koşar. Protogoras insanı her şeyin ölçüsü olarak görmüştü, bize göre de onu her şeyin ölçüsü yapan şey, içinde bir ölçü birimi olacak kadar sabit, kalıcı bir inancın olmasıdır. Bu inanç bazen dışarıya yüksek bir özgüven, bazen bir aşk, bazen bir keşif hezeyanı olarak yansır, hayat bunlarla ilerler.

İnsanın kendine inanması gibi hayvanlar da kendilerine inanır, örneğin av peşinde bir aslanın yaptığı olağanüstü hamleleri düşündüğümüzde kendine inanmayan bir canlının bunları yapma gücünün olmadığını hemen anlarız. İnsan'dan başka insana inanan yoktur, hangi balık, hangi kuş, hangi böcek onca kuvvetine rağmen insana inanır? Başkasına değil, bir canlı kendine karşı taşıdığı inançla biriciktir. Hayvanın hayvana, insanın insana olan inancı hayvanın hayvana, insanın insana benzemesinden değildir. Astronotlar Ay'a gittiğinde insana benzer bir canlı görselerdi, inanırlar mıydı? Hayır, benzerlik değil ortaklık inanç yaratır ve hayvan da, insan da kendi türdeşleriyle ortaktır; insan bir benlik içinde ortak olduğu için diğer insanlarla aynı zamanda bir inanç birliği de taşır. İlerlemekte insanın kendisi için sezgi, küçük gruplar için bilgi gerekirken, büyük grupların ortak yürüyüşü için inanç gerekir. İnancın olduğu insanda da felsefenin varlığı şarttır, felsefe olmadan inancı taze tutamayız, bilgi inancı kemirir, felsefe ama onu inatla onarır.

Dolayısıyla insan yasal olarak ahlaki bir sorgulamaya tabi tutulabilir. Bu sorgulamanın zeminini ortaklık verir. Her tekil insana şu sorulabilir: Bir bütünde yer almanın ve o bütünün içinde ortak olmanın nimetlerini en başından bedelsiz biçimde aldığın hâlde neden sonradan bütünlüğe halel getirerek ortaklığa zarar verici davrandın ve sana karşı başından oluşmuş inancı sonradan bilerek neden boşa çıkardın? Soru budur, bir ahlaksızlığı yapan, göz yuman ya da oluşmasına zemin hazırlayan her kimse bu sorudan kaçamaz. İnsan ortak olmaya ve bir ortaklık yasasına uymaya mecburdur, çünkü varlığı öyle kurulmuştur.

Bu çerçevede ortaklık varoluşun tümeli, yalnızlık yokoluşun tekilidir.

Bilimi, bilgiyi her şey gören anlayış sakattır, ortak benlik içinde en geniş alan, işbirliği, ortaklık ve inanca verilmiştir. Ortak benlik binyıllar boyunca kendini bunlara dayayarak yaşatmıştır. İki kişi hiçbir şey bilmeksizin birbirlerine inanabilir, ama inanç insana yönelik olmayı bırakıp da bilgiye yönelik olmaya başladığında karşılıklı sorunların fitili ateşlenir. Çünkü her insanın "inanç istiap haddi" vardır. Bir şeye inandığınızda zorunlu olarak öteki şeye inanmamak başlar, çünkü inancın kendini o bir şeye yöneltip tükettikten sonra öteki şeye yönelecek takati kalmamaktadır.

En büyük inanç öncelikle insanın kendisine karşı olmalıdır, bilgi başta olmak üzere onun ürettiklerine karşı değil. İnsanın ürettiği bilgi insanı aşacak güçte değildir, sadece onu tahrip edecek güçtedir. Oysa insan bir kez yok olduğunda bir daha yapılamayacak derinlik ve yüceliktedir. O nedenle bilgi akıllı bir oyuncak gibi hepimizi cezbetmişken, bu baş dönmesinden kurtulmayı bilmeli ve yaşamımızda felsefeye yeniden yer açmalıyız. Nasıl August Comte pozitivizmi ortaya atarak insanı boş inançlardan kurtarmayı becerdiyse, şimdi de onun tersi yönde, insanı "boş bilgi"den kurtarmak ve yeniden onun kendine inanmasının önünü açmak gerekmektedir.

İlkel insan toplulukları neye dayanarak ayakta kalmıştır? Herhalde bilgiye dayanarak değil, çünkü o zamanın bilgisi, sadece bilgiye dayananları ayakta tutmaya yetecek ölçüde değildi. İnsanı hayatta bırakan şey, tek bir organizma gibi hareket etmeyi sağlayan birbirine karşı açıklık ve onun üzerine oturmuş ortaklık idi. Birbirine açıklık temelde birbiriyle aynılık sonucu gelişen bir durumdur. Aynı olduğunuzda açık da olursunuz. Bir sürünün üyeleri başlangıçta birbiriyle aynıdır, nesnelerle karşılaştıkça geçici olarak ayrılırlar. Pekâlâ, söz konusu aynılığın sinirsel bileşenleri var mıdır? Vardır bize göre, bu "default mode network" yani "beynin istirahat hâlindeki aktivitesi"dir. Bu aktivite patolojik yapı göstermeyen uyanık hâldeki bütün bireylerde görülen 0,1 Hz'lik, yani her on saniyede bir, 1 osilas-

yonluk aktivite olarak görünür ve küçük farklılıklarla hemen hemen aynıdır. Söz konusu aktivite beyin bir olay ya da nesneye odaklandığı zaman ortadan kalkar ve yerini belli sinirsel ağların "düşünsel-duyusal-eylemsel aktivite"sine bırakır. Bu ikinci tür aktivite farklı kişilerde ya da farklı nesnelerle karşılaşan aynı kişide başka başkadır ve muhtemelen aynı sinirsel düzeneğin anti bileşenleri olarak çalışır. Yani tek bir düzenek istirahat evresine girdiğinde düşünsel-duyusal-eylemsel evredeki aktiviteyi söndürür, tersine beyin düşünsel-duyusal-eylemsel evreye girdiğinde de istirahat devresine ait aktiviteyi söndürür. Bizce "default mode network" aktivitesi ortak benliğin aktarımda bulunduğu bütün bireylerde hemen hemen aynı olan aktivitedir. Nesnelerle karşılaştıkça ortaya çıkan belli bölgelere has düşünsel-duyusal-eylemsel aktivite ise nesne benliğine has bir aktivitedir ve bu aktivite şüphesiz ki beynin belli bir nesneyle/düşünceyle "uğraşması" durumunda ortaya çıkar. Ancak nesne benliği söz konusu bu aktivitelerin toplamından ibaret ve onlarla aynı olan şey değildir, sadece onlara paralel olan bir şeydir. Zihinsel durumlar bütünüyle beynin durumlarından ibaret olan bir şey değildir, sadece beyin durumlarıyla korele olan bir şeydir.[49] "Default mode network" aktivitesi, aynısıyla bir fırından dağıtılan hamuru aynı, şekli benzer yufkalar gibidir; kadınlar o yufkalardan, içlerine farklı malzemeler katarak (farklı nesnelerle karşılaşarak ve beyinde farklı düşünsel-duyusal-eylemsel aktiviteler yaratarak) gülböreği, suböreği, kolböreği yaparlar. Her böreğin yufkası aynı olsa da malzemesi farklı, piştiği derece farklı, yağ, tuz miktarı farklı ve nihayet ona değen el farklıdır. Ortaya çıkan börek (nesne benliği) bir bileşimin ürünüdür, böreği yapan kişinin kendi böreği için düşündüğü şey ise, yufkanın içindeki malzemenin ve ısı derecesinin değerlendirilmesiyle bir hüküm verilmesi ve "börek bu sefer iyi oldu" ya da "biraz daha pişmesi lazımdı" gibi bir sonuçtur, aynısıyla insanın kendi nesne benliğiyle ilgili bir değerlendirme yaparken, "Bu akşamki semineri başarılı biçimde verdim" der gibi. Nesne benliğinin bir içgörüyle kendi kendini değerlendirmesi, karşılaştığı nesnelere verdiği düşünsel-duyusal-eylemsel cevaplarla ortak benlikten getirdiği "default

49. D. Braddon-Mitchell ve F. Jackson, Philosophy of Mind and Cognition, *an Introduction*, s. 99, Blackwell Publishing, Singapor, 2007.

mode network" aktivitesinin yani fenomenal olarak ailesel özelliklerin bileşimini somutlayarak olur ve kişi kendisi için örneğin, "Biz biraz ailecek sinirli insanlarız ama ben çok yere girip çıktığım, çok insan tanıdığım için kendi huyumda varolan özellikleri yumuşattım" diye bir betimleme yapar. Dolayısıyla bir olay ya da bir insan karşısında ortaya çıkan benlik tepkileri, o karşılaşma ânından bir önce beyinde bulunan istirahat potansiyeli (default mode network aktivitesi) ile o olay ya da insanla karşılaşma ânında ortaya çıkan düşünsel-duyusal-eylemsel network aktivitesinin toplamı olur. Yani her olay ya da insanla karşılaşma ânında ortaya çıkan son davranış şekli içinde, börekte bulunan sabit yufka gibi ortak benlikten gelen az çok sabit bir temel davranış kalıbı vardır. Bu temel davranış biçimi bazı farklılıklar göstermekle beraber kişiden kişiye çok değişmez, çünkü ortak benliğin ilettiği önemli bir kısmı türe özgü diyebileceğimiz davranışlardır ve ortak bir yapıdan kaynaklanır. Örneğin çok insan çok geniş alanların ortasında, çok dar yapıların içinde, yüksek binaların tepesinde, pisliğin içinde, açık kapının ardında bulunmaktan huzursuzluk duyar. Çünkü bu tür yerler geçmişte insan için yok edici olmuş ve ortak benlik de kendini savunmak için kendi üyelerinin içine bu tür yerlerden uzak durmaları için o yerlere ilişkin bir korku ya da tiksinme refleksi yerleştirmiştir. Korkma ve tiksinme bir çeşit uzak durarak korunma refleksleridir. Ne yapsak, onunla hiç karşılaşmadan edinmiş olduğumuz fare korkusunu içimizden atamayız ama böylece vebadan da korunmuş oluruz. Yine ne yapsak kusan birilerinden, kanalizasyondan olan tiksintimizi yenemeyiz ama bu sayede koleradan uzak kalmış oluruz. Daha önce bu tür bir olayla karşılaşmadan edindiğimiz korku ve tiksintiler ortak benliğin bizi otomatik koruma biçimleri olmuştur. Ortak benlik koruma düşkünüdür, çünkü onun evladı insan rahimden çok erken dönemde çıkmakta (neoteny) ve bunun sonucu olarak nesnelerle henüz olgunlaşmadan ilişki kurmak zorunda kalmaktadır ki, bu durum doğal olarak her türden korkunun benliği sarması için yeterli bir neden oluşturmaktadır.

"Neoteny"ya da "juvenilization" insanın bipedal yürümeye başlamasından sonra küçülen kalça kemiği ve daralan doğum kanalıyla beraber insan yavrusunun daha fazla büyümeden rahmi erken terk ederek

dokuz ayda doğmasıyla beraber oluşan sonuçlara işaret eder. Primatlarda hamilelik süresi yirmi iki aya kadar uzayabilmektedir. Bebeğin erkenden dünyaya gelmesi sonucunda çocukluk dönemi uzar olgunlaşma fizyolojik ve psikolojik olarak gecikir. "Juvelinization"un belirgin olduğu kişilerde yassı ve geniş bir yüz, küçük diş ve küçük maksiller kemik yapısı, iri ve ayrık gözler, küçük burun, ince kafa kemikleri, büyük beyin saç yapısında bozulma, uzun bacaklılık, genital organlarda ileri çıkmış bir vajina, hymen bulunması gibi özellikler ortaya çıkar. Erkekler için ilginç olarak bu tür dişiler daha çekici bulunmakta ve üreme daha çok onlar üzerinden yürüdükçe insanoğlunun "juvelinization"u artmaktadır. Bu da ileri yaşlara kadar çocuksu psikolojik yapıya sahip bireylerle karşılaşmamıza neden olmaktadır. Bu çocuksu kişilerin temel özelliği, tahammülsüz, şiddete eğilimli, ödül düşkünü, ya hep ya hiç kuralına bağımlı, kişiliğinde derinlik bulunmayan, korkulu ve herhangi bir şeye bağımlı olmaya eğilimli olmalarıdır. Bu kişiler özellikle anne olduklarında tamamen dağılmakta ve bebeklerine hemen hiç bakamaz duruma düşmektedirler. Buna rağmen ama bu kadınlar erkekler için daha atraktif bulundukları için üreme onlar üzerinden yürümektedir daha çok. Bugünün hemen bütün insanları, başta Uzakdoğulular olmak üzere bir "juvenilization" sorunu yaşamaktadırlar. İskoçya'da bebeği doğurup devletten çocuk parası alarak onu da uyuşturucuya yatıran çok sayıda on sekiz yaş annesi vardır. Uyuşturucunun, insanların sahip olduğu hiçbir iç disipline takılmadan bu kadar kolay yayılması dünyada biraz bu neotenik bireylere bağlı olmalıdır. Yeryüzündeki bugünün temel davranış kalıpları bu neotenik bireyler tarafından oluşturulmaktadır. Dolayısıyla ahlaki ilkelere bağlılık insan için bugün daha da güçtür. Derinliği olmayan bir ruhta ilke taşımak beklenenden kötü sonuçlarla karşılaşılmasıyla sonuçlanır çünkü.

Bütün bu bilgileri veriş amacımız insanın davranışları eğer ahlaki bir değerlendirmeye tabi tutulacaksa bu davranışların bir kısmının tümü, bir kısmının da temeli tikel insanın farkında ve elinde olmaksızın ortak benlikten edindiğinin bilinmesi gerektiğine olan inancımızdandır. İnsanlığa geçiş de başka insanlarla ortaklık ve işbirliğine (cooperation) girmekle başlamış olmalıdır;[50] yani ortak benlik kurulmasına yönelik ilk adımların atılması ortaklığın görünmez yasalarının (örneğin ahlakın) ortaya çıkışını zorunlu kılmıştır, aksi durumda kurulan ortaklıkların uzun boylu olması beklenemezdi. O yüzden ahlak insanın kurallara bağlı en eski davranış bütünlüğünü verir.

50. V. Hacıkadiroğlu, "Bilgi ve Bilinç", *Felsefe Tartışmaları* 28, s. 123, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Hâl böyleyken tekil ve statik bir ahlaki sorumluluk beklentisi de gerçekçi değildir. Örneğin insanlığın hep birlikte sorumsuzca küresel ısınmayı artırıcı davranışlara devam edip durması söz konusuyken, çöl hâline gelmiş tarlalarda ekilecek alanları daralmış çiftçilerin kendi aralarında zaman zaman sınır kavgalarına girişmesi ne kadar ahlaksızlık ve sorumsuzluk olarak nitelenebilir? Aralarında yıllar yılı savaş sürdüren iki ülkenin insanlarının zaman içinde birer cani hâline gelmesinde ne kadar bireysel sorumluluk vardır? Keza açlıktan kavrulan çocukların önüne tepsilerle baklava serip, sonra da bakın onları çaldılar, diye suçlamak ne ölçüde doğrudur? Bu insanlar çocukları suçlamak suçundan nasıl kurtulacaklardır? Hayat hiçbirimiz için kendimizi affettirmeye yetecek bir uzunlukla olmayacaktır. Onun için kimse suç işleyerek bir hayat kaybetmemeli, affedilmeyi bekleyerek insanlıktan çıkmamalıdır. Bunun yerine bilmeliyiz ki, yegâne yol, Comte'un önerdiği *insanlık dini* gibi bir *insanlık ethos*'unun olduğunu bilmek ve onun dışına çıkmamaktır. Biz bu *ethos*'u, kolay biçimde simetrik yatay ilişkiler içindeyken öğreniriz, asimetrik dikey ilişkiler içindeyken değil. Aslında insanı hiçbir zaman, bir suç besiyeri olan dikey ilişkiler içinde tutmamak, insanın hayatından bu ilişki tarzını vakit geçirmeden çıkarmak gerekir. İnsanı bozan, onu ortaklıktan çıkaran en soysuz örgütlenme tarzıdır bu, bir insanın başka bir insanın yönetimi altına sokulması tarihsel bir küstahlıktır. Bir insanın psikolojisi ve özellikle biyolojisi ne emretmeye ne de emredilmeye uygundur. Dolayısıyla bir kez emretme başladığında hem emredenin hem de emredilenin homeostasizi bozulur, emreden de emredilen de onmaz bir sakat hâline gelir, hem de gelmiştir.

Diğer taraftan ahlakla ilgili bir davranışa bakıyorsak eğer, sadece iki tarafı ve onu oluşturan öğelere girmeden bir bütün olarak sadece toplumu değerlendirmek de yanlıştır. Aç çocuklar örneğinde, o çocukları ve karşılarında tepsileri görüp de, bu uygulamaya bireysel ve toplumsal düzeyde müdahale etmeyen sıradan insanlar, uzakta da olsalar konudan haberdar olan aydınlar ve toplumun dirliği, esenliği konusunda toplumla sözleşme imzalamış yetkililer sorumludur. Dolayısıyla bir yerde ahlaksızlık oluyorsa ondan bir ortaklık sözleşmesi ve ortak benlik sahibi bütün bir toplum sorumludur; toplumun üyeleri hissedebildikleri sorumluluk, sahip oldukları yetkinlik, fail

ve kurbanlarla zamansal ve mekânsal birliktelik çerçevesinde varolan ahlaksızlıkla değişken ve dinamik bir mücadele gücü oluşturmalıdır. Sorumluluk ortak, ahlak dinamiktir. Söz konusu dinamikliği sağlayıcı olarak insan daima ön plandadır. Her insan bir cins ahlaki monad (Leibniz'de geçtiği şekliyle) gibi olmalıdır.

Ahlaksızlığın olduğu bir toplumda herkes fail herkes kurbandır. Toplum bir süperorganizma gibi davranıyorsa eğer, işlenen bir cinayet sonunda bu organizmanın bir ayağında kan, bir elinde de barut kokusu kalır. Ortaya çıkan topallık ve kokan barut ortak benliğin hafızasına kazınacak ve toplumu ilerleyeceği yerden şüphesiz geride bırakacaktır. Zaten insanlık bu hâliyle ileri gitmiş değil, geri kalmış bir topluluktur. Çünkü yüzyıllardır işlenen cinayetler, yapılan savaşlar, başta ekonomik ve sosyal olmak üzere her konuda yapılmış haksızlıklar insanlığın hafızasından çıkmış değildir, bunların hepsi ortak benlikte kayıt altındadır. Hannibal'ın, Hitler'in işlediği cinayetler, başta İngiltere ve Amerika'da olmak üzere günlük on sekiz saat çalıştırılan işçiler üzerinden insanlık onuru üzerine olan kirli çöreklenme, en aşağılık hâliyle ırkçı saldırılar ortak benliğimizde canlı durumdadır ve hepsi insanlığın boynunda birer tasmadır. İnsanlık ahlaki olarak ilerleyemiyorsa geçmişinden dolayı ilerleyememektedir. Büyüklüğü ne olursa olsun eğer bir insan topluluğu bu sene birinci dereceden bir ahlaksızlığı yapmış ve sindirmişse, gelecek sene ikinci dereceden iki ahlaksızlığı, üçüncü sene üçüncü dereceden üç ahlaksızlığı hem yapar hem sindirir. Söz konusu topluluk daha birinci derecede ve bir ahlaksızlık düzeyindeyken ikinci sene beşinci dereceden beş ahlaksızlıkla karşılaşırsa sindirim sorunu ortaya çıkar ve boğulur. Dolayısıyla sindirim gerekmektedir ve söz konusu sindirim günlük beş on ölümden yüzlere, binlere iki binlere yükselerek ve beraberinde başka başka milyonlarca ahlaksızlığa yol açarak tıkanmış durumdadır. Bir ahlaksızlığa başvuracak kişi kendi içinden toplum onayını almış ahlaksızlıkları referans görerek almaktadır. Örneğin kamu malını çalmak isteyen bir kişi, "herkes çalıyor" deyip geçmiş hırsızlıklara gönderme yaparak kendi eylemini meşrulaştırma yoluna girmektedir. Ahlaksız bile olsa her insanın her eylem için bir meşruiyet bulma zorunluluğu vardır. Yoksa eylem olmaz, ilerleme ahlaksızlıkta bile adım adımdır. Dolayısıyla kirli bir toplum bir gün çok kirli olacaksa

o güne kadar her geçen gün daha da kirli olmak zorundadır, aynısıyla (eğer varsa öyle bir toplum) temizlenecek bir toplumun gün gün daha da temiz olmak zorunda olması gibi.

Kirli insan geçmişteki hem kendine hem başkalarına ait kirden meşruiyet alır. O yüzden ahlaki bir devrim bireylerin dinamik biçimde arın(dırıl)masını zorunlu kılar. Herkesin ve her yerin kirli olduğu yerde temizliğe herkesin dinamik ölçüler ve değişen derecelerle katılması kesin bir zorunluluktur. Bu işlem herhangi bir ideoloji ya da bir dinsel saikle değil, bütünüyle insani gerekçelere dayanmak zorundadır, arınma insanın varolan derin içsel değerlerinde başlar ve orada biter.

Ahlak en basit şekilde nasıl işler? Sen bütünün parçası olduğun için, kendi dışındaki bütüne zarar gördürmen onun parçası olarak senin de zarar görmene neden olacaktır, onun için kendi bütününle beraber kendi dışındaki bütünü de koruman gerekecektir, bu durumda ahlak en yüksek fayda ilkesi olacaktır. Ahlak bütüne yönelmişse, biz, bütünleştirecek olanı yani ahlakı hangi yolla bulacağız? Bergson, bilim ve aklın tekrar edeni aradığını söylemişti.[51] Halbuki bize yokluk karşısında yalnızca tekrar eden yetmemektedir, varlığın daha bir hızlandığı yeni aşamada ortaya çıkacak yaratıcı bir eylemin tekrar etmeden de, hatta özellikle tekrar etmeden bütünsel olanı yakalama gerekir. O zaman ahlaklı olanı belirlemekte bilim ve akıl tek başına yeterli olmayacaktır. Russell, ahlaklı davranışta akla gereğinden fazla yer vermiş ve örneğin nefret ve hasedi aklın bitireceğini öngörmüştü.[52] Hasedin de, nefretin de tek başına akılla bitmesi mümkün değildir oysa. Yeterli olacak olan nedir o zaman? Bize göre bu ancak sezgi olabilir. İnsanın içindeki bütün kötü duygular, insanın kendini evrensel bir bütüne dayaması ile sezgisel ve duygusal olarak biter. Derinliğine bir sezgi hemen her zaman ahlaklı olanı verecektir. Çünkü derinliğine sezgi vicdanın bütün heybetiyle gelip içe yerleşmesine, bilimin ve aklın kıyıdan köşeden gelip kendine ilişmesine, en koyusundan tecrübenin kendi gövdesine bulaşmasına izin verir. Sezgi derine inmekten değil, açık olmaktan, her şeye her yönden açık olmaktan kazanır; hiçbir şey sezgi kadar açık değildir.

51. D.K. Taşdelen, "Bergson'un Metafizik Özgürlük Anlayışı", *Felsefe Tartışmaları 31*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 81, 2003.
52. B. Russell, *The Conquest of Happiness*, s. 64, Allen & Unwin, London 1930.

Ama aynı zamanda sezgi kapalıdır, eyleme geçtiğinde o sadece kendi tünelinde akar, dahası o tüneli oracıkta kendisi yapmış olarak varacağı yere şaşırmadan yalnız başına varır. Yeryüzünde insanlar sadece sezgiyle, özellikle "tümü bütünleyen sezgi"yle[53] hareket etselerdi toplumda ahlaki bir uyumsuzluk yaşanmaz, herkesin sezgisi aynı haritanın parçaları gibi birbirine uyup birbirini tamamlardı. Çok cinayet, sezgisel ve duygusal bir derinliğe inerek önlenir. Kişi, nefret ettiğine silahı doğrultmuşken otuz saniyeliğine kendi içinde bir yolculuğa çıkar ve biraz sonra birisi maktul diğeri cani olacak iki insanın evrensel bütünün iki parçası olduğunu hissederek, hiçbir akıl yürütme olmaksızın silahı indirir. O noktadan sonra nefret biter, karşıdakine acıma başlar ve biz anlarız ki her insanın içinde evrensel bütünün parçası değil, tamamı vardır. O tamam en iyi, dünyanın gürültü etmekten vazgeçip evrensel bütünün önünden çekildiği ve onu her hâliyle çıplak bıraktığı durumda sezilir. O nedenle insan yaşamında bir düzenleme yapmak istiyorsa buna önce içinden başlamalı sonra uzun bir süre dışına dönmeli, dışını düzenlerken bir yandan da içinin ilk koyduğu taşların üzerinde düzen kazandığını görmelidir. Bu böyle olur, çünkü dışındaki bütünler aynı zamanda daha küçük ölçekli olarak içinde olanlardır ve karşılıklı olarak birbirlerini yankılarlar.

Kant sezgiye her zaman özel bir yer açmış ve şöyle demiştir: Duyarlığın, sezgilerin mümkün olan yegâne kaynağı olduğunu iddia edemeyiz.[54] Kant sezgiye iki farklı anlam yüklemiş ve bunlardan birini kişinin kendinden öteye "idealiteye" bağlamıştır.[55] Bize göre sezginin kişinin tekil varlığını aşan, tikel hatta tümel bir özelliği vardır. Sıklıkla yanılmaz bulunuşu çok önceden beri defalarca tekrarlanmış, uygulanmış ve doğru çıkmış olmasıyla ilgilidir. Yine "hemenliği" ve "eminliği" onun kendimize ait olmayan bir üretim sürecinden geçip önceden

53. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum*, Basımda.
54. G. Northoff, "İmmnuel Kant's Mind and Brain's Resting State", *Trends in Cognitive Science*, Vol: 15, No: 7, Temmuz 2012.
55. G. Northoff, "İmmnuel Kant's Mind and Brain's Resting State", *Trends in Cognitive Science*, Vol: 15, No: 7, Temmuz 2012.

içimize yerleşmişliği ile ilgili olmasından kaynaklanır. İlginç olarak bir kişiye ait sezgisel bir olay diğer insanlar tarafından da hızla benimsenmeye teşnedir. İnsanlar sezgisi yüksek insanların peşinden gitmeye özellikle heveslidir. Diğer yandan hayvanlarda da, özellikle göç, hayatta kalma, avlanma, savunma sırasında onun çok başarılı örneklerini görüyoruz. Buradan yola çıkarak sezginin şu özellikleri olduğunu söyleyebiliriz: Sezgi hazır bilgidir, ani bilgidir, "kesin" bilgidir, ortak bilgidir, ortaklık sağlayıcı bilgidir, kökü olan bilgidir, içimizden gelir ama dışımızdan gelmiş gibidir. Bu özelliklerden baktığımızda onun yerleşeceği yer şurası olur: Sezgi ortak benliğin bilgisidir. Bu durumda nesne benliğinin bilgi üretme aracı olarak da akıl kalır. Dolayısıyla kişi hem sezgiyi hem aklı önüne alıp "sezgisel akılcılık" temelinde düşünürse doğruya en fazla yaklaşan bilgiye ulaşacak demektir. Kant sezginin tekil insanı aşan bir tarafının olduğunu keşfetmiş olmakla birlikte onun üstüne ortak benlik gibi tümel bir şey koymadığı için bu aşmışlığı "idealler"e kadar götürmüştü. Halbuki sezginin ideallerden gelir bir tarafı yoktu, o bu hayata ait, bizim gündelik dünyamıza ait çıkarsamaları kolaylaştıran bir şeydi, öyle olmasının nedeni de bu hayatın içinden çıkmış olmasıydı. Peki bu hayatın içinden bu bilgiyi kim çıkarmıştı? Bunun bir tek cevabı olabilirdi, elbette ki bizden önceki kuşaklar ve onların birliği olarak ortak benlik. Biz eğer onun üyesiysek bu hayattan çıkarılmış bilginin bizde de olması gerekirdi, nitekim olup biten tam da öyledir; sezgi hepimizdedir, hepimizindir. Bizim içimizde olarak sanki bizim dışımızdan gelmiş gibidir, aklı bir kenara iterek çözümsüz olana el koyar ve o süreçte bizi karşı konulmaz biçimde arkasına takar. İnsan bütün kritik olaylarda sezgileriyle yol alır ve çoğunlukla sonunda bu yol alışın haklılığını görür. Sezgi ortak benlik bilgisi olarak sıradan olaylarda genellikle daha ileri belirlemelerde bulunur. Örneğin karanlıktaki bir kıpırtıyı hemen saldırı ve hırsızlık belirtisi, okşanmayı ise diyelim aşırı benimsenmenin, sevginin göstergesi olarak alır. Bu örneklerde görüldüğü üzere sezginin birtakım yanılgıları olup, olup bitenden daha ileri çözümlemeler ürettiği söylenebilir, bunun nedeni geçmişte sezgisel bilginin çıkartıldığı olayların bugün yaşadığımızdan daha belirli, daha sert ve daha dramatik olmasında aranmalıdır. Diyelim geçmişte bir insan topluluğuna alacakaranlıkta kitlesel bir yırtıcı saldırısı

oldu ve bu saldırıdan birkaç kişi ancak geride kaldıysa bu kişilerin zihninde karanlıktaki kıpırtının yeterince önemsenmesi durumunda bu saldırıdan kurtulunabileceği kalır ve bu diğer bütün belirlemelerden daha fazla önem kazanarak ortak benlik bilgisi olarak sonraki kuşaklara aktarılır ve sonraki kuşaklara ait nesne benlikleri karanlıktaki her kıpırtıyı bir yırtıcı saldırısı olarak sezinlemeye başlar. Halbuki önceki kuşaklarda yırtıcı saldırısıyla sonuçlanmayan ne çok kıpırtı olmuştur, ama bunlar kayıt altına alınmadığı için söz konusu eşleşmeyi veren sezgisel materyal ön planda kalmıştır. Sezginin o yüzden temeli, ortak benliğin negatif işaretleyip de pozitif çıkan ve pozitif işaretleyip de negatif çıkan bilgilerinin toplanıp sadeleştirilmesinden oluşur.

Kant sezgiyi duyarlığa (sensibility) dayandırmıştı. Muhtemelen bu onun, duyarlı bir kişinin sezgilerinin yüksek olmasına ait gözlemlerinin sonucuydu. Gerçekten de duyarlılığı yüksek insanların sezgisel biçimde yol aldıklarını görmek sık rastlanır bir durumdur. Ancak bu, sezginin duyarlılıktan kaynaklandığını göstermez, sadece duyarlılık ve sezginin yan yana bulunduğunu gösterir. Öyle olabilir ki, sezgi ve duyarlılık birbirlerinin nedeni ya da sonucu olmaksızın beraberce ortak bir nedenin iki ayrı sonucu olabilirler. Biz sezginin ortak benliğin dili olduğunu söylemiştik. O zaman tasımsal bir mantık çerçevesinde şunları söyleyebiliriz: Eğer duyarlılık da ortak benliğin bir sonucu ise o zaman pekâlâ bu iki nitelik birbirlerini doğurmaksızın, ortak bir nedene, ortak benliğe dayandırılabilir. Nitekim duyarlılık geniş anlamıyla alındığında içinde psikolojik bir kavram olan empatiyi kapsar. Empati bilindiği üzere, "kendini karşıdakinin yerine koyabilme yetisidir." Bir insanın kendisini karşıdakinin yerine koyabilmesi arada hiçbir varoluşsal ortaklığın olmadığı durumda imkânsıza yakın bir hâldir. Bu hâl bir insanın, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmaksızın bir ağacın içinde olup bitenleri anlamaya çalışmasına benzer, hatta bir insanın bir bitkiyi hissetmeye çalışması, o insanın mümkün olmasa da hayvanlarla varoluşsal ortaklığının olmadığı duruma göre daha kolaydır, çünkü ne de olsa bitkiyle insan arasında uzaktan uzağa canlılık düzeyinde kurulan varoluşsal ortaklık hayvanlarla olan ortaklık köprüsü üzerinden ilerler.

O hâlde varoluşsal ortaklığı yakın olan varolanlar birbirlerine daha kolay empati kurup birbirlerine karşı daha duyarlı olabi-

lirler. Dolayısıyla duyarlı bir kişinin ortaklık duygusu yüksektir, çünkü ortak benliğin kendisine verdiklerini fazlasıyla kendinde tutar ve bu ortaklığı taşıdığına inandığı kişi ve nesnelere karşı daha duyarlı olur; ortaklık kendini sevgi üzerinden dışa vurur. Nitekim insanlar arasındaki duyarlılıktan bihaber otistiklerin, şizoidlerin başka insanlarla ortaklıklarının fazla olmadığını gözlemleyebiliyoruz. Çoğu zaman klinisyenler tarafından bu kişilerin içlerinde ortaklığa ve diğer insanlarla işbirliğine karşı tek bir his bulunmadığı kanaatine varılır. Buna karşılık bağımlı oldukları kişiyle bir yere gitmek, birlikte düşünmek, beraberce yemek yemek isteyen, yani ortaklık düzeyi en azından bir kişiye karşı fazlasıyla bulunan bağımlı kişilerde başkalarının yaptıklarına karşı yeterli bir duyarlılık var sayılır. Yani ortaklık açık biçimde sezginin yanında duyarlılık da getirmektedir. Zaten sezgi, duyarlılığın somuta indirgenmiş, hedefe yönelmiş çeşidinden başka bir şey değildir.

Sezgide bilinç nesneleri araçsız olarak kavrar, ne bir deneye ne bir nesneye ihtiyaç vardır onun ortaya çıkması için. Böylesi bir bilgi aracının zuhur etmesi oldukça ilginçtir, çünkü nesne ve onun kavranmasına yarayacak deney olmaksızın (yani ne hedef ne de ona ulaşacak yöntem varken) bilginin var olması ancak nesnenin ve ona uygulanacak yöntemin önceden deneye sokulup sonuçlandırılmış olması ve çıkan sonuçların bize iletilmiş bulunmasından kaynaklanır. Yani ortak benlik önceki kuşaklarında söz konusu nesneyle karşılaşmış, ona elinde varolan herhangi bir yöntemini uygulamış ve bu deneylerin sonuçlarını bize iletmişse biz de bu sonuçlara sezgi dediğimiz bir yöntemle hemen ulaşıyorsak yeniden nesneyi ayrıntılarıyla denemeye, ona detayına kadar aynı yöntemleri bir daha uygulamaya niçin gereksinim duyulacaktır ki?

Bilim bize hiçbir zaman parçaların tamamını vermez, bir parçanın yanına en fazla ikincisini koyar belki, akıl ise iki parça daha ekler onların yanına en fazla. Sezgi ama hemen hemen parçaların yarıdan fazlasına ulaşarak kişiyi belli ve muhtemelen doğru bir yöne doğru sevk eder; "tümü tamamlayan sezgi" ise neredeyse parçaların tamamına ulaşarak net bir hedef ve ona ulaşan dar bir tünel inşa eder. Aslında böylesi bir tünel inşaatının oldukça kolay olmasını bekleriz. Çünkü geçmiş (ki bizim tarafımızdan bugüne taşınır) bellidir, geçmişin şimdiye

sızmış kısımları açıktadır, şimdide olan hemen hemen nettir, o zaman gelecekte bütünlüğün nerede kurulacağı da belirlenebilir olmalıdır. Çünkü geleceğin içine de şimdide olan sızacaktır. Dolayısıyla iki noktası belli tünelin nereden, hangi üçüncü noktadan geçeceği de açık olmalıdır. Geçmiş bir varolana katılarak bugünde var olabilir, gelecek ise bir varolandan şimdiyi ve geçmişi eksilterek ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla her varolanın içinde kısmen gerçek olmayan şeyler vardır. Çünkü geçmiş ve gelecek gerçek değillerdir belki ama varolanın içinde bulunmakta ve onun bütünlüğüne katkı yapmaktadırlar. Ahlak en yüksek bütünlüğe ulaşma aracı olarak görülüyorsa o zaman şunu söyleyebiliriz: Bir kişi kendi varoluşunda şimdiden başka geçmiş ve geleceği görüyor, ama aynı zamanda başka insanların, canlıların ve nesnelerin bütünlüğünün içinde de şimdiden başka geçmiş ve geleceği görüyorsa yüksek bir ahlaki değer taşımaya aday durumdadır. Her varolandaki geçmiş ve gelecek belli bir oranda örtülüdür ve onun örtüsünü kaldırmak, kişinin kendindeki geçmiş ve gelecek örtüsünü kaldırmakla koşuttur. İçgörü, özeleştiri ve analitik yönelimli psikoterapi söz konusu örtünün kaldırılmasına aracılık eden araçlardan üçüdür. Bunlar geçmiş ve geleceğimizi şimdimize sığdırır, başkalarının geçmiş ve geleceği olduğunu zihnimize tekrar hatırlatır ve söz konusu bu empati her şeyi en yüksek bütünlüğün içine alarak içimizde bir kez daha var eder. Sonuçta her şey var olmak için şimdinin bütününe ve tek kişide yaşayan kişisel bütüne sığmak zorundadır. İnsan evrenin kendisi gibi bir *fraktal* olduğundan, insana sığan evreni eksiksiz doldurur.

Ancak yukarıda söylenenler varlığın belli bir hızın altında kaldığı durumları için geçerli olmalıdır. Çünkü bu hızlarda bir "hard determinism" geçerlidir. Ama varlık yokluk karşısında aşırı bir hıza kavuştuğu noktada yapı gevşer ve "soft determinism"e geçilir. Böylesi bir deterministik yapı içinde sezginin tümü tamamlaması her zaman isabet kaydedemeyebilir. Çünkü artık bugünü geçmişin tekrarları belirlememektedir. Bugün yeni ve başka bir şeydir ve bu yeni şey sıkı bir nedensellik çerçevesine bağlı olarak hareket etmemektedir. Diğer yandan insan az çok "hard deterministik" koşullarda ortaya çıkmış bir yapıdır ve bu yapısıyla kendi oluşumuna yabancı "soft deterministik" koşulları tüme tamamlamakta doğal olarak güçlük çekecektir.

Buna rağmen insan "hard deterministik" koşulların ürünü olsa da kendi içinde bir dönüşüm göstererek "soft deterministik" koşullara uyum gösterir duruma da gelmemiş değildir. Zihnin gerçeğin bir kopyasını üretmek üzere ortaya çıkıp oradan bir aşkınlıkla kendi gerçeğini yaratmaya yöneldiği ve sonunda bunu başardığı düşünülürse, insan kendi bilişsel durumunu metabilişsel bir yöntemle algılamaya başladığı zaman bu yeni koşullarda tümü bütünleyen sezginin de metabiliş yardımıyla sonuca ulaşmasının ve evrensel bütünlük yolunda hedefi tutturmasının teorik olarak olanaksız olmadığını düşünebiliriz. İnsan zihninin buraya kadar ilerlemesinin önü açıktır, ama bu açıklık yine de yeterince berrak değildir. Çünkü varlığın hızlanması karşısında, nesne benliğinin tümü tamamlayan sezgi peşinde koşar adım gitmesi yeterli olmayacak, varlık insan dışından da kendini hızlı biçimde tamamlamaya çalışacaktır. Biz Kant gibi düşünmüyoruz, o insanın adaleti er geç sağlayacağını, öngörmüştü; bize göre ise varlığın bu hızından sonra ahlak artık her zaman eksik kalacaktır ve insan o eksiği tamamlayamadan ortadan kaybolacak ya da bu eksiği tamamlayabilen bir üst canlıya dönüşerek evrimsel olarak üst basamağa çıkacaktır.

Spinoza, "İnsan krallığın içinde bir krallık değildir" demişti.[56] Acaba öyle miydi? İnsanın yeryüzündeki yaşamına bakacak olursak, onun tam olarak fütursuz bir kral olarak davrandığını görürüz. Hatta o, o kadar kral olarak davranmaktadır ki, ister küçük ister büyük olsun sınır çizdiği her alanda –ekonomi, sosyal hayat vb– yeni bir krallık ilan etmekten geri durmaz. Oysa gerçek bir kral hiç olmazsa krallığın ön şartları olmaksızın krallığını ilan etmez. İnsan haksız bir kraldır ve de feci biçimde krallık yapmaktadır. Öyle ki, kendisinin yaptığı gibi Tanrı'nın da yeryüzünü bir krallıkla idare ettiğini iddia etmektedir. Bu, insanın en eski bilgisi, hatta "hile"sidir. İnsan her engeli birbirine koşut varoluşlar yaratarak aşmaktadır. Örneğin o, birbirine neredeyse tam olarak koşut iki el, iki ayak, iki göz sahibidir. Onlar sayesinde alet yapmayı, "bipedal" yürümeyi ve derinlikli görme yetisini elde eder. Beynindeki ikili yapı (sağ, sol hemisferler) sayesinde eşzamanlı olarak hesapçı (cognitive) ve duygusal (affective) davranmayı, yanı sıra aynı beyin küresi içine yerle-

56. T. Armaner, "Spinoza ve Zamanın Siyasi Bir Mekân Olarak Restorasyonu", *Felsefe Tartışmaları* 35, s. 3, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2004.

şik koşut sinirsel döngüler aracılığıyla iş üstünde hatırlamayı (working memory) mümkün hâle getiririz. Benzer şekilde kendi krallığının meşruiyetini insan, Tanrı'nın "krallığı"nın varlığıyla sağlar. Bu koşutluk olmasaydı kendi krallığının kendi nezdinde bile meşruiyeti sorgulanır olurdu. O yüzden insan, Spinoza'nın söylediğinin aksine özellikle krallık içinde bir kraldır ve aynı nedenle de meşru bir kraldır! Hele hele Spinoza'nın doğa, insan zihni ve Tanrı arasında kurduğu bütünlükten sonra bu daha da böyledir.

Dolayısıyla insan varlığın hızlanışı karşısında nesne benliğine ait kendi bireysel özgürlüğünün ve yaratıcı ahlaksızlığının yasal temelini atmış durumdadır. Bu nedenle insan, kendi krallığı içinde her türlü fütursuzluğu yapması durumunda kendisini suçlu addedecek olanlara karşı yasal zırhını kuşanmış durumdadır ve bu zırhın varlığının bilincinde olmak onun tahayyülü güç boyutlarda ileriye doğru sıçramasını mümkün kılmaktadır. Nitekim bu imkânın alabildiğine kullanıldığı, her gün gözümüzün önüne gelen örnekler üzerinden açıktır.

Spinoza'nın, insanın bütün içinde bir değişiklik yaratabileceğini kabul ettiği söylenir.[57] Eğer insan, bu büyük bütünde değişiklik yaratabilecek durumdaysa bunu şüphesiz yalnızca bütünü kollayan, ortak benliği gözeten iyicil davranışlar üzerinden gerçekleştirmeyecektir; nesne benliğini kollayan, kötücül bazı ahlakdışı davranışlar üzerinden de gerçekleştirecektir. İnsana ait bütün, zaten ahlak içinde bütündür; sonrasında ama bu bütün, daha büyüğünde birleşmek üzere, içinde ahlakdışılığın, kötülüğün olduğu bir hızlı varlık temeli üzerinden yıkıcılıkla bozunacak ve bozunan parçalar daha büyük bir bütünde iyiler üzerinden toplanacaktır. Varlık, ahlakdışılığı bir ahlak tarlasını yeşertmek için gübre olarak kullanmaktadır. Ahlakdışı olan parçalayıp atmakta arkasından ahlak daha büyük bütünde ortalığı derip toplamaktadır. Büyük çılgınlıklardan sonra uzun sükûnet dönemlerinin, geniş özgürlük devrelerinden sonra büyük taassup devrelerinin gelmesi rastlantıyla açıklanamaz.

Spinoza, "İnsan bütünün bir parçasıdır, çünkü onun gücü bütünün gücünün bir parçasıdır... Her tekil nesnenin doğasının en temel özelliği ve yönelimi, kendi varlığını korumaktır"

57. T. Armaner, "Spinoza ve Zamanın Siyasi Bir Mekân Olarak Restorasyonu", *Felsefe Tartışmaları* 35, s. 4, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2004.

demişti.[58] Spinoza insanı bütünün parçası saymakla, pek çok şeyi söylemeden kabul etmiş sayılmalıdır. Öncelikle insanın, bütünün parçası olmakla tüm varoluşu korumak yönünde ahlaki bir tavır içinde olacağını kabul etmek bu saymanın içinde yer alır. Çünkü parçanın ait olduğu bütün için yıkıcı, zedeleyici, hatta onun faydasına olmayacak bir düşünüş ya da davranış içinde olamayacağını kabul etmek gerekir. Aksi durumda parça ait olduğu bütün üzerinden kendi varlığına zarar vermiş olur. Buna rağmen ama biz bazı insanların insanlığın bütününe ve oradan belki de varlık bütününe zarar verici şekilde davrandığını gözlüyoruz. Örneğin milyonlarca insanın ölümüne neden olan savaşları çıkaranlar bu tür davranışların açık örneği değil midir? Bu durumda o zaman ya bu insanlar insanlık, canlılık, varlık şeklinde giden ve her birisi kendi içinde bir bütün olup kendinden sonraki bütünle birleşmeye açık olan yapılardır ya da her biri böyle bir bütünün parçası olmaktan uzaktır. İnsanın tek başına bir şey olmadığını Spinoza'nın sözünden anlıyoruz ve yine onun sözünden insanın (tekil nesne) temel yöneliminin kendini korumak olduğunu da çıkarıyoruz. İnsan eğer kendini korumaya yönelmişse bu aynı zamanda onun kendi bütününü de korumaya yönelmesidir zorunlu olarak, çünkü o, o bütünün parçasıdır ve parça, bütün korunmadan korunamaz. Üstelik insan bütünün parçası olduğunu bilebilecek, hissedebilecek yeterli donanıma da sahiptir. O hâlde insanın ait olduğu bütüne karşı külliyen bir ahlaksızlık içinde bulunması beklenemez. Bu durum sadece seyrek sayıda olguda zaman zaman gözlenir bir durumdur ve nesne benliğinin ortak benliğin getirdiklerini gölgelediği zaman ve mekânda görülür daha çok; örneğin mekân olarak büyük şehirler, örneğin zaman olarak insan hayatının otuzlu ve kırklı yaşları gibi... Şehirler insanı varlığın yüksek hızlarına taşımak için zorlayıcı özellik gösteren fokur fokur kaynayan kazanlardır. Bu kazanlarda insan, en yüksek dereceden hırsız, cin fikirli, öfkeli, sakin, alabildiğine zengin, en yardımsız hâlde yoksul, acımasız hâliyle katil, en acınır hâlde kurban, en doygun ve doyurucu biçimiyle münevver ya da en kara hâlinden cahil olabilir. Dolayısıyla buralarda en galiz ahlaksızlık yanında en soylusundan ahlak birlikte cirit atar. Buralar ilk canlıları ortaya

58. T. Armaner, "Spinoza ve Zamanın Siyasi Bir Mekân Olarak Restorasyonu", *Felsefe Tartışmaları* 35, s. 6, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2004.

çıkartan okyanus dibindeki volkan bacaları gibi en olmaz şeyleri kaynaştıran yerlerdir. Nasıl bu bacaların ağzında en sıcağından ateşle en serininden su, iki farklı uçlardan gelip birleşerek ilk amino asitlerin, proteinlerin ve ilkel canlıların ortaya çıkmasına neden olmuşlarsa şehirler de şimdi aynı şeyi yapıyor. Başka başka uçlardan toplayıp getirdiklerini bir ahlaksızlık derecesinde birleştirerek ve onları daha da uçlara taşıyıp yeniden yeni bir ahlaksızlık derecesinde kaynatarak onca ahlaksızlık içinden insan bütünü için yarar sağlayacak yeni bir insan evirmeye çalışıyor; varlık hızlanmıştır ve insan bambaşka bir varolan olarak ortaya çıkmak zorundadır, şehirler bu denemeyi insanlık adına yürüten besiyerleri, şehirliler de bu besiyerlerinin parası ödenmemiş denekleridir.

İnsan için soylu bir fikre sahip olmak, çoğu zaman ahlaki bir davranışa da sahip olmak anlamına gelmiştir. Bu statik anlayış kendindeki yanlışı en çok Fransız İhtilali sırasında görmüştür. Cumhuriyetçi bir fikre sahip olmak o zamanlar pek de ahlaki sonuçlara yol açmamıştır ve onlarca kişinin boynunun vurulmasıyla sonuçlanmıştır. Hayat değişkendir ve çoğu zaman sabit bir fikre sahip olmak her zaman bu değişimin gerisinde kalmak anlamına da gelmektedir. Zaman içinde hem bütünlenecek olan şey hem de bütünleme şekli hızlı bir değişim gösterebilmektedir. Örneğin Çarlık Rusya'sında ezilenlerin tarafında olup Bolşevikler'e destek vermemek bir dereceye kadar ahlaksızca bulunabilir. Ama devrimden sonra Stalin devrinde hâlâ Bolşevikler'e bağlı kalmak da başka bir ahlaksızlığın göstergesi olabilir. Özgürlüğün bütünlenmesi için savaşılacak yerde özgürlük kısıtlayıcılarının bütünlüğü için çalışmak elbette ahlaklı bir davranış sayılamaz. Ahlaksızlık ne kadar statikse ahlak da o kadar dinamiktir; bütünlüklü bir ahlaki cevher olarak insan asla statik tarafta kalmamalıdır. Onun için takip edilen bir ideoloji, güdülen bir dava ahlaki olmayan bir besiyeri üretmekte birebirdir. Her sabit ve statik şey daha başından insana saygısızdır. Çünkü insan her gün ve her saat durmadan yenilenen ve varlığı ancak buna bağlı olan olağanüstü bir değişkendir. İdeoloji gibi sabitleyici araçlar,

insanın bu değişimi karşısında huzursuz olup onda sabitleme yapmaya çalışanların eseridir. İnsan daha bir şey düşünmeye başladığı anda başka bir şey düşünmeye başlayan bir hız abidesidir. Hiçbir insan geceden sabaha aynı düşünceyle uyanmaz, insanın hiçbir hücresinin saati saatine uymaz ki, onun ahlakı asırlarca değişmeden nasıl kalabilsin. Hiçbir insan değişken şeyler karşısında coşku, huzur duymaz, herkes estetik bir sabitlik sunan heykeller, ilelebet sürecek bir tanrısal düzen, binyıl devam edecek ilahi bir tılsım ve kesintisiz giden büyük bir aşk karşısında büyülenir. Aklımızın yetmediği, algımızın sınırlarına erişildiği yerde büyüye gereksinim duyarız. Coşku, büyü, huzur hatta mutluluk önünde sonunda ahlaksızlık doğurur; sadece huzursuzluğun, şaşkınlığın, yerinden olmanın, özgürlüğün ve güvensizliğin bütüncül bir ahlak doğurma şansı vardır.

Doğru kişi değişir ve doğru kişi herkesle ilgilidir, çünkü herkes kendince yaşamında bir bütünlük kurmak amacındadır, insanları suçlamamız onların daha büyük bütünler kurmayıp küçük bütünlerle uğraşmasıyla ilgilidir. Neden ailesini düşünüp de toplumu düşünmedikleri ya da neden kendilerini düşünüp de ailelerini düşünmedikleriyle ilgilidir atfedilen suç. Evet ama insanın ailesi de, kendisi de birer bütündür ve o bütünlükler sadece bu kadarlık bir bütünü bütünleyebilecek bütünselliğe sahiptir. Toplumsal bütünlük için çaba gösterme bu ikisini gerçekleştirmeden ne iyidir ne de gerçekçidir. Hasta bir insandan adalet, eşitlik duygusuna ve demokrasi inancına sahip olmasını ya da en azından bu yönde davranmasını bekleyemeyiz, daha çok beklenen başkalarının bu insanlar için bir fedakârlık duygusuna sahip olmalarıdır. Ahlakın en büyük düşmanları statik ahlak sahipleri olmuştur her zaman. Bu kadar ahlakçıya ve ahlak kuramına rağmen dünya giderek daha da ahlakdışı bir yer oluyor. Günün birinde korkarız ki, davranışsal çöplüğe dönmüş hâliyle en büyük ahlakdışı odak bu dönek gezegen olacaktır evrende. Ama şüphesiz bu da faydasız değildir, bütün sabit ahlak kuramları yeryüzünde neyin olamayacağını görmek için ortada bulunuyor olabilirler, dünya şimdiye kadar hep yolunu deneme yanılma ile bulmuştur.

İnsan onlu ve ellili yaşlarda bir köyde yaşarmış gibi yaşarsa, otuzlu yaşlarda da nerede olursa olsun bir şehirde yaşarmış gibi yaşar. Çalar, çırpar, hile yapar, kazanır, kaybeder, aldanır,

aldatır... O yüzden yirmili, otuzlu yaşların insanı insanlık bütünü için daha yaratıcı olanı ortaya çıkarıcı iyiden iyiye ahlaksız bir devre geçirmektedir. Bu öyle bir devredir ki, içinde her şey vardır. Ama kişi ellili yaşlarda birden değme ahlaklı bir kişi olup ortaya dökülebilir ve yaşamı boyunca da öyle kalabilir. Pekâlâ, ellili yaşlarda insanlık için çalışan bu insanın yirmili, otuzlu yaşlarda yaptıkları insanlık bütünü için bu kadar zararlı mıdır? Bir insanın otuzlu yaşlarda bir bütünün parçası olduğunu anlamazken aniden ellili yaşlarda bunun farkına varması nasıl olabilir? Buna inanmak zordur, insan hayatına bu kadar keskin bir değişimi sığdırmak zordur. O hâlde bu insanın ahlaksız biçimde yaptıklarına insan bütününün ihtiyacı olamaz mı? İnsanın en yaratıcı, en güçlü, en enerjik olduğu zamanlarda bunları yapıyor olması, üstelik insanlığın da buna az çok müsaade ediyor bulunması söz konusu şüpheyi haklı çıkarmaktadır; eğer insanlık önü tıkanır hâle gelmişse, onun önünü açacak yeni ve yaratıcı varoluş şeklinin bu ahlakdışı yaşayanlar arasından çıkarsa şaşırmamak gerekir.

İnsanlığın nesne benlikleri aracılığıyla ortaya çıkan farklılıklarının durup dururken zuhur eden ahlaksızlıklara neden bu kadar gereksinimi vardır? İnsanlar birbirinden ayrıldıkça ahlaksızlık büyümektedir, çünkü iyi yanlar bütünlükle dolarken, kötü yanlar parçalanarak boşalır. Ortak benliğin nesne benlikleri arasındaki farkları büyüterek büyüme yöntemi vardır. Yani nesne benlikleri arasına ne kadar büyük farklar ortaya koyabilirse o kadar büyür ve kendini o kadar geleceğin parçası yapar.[59] Gençlerin bulunduğu topluluğu terk edip maceraya atılması, farklı farklı şeyleri, hatta tehlikeli olduğu apaçık görünenleri bile denemesi az rastlanır bir durum değildir. Bütün bunlar nesne benlikleri arasına farklar koymak üzerinden kendini büyütmek isteyen ortak benliğin güdülediği şeyler olmaktan öte değildir. Gençliğinde kişi, nesne benliğinde yaratabileceği kadar fark yaratarak ortak benliğe yapabileceği genişletici etkiyi yapmak ister, bu rol bittikten sonra da yaşlılığında, o genişlemiş hâldeki ortak benliğin kararlılığı için çaba gösterir. O yüzden insan, ikinci devrede içinde ahlakla beraber zorunluluğu, ilk devrede ise içinde ahlaksızlıkla beraber özgürlüğü savunur.

59. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum*, Basımda.

Bir Skotçu kadar iradeyi öne çıkaran Rousseau'nun herkesin iradesi (volonté de tous) ve genel irade (volonté générale) diye iki tanımı vardır. Herkesin iradesi tekil iradelerin toplamıyken, genel irade tekil iradelerin arasındaki farkın toplamıdır ve ortak yararı hedefler.[60] Dolayısıyla tekil iradelerin (benzer bir ifadeyle nesne benliklerinin) kendi aralarında büyük farklılıklar yaratıyor olması genel iradeyi (benzer bir ifadeyle ortak benliği) büyütücü bir rol oynar. Bir toplumda kişiler birbirinden ne kadar başkaysa o toplumun genel iradesi o kadar yüksek ama herkesin iradesi o oranda düşük olacaktır, buna karşılık toplumda bireylerin arasındaki fark ne kadar az ise yani kişiler ne kadar fazla birbirine benziyorsa o toplumda herkesin iradesi o kadar yüksek ama genel iradesi o kadar düşük olacaktır. Örneğin herkesin iradesinin yüksek olup, genel iradesinin düşük olmasına örnek Türk toplumu verilebilir, tersi içinse Amerikan toplumu iyi bir örnektir. Amerikan toplumunda her kişinin iradesini "herkesin" iradesi üzerine otomatik olarak ekleyemeyiz, çünkü belli olaylarda bu toplumun üyeleri sıklıkla farklı düşünür. Türk toplumunda ise bunu yapabiliriz, çünkü hemen her olayda toplum genellikle aynı düşünmektedir, o nedenle her kişinin iradesini burada herkesin iradesinin üzerine ekleyebiliriz. Herkesin iradesinin yüksek olup da genel iradesinin düşük olduğu toplumlarda ani gelişen olaylara karşı yekvücut tepki vermek kolay olduğu için bu toplumlar söz konusu olaylar karşısında dayanıklıdır, ancak uzun süren olaylarda tek tek kişilerin iradesine gereksinim duyulduğu için bu toplumlar söz konusu süreçlere dayanıklı değildir. Örneğin organizasyon geliştirip uzun soluklu bir ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek, uzun erimli bir teknolojik devrim yapmak ya da bir tarım zararlısına karşı uzun süre zirai mücadele yürütmek gibi...

Kültürler arasında bir eşölçülemezlik (incommensurability) fikri vardır.[61] Bunun gibi farklı toplumların ahlak anlayışı arasında da bir eşölçülemezliğin bulunması gerektiği açıktır. Farklı insan toplumları içinde büyüyüp kalmış insanlarda farklı yönelimlerin ortaya çıkması doğaldır. Söz konusu toplumlarda

60. T. Armaner, "Spinoza ve Zamanın Siyasi Bir Mekân Olarak Restorasyonu", *Felsefe Tartışmaları* 35, s. 7, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2004.
61. T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, s. 207, University of Chicago Press, Chicago 1970.

örgütleniş ve davranış farklılıkları kişileri farklı biçimlerde yönlendirmektedir. Bu sadece dil ve davranış farkı değildir, aynı zamanda hissetme farkıdır. Bir Kızılderili büyücü ile bir çömlek ustası, kalem kullanan bir yazarla çekiç kullanan bir heykeltıraş ellerini farklı farklı hisseder. Bir Kızılderili büyücü daha çok ellerini, parmaklarını majik birer çomak gibi kullanırken bir çömlek ustası küçük bir kürek veya bir spatula gibi kullanır onları. Keza bir yazar parmaklarını ruhunun, aklının devamı uzantılar olarak kullanırken, heykeltıraş ellerini hem bir işçinin eli gibi, hem de bebeğini hisseden annenin duyargası gibi kullanır onları. Dolayısıyla insanlar ellerini farklı toplumlarda, değişik mesleklerde bile farklı farklı hissediyorsa birbirleriyle farklı ilişkiler yaşayan üyelerden oluşmuş toplumlarda da insanların birbirlerini hissetmesi farklı olacaktır. Buna bağlı olarak ahlak anlayışı da farklı toplumlar için farklı farklı olacaktır.

Nasıl insan toplum içi bir dolulukta yaşarsa, ahlak da insan içi bir boşlukta yaşar. O nedenle ahlak insanı süratle aşar ve topluma ulaşır. Ahlak insanın kendini dinlemez, onu sevmez, ona rağmen kendini ortaya koyar. O, insanın ötesindeki bütünlüklerle uğraşır, onlara imrenir. Vicdan insanın içinde bir sınırlanmamışlık ve eli kolu bağlanmamışlık ister. Boşluğun büyüttüğü ilk şey özgürlük ise ikinci şey vicdandır. Vicdan insanın içinde kendini yankılar, çırpar, kasar, yakar ve dışarıdaki bir bütünlüğü koruyup kollamak üzere can atar, kendini dışarı atar, bir bütüne yapışır, o bütünü yapıştırır. O nedenle insanı hiçbir zaman sımsıkı doldurmamak lazımdır; bilgi, düşünce fazla olduğunda bunlar zararlı şeylerdir. İnsanın içinde daha başka şeylerin yeşermesine izin vermeyecek kadar bencildirler. Her insan *primer narsisizm* denen temel bir bencillik yapısı içinde doğar ki, bu yapı insanın kendini kendiliğinden koruma içgüdüsünün varlığı demektir. Ama insanın yalnızca primer narsisizm yapısı içinde korunması olanaksızdır, insan ancak bir topluluğun içinde kendini güvenli biçimde koruyabilir. O zaman da narsisistik yapının çözülmesi, kişinin beraber yaşadıklarına karşı bir empati geliştirebilmesi, kısaca başkalarını kendi içine yerleştirebilmesi gerekir. İçinde başkası olmayan güvende değildir. İçinde başkası olanınsa, başkasında da kendisi vardır. Dolayısıyla içine başkasını koymak başkasına kendini koymanın ilk adımıdır. Böylece insan başkalarına yayılarak geniş bir taban üzerinde oturur ve gerçek güvence de

budur. Ahlak insanın içinde yaşamasına izin verilmesi gereken, yeri geldiğinde bir canavar canlıdır ve yine yeri geldiğinde o en kahraman yanımızdır. Kimi zaman bir caniye, kimi zaman bir faşiste, bazen de en münevver görünenimize tek başına karşı koyar. O çölde su olmadan büyümüş bir kaktüs gibi boşlukta serpilip gelişmiştir, o, boşluğun, yokluğun bütünüdür ve hiçbir zaman en gerideki kutsal bir duvara dayanarak sıkışıp ölmez.

Vicdan inorganiktir, sanıldığının aksine katıdır, en umutsuz anda bile onun omzuna dayanılır, bu omuz olduğu için insan rahattır. Ölüm olsa bile ucunda insan haklının peşinden bunun için gider, vicdan olduğu için arkada, insan önde durmadan hak arar; hak söz konusu olduğunda her kişi için omuzların üzerinde başın en dik hâliyle yükselişi ve kilitlendiği hakkı almadan geri dönmeyişi bundandır.

Hak ayrıcalıklı konumdadır. Bir doğrunun ucunda yer aldığı için net biçimde görülür. Nasıl bilimsel bir hipotez yanlışlanmak üzere kurulursa, hakka dayalı davranış da üzerine gidildikçe doğrulanmak üzere kurulur. Sahip bir bütüne ait parçanın, bütünün sahip olduğunun kendine düşeni olarak hak ve onun koruyucusu olarak ahlak, başta bilimsel olanlar olmak üzere bütün yanlışları teker teker düşürür ve onlar düşerken kendini her aşamada daha fazla doğrultur.

Ahlak şaşmaz bir bütünleşmeye işaret eden olarak içinde öncelikle ortak benliği bulur; ortak benlik insanlığın en yüksek dereceden somut bütünlüğü olarak, Wittgenstein'ın deyimiyle apaçık tasarımlanabilecek (perspicuous representation)[62] şekilde insanın içinde yerleşiktir ve içte açılmış boşlukta yüzen bu yapı insanların gözleri üzerinden birbirine bağlıdır, bütünü gözleyen yapı gözden göze atlayarak aradığı bütünü öncelikle kendinde kurar. Nasıl kültür döneminde insanların arasında bir bağ vardıysa[63] ortaklık zamanında da gözler arasında bir bağ ve o bağa dayalı olarak vicdanlar arasında bir bütünlük vardır.

62. A. Turanlı, "Wittgenstein'in Frazer Eleştirisi", *Felsefe Tartışmaları* 28, s. 13 Boğaziçi Üniversitesi Yayınları İstanbul 2001.
63. A. Turanlı, "Wittgenstein'in Frazer Eleştirisi", *Felsefe Tartışmaları* 28, s. 14 Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2001.

Bir insanın ortaklık derecesini (ortak olma kapasitesini) ele veren şey, o kişinin gözlerindeki devinim aralıkları, gözbebeği genişlikleri, gözkapaklarının açıklığı ve bunların dudak ve ağız hareketleri ve de mimiklerle olan kombinasyonları, yanı sıra karşıdaki kişinin aynı özellik ve nitelikleriyle olan rezonansı belirler. Bu kombinasyonların her türü ortak benlikte yazılı olup gözleyici kişi tarafından oradaki kod açılarak okunur ve kişinin ortaklık potansiyeli derecelendirilir. Gözler hareket yönünden gerek kendi içinde gerekse mimiklerle sayısız kombinasyona sahip bulunduğu için kişide ortaklık derecesi açısından yüksek spektrumlu bir niceleme yapabilir durumdadır. Dolayısıyla, her insanın ait olduğu ortaklık ve nesnellik (bir yerde bireysellik) düzeyi gözleri tarafından ifşa edilmiş durumdadır. Ortak benliğin nesneler düzeyinde ifadesinin ne yönde olacağı, ne düzeyde kalacağı, ne kadar ileri gidip ne kadar geride kalacağı bu ifşaat toplamının niceliğine ve niteliğine bağlıdır. Eğer insanlar yeterli süre göz okumasından sonra birbirlerinin ortaklıklarına iyiden iyiye inanmışlarsa ortak benlik nesne benliklerine fazla işlemeden, dolayısıyla fazla bireyselleşme yaratmadan kendini nesneler üzerinde eksprese eder. Birbirine inanmış gönüllüler, aynı işi yapan ikizler, kırk yıllık sevgililer üzerinden yürüyen ekspresyon bu tarz bir ekspresyondur. Burada ortak benlik ekspresyon sırasında kendini aynısıyla karıncalar ve arılarda olduğu gibi kişiler üzerinden farklılaştırmaya ihtiyaç duymaz. Bu kişiler arasında topluluğun idaresi yönünden ahlaki kurallara da pek ihtiyaç duyulmaz çünkü herkes birbirinin yerine geçip birbirinin işini alabilecek bir aynılık içinde bulunur.

Her canlının doğanın yasalarına uygun olarak yaşamasından, bu yasalara boyun eğmesinden ötürü yine doğaya karşı kullanabileceği hakları vardır. Aynısıyla bir ülkenin yasalarına boyun eğen insanlarının, o yasaların yürütücüsü devlete karşı haklarının olması gibi. Hobbes doğaya ilişkin yasayı "lex naturalis" diye adlandırmış, doğaya ilişkin hakkı (iux naturale) da özgürlükle eşleştirmişti.[64] Özgürlük haktan gelebilir miydi?

64. T. Hobbes, *Leviathan*, Oxford University Press, 86-95 (1651), 1996.

Eğer haktan geliyorsa, o hakkı yaratan ön şart yasaya boyun eğmek olmalıdır; yasaya boyun eğmenin karşılığında yasayı koyanın yasayı boyun eğene tanıdığı bir hak bulunur belki ama bu hakkın her durumda bir özgürlük olduğunu bildirmek o kadar doğru olmayabilir. Örneğin işçiler, günlük sekiz saatlik çalışmalarının (konulmuş sekiz saatlik çalışma yasasına boyun eğmenin) sonunda belli bir ücret almaya hak kazanırlar ve işçiler bu hakkı bir yatakta yatarak, yemek yiyerek, su içerek, soğuktan korunmak için giysi alarak kullanır. Bu kullanım özgürlüğün yerine geçer mi? Ancak şu durumda geçer: Eğer insan kendi varoluşuyla zaten doğaya uygun (doğaya boyun eğmiş) hâldeyse, ona verilen haklar onun fazladan bir boyun eğişinin karşılığı olmayacağı için, ortada söz konusu edilebilecek ne bir boyun eğme olmalı ne de verilecek bir hak bulunmalıdır, varsa yoksa sadece bir özgürlüktür kalacak olan. Eğer yasaya boyun eğiş, o yasayla varoluşa içkinse, yani var olduğun zaman, var olduğun kadarıyla bile zaten yasaya da boyun eğmiş oluyorsan, doğadan hak elde etmek için ek olarak yasaya yeni bir boyun eğişe gerek yoktur. Aynısıyla şanzıman dişlilerinin motorun gücüne boyun eğerek dönmelerinin karşılığında dişlilere ödenecek bir hakkın bulunmaması gibi. Dişliler zaten motora göre var edilmiş, motorun yasasına uygun olarak da döndükçe dönmüşlerdir. Onların motora karşı en ufak hakları doğal olarak özgürlüktür, çünkü onların kullanabileceği bir tek hak vardır: Motordan bağımsız olmak, yani özgür olmak. Bir şey şanzıman olarak oluşturulmuşken şanzımanlık yapıyor diye ödüllendirilmez, hak sahibi edilmez, sadece motordan ayrılıp özgür bırakılabilir.

İnsan doğaya boyun eğerek var olmuştur ve bu varoluşun dışına çıkamayacağı için de doğaya boyun eğmeye devam edecektir. Çünkü yokluk kilitleri kurulduğunda varoluş bütünlenmiş, sabitlenmiş olur. Aksi durumda varoluş sabit değildir, yokluk kilitleri açıldığında varoluş bütünlüğünü, sabitliğini kaybeder ve bu sefer yokluk sabitliğini kazanmış olur. Doğanın buna karşı ödeyebileceği tek bedel kendi yasalarından bağımsızlaşmadan başka her yasadan bağımsızlaşabilme özgürlüğüdür. Çünkü insana doğa yasalarından da bağımsızlaşma özgürlüğü verilirse, onun varoluşu tehlikeye gireceği için özgürlük o sınıra kadardır, yani "sınırlı özgürlük"tür. İnsan, "sınırlı özgürlük"ten daha fazlasını yaşama kapasitesine bugünkü hâliyle sahip değildir.

Çünkü bu durumda yukarıda söylendiği gibi sınırsız özgürlüğü doğa yasalarını kaldıracağı için kendi varoluşunu tehlikeye sokar, kendi varoluşunu yokoluşta söndürür.

Mutlak özgürlük tanımlanmış bir varlık ile tanımlanmamış bir yokluk birlikteliğinden oluşur. Mutlak özgürlükte tanımlanmış taraf olarak varlık vardır, çünkü varlık mutlak özgürlüğün yaratısı olarak ortaya çıkmıştır, yarattığı bir şeyin tanımını yapmak yaratıcının uhdesindedir, ama yokluk mutlak özgürlüğün yaratısı olarak ortaya çıkmamıştır, dolayısıyla o mutlak özgürlüğün tanımlayabileceği bir şey değildir. Buradan tanımlı bir varlığın ve tanımsız bir yokluğun beraberce mutlak özgürlüğü konumlandırdığı sonucuna ulaşabiliriz ve oradan yola çıkarak yine sade (mutlak olmayan) özgürlüğün de bir varolan içinde sıkışmış dolayısıyla tanımı bulunan bir varlık ve tanımı değilse bile sınırı bulunan (mutlak olmayan) yokluk birlikteliğinde konum aldığını söyleyebiliriz.

Varlıktan farklı olarak yokluk bir yaratıcısı bulunmadığı için tanımsızdır; çünkü tanım, tanımlanacak olanı nedensel bağla bir gerisinde durana dayandırarak açıklar. Yokluğun dayandığı bir yer yoktur, yokluk bir gerisinde olan herhangi bir şeye dayanarak olmamış, hiçbir şeyin varoluşuna ya da yokoluşuna yaslanmamış, aksine her şeyin yokoluşu onun önceliğine bağlı kalmıştır. Bu nedenle yokluk tanımlanamaz, yokluk tanımlanamadığı için, eşliğinde yokluk bulunan hem sınırlı hem mutlak özgürlüğün de tanımsız bir tarafı vardır. Özgürlük ne kadar kapsayıcı biçimde tanımlanırsa tanımlansın, tanımı hep eksik kalır, özgürlük tanımından hep daha fazladır. Özgürlüğü eksiksiz biçimde tanımlayacak olan öncesinde yokluğu hakkıyla tanımlamış olmalıdır, o nedenle yokluk gibi özgürlüğün de tanımı olanaksızdır. Aynı şey benlik için de geçerlidir, burada Fichte'nin verdiği bir örneği verelim. Öğrencilerine, "Duvarı düşünün" der, sonra da "Duvarı düşüneni düşünün", ardından, "Şimdi de duvarı düşüneni düşüneni düşünün" der. Bundan sonra da bu düşünce sırasında öğrencilerine her seferinde bilince nesne olmaktan kaçan bir "ben" olduğunu ifade eder. Fichte ona "saf ben" demişti.[65] "Saf ben" de bilinçten kaçan hâliyle, aynısıyla özgürlük, aynısıyla yokluk gibi tam olarak tanımlanamaz. Çünkü onun da hem

65. J.G Fichte, "Bilim Öğretisi (Wissenschaftslehre)", *Felsefe Tartışmaları* 33, s. 95-96, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004

özgür hem yok tarafı vardır. Biz anladığımız anlamda özgür olsak bile anlamadığımız anlamda tutsağız; benzer olarak bir benliğin içinde olsak bile onu tam olarak tanımlayamayız. Ama yaklaşık olarak tanımlayabiliriz ve "ben" olanın yaklaşık olarak tanımlanması, örneğin Descartes'ta olduğu gibi "Ben varım" gibi koşulsuz bir kabulle tanımlanması asıl olarak "ben" olmayanı tanımlamak içindir. İnsanın derdi hep "ben" olmayanı tanımlayıp üzerinde işlem yapmak olmuştur varoluşundan bu yana. "Ben" tanımlanmadan "ben"in dışına çıkmak mümkün değildir zaten, çünkü o durumda "ben"in dışında üzerinde yürünecek yollar belli değildir, çünkü yol tanımlı değildir. Dolayısıyla Descartes dışarıdakini tanımlayabilmek için "ben" olanı tanımlı kabul ederken bilerek bir hata yapmıştır, bu hata "ben"in tam olarak tanımlı olduğunun kabul edilmesi hatasıdır ve o nedenle Fichte "Duvarı düşüneni düşüneni düşünün" derken bilinçten kaçan, son noktada hep kaçan "ben"e işaret etmiştir.

Tanımsızsa bir şey, karanlıktaki bir hayvan gibi kaçar. "Ben"in bizim için tanımsızlığı neredendir? Tanımlayıcının tanımsız olmasındadır. Diyelim "ben" dediğimiz bütünün on parçası var, bu parçalardan birisi olan onuncu parça "ben" olanı tanımlamaya kalkıştı, tanımlayacağı ancak dokuz parçadır, tanımlamaya çalışan onuncu parça yine tanımsız kalacaktır, çünkü kendi dışına çıkıp kendini tanımlayabileceği tanımlanmış bir alan olmayacaktır. Dolayısıyla Descartes tanımla değil, kabulle yola çıkmıştır, kendi dışına mümkün olduğunca faydalı biçimde çıkabilmek için kendinde bir yanlış yapmıştır o. Pekâlâ, bu yanlışa ne gerek vardı? Kendi dışına çıkabilmek için gerek vardı, kendi dışı olmadan kendisi olamayacağı gibi, kendi dışı tanımlanmadan kendisi de tanımlanamazdı çünkü. Kendi başınalık yoktur; kendi başınalık, kendi başınalık hayali üzerinden kendi başına olmadıklarınla başka çeşitte kurulmuş bir yeni beraberliktir. Descartes'ın bugüne kadar gelmiş yanlış hırıltısı, lüzumundan fazla yankısıdır bu.

"Ben" kendini var hissedebilmek için varlığı var hisseder. Varlığın var hissedilmemesi doğal olarak benliğin de var hissedilmemesi sonucunu doğurur. Descartes'ın başlangıç olarak "Ben varım" demesi boşuna değildir. Yalnız Descartes tersinden gitmiştir, o başlangıçta sözümona varlığa var demeden kendine var demiştir. Bunu yapabilmek için "ben"e ait bir şeyi kullan-

mıştır: Düşünce. Halbuki düşünce de, varlıkla karşılaşan zihnin sonucu olarak "varlığa var" demektir. Varlığa var demeden düşünceye var diyemeyiz çünkü, düşünce her ne kadar kendiyle ilgili olursa olsun son kertede varlıkla ilgilidir. Düşünceye var dediğinde varlığa ve yanı sıra kendine eşzamanlı olarak var demiş olursun. Bunun yanında varlığa var demeden yokluğa var dersen eğer, kendiliğinden kendine yok demiş olacağın için düşünceye var, dolayısıyla varlığa var ve elbette yokluğa yok diyerek başlamış olursun. Bir kere yokluğa yok diyerek başladıktan sonra da iflah olmaz öyle devam eder durursun, nasıl kurulduysa(n) "devamın birliği" yasası uyarınca öyle devam etmek zorundasındır çünkü.[66]

Fichte tam tersini söyler, "Böylece egonun kendisini kendisi yoluyla koyuşu onun saf etkinliğidir. Ego kendisini koyar ve bu yalın kendini ileri sürüşle o var olur. O, aynı anda hem fail hem de failin ürünüdür, etkindir ve etkinliğin sonucu olan şeydir; eylem ve eylem sonucu olan şey bir ve aynıdır; böylece bir bütün bilim öğretisinden kaçınılmaz olarak görüneceği gibi, "Ben varım" sadece olanaklı tek şeyi, bir edimi ifade eder. Varoluşu ve özünün varoluşu gereğince kendisini koyma yalın gerçeğini içeren şey, mutlak özne olarak egodur. Kendisini koyduğunda böylelikle vardır; ve var olduğu zaman böylelikle kendisini koyar; ve böylece ego, ego için mutlak ve zorunludur. Kendisi için var olmayan şey, bir Ego değildir.[67] Görüldüğü üzere Fichte "ben"in kendisini başka varolanlardan bağımsız ve yalın biçimde koyabildiğini, koyduğu anda var edebildiğini, "ben"in kendini koyması ve var etmesinin kendi içinde dönüp durduğunu ve dışarıdan bir "giriş"e ya da dışarıya bir "çıkış"a gerek bulunmadığını oldukça açık biçimde ortaya koymaktadır. Halbuki "ben" kendini, varolanları algıladığı anda, onlara karşı bir savunma cihetiyle ortaya koyar.

Son bilimsel düşünceler benliğin değişen nesneler dünyası içinde sabit bir referans noktası bulmak çabasıyla ortaya çıkartıldığını söylemektedir. Bu düşünceye göre bütün nesneler değişiyorsa ve bu bir güvensizlik yaratıyorsa, temel güven duygusunu yaratabilmek için değişmez sabit bir nesne bulmak ihtiyacı tepe

66. T.M. Ceylan, *Yokluk, Sezgisel Akılcılık Temelinde Ontolojik Bir Yorum* Basımda.
67. J.G Fichte, "Bilim Öğretisi (Wissenschaftslehre)", *Felsefe Tartışmaları* 33, s. 95-96, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

yapar. Bir insan için değişmez tek nesne insanın kendisidir, çünkü insan kendini görmez, kendindeki değişimi bilmez.[68] Aynısıyla vakti zamanında Fransız entelektüellerinin çirkin bir yapı kabul ettikleri Eyfel'i görmemek için Eyfel'de yemek yemeye gitmeleri gibi... Yaşlılar da örneğin kendinin değiştiğini fark ederse paniğe kapılıp gerçeklerden koparak psikoza girer ve böylece değişim karşısında bilinçlerini kaybederler. Onun gibi Sein kıyısında dururken Eyfel'de yemek de Paris'in psikozudur.

Benlik insanın değişen kısımlarını atıp değişmediğini zannettiği kısımlarını tahayyülle sabitlediği bir düzenektir. Dolayısıyla "ben" değişken nesne algısı olmaksızın ortaya çıkmasına gerek olacak bir yapı değildir. Ben çünkü psikopatolojiden de çok iyi bildiğimiz gibi asıl olarak bir savunma aracıdır, yani savunmaya ihtiyaç ortaya çıktığında "ben" doğar. Hiçbir varolanın olmadığı yerde "ben"in kendini koyması ve bu koyuşla var olması ya da var olduğunda koyması mümkün görünmemektedir. Çünkü "ben"in ortaya çıkması için, yalnızca "ben"in kendini koyması ya da var olması değil, yanı sıra bu koyuşu ya da varoluşu algılaması da gerekir. Algılama olmadan koyulan ya da varolan ne olursa olsun, doğal olarak o "ben" olarak ortada değildir.

İnsan varoluşuyla sade bir özgürlüğe sahip olarak doğar, insanın içinde özgürlük olmasaydı o kendi varoluşunu daha büyük bütünlere taşımaktan aciz kalırdı. Çünkü varlık her adımda hızlanmak zorundayken, insan tarafında bu hızı karşılayacak özgürlük gibi bir yaratıcı alan olmadan olamaz, insanda özgürlük o yüzden yalnızca insanın değil, belki de insanlığın var olma-yok olma sorunudur. Benlik diğer bütün varoluşlara göre bütünü en yakından hissedendir. Şöyle de diyebiliriz: Benlik bedenden hiç ayrılmak istememenin sonucu olarak ortaya çıkar. Yani insan bedenini bir iç duyu aracılığıyla algıladıkça onun tümünü ya da bütünlüğünü kaybetme korkusu da yaşar; o yüzden benliğinin içine bedeninin temsilcisi olarak "ben"i koyar ki bedeninden bir nebze olsun uzak kalma korkusu yaşayıp da özgürlüğü, bağımsızlığı, varoluşu kısıtlanmış olmasın.

Benlik bütünlüğe bu kadar düşkündür ve hatta bütünün kendisidir; o içinde, yarattığı sakinlik ve doygunluk üzerinden varlığı, yanı sıra yarattığı gerginlik üzerinden de yokluğu his-

68. M.E. Ceylan, A. Sayın, B.Ö. Ünsalver, *Hierarching Model of Developing Self*, Cerebellum, 2015.

seder. Dolayısıyla benlik yalnızca içinde bulundurduğu varlık ve yokluk nedeniyle değil, bunlara ait doygunluk ve gerilimi de hissederek ontolojik muammadan ontolojik bütünlük sezgisine ulaşır. Benliğin kendi varoluşsal bilincine ulaşması, içindeki varlığın ve yokluğun amalgam hâlinde "yaşayan" bütünlük sezgisine varmasıyla mümkündür. Söz konusu bütünlük sezgisinin derinliği benlikte, Kierkegard'ın diliyle varoluşsal bir aydınlanma (becoming sober) sağlar. İşte o noktada benliğinde yokluğu sezen insan, söz konusu yokluğun ancak topyekûn bir bütünlükle engellenebileceğinin yine sezgisel olarak farkına vararak, kendini en küçüğünden en büyüğüne halka halka artan bir gevşeklikle (aile bütünü insanlık bütününe göre daha sıkı bir bütünlüktür) içine alan bütünlere karşı her halkadaki bütünün gevşekliğine koşut bir ahlaki sorumluluk içine girer. Çünkü yokluğun eriştiği devasa düzeyi karşılamaya çalışan varlığın bugünkü hızında ancak söz konusu sorumluluk sayesinde varoluşsal ve dahi evrensel bütünlük sağlanabilir ve yokluğun varlığa karşı ilerleyişi kilitlenebilir. Dolayısıyla ahlaki sorumluluk, bütünlük var edici düzeyde yaratıcı bir düzenekse, ahlaksızlık yine varolan düzeyinde bütünlük bozucu bir ajan sayılmalıdır, ama evrensel düzeyde yalnız ahlak değil ahlaksızlık da bütünlük sağlayıcı bir ajan olarak görülmelidir.

Her varolanın bir var bir yok tarafı vardır. Var taraf yokluğa karşı bütünlük sağlayıp varolanı yaratarak iyi bir şey yaparken yokolan taraf varlığa karşı bütünlüğü yok edici varolanı ortadan kaldırıp yokolan hâline sokucu kötü bir şey yapar. Dolayısıyla insanın yok tarafı varolanı yıkıcı bir işlev görür ki bu onun ahlaksız tarafını karşılar. Kötü insan içinde yokluğu şiddetle hisseden, yani yok tarafı var tarafını yıkmak üzere olan insandır. Bu basınç karşısında kötü insan başka varolanların bütünlüğünü yıkarak kendi yıkılışından sonra ortaya çıkacak parçalarıyla yeniden bütünlük kurabileceği başkalarından çok sayıda yeni parça elde etmeye çalışır. Diyelim ailesinin yokluğu nedeniyle yok olma tehdidi altındaki hariçten bir erkek aslan, bir aslan ailesinde yavruları öldürerek ailenin parçalanmasına neden olur ve bu aileden geriye kalan dişilerle birlikte yeni bir aile kurar. Hariçten gelen bu erkek aslan aileyi yıkana kadar kötü bir aslandır, ama ailesini kurup yeni yavrular dünyaya getirdikten sonra bu sefer onları korumak peşinde iyi bir aslan olur. O hâlde bir

varolanın içindeki yokluk basıncının o varolanın sahip olduğu kötülük şiddetiyle paralel olduğunu söyleyebiliriz. Kötülerin niçin daima varoluşa karşı yıkıcı, bütünleşmeye karşı engel olduğunu bu şekilde anlayabiliyoruz. Kötü bir insan içinde bir yok olma basıncı taşıyıp dururken nasıl daha büyük bütünlere katılım sağlayabilir? Onun için o kendisi yıkılırken başkalarını da yıkacaktır ki yeni bir varoluş içinde kendine eş gelecek birçok parçanın içine düşsün. Ha keza iyiler de içlerinde bir yokluk basıncı taşımadıkları için, yani mevcut bütünsellikleriyle sağlam bir varoluş hâlinde bulundukları için daha büyük bütünlerin yapıtaşı olmak hevesi taşırlar ve bunun için başka varolanları koruyarak onlarla birlikte bir bütün oluşturmaya çabalarlar. İyi varolan düzeyinde koruyucuysa kötü parça düzeyinde koruyucudur. Dolayısıyla kendilerinin de içinde bulunduğu zayıf yokluk basıncı taşıyan ve daha büyük bütünlerde kendileriyle beraber yer alacak olan bütün varolanların korunması işine kendilerini adar iyiler. Bu hâliyle iyiler ileriye ve daha büyük bütünlere doğru yol alacak konumu ve dolayısıyla arzuyu taşırken, kötüler böyle bir konum sahibi olmadıklarından geriye doğru bütünleri yıkarak gidip ileriye doğru gidecek bir konum kazandıktan sonra daha büyük bütünlere girme arzusu taşırlar. Yani iyi, bütünlere hemen girebilen, kötü ise bütünlere gecikerek girebilendir. İyi hemen iyiyse, kötü bir yerde geciken iyidir.

Ahlaksız bir davranış bunca olumsuzluğuna rağmen daha önce de söylendiği gibi ahlaki olanları budayarak onların daha da gür doğmasına neden olur, ahlak kendini dinç tutacak yenilenmeler yaşamadıkça güçlü biçimde ilerleyemez. En sağlıklı ahlaki ilerleyiş küçük küçük ahlaksız budanmalara karşı geliştirilen yeni filizler üzerindendir. Büyük ahlaksız saldırılar, karşı ahlaki savaşlara rağmen ana gövdede sağlıksız yamulmalar yaratır. Aynısıyla bir çocuğun yaşadığı ağır fiziksel ve cinsel travmaların gençlik döneminde bir savunma olarak insan ilişkilerinde kölelik derecesine varan ağır telafi çabalarına ve cinsel tercihlerin farklılaşması ya da cinsellik yokluğu (aseksüalite) gibi başka bozukluklara neden olabilir.

Benlik kendinde varlığın ve yokluğun bir arada olduğunu yalnızca hisseden değil aynı zamanda kendisi üzerinden yokluğun zaptedilişini fark eden olarak da başka bütünlükleri arar olur. Kendinde söz konusu bütünlük üzerinden başarılı bir

zaptetme olduğunu fark eden olarak hem kendindeki bütünlüğün kararlı bir durum kazanması hem de başka varolanların aynı zaptetmeyi başarıyla koruması için bir bütünleştirici ajan olarak benlik ahlakı kullanır.

Ahlak işlevsiz, soyut bir iyilik etkeni ya da ürünü değildir, somut, iş gören, var edici bir ortaklık işletim programıdır. İnsanda benlik, varoluşa ait bütün sistemi görünür kılan şeffaf bir kameradır. Aynısıyla yaşam için akciğerlerde kanın oksijenle karışması ve bu karışımın derecesinin solunum merkezince algılanması gibi, varoluş için varlıkla yokluğun mozaik bir küre olarak karışması ve bunun benlikçe algılanmasıdır söz konusu olan. Eğer benlik olmasaydı varoluşun bu müstesna karışım üzerinden olduğu katiyetle ortaya çıkmayacaktı. Dolayısıyla benlik bütün bir sisteme ait sade kurulumu görünür kılmış, açık etmiştir. Basit biçimde tekrar ederek ortaya çıkan hayatın altında daha da basit olan fakat tekrarı da içine alan bir düzeneğin olması gerekiyordu, o düzeneği benlik sayesinde öğrenmiş bulunuyoruz. Benliğin en önemli özelliği kendinde bulunanı keşfetmiş olmasıdır, yani Heidegger'in Dasein'e, Fichte'nin "özne-nesne"ye verdiği roldür bu. Fichte'nin kavramsallaştırdığı "özne-nesne", hem algılayanı hem algılananı içinde tuttuğunu çağrıştırıcı olarak özellikle uygundur benliğin, özellikle de ortak benliğin üstlendiği rolün tanımına. Algılananın algılayana bu kadar sokulduğu başka bir varoluş alanı bulunmamaktadır. Benlik, özellikle de ortak benlik varolanların içindeki yokluk derecesini ve ona bağıl varlık hızını, küresel ısınmayı belirleyen karbondioksite yönelik bir "calculator" ya da dozimetre gibi çalışarak ölçer. Benlik o nedenle evrensel bir hesap alanı, hatta hesap makinesidir.

Bütün bunlara rağmen benlik kendisini "ne" ise o olarak algılamamaktadır, çünkü benlik kendinde ne ise o olduğunun algısına ait bir kör nokta taşımaktadır. Bu nokta sayesindedir ki, algılanan algılama esnasında bir kısmını algılayıcı tarafa kaptırır, dolayısıyla algılama esnasında algılanan eksiktir ki, onun algılanması da doğal olarak eksik olacaktır.

Algılayan algılama esnasında algılananı ayrı, uzak bir yapı olarak görerek algılama yapamaz. Algılayan her zaman algılananla ortaklık kurarak onu algılar. Aslında ortaklık kurmadan hiçbir nesneye nüfuz etmek mümkün olmadığı gibi nüfuz etme-

den de hiçbir nesneyi algılamak mümkün değildir. Dolayısıyla algılama işlemi nesneyle kurulmuş ortaklığın anlatıldığı bir hikâyeden başka bir şey değildir. İnsan doğadaki bilinen en gelişmiş varolan olduğuna ve gelişmesini kendi altındaki diğer bütün varolanların üzerine basarak ve onları bir yerde kendi içinde bulundurarak gerçekleştirdiğine göre, kendi altındaki varolanları, onlarla içinden dışına kolayca ortaklık kurarak, yani kendi içindeki gelişme basamaklarının birisiyle (içindeki evrimsel basamakların birisine denk gelen, kendisine katılmış ve ortak benlikçe aktarılmış bulunan nesnenin iziyle) dışarıda algıladığı nesnenin varoluşsal bütünlük taşıyan kendisini eşleştirmeyi becererek algılar. İnsan bilmeye çalıştığı her dış "şey"in bilgisini ona eş kendi iç "şey"inden alır. Yeryüzünde hiçbir şey lüzumsuz değildir ve sebepsiz biçimde ortaya çıkan hiçbir varoluş yoktur. İnsanın kendisi hariç bütün varolanları algılayabilecek potansiyelinin olması, teorik olarak bu varolanların en gelişmiş varolanın içinde yerleşik olmasından kaynaklanır. Yeryüzünde karbon vardır insanın içinde de vardır, yeryüzünde çiçek vardır insanın içinde de vardır, yeryüzünde kuş vardır insanın içinde de vardır ve nihayet yeryüzünde insan vardır insanın içinde de yüzlerce insan vardır, dahası ortak benliğin içinde milyarlarca insan vardır. Nasıl bir kitap masaya ağırlığınca baskı yapar ya da bir kalem ele baskı yapar ve biz onun bir kalem olduğunu gözümüz kapalı algılarız. Onun gibi insanın içine geçmiş kuşaklarda, geçmiş dönemlerde yerleşmiş bulunan varolanlar insanın bütünsel varoluşuna bir baskı yapar ve biz o varolanı o baskının niteliğinden algılarız. İnsan bütünlüğü içindeki baskıcı varoluşlarıyla bütün varolanlar potansiyel bir algılanan konumundadır.

Biz sınırlı özgürlüğe sahip olma şansını insana bırakırken, Spinoza mutlak özgürlüğe sahip olma ayrıcalığını Tanrı'ya saklamıştır. Çünkü varoluşunu bir zorunluluğa bağlı olmaksızın sürdüren yegâne şey taşıdığı tanım itibariyle Tanrı olmalıdır. Ancak Tanrı'dır ki kendi oluşundan bağımsız biçimde ve kendi oluşundan da vazgeçebilecek derecede özgürlük yaşayabilir. Kant'ın "kendinde şey" dediğinin nedeni kendi içindedir ve bu iç neden bir dış nedene bağlı değildir, o nedenle o kendi dışın-

daki her nedenden tamamen özgür biçimde varoluş kurabilir, kurduğu varoluşu sürdürebilir.

O hâlde en ileriden başlayıp en geriye doğru parçaları bütünleştirerek ilerlersek ulaşacağımız en yüksek bütün yokluk, ondan bir önceki bütün varlıksa eğer, yokluğun sahip olduğu bütünleşme tutkusu sıfır, varlığınki sıfırdan biraz yüksek, en küçük varolan parçasının ki ise sonsuza yakındır. Her parça kendindeki bütünleşme gücünden bir miktarını kaybederek bütüne katılır, varoluşun bütününe ulaşıldığında ise artık bütünleşme gücü çok düşmüş ama sıfır olmamıştır. Her parçanın bütüne katılımı bütünü bir ölçüde değiştirir ve ondan sonra bütün, başka bir bütün olur; dolayısıyla sonradan bütüne katılacak olan başka bir parça bütünün bu başkalaşmış hâline katılır ve bütünü yeniden değiştirir. Bu her bir değişiklik bir ağın her farklı düğümden tutulup kaldırıldığında farklı bir görünüm vermesi gibidir. Orada açıkça görülür, bir düğüme bütün düğümler ve bütün düğümlere bir düğüm etki eder. O nedenle bir insanın seçtikleri değil, seçmedikleri varoluşunu belirler, seçilenleri çünkü seçilmeyenler sürekli rahatsız ederek belirleyicilik kazanır; varoluş tekil değil, daima çoğul bir şeydir.

Sınırsız yokluğun özgürlük derecesi sonsuz ve mutlak olduğuna göre, en küçük parçacığın özgürlük derecesi de sıfıra yakın olmalıdır. Demek ki özgürlük bütünleşme tutkusuyla ters orantılı olup, varolanın taşıdığı yokluk derecesiyle doğru orantılıdır. İnsan içinde taşıdığı yüksek dereceli yokluk ve üzerinde taşıdığı çok farklı niteliklerden oluşmuş büyük bütünlükle en özgür varolanlardan birisidir. İnsan, neredeyse varolan gerçeklikten koparak onun üzerinde kendi gerçekliğini üretmiş/üretecek bir yapı olarak kendi nedenini kendinde bulmaya yaklaşacak kadar üst düzey bir bütünlüğe erişmiş/erişecek hâldedir. Doğanın yasaları insan söz konusu olduğunda çoğu yerde işlememekte, insan giderek kendi yasasını kendi yapar hâle gelmektedir. Kendi nedenini kendi içinden bulup çıkaran, kendi yasasını kendi yapan bir varolan en yüksek düzeyde özgürdür. Söz konusu bu yüksek özgürlük insanı aynı zamanda yüksek bir ahlaki sorumluluk içinde bırakmaktadır. Nitekim insan bu sorumluluğu, onun en geniş bütünlüğü olan ortak benliğin sırtına yükleyerek, dinsel ve ahlaki öğretiler üzerinden pratiğe dökmeye çalışmaktadır. Ortak benlik nesne benliğine göre ortak vicdan üzerinden daha

yüksek bir ahlaki sorumluluk taşır, çünkü o daha büyük bir bütündür. Yine geçmiş ve gelecek, birisinin şimdisine ne kadar fazla yansırsa o kişinin sorumluluğu daha yüksek olur, buna karşılık geçmiş ve geleceğin çok fazla yansımadığı şimdiye sahip bireyler daha sorumsuz kişiler olmaya adaydır. Öte yandan nesne benliği ortak benliğe göre bireysel girişim üzerinden daha fazla ahlak gözetmez durumdadır, çünkü nesne benliği ortak benliğe göre bütünlük aramak yönünden daha küçük ve daha az etkin bir parçadır. Ama nispeten sorumsuz bu parça ortak benlik bütününün sorumluluğunu daha fazla yerine getirmesine de aracılık eder. Ortak benliğin bir bütün hâlinde durmak zorunluluğu bulunur. Çünkü canlılığı vardır, bir canlı bütünselliğini tutturmadan varoluşunu sürdüremez. Dolayısıyla nesne benliklerine de bu bütünsellik doğal biçimde aktarılır. Her nesne benliği nesnelerle ilişkisi sırasında, bütünsel yapısı bozulduğu anda yeniden bütünselliğini inşa etmek yolunda dayanılmaz bir arzu duyar; içinde bütünün korunması yönünde şiddetli bir güdü vardır. Bunu somut olarak kafası boş hâldeki bir insanın rasgele karalamalar yaptığı sırada ardı arkasına daireler çizmesinden anlarız, iki boyuta indiğinde hâliyle bir daire olan küre en mükemmel bütündür çünkü ve bu hem insanın içinde tutku olarak hem de yapısında hücre olarak vardır.

Çoğu üstün yaratıcının haşarı bir çocukluğu, tekinsiz bir gençliği, hoyrat, hatta ahlakdışı bir yaşamı olduğunu biliyoruz. İlerlemek için çoğu zaman farklılık hem de her yönde farklılık gerekir. Bütün büyük gövdelerin kendilerinde, kendilerinden farklı tuttuğu bir taraf vardır, o taraf olmazsa o büyük gövde bütün olamaz.

Yokluğun varlık tarafından küçük boşluklara bölünmediği tek odalı varolanlar gelişkin varoluşlar sunamaz, gelişmek çok odalı hâldeki yokluğun her bir odasının varlıkça çevrilebilmesine bağlıdır. Çünkü bu varolanların yokluğun ilerleyişine farklı düzenekler kullanarak dur deme kapasiteleri daha yüksektir, dolayısıyla kurdukları bütünler uzun ömürlü ve ahlakidir. O hâlde gelişme daha fazla oda sayısına sahip yeni bütünler yaratmak anlamına gelmelidir. Bütünlük olacak ama aynı zamanda yeni

olacak, bu ancak uçlarda toplanan davranış, duygu ve bilginin beraberce bütünün içine katılması ile mümkün olur, yani uçların uzamasına izin verilecek ki yenilik olsun ve ardından esneklik olacak ki o uçları bir bütünün içinde toplayabilecek genişlikte sistem kurulsun. Örneğin son yılların bütün yenilikleri neden Kaliforniya'dan çıkmaktadır, çünkü hem uçların büyümesine hem esnekliğin yaşamasına izin verecek sosyokültürel yapı orada vardır da ondan.

Bütün, kendi yasasını yaparak varlığını sürdürebilecek olandır. Örneğin bir ülke, kendi yasalarını bağımsız biçimde yapacak ve uygulayacak yeterlilikte ise bütündür. Ama bunun için onun, her biri farklı özelliklere sahip daha küçük bütünleri yeterli çeşitte içinde tutabilmesi gerekir. Örneğin insan gücü, örneğin yeterli enerji kaynağı, örneğin zengin bir tarih, örneğin yeterli genişlikte toprak büyük bütünün dayanacağı daha küçük bütünlerdir; onların da dayanacağı daha küçük bütünler elbette olmalıdır. Dikkat edilirse alt alta bulunan ve giderek küçülen bütünlerin kendi içlerinde birer bütün olmaları ayrıca önemlidir. Küçük bütünlerin kendi içlerinde ve aralarında bütünlükleri olmaksızın büyük bütüne omuz vermeleri söz konusu olamaz. Bu farklılık ve çeşitte yeterlilik konusunun gerekliliği, söz konusu farklılık ve çeşitlerin bir tamamla(n)mayı ancak yapabilmelerinden kaynaklanır. Dolayısıyla bütün, eksiği en az olarak tamam olandır. "Eksiği en az olarak tamam" diyoruz, çünkü "eksiği hiç olmayarak tamam" olan yalnızca yokluktur. Çünkü yokluk dışında her şey daha geriye götürülebilir; örneğin her bir varolan yokolana taşınabilir, yokolana götürülemeyen tek bir varolan yoktur. Ha keza varlık da bir bütün olarak yokluğa kadar geriletilebilir, ama yokluğun daha da geriletilebilecek bir önceki "alan"ı yoktur, yokluk ancak kendindeki duvara dayanır. Dolayısıyla yokluk en geridekidir, kesindir, tanımı kendindedir; o nedenle yokluğu hesaba katmadan ahlak ve özgürlük dahil, anlam ve bilgi dahil, varoluşun kendisi (ipsum esse) ve varlık dahil hiçbir şeyin ne ortaya çıkışı mümkün olabilir ne de tanımı yapılabilir. Yokluğu göz önüne almayan bütün tanımlar ve hesaplamalar mutlak anlamıyla yanlış çıkar, onların "doğruluğu" ancak birbirine nispetle sınırlıdır. Dolayısıyla yeryüzündeki her şeyin nispi olarak doğru olduğu bir şey mutlaka vardır. Örneğin adam öldürmek yanlıştır, ama onlarca çocuğu kurşundan geçir-

meye devam eden bir adamı durdurmak için adam öldürmek doğrudur ve yine yüzlerce çocuğu kurşundan geçiren bir adamı önce öldürmek varken onlarca çocuğu kurşundan geçiren bir adamı diğerinden önce öldürmek yanlıştır. Doğru her zaman daha fazla bütünlük sağlayan davranışa verilen tanımsa eğer, daha büyük bütünlük sağlayan davranış daha doğru olacağından hareketle bir adama karşı on çocuktan, on çocuğa karşı yüz çocuktan oluşan bütünü koruyucu davranış nispi olarak doğru olacaktır. Bunun gibi bir insandan çok bir aileyi, bir aileden çok bir halkı, bir halktan çok insanlığı, insanlıktan çok canlıyı, canlıdan çok bir bütün olarak varlığı korumak doğrudur, ama bu doğruların tümü nispidir, sadece yokluğa dayalı, yokluğu hesaplayan sistem mutlak olarak doğru olanı verir. Örneğin bahçemizde bundan on yıl önce bir ağaç vardı ve şimdi yok diyelim, onun yokluğunu yok sayarak nasıl başlayabiliriz? Onun hafızamızdaki yerini, zihnimizdeki görüntüsünü yok mu sayacağız. Sonrasında diyelim bir kızımız oldu ve onun zihninde o ağacın görüntüsü yok, biz kızımızdaki o görüntü yokluğunun, bizdeki görüntü varlığına karşı onda nasıl farklar yarattığını görüp dururken nasıl yokluğun hesabını yapmadan kızımızdaki zihinsel şekillenmenin izini doğru biçimde bulacağız? Dahası o bahçede hiçbir zaman bir ağaç olmamışken ve zihnimiz yokolan üzerinden şekillenmişken oraya yeni bir ağaç diktiğimizde algıladığımız ağaç varlığı üzerinden ulaşacağımız ağaç yokluğunun, yani ağaç varlığının, var ve algılanır hâle getirdiği ağaç yokluğu üzerinden yeniden şekillenen zihnimizi doğru biçimde kavrayabiliriz. Daha da ötesi o bahçede hiçbir zaman ağaç olmamışken ve sonrasında da hiçbir zaman olmayacakken, yani olmayan ağaç varlığı nedeniyle ağaç yokluğunun hiçbir zaman algılanır hâle gelemeyeceği durumdayken, büsbütün yokluk üzerinden şekillenen zihni, yokluğu içinde tutmayan bir zihin aracılığıyla nasıl algılayabiliriz ki? Dolayısıyla yokluğa dayanmayan her algı, her tespit, her çözüm nispidir, mutlak değildir, yani yanlıştır. Einstein, aslında her şeyin nispi olduğunu söylememiştir, her şeyin yanlış olduğunu söylemiştir. Mutlak hesapların tümünün hata veriyor olması, yokluğun hesaba katılmıyor olmasındandır, o nedenle bütün hesaplamaları düzeltecek olan "yokluk hata payı"nın hesaba katılmasıdır. O nedenle "yokluk hata payı" katılarak "düzeltilmiş" her ahlaksız davranış doğru ahlaki dav-

ranıştır ve yine "yokluk hata payı" yedirilerek "düzeltilmiş" her köle davranışı özgür davranıştır.

Söz konusu bu davranış varlık ve yokluk tarafıyla öznenin içine konulmuş bir davranıştır, daha doğrusu varlık tarafıyla konulmuş, yokluk tarafıyla konulmamış olarak konulmuş bileşik bir davranıştır. Oysa zihnimiz karşıdaki davranışı algılamaya çalıştığında onu varlık tarafıyla konulmuş, yokluk tarafıyla ise konulmamış olarak konulmamış farz ederek algılamaya çalışmaktadır, o zaman da algı yanlış çıkmaktadır; çünkü özneye konulmuş olan davranış aynı zamanda yokluk tarafıyla konulmamış olarak konulmuş durumdadır ve varlık tarafıyla konulmuş olandan hiç de azımsanacak bir ağırlık nispeti taşımamaktadır. Diğer taraftan doğruyu algılamaktan "malul" söz konusu zihnin başka bir zihne aktarması esnasında ikinci özneye de yine varlık tarafından bir yerleştirme yapılacağı için yokluğun yokluğu ile "maluliyet" iki kat "sapkın" hâle gelecek ve bu böyle büyüyüp gidecektir. Dilden dile olan geçişlerde her konunun gerçekten iyice uzaklaşmış bir mit hâlini alışı "yokluğun varlığı" düzeltmesinden iyiden iyiye uzaklaşmış olunmasından kaynaklanır. Gerçeklik hâlinde varlık çünkü yokluğun varlığını daha somut biçimde hissettirir ve az buçuk bir düzeltmeyi imkânlı kılarken dilden dile aktarım yokluğun varlığı, varlığın varlığı üzerinden kendini hissettirmekte daha az imkân taşır, algılanmakta daha büyük sapış yaratır.

Bu anlamda özgürlük, tamam olanın her yön ve mesafedeki hareketi kendi içinden kaynak bularak gerçekleştirebilme yeterliliği, özgürlük hissi de bu yeterliliği gerçekleştirebilme potansiyeline karşı olan inanç olmalıdır. Dolayısıyla özgürlük, ilk bakışta öyle görünmemekle beraber bir yeterlilik konusu olarak karşımıza çıkar. Buna karşılık ama "özgürlük hissi", yeterliliğin yetinmeye nispi olarak ne kadar güçlü olduğuyla ilgilidir, yani özgürlük "yeterlilik" ve "yetinme gücü"nün çarpımına eşit olur. Eğer bir insanın kişisel kaynakları ne kadar fazla, nitelikleri ne kadar çok ve buna koşut olarak yetinme gücü ne kadar yüksekse o kişinin özgürlük hissi de o oranda yüksektir. Hep bilinen örnekler üzerinden gidersek, fakir birisi çok kısıtlı koşullarda yaşama alışkanlığına sahipse özgürlük hissi de yüksektir, buna karşılık varlıklı bir kişinin yetinme gücü düşükse özgürlük hissi de düşük olur. Bu durumda varlıklı, eğitimli, yüksek becerili bir kişi aynı zamanda yüksek yetinme gücüne sahipse bu

kişinin özgürlük hissi de çok yüksektir. İnsanların genellikle, bir varlığı kendileri yapmadan ellerinde bulmuşlarsa yetinme güçleri düşük olmakta, ona paralel olarak da özgürlük hisleri zayıf kalmaktadır. Buna karşılık varlığını kendisi yapanlar bu süreç boyunca tutumlulukla yetinme güçlerini yükseltmekte ve dolayısıyla özgürlük hislerini güçlendirmektedirler. Sonuç olarak tamamlanma ve özgürlük hissi ileriye atılıp sahip olarak olduğu kadar, geri çekilip vazgeçerek de elde edilebilir. Ama ideal olanı hem sahip olarak, hem vazgeçerek elde edilen özgürlük hissidir. Çünkü tekyönlü ve tektipli bütünlük, iki yönlü ve iki tipli bir bütünlüğe göre daha zayıf bir bütünlüktür.

Hem sahip olmak hem vazgeçmek bize ahlaki olanın temellerini kolay bulmamıza da yardımcı olur. Sahip olmayı istemek ve sahip olmak, sahip olmaktan vazgeçebilmek için gereklidir, ha keza sahiplikten vazgeçebilmek de yeniden sahip olma cüretini taşıyabilmek için bulunmalıdır. Bu ikisi bir arada yaşar, sahip olmaktan vazgeçmek öğrenilemezse, sahip olmak da öğrenilemez ve yine sahip olmayı bilmezse kişi sahip olmaktan vazgeçmeyi de öğrenemez. Bazı insanlar görürüz örneğin yoksuldur ve hiç sahip olmamıştır, durmadan vazgeçebilmenin faziletlerinden bahseder, ama bir gün kendisi çabalamadan yoksulluğunu giderecek bir varlığın sahibi olursa, önceki konuşmalarının aksine sahip olduklarını elinde sıkı sıkıya tutmanın öneminden bahsetmeye başlar, fakat hazindir ki ne kadar böyle konuşsa bile fazla uzak olmayan bir zamanda çoğunlukla bütün varlığını kaybeder. Yine sahip olmayı bilmeyen birisi vazgeçmenin faziletlerinden bahsetse bile, sonunda sahip olamayıp servetini kaybettiğinde paranın marjinal faydasının (paranın yoksul için zenginden daha büyük bir değer taşıdığı kuramı) devreye girmesiyle kişi eline geçen her kuruşa korkuyla sarılır. Dolayısıyla ahlak her yönüyle bütün olan ve bütünlük sağlayan davranıştır; sahip olmak ve sahiplikten vazgeçmek iki yönlü bütünsel bir davranış olduğu kadar yarattığı sonuçlarla da bütünlük sağlayan bir davranış olmaktadır.

Evrende ve elbette bütün bir yeryüzünde her şeyin tek bir açıklama yönteminin olması gerekir. Hayvanların zooloji diye farklı, bitkilerin botanik diye farklı, canlıların biyoloji, cansız-

ların kimya diye farklı, dinin teoloji, ahlakın etik diye farklı açıklama yöntemlerinin olması söz konusu bilim alanlarını birbirine ekleyecek bilgi derinliğine henüz ulaşmamış olmamızdan kaynaklanır. Halbuki her şey bir şeyden ve bir yöntemle çıkmıştır. Dolayısıyla gördüğümüz her şey o bir şeyin farklı görüntüleri, üzerinde çalıştığımız bilimsel yöntemler ve disiplinler de o bir yöntemi henüz parça buçuk incelemeye almamış olmanın ve bütünlüğe henüz ulaşmamış bulunmanın sonuçlarıdır. Örneğin biyoloji ve kimya organik kimya adıyla birleşmeye doğru gitmektedir. Bu sadece yakın bilim dalları için değil, uzak bilim dalları arasında da gerçekleşmekte olan bir şeydir; nöroiktisat, sosyobiyoloji, nörofelsefe bu alandaki örneklerdir. Söz konusu örnekler ileride etik ve matematik birlikteliğine kadar genişletilecektir. Sosyal bütünlüğe zarar verici ya da bu bütünlüğü artırıcı davranışlarımıza ilişkin matematiksel çözümlemeler yapılacaktır. Sosyal bütünlüğe verilecek zarar bir protonun içinde bulunduğu çekirdek bütününe vereceği zarar gibi ve hatta o ölçek alınıp ölçülebilecektir.

Evrendeki her parçanın kendini koruması meşru kabul edilip ahlaki bulunur, örneğin hukukta nefsi müdafaa, psikoloji de refleks savunma, farmakolojide "rebound" etki, ekonomide Juglar devreleri, fizyolojide aksiyon potansiyelinin "refrakter" dönemi vardır. Bunların hepsi sahip olunan bütünlüğü ya da ait olunan/olunacak olan bütünlüğü korumaya dönük aktivitelere verilen farklı isimlerdir, sonuç olarak hepsinin aslı ayrı gibi görünen hedeflere aynı işlem yöntemleri üzerinden ulaşıyor olmalarıdır.

Dolayısıyla bir insanın kendini, ailesini, içinde bulunduğu toplumu, ait olduğu türü, bu bütünlere yakınlığı ölçüsünde korumaya çalışması meşru ve dolayısıyla ahlaki bir davranıştır, öyle olduğu kadar felsefi olarak doğru, psikososyal olarak uygun, ekonomik olarak verimli, fizyolojik olarak dengeli, hukuki olarak sorunsuz bir davranıştır da. Dikkat edilirse her alanda "iyi şeyler"in izini bırakan bir "doğru"dan söz ediyoruz. Bu "doğru" insanın içine doğar ve istişare ederek değil, saf düşünceyle (cum pura mente) elde edilir, başka hiçbir yolla da elde edilemez. Bazı şeyler bir üçgenin gerçeği kadar kemiklidir.

Spinoza, doğayı bağlayan sonsuz yasa olduğunu söylemişti, biz öyle düşünmüyoruz doğayı bağlayan tek bir yasa olduğunu

ve bu yasanın ham hâlinin, varlığın yokluk karşısında bütünlük arayarak var kalmaya çalışması olduğunu düşünüyoruz. Yani yokluğun pratik sonucu sımsıkı ortaklıklardır. Varlık yokluğa hakkını teslim etmeden hiçbir gerçeklik ortaya çıkamaz. O nedenle de her varolan yokluğa müracaat etme ve kendi gerçeğini oradan alma hakkına sahiptir. Yokluğa müracaat etmeyen hiçbir varolanın kendi gerçeğine ulaşma imkânı yoktur. Yokluk geçmişte kapladığı alan olarak daha dar bir sahaya sıkışmıştı, ama gelecekte bu saha daha geniş olacak ve aynı nedenle ona müracaat daha da bir zorunluluk hâlini alacaktır, dolayısıyla o durumda gerçek daha kolay ortaya çıkacak, gerçeğe daha çok yaklaşılacaktır.

Varoluş kendini önceye ve sonraya yayar. Dolayısıyla benlik sürekli olarak şimdide önceki kendisi ve sonraki kendisiyle karşılaşır. Bu karşılaşmalar her değişen şimdide yenilenerek akar; özsaygı, her değişen şimdide, önceki ve sonraki kendiliklerin sürekli denk düşmesine verilen isimdir ve sonraki kendiler bir tasarımken, önceki kendiler bir anıdır elbette.

Bütünleşmiş yapıların canlılar için temel yapıtaşı olduklarını, bütünleşmenin bu nedenle her canlı için hedef bir aktivite olduğunu, yine sonu bütünleşmeye gidecek çabaların da her insan için ahlaki olarak en soylu çabayı getirdiğini ve nihayet nesne benliğinin yaptığı bireysel çabaların son kertede daha büyük bütünlükler yaratmak peşinde olduğunu düşünüyoruz.

İnsanın (parçanın) bütün hak ve özgürlüklerini bir sözleşmeyle (anayasa) egemen güce [bütüne (summa potestas)] devretmesi ve o gücün tasarruflarına boyun eğmesi gibi bütün canlılar da bir doğal bütünün parçası olmaktan doğan hak ve güçlerini tektip hücrelerin çalışma yasaları üzerinden doğaya bırakmışlardır. Bir köpeğin, bir farenin, bir insanın hücreleri aynı yasaya boyun eğerek çalışır ve o yasaya göre doğduklarında, doğurduklarında ve öldüklerinde yadırgamaz, şaşırmaz ve isyan etmezler, herkes bir bütüne ait olmanın verdiği ağırbaşlılık ve alçakgönüllülük içindedir. Dolayısıyla ahlak temelde sürekli bütünü gözeterek işler; toplumda düşkünlerin bakılması, aile üyelerinin korunması konusunda gösterilen bencilliklere hoşgörü gösterilmesi, milliyetçi, ümmetçi ve sınıfsal bakışın çoğu zaman meşru görülmesi, yavrulu bir annenin kutsanması, saldırganlığının hoş karşılanması ahlak dediğimiz ya da diye-

bileceğimiz bütünlük gözeten davranışların sadece birkaçıdır, yani çok azıdır. İnsan olarak çoğu davranışımız bütüne hizmet etmelidir, bütünle bir sözleşmemiz vardır, ahlak bu sözleşmeye uymaktır. Eğer sana doğa bazı yetenekler vermişse, sen bunları kendindeki doğayı (kendi doğanı) ve türündeki doğayı geliştirmen için kullanman gerekir. Bir insanın kendindeki yetenekleri kullanmaması ve/veya geliştirmemesi, kendine ve türüne ihanet sayılır, çünkü yetenek doğanın zor ortaya çıkartabildiği bir şeydir, onca zorlukla ortaya çıkan şeyin bunca kolay harcanması ortak benliğin duruma el atmasını gerektirir. Eğitim o yüzden önemlidir, eğitimle insanın kendindeki ve ilişkisindeki bütünlerin erkenden farkına varması ve bu yolla kendini "gerçekleştirmek" için zaman bulması demektir.

İnsan kendine verilmiş bir şey olduğu için, söz konusu kendinin geliştirilmesi, eldeki insanın kıymetinin bilinmesi, bilinecek durumda olması gerekir. Dolayısıyla eğitim, eldeki insan ezilmeden, kişinin kendisini fark edeceği zamana kadar sürmelidir. Kişi kendisini öğrendiğinde kendi nesne benliğine ve ait olduğu ortak benliğe en büyük katkıyı yapacak hâle gelir. Çünkü kişinin elinde kendindeki insandan daha değerli hiçbir şey yoktur. Kendinin farkında olmayan insan bahçesindeki meyve ağaçlarını kesen bir hamhalata benzer. Eğer yeterince efektif çalışsaydı doğa, dünyanın bugünkü hâline gelmesi için beş milyar yıl bekler miydi? Biz doğanın efektif çalıştığını düşünmüyoruz; sürekli tekrar ederek kendi öğrenimini tamamlamaya çalışıyor sanki o. Demek öğrenimini kendi başına yapabilecek yeterliliğe sahip, ama öğrenim tekrarlar nedeniyle oldukça yavaş ilerliyor ya da vakti zamanında yavaş ilerlemiş de şimdi insan ortaya çıkmışken onun aracılığıyla kısa bir süre önce hızlanmış durumdadır. Aynısıyla solaklık gibi, solaklık üç yüz milyon yıllık bir tarihe sahip olmasına rağmen ancak bugün toplumun %8-15'ini kaplar hâle gelmiştir, hayvanlarda bu oran %3 civarındadır. Solaklık da doğanın kendi kendine öğreniminin parçasıdır çünkü, nasıl sağlaklık daha da eski bir öğrenimin parçasıysa...

Spinoza'nın doğa ve aklın birleşik bir bütün olduğuna işaret etmesi boşuna değildir, doğa insanda kendine yetecek aklı üretme çabasındadır ve bunda da epey mesafe almış durumdadır, aksi durumda doğanın başarılı bir bütün yaratmak için milyonlarca tekrar yapması gerekmekteydi. İnsan aklının gücü (*mens animus*)

ortaya çıktığından bu yana doğanın tekrarına gerek kalmadan çok sayıda başarılı bütünü ortaya koymak mümkün olmaktadır, sadece bu bütünlerin her zaman doğanın hedeflediği yönde olması söz konusu olmayabilir, doğa, dolambaçlarda daha fazla bilgi olduğu için dolambaçlı yollardan gitmeyi sevmektedir çünkü.

Doğanın hedeflediği yön, açıkça doğal seçim üzerinden belirlenmiş durumdadır, buna göre en yüksek uyum gösteren hayatta kalır. Fakat söz konusu uyumu göstermek için geliştirilen yetenekler kendilerini sürdürmek için doğadan kesintisiz biçimde sağlanan daha rafine besin kaynakları talep eder. Örneğin değişen koşullara uyum için insan, beynini büyütmek zorunda kalmıştır. Ama beyin büyüdükçe kanın önemli bir bölümü sadece beyni beslemek durumunda olur; insan için konuşursak eğer, beyin bedendeki kanın üçte birini çeker alır. Bu kadar yüksek hacimde bir destek sistemi ve bunun kesintisiz sağlanması doğaya el değmeden mümkün olamazdı. Dolayısıyla zorunlu olarak bir tarım devrimi gerekmiş ve insan kesintisiz olarak karbonhidrat desteğine ulaşmıştır. Yani kendini değiştirerek hayatta kalmanın mümkün olmadığı yerde doğayı değiştirerek hayatta kalmanın yolu denenmektedir. Dolayısıyla artık doğayla bütünleşmek yok olmayı önlememekte, doğanın üstünde bir bütünlük sağlamak yokoluşa direnmek için ancak bir imkân vermektedir. Tabii ki bu da yetmeyecektir, doğanın değiştirilmesinden sonra insanın kendisinin değiştirilmesi yoluyla daha büyük bütünlükler sağlamanın yolu açılacaktır. İnsanın bazı şeyleri lüzumsuzdur, örneğin tırnakları, beşinci parmakları, büyük midesi, uzun bağırsakları, belki saçları ve de ortak bir benliğin içinde yaşamakta sorunlar yaratan primitif dönemlere ait içgüdüler... Bunların değişmesi beklenmelidir, bunlar değiştikçe insanın kendinin içinde olduğu yeni bütünlüklere yol açması ve bu yolla kendini koruması mümkün olacak ama sonunda o da yetmeyecek yeni ve büyük başka bütünler için evrensel düzeyde bazı değişiklikler gerekecektir; örneğin insan eliyle bazı bölgelerde çekim kuvvetinin iptal edilmesi, bazı yerlerde manyetik ve iyonik kuvvetlerin artırılması vb gibi.

Ahlak bu değişiklikleri izleyerek kendini geliştirecek ve daha büyük bütünlere temel olmayı daha küçük bütünlere temel olmaya göre daha fazla seçer olacaktır. Eğer söz konusu bütünlükler sağlanabilirse insan kendine müdahale edebilen yapısıyla

ihtiyaçlarını ve yapısını koşullara görė ayarlayan, kendiliğinden kendinde bütün hâline gelecek, uzaya saçılıp her birisi bir gezegenin üzerine konmuş çeşit çeşit otonom böcekler hâline dönecektir ve o gün en ahlaksız şey bu böceklerin hayatına müdahale etmek, onların otonomitesini kırmak olarak görülecektir.

Böyle bir durumda doğal belirlenmişliğe dönmek artık güç olacak, herkes doğal olmayan bir engelleyici (diyelim ortak bir yasa) üzerinden kendi sınırlarını çizerek ilerleyecek, bu sınır koyucunun ortadan kaldırılmasıyla herkes kendiliğinden kendi doğal yapısına dönecek, içgüdüler, refleksler üzerinden yaşamı yeniden kuracaktır.

Dolayısıyla söz konusu sınır koyucunun etkinliği ve yetkinliği zamanla üst düzeyde artırılacaktır, bir çeşit kozmik yasalar bütünlük sağlayıcılar olarak çalışacak ahlak bir denetleyici olarak yerini bu yasalara bırakacaktır.

Hegel, Spinoza'nın felsefesini akozmik olmakla suçlamıştı. Hegel'e göre çünkü en primitif hâliyle kozmik yasalar bugün bile devredeydi. Aklın doğalaşması ve sonunda Hegel'i bulması Hegel felsefesine göre üst düzey kozmik bir yasa kabul edilir. "Kozmizm"in tek hedefi olup onun kutsal evladı hâline gelen Hegel'in "akozmizm" hakkında iyi şeyler düşünmesi beklenemezdi elbette.

O günün ahlakı söz konusu kozmik yasalara uygunluğu denetleyen yasalar olacak ve bu yasalar alabildiğine belirli olacağından insanı onlara hazırlayan, hazır tutan ahlak yasalarının eski önemlerinden eser kalmayacaktır. Tarihte de sanırız ki, devletler ve onlara dayanan ilk yasalar ortaya çıkana kadar ahlaki yasalar önem arz ediyordu, ama sonradan sonraya bu önem azaldı yurttaşlık yasaları doğdu.

Kişisel Bir Ahlak Kuramına Önsöz

İnsanlar bir topluluk hâlindeyken ya çok ahlaklı ya da çok ahlaksız davranabilirler, ortası yoktur. Ama insan tek başına olduğunda, bir evrensel bütünlük sezgisi yakalamamışsa daha çok ahlaksız, daha az ahlaklı, ne ahlaklı ne ahlaksız, az biraz ahlaklı, iyice ahlaksız vb olmak üzere her şekilde davranabilir. Demek ki topluluklar birçok ara davranışı sadeleştirerek iki anayöne doğru yönelmeyi ancak becerebiliyor, çünkü ancak anayollar insanların topluca yürüyeceği kadar geniş oluyor!

Kişisel ahlak oldukça tehlikeli bir alandır. İçgüdüler modernitenin olanaklarıyla birleşince devasa katliamlarla karşılaşabileceğimiz gibi, her umarsız duyarsız davranışı inatla dizginlemeye çalışan fütursuz "düzeltici"lerle de karşılaşabiliriz. Modern toplum, teknolojinin geldiği yer, tek bir insanın etkileyebileceği sahayı çok genişletmiş durumdadır. Kötü niyetli bir mikrobiyolog laboratuvarında kendi çabasıyla grip kadar hızlı yayılan ve çiçek kadar da öldürücü olan iki virüsü birleştirip Dünya'nın hatırı sayılır bir sahasında biyolojik bir terör estirebilir. İnsana "iyi ol" dedikçe, onun içindeki iyi olamayacak tarafı isyana zorluyoruz; kim olursa olsun, hangi ahlaki öğretiden geçerse geçsin tam iyilik mümkün değildir. Mümkün olmayanı mümkün yapmaya çalışmak aslında mümkün olmayanın öznesini, mümkün olan kötülüğün öznesi hâline getirmek oluyor. Her kişi mümkün bir şey yapmak ister genellikle, iyilik mümkün değilse, geride mümkün olan ne kalmaktadır öyleyse? Dolayısıyla kötü, iyi olamayandır. Bu insanın bilinçaltına düştüğünden beri, klasik ahlak anlayışının dışında ikinci bir ahlak yolu el yordamıyla ve belli belirsiz şekilde aranır olmuştur. Bizce bu aramanın sonucu şuraya varmalıdır: İyi olamayanı hemen iyiye zorlamak değil, sonucu iyi olacak olana özendirmek gerekir. Örneğin bir hırsız güvenlik gücü içinde istihdam edilerek, emniyet mensuplarına hırsızların kullandığı ve kullanacağı yöntemleri göstermesi sağlanabilir. Kişi yine kötülükle uğraşmakta, yine bir evin nasıl soyulabileceği konusunda kafa yormaktadır, ama bu sefer sonucu iyiye çıkacak bir iş yapmaktadır.

Bir toplum, üyelerin birbirine dayanması, birbirini sınır yapması, birbirini bir yöne doğru azar azar çevirmesi ya da bir yönden azar azar geri döndürmesiyle tek bir yöne doğru kendini doğrultabilir ve o doğrultuda sürgit tutabilir. Bunun için de elindeki en önemli imkân vicdandır. Vicdan insanın dışı tarafından insanın içinde insanın parçalarınca yapıştırılmış, insandan insanın dışını koruyan düzenektir. Herkes ve her şey kendi korumasını kendinden değil karşıdakinden başlatır. Toplum kendini vicdan sayesinde kendi üyesinden koruduğu gibi tekil insanı toplumdan koruyan da yine vicdandır: Kamu vicdanı. İnsan da kendi korumasını önce toplumdan başlatır, çünkü toplum için en tehlikeli olan tekil insan olduğu gibi, tekil insan için en tehlikeli olan da toplumdur. Hem toplum hem

tekil insan için vicdan yoluyla yön değiştirmek temiz yüreklilik karşısında olur. Temiz yüreklilik hep önce gelir, çünkü herkesin kökünde temiz yürekli olduğu bir zaman mutlaka olmuştur; hayvan iyi değildir belki ama saftır.

Yukarıda söylenen toplum içinde bir kişinin kendine yön vermesi işi toplumun dışındayken mümkün değildir, hele o kişinin yanında bulunduğu toplum bir yöne doğru yolunu çoktan tutmuşsa... Kişi doğru bildiği yolda kendini her türlü yöne çekme ve itme gösteren bilumum dışsal ve içsel kuvvete karşı koymak zorundadır ve bunu yaparken de kendinden başka moment alıp kuvvet uygulayacağı ikinci bir sabit dayanak yoktur. Bir kuvvetin dayanak ve uygulama noktaları ne kadar kısa ise uygulanacak kuvvet de o oranda artmaktadır. Dolayısıyla bir insanın toplumla beraber aldığı ahlaki bir tavır belirli kolaylıklara haizken, tam tersine tekil olarak alınan ahlaki tavır önemli zorluklara sahiptir. Bu zorluklar, ahlaklı bir insanı mümkün kılacak kadar küçük müdür? Yoksa ahlaklı bir insanın uğraşısını zaman zaman ya da tümüyle imkânsız kılacak kadar büyük zorluklar mı vardır? Tümüyle ve sürgit ahlaklı davranış taşımanın zorluklar içerdiğini kabul etmek durumundayız. Buna rağmen ahlaklı kişiler var mıdır, bugünkü, dünkü tamamen ters koşullara rağmen varlıklarını neden hâlâ sürdürmektedirler ve bundan sonra da varlıklarını sürdürmelerinin koşulları nelerdir? Söz konusu koşullar bugün böyleyken yarın nasıl olacaktır? Yarın daha mı toplu bir ahlaka doğru gideceğiz yoksa her şey daha mı bireysel olacaktır?

Öncelikle bireysel olarak yüksek ahlaklı kişilere bakalım. Söz konusu kişilerin davranışları öyle göstermektedir ki, bu kişilerin hiçbir koşulda ahlakı elden bırakmaları söz konusu değildir. Yani onlar en zor koşullarda bile ahlaki tavırlarından vazgeçmemektedirler. Örneğin bu kişiler biraz sonra çökecek binanın altından çıkmak için sıralarını hiç tanımadıkları bir kişiye verip, kendileri göçen binanın altında kalabilirler. Acaba söz konusu kişiler ahlaki davranışlarını ahlaklı olmaktan çıkmak korkusuyla kendilerine zor kullanarak mı yapmaktadır? Bu insanların o zaman kendilerine karşı bir zor kullanma becerilerinin olması gerekir. Ama bunların dışlarına karşı hiçbir yerde zor kullandığı görülmemiştir. Dolayısıyla kendilerine karşı da bu beceriyi kullanabilecekleri şüphelidir. Kendine karşı zor kullanan insanların, en azından bir süreliğine diğer insanlara

karşı da zor kullanabilmeleri gerekir. Çünkü zor kullanma işi, karşıdakinden gelebilecek "zor" cevapları karşılayacak bir sertlik ayarına çekilmeden gerçekleşebilir değildir.

Tekrar ana konuya dönelim ve şu soruyu soralım: Acaba neden iyi ya da kötü uçtaki insanlar ortada yer alan ve koşullara göre iyi ya da kötü olan insanlardan sayıca daha azdır? İyilik ve kötülük uçlarına doğru gidildikçe insan sayısı azalmakta, buna karşılık hem iyi hem kötü insanların yer aldığı orta hatta gelindikçe insan sayısı uçlardakilerle karşılaştırılamayacak derecede artmaktadır. Bu sonuç popülasyon eğrilerinde ortaya çıkan sonuçtan farklı değildir. Bir kadın toplumunda örneğin mini ve maksi etek giyenlerin sayısı dizin hemen altı ya da üstünde etek boyu olanlara göre sayıca nasıl azsa ya da durmadan eşlerini aldatan ve hiç aldatmayan erkeklerin sayısı eşlerini yaşam boyu bir ya da iki defa aldatanlara göre daha az sayıdaysa tamamen iyi veya tamamen kötü insanlar da aynı nedenle daha azdır. Çünkü öncelikle ortada yer almak, uçlarda yer almaya göre yaşamdaki kazanımlar yönünden her zaman daha avantajlıdır. Yaşam, koşullara göre iyi ve kötü olabilme esnekliği gösterenlere bilinen nedenlerle hem kazanım hem korunma açısından daha fazla avantaj sunar. Örneğin elindeki paranın bir kısmını muhtaç bir kişiye vererek "iyi" olmak verdiği gönül yüceliği açısından sıkıntıdan korunma, kişisel doygunluk ve kişiliğe eklenmiş yücelik duygusuyla sağlanan sosyal üstünlük ve sosyal dayanıklılık getirir. Bu kazanımdan sonra koşullar değiştiğinde bu kez çekingen bir kişinin elindeki kaynakları kendine yöneltmek için küçük şantajlarda bulunmanın bir getirisi olabilir ve bu durumda da kötü olmakta mahsur görülmez. Yani bunlar yaşam hâlleridir ve ardı arkası kesilmeden her gün olup bitmektedir. Dolayısıyla insan bu yaşam hâllerinin her birine uyum gösterdiğinde ancak hayatta kalabilecek sınırlı bir yetenek sahibiyse doğal olarak önüne çıkan fırsatların tümünden yararlanması lüzum edecek, bu şekilde de hem iyi hem de kötü olması gerekecektir. Bir insanın önüne çıkan bütün fırsatları değerlendirmek istemesi sağlıklı olabilir ama gerçekçi değildir. Sağlıklı olması şu nedenledir: İnsan doğal koşulların zorluğu karşısında her türlü fırsatı değerlendirerek ancak ayakta kalabilir, insan bedeninin ayakta kalması da bir sağlık sorunudur. Ancak bu bilgi insanın yaşadığı kıtlık dönemlere ait bir bilgidir. Nasıl insanlar kıtlık

dönemlerinde buldukları her besini bozulmasın diye hemen yiyor ve vücutlarında yağ olarak depoluyorlar, buna bağlı olarak da en çekici kadın en şişman kadın oluyor idiyse, burada da her fırsatı ne getirip ne götüreceğini bilmeden değerlendirmeye çalışmak, bedende yağ tutmak gibi ruhta iyilik kötülük ne varsa eksiltmeden bulundurmak anlamına gelmektedir.

Kıtlık dönemlerinde gerçekçi bulunabilecek yukarıdaki tavır bugünün gerçekleriyle uyumlu değildir. İnsan tekyönlü bir seçimle ruhunu kendi içinde ahlaki yasalara uyumlandırabilir ve gerçek anlamda da bir kayba uğramayabilir. O hâlde insan doğasının geçmişte kazandığı davranışları bugünkü koşullara uymadığı hâlde taşımak bilişsel bir ölçüm hatası (cognitive dysmetri) nedeniyledir ve her ne kadar gerçekçi olarak görülmeye alışılmış olsa bile gerçeği tam olarak değerlendirmekte eksikliğe işaret eder. İnsan doğası dünün gerçeklerinde şekillenmiştir, bugünün gerçekleriyle şekillenmiş doğa ise yarının doğası olacaktır. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz ortalama insana ait çıkarcı ahlakdışı davranış bugünkü koşullarda o kadar da çıkar sağlayıcı bir davranış olmamaktadır. Çünkü her şeyin göz önünde olduğu, sosyal ağ sistemleriyle herkesin her şeyden haberdar olduğu yerde bir öyle bir böyle davranmak, halk tabiriyle "ipliğin kısa zamanda pazara çıkması" anlamına geleceği için sahip olunabilecek her türlü çıkarın ortadan kalkması anlamına gelecektir. Eğer çıkar gözeterek davranılacaksa bu durumda daima iyilik gözetmek, ancak yaşamsal öneme haiz olunan noktada kötülüğe başvurmak akıllıca olacaktır. Ama ortalama insan bunu anlasa bile yine de öyle davranmamaktadır, o zaman onun sorunu geçmişte kazandığı doğasını değiştirecek bir iç disipline sahip olmamakla ilgilidir. Dolaysıyla bu kişiler "bilişsel ölçüm hatası"nın yanında bir iç disiplin sorunu da yaşamaktadır. Gerçekten bu kişiler küçük çabalarla elde edilebilecek büyük kazanımların peşinde koşmamaktadırlar, çünkü küçük de olsa çaba her zaman bir iç disiplin gerektirir. Bu durumda ahlakdışı yapısı olan ortalama insanı bu davranışa iten önde gelen temel özellik belirli bir düzeyi aşmayan belirli bir düzeyin de altında kalmayan yetersizlik hâlidir.

Ortalama insan bu yetersizliği nereden edinmiş olabilir? Bize göre bunun nedeni onun evrimsel olarak geçirdiği hayatta kalma koşullarıdır. İnsan güçsüz çene ve pençe yapısı nedeniyle

bir fırsatçı olarak hayatta kalmıştır. İnsanın hayatı, zayıf hayvanların avı, olgunlaşan meyvelerin yere düştüğünde yenmesi, yırtıcılardan artakalan et ile beslenmek fırsatçılığıyla geçmiştir. Halbuki kendi işini kendi gören bir aslanın hiçbir zaman fırsatçı gözleri olmamıştır. İlginç olarak fırsatçılıkla doğaya hâkim olan insan şimdi fırsatçılığın can düşmanı olan ahlak arayışındadır. İnsan bunu da bir fırsat görerek başaracaktır, ama bu ona ne kadar bir fırsat olacak orası şüphelidir. Eğer bir kartal, kaplan ya da kendi işini kendi gören yılan bir ahlak felsefesine bağlı kalacak olsaydı, elbette insana göre her biri çok daha tutarlı olacaktı. Dolayısıyla insan doğası evrensel bütüne ait makro yapının mikro bir örneğini oluşturmakta yetersizdir. Eğer böyle bir mikro örnek varsa, bu örnek yalnız insan doğasını değil, bütün bir canlı ve cansız doğayı kapsamalıdır. Dolayısıyla yalnızca bugünkü insan doğasından yola çıkarak gözetilecek ve ulaşılacak evrensel bütün sapkın bir bütün kalmaya mahkûmdur. Ama insan bunu bilirse, evrensel bütüne doğru giden bütünlükler kurma çabasında yanına diğer bütünleri de almayı ihmal etmez ve en dipteki bütünsel temeli evrensel olanı taşıyacak kadar geniş ve sağlam atmış olur.

Diğer yandan bir konu da insan doğasının zaman içinde sabitliğini koruyup koruyamadığıdır. Bunun cevabı tekil bir hayat içinde sabitliğin korunacağı, ama tümel hayat içinde, yani ortak benliğin doğasında bozulacağıdır. Her tekil hayat kendi doğasını bozmadan ortak benliğin doğasını bozarak yaşar, çünkü ona nesnelerden getirdiği yeni bir hayat katar. Dolayısıyla, Marx'ın "generic essence" diye tanımladığına yakın bir tanımla söylersek "ortak benliğin doğası", kendi dışındaki doğa tarafından bozulur. Bu bozulma her zaman kötü bir anlam ifade etmez, buradaki "bozulma" sözcüğü orijinalin değişmesi anlamında kullanılmıştır. Bazen nesnel dünyadan gelenler ortak benlikteki rekabetçi yapıyı işbirliği yönünde değiştirebilirler. Örneğin günümüzde artmış nüfus yapısından gelen nesne bilgileri ortak benliği işbirliğini geliştirmesi yönünde zorlamaktadır. Söz konusu işbirliği insanın başlangıç dönemlerinde de, "kendini evcilleştirme"[69] denen ve bir milyon yıl süren hayvanlıktan insanlığa, yani toplumsal düzene geçiş döneminde olmuştur. Toplumsal düzen bir

69. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 35, Ayrıntı Yayınları, 2006.

zorunluluğun sonucu değil, en azından onunla beraber taşınan "ortaklık içgüdüsü"nün[70] harekete geçmesiyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla prensip olarak insanda ahlaka yatkın bir doğa parçası bulmakta ısrarlı davranacak olursak bu parçanın mutlaka ortaklık içgüdüsü tarafında olacağını söyleyebiliriz. Bütün içgüdülerimiz ahlaki davranışın tersi yönde doğamızı zorlarken, yalnızca ortaklık içgüdüsü, insanın insan olmasını ve insan olarak hayatta kalmasını sağlayan yegâne içsel düzenek olarak ahlaki davranış yönünde doğamızı yönlendirir görünmektedir. Her insan diyelim sol yanındakinin devamıdır, yanındaki de kendi yanındakinin devamıdır ve bu böyle devam eder gider, ta ki sağ yanındaki de hem kendinin hem başka birinin devamı olana kadar. Bu zincirin her halkası içgüdülerin denetimi konusunda yanındaki halkalarla işbirliği yaparken zaman içinde ortaklığın da içgüdüsünü oluşturmuşlar ve diğer içgüdüler üzerindeki kişisel denetimi kolaylaştırmışlardır.

Diğer taraftan ahlaki davranış yalnızca akla dayanarak uygulanabilecek bir davranış değildir. Eğer dünyada birkaç iyi insan varsa bu insanların iyiliği zihinlerinden gelmemektedir, bedenlerinden gelmektedir. Beden çünkü zihne göre çok daha sıkı bir yapıdır ve her türlü tetikleyicinin karşısında ahlaklı davranışı sağlar. Ama neresinden sağlar? İnsan bedeninde bunu gerçekleştirebilecek tek yer ortaklık içgüdüsünün olduğu işte o yerdir. Beden gücünün zekânın gücünden daha doğal bir yapıda olduğu bilinir, beden zira bütününden en az kopmuş olandır.

İnsanın ahlaka yatkın olmamasının ikinci nedeni, çok uzun süredir alet ve birbirini kullanıyor olmasıdır. Elleriyle kayayı kıramayan insanın kayaya saygı duyması zorunludur, ama bir çekiçle kayayı parçalayan insanın ona karşı aynı saygıyı duyması zordur; en içten hâliyle saygı en ilkel varolana karşı duyulandan başlar, kayaya saygı duymayanın insana saygı duyması zordur, insan da hiçbir şeyle dağıtılmaması gereken ve de dağıtılamayan çok asırlık bir kayadır çünkü.

İnsanın varolanları kullandığı aletlerle darmadağın etmesi yetmezmiş gibi, bir de kendi türünden üyeleri köleleştirerek kullanması vardır. Köleleştirmek için önceleri zorbalığı kullanmış, halen de para "aleti"ni kullanmaktadır. Dolayısıyla insan

70. T.M. Ceylan, *Ortak Benlik, Nörofelsefi Temellendirme*, Ayrıntı Yayınları, s. 69, 2012.

kişisel olarak kendi dışındaki her şeyi kullanan bir âdetten (*mores*) geldiği için ne kendini ne başkasını kullan(dır)mamak üzerine kurulu ahlaki öğretilere yabancılık çekmesi olağandır ve yine kendine ters yapısına rağmen "ahlak" diye tutturması da bu yüzdendir; günlük yaşam o kadar çok kullanma ve kullandırmaya gark olmuştur ki daha ileri bir noktaya gidilmesi artık mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla yalnızca insan doğası değil, insan geleneği de ahlaka ters bir süreçten geçmiş ve kendini tamamlamıştır.

Son olarak henüz yeryüzünde paylaşılacak zenginlik, keşfedilecek yerler ve sahip olunacak güzellikler bitmemiştir, bu değerlere sahip olmanın yolu insanın en iyi bildiği yol olan rekabetten geçmektedir, rekabet sürerken işbirliğinin imkânlarını araştırıp bulmaya, uygulamaya kimsenin vakti yetmemektedir. Çünkü o arada kaybedilen fırsatlar rakipler tarafından sektirmeden ele geçirilmektedir. Dolayısıyla insanı ahlaki bir düzenin içine sokmak, bir grup kediyi bir koşu uzaklıktaki etlerin önünde hareketsiz oturtmaya benzemektedir ki, kedilerin acıktıkça bu "işkence"ye daha fazla dayanamayacakları açıktır. Sonuç olarak ortalama insanın neden bir ahlak içi, bir ahlakdışı, bir iyi, bir kötü davrandığını anlamış oluyoruz.

Toplum kendi başına bir bütün değildir, arkasında daha sıkı başka bir bütün vardır: Ortak Benlik. Toplum ortak benliğin tümel olarak dışlaşmış şekli iken, birey ortak benliğin tekil olarak dışlaşmış hâlidir. Eğer tekil olan aracılığıyla ortak benlik nesneler üzerinden başarılı bir dışlaşma gerçekleştiremezse kişi nörotik olur. Ne toplum kendi başına bir şey ne de birey kendi başına bağımsız bir yapıdır, her ikisinin de bağlı olduğu ortak bir kök, bu kökün verdiği ve birinin diğerine üstün olmadığı iki ayrı hak vardır; bireyin hakları ve toplumun hakları... Söz konusu iki temsilci de, sahip oldukları haklardan vazgeçemeyecekleri ve bu haklar da birbirine üstün tutulamayacağı için karşılıklı olarak çatışma hâlindedirler. Aslen bu çatışma evrensel karakterlidir ve her bütün olan yerde görülür. Aile bütünüyle aile üyelerinden birisinin, bir arkadaş grubuyla grup üyesinin çatışması bu tür çatışmaya ait sayısız örnekten ikisidir sadece.

Doğa daima çok olandan az olanı alıp çıkartarak bir şey yapar. Çok olan tek başına bir şey değildir, şey olmayandır. Az olan çok olandan ayrıldığında bir biçime girer, biçim azaltmadır. Nesne benliği azalmış olan değil, çok azalmış olandır. Ruh örneğin geleceği açık ve belirsiz olandır, beden ile onu geleceği kapalı ve belirli hâle getiririz. Nesne benliği de öyledir, çok olan ortak benlikten az olan olarak ayrıldığında bir biçime girerek açık ahlak kurallarının içine düşer. Birey ve toplum iki biçimlenmiş olarak, çatışma hâlindedirler, çünkü bir biçim öteki biçimden farklıdır ve bir arada durmaları o nedenle her zaman birbirine sürtünmeyle ancak mümkün olur. Kötüler söz konusu sürtünmelerde sorun çıkaran yerleri kazır, kazınan yerlere iyilerce bu sefer kaygan kılıflar takılır, bütün sorununu giderip yeni bütünleşmelere açık hâle gelir. Yeni ve daha büyük bütünler kurulduğunda yeni ve farklı türden sürtünmeler başlar, bu sefer de onlar başka kötülerce ortadan kaldırılır ve yerine iyilerce yeni kılıflar takılır; bu böyle sürer gider. Her seferinde çıkan sürtünmeler daha karmaşık olduğu için onlarla uğraşan kötülerin ve iyilerin daha gelişkin yapılara doğru evrimi zorunlu olur. Gelişkin yapı denince de akla hızlı, plastik, geçişken, bağımlılığı ve kendiliğindenliği bir arada tutabilen çoklu form gösteren yapılar geliyor.

Bütün ve bütüne ait parçaların sürtüşmesi/çatışması daima iki tarafın birden farklı iki şey olmasıyla sonuçlanan sürtüşme/çatışmalardır. Toplum ile üyesinin çatışması toplumu başka bir toplum, bireyi başka bir birey yaparak sonuçlanır, aksi durumda çatışma sonlanmaz. Bireyin toplum içinden başka bireylerle ve doğrudan toplumla olan çatışmasına ait kurallar ahlak kurallarını verir. Söz konusu kurallar ortak benlik içindeki örgüye ve DNA'ya ait kimyasal yöntemlere ait kurallardır. Örneğin DNA'daki iki bazın karşılıklı olarak bağlanma prosedürü iki dostun birbirine bağlanma şekliyle farklı değildir, yine bireylerden birisinin toplumda açtığı ağır hasar, DNA'daki bir gene ait bölgenin diğer gen bölgelerine verdiği zarardan ve dolayısıyla hastalıklı doğmuş bir çocuktan farkı yoktur. İnsan giderek büyüyen bütünlerde durmaksızın kendini tekrar etmekte ve her bir bütünde gerçekleşen bu tekrarlara farklı isimler vermektedir. Aynısıyla ışığın güneşte kızıl, yağmur sonu gökyüzünde yedi renk, dünyadaki bir ateşte kırmızı görünmesi ama aslının hep aynı olması gibi bir şeydir bu. Dolayısıyla ne kurallar çok ayrı ne de insanlar

öylesine uzun uzadıya biriciktir yeryüzünde, farklı görüntülerin altında insanlar da, ahlak kuralları da, hatta toplumlar da döne döne tekrar etmektedir, yalnız tekrarlar aslı öyle olmadığı hâlde bize olduğundan başka türlü görünebilmektedir. Pekâlâ, bunca şey kendi içinde acaba nasıl ayar tutmaktadır? Sanırız aşağıdaki örnek bu konuyu açıklayıcı olacaktır. Karbon atomunun yüzey alanı geniştir, bir gram atomun alanı bir futbol sahası genişliğine ulaşmaktadır. Bu nedenle karbon yapışkan bir özellik gösterir ve bu geniş alanda bütün bağları kurar, benzer şekilde dost canlısı kişiler de karbona benzer bir işlev görerek sosyal bağların kurulmasına öncülük ederler. Bu kişiler kimyasal olarak karbonun her bileşikle bağ kurması gibi her türden insanla bağ kurarak toplumun omurgasını oluştururlar. Herkes bu dost canlısı insanlar üzerinden bütünlük kurarak başka büyük bütünlerin önünü açar, aynısıyla karbonun kurduğu primitif bileşiklerin protein gibi büyük moleküllere, onların da canlılar ve hayat gibi devasa büyüklükte başka bütünlere dönüşmesinde olduğu gibi.

Öte yandan bu kadar büyük bütünlerin oluşmasına yardım eden sadece karbonla bütünlük kurabilen bileşiklerin varlığı değildir, aynı zamanda karbonla bileşik kuramayıp onu bileşik kurabilecek olanların üzerine itenlerin varlığıdır. Örneğin helyum, argon, radon gibi soygazlar yörüngelerinde çok sayıda elektron taşıyan tek atomlu kararlı elementler olduklarından, diğer elementlerden farklı olarak hemen hiç bileşik oluşturmazlar. Onların bileşik oluşturmaması, bileşik oluşturabilecek elementleri karbon ve benzeri elementlerin üzerine iter. Karbon ve sodyum gibi bileşik oluşturabilen bütün elementler kararsız yapıdadır, yani bozulmaya ve yeniden birleşmeye mütemayildirler, onun için de her durumda bileşik (bütünlük) oluşturabilirler. Oluşan bileşikler renkli ve kokuludurlar ama soygazlarda ne renk ne de koku vardır. Dolayısıyla bileşik oluşturup kendi dışına taşan bir bütünlük yaratabilmek belli dereceyi aşmayan bir eksiklik ve kararsızlığı zorunlu kılar ki, söz konusu eksiklik ve kararsızlığını element başka bir element ile ortaklaşarak giderebilsin. Bunun gibi dost canlısı insanlar da kendi eksikliklerini, kararsızlıklarını başkalarıyla ortak olarak kaldırırlar. Bir bütün zannedildiği gibi kendisi için değil üyeleri için vardır.

Sosyal büyük bütünün ortasında bunlar olurken kenarlarında da soygazlar gibi kendi içlerindeki bütünlüğü başkasıyla

ortaklığı gerektirmeyecek ölçüde tamamlamış ya da ortaklığa kabul edilmeyen kişiler yer alır, biz bugün onların bir kısmına "kötüler" diyoruz, bir kısmını da kötü olarak adlandırmasak bile kötü olarak varsayıyoruz, kötülere "kötü" yakıştırmasını yaparken ama onların itmesiyle bir ölçüde iyilerin bir araya geldiğini de unutuyoruz.

Deprem yüzü görmemiş bir şehirde yardımseverlere, kurtarıcı gönüllülere ait birliklerin, katili, hırsızı olmayan bir mahallede de gönüllü kahramanlara ait elbirliğinin ortaya çıkması zordur. Bileşimlerin, ortaklıkların, bütünlüklerin oluşabilmesi için içten bir çekimin, dıştan da bir itimin olması gerekir; içteki çekimi iyiler yerine getirirken, dıştaki itimi de kötüler gerçekleştirir, bütünlük iyilerin ve kötülerin görünmez elbirliği üzerinden kurulur. Bu durumda evrensel bir çekim yasasının yanında, itenlerin ve çekenlerin aynı yönde iş gördüğü insana hatta her tür varolan ait evrensel bir ortaklık yasasının varlığından söz edebiliriz. Bu yasa her tür varolanın yokluğa direnme yolunda içine girdiği kuralların tümünü kapsar. Ortaklık yasasının söz konusu kurallarının temelini *kesintisiz bütünleşme*, onun da temelini *her daim girişme* kuralı oluşturur. Kesintisiz bütünleşme zorunlu olarak beraberinde sürekli ortaklaşmayı getirir.

Diğer taraftan eksiklik ve sonunda ortaya çıkan kararsızlık gerçek anlamda bir yetersizlik değildir, sadece kendine ait bir parçanın diğerinde kalmasıdır. Daha doğrusu herkesin en az bir parçasının diğerinde kalması ve ancak bütünlük kurulduğunda kendi parçasına kavuşabilmesi demektir. İnsan iyiyse bunun için iyidir, çünkü hangi insan parçasının başkasında kaldığını düşündüğünde bir başkasına karşı iyi (bütünlük kurucu) değil de kötü (bütünlük yıkıcı) olabilir?

Parçalar, yalnızca birinin bütünlüğünü sağlayıp, başkasının bütünlüğüne katkı vermez özellikte değildir, aksine her iki bütüne de katkı verebilir özelliktedir. Başkasında kalan parça diğer tekil bütüne değil her iki bütüne birden ait olan, daha doğrusu ve aslında ne ona ne ona ait bulunan, iki ayrı bütünün kurduğu, kuracağı ortaklığa ait parçadır. Dolayısıyla bazı parçalar ortaklık denen apayrı bir bütüne ait parçalar olup, bu bütüne her ortak olanın kullanabileceği araçlardır. İyiliği ve ortaklığı yerleştiren, kararlı hâle getiren söz konusu ortak parçaların çokluğudur. Herhangi bir bütün eğer ortak kullanılabilir çok sayıda parça

taşıyorsa o bütün iyidir, kararlıdır, eğer ortak kullanılabilir parça sayısı azsa o bütün kararsızdır, iyiliği geçicidir.

Örneğin bir insanın elleri, ayakları ve aklı başka bir insan tarafından kullanılabilir (başkası için yük taşımak, başkası için koşup almak, başkasına doğru bilgi vermek) durumdaysa, o insan başkalarının ortaklık kurabileceği birisi olduğu için iyi bir insandır, ama insan kendi uzuvlarını, yetilerini başkasının kullanımına vermiyor, dolayısıyla onunla ortaklık kurulamıyor ise o insanın iyiliği şüphe götürür.

Gerçekçi olmak gerekirse, her insan önce kendi bütünlüğünü korumak üzere yaratılmıştır, hiç kimse elinden gelenin çoğunu başkası için değil öncelikle kendisi için harcar, harcamalıdır, herkes kendi iç bütününde bütünleşebildiği kadar bütünleşerek yol alacaktır, ancak bu şekilde kişi sonraki halkalara katılıp en yüksek bütünlüğe ulaşabilir. Pekâlâ, bir insan kendindeki parçaların ne kadarını kullandırırsa iyi insan olmayı hak eder? Çok küçük bir kullanım bile o insanın ortaklıktan yana tutumu olduğunu gösterdiği için "iyi" olarak nitelenmeyi hak eder. Yine de iyiliğin ama bir derecesi vardır, bu derece kendi bütünlüğünü bozmayacak şekilde kendi parçalarını kullandırma derecesiyle oranlı olarak ortaya çıkar. Yani insan kendi bütününü bozmayacak ölçülerde ne kadar fazla parçasını ortaklığın hizmetine verirse o kadar iyi insan olduğuna hükmedilme ihtimali yüksek demektir. Aksine ama bir insan kendi parçalarını kullandırmadığı gibi, ne kadar fazla başka insan parçasının ortak kullanımına engel olursa o ölçüde kötüdür. Çünkü bu durumda ortak bütünün çalışmasını engellemiş olur.

İnsanlar hem iyi hem kötüdürler, bu, bir ölçüde koşullara göre iyi ya da kötüdürler de demektir. Çünkü insanın varoluşu iyiye ya da kötüye göre kurulmamıştır, iyi ve kötüyü o kurulduktan sonra insanın kendisi bulup çıkartmış, ilk kez de Aristoteles "Ethika"sında bulup çıkarılanı derli toplu biçimde özetlemiştir. Bütün ahlak öğretilerinde iyi ve kötü birbirinden taban tabana zıt biçimde ayrılırken, insanın varoluşsal kurulumunda böyle bir ayrım yoktur, orada iyi ve kötü iç içedir. Buna rağmen insan ortaklıkla ayakta kalmaya başlayınca içinde iyi kötüden bir zarla ayrılmaya başlamış, ortaklık ilerledikçe iyiliğin duvarları kalınlaşmış, ama kötülüğün kolları da iyiliği izlemiştir, çünkü iyilik ve kötülük varoluşu gerçekleştirmek üzere birlikte görev alır. Ortaklık kurulduktan sonra insan kötülüğü kendi varoluşu

için zararlı bulup onu yaşamından çıkarmanın yolunu arar, ahlak bunun için vardır: İçimize kazınmış olanı içimizden kazımak için. O nedenle bir yılan gibi kıvrılan insan ruhunda, yeterince temiz ve derin bir nefes alındığında, nefesin ilerleyeceği iyinin kanalları kendini hemen ele verir ve yeterince geniş bir uzam/zaman aralığında iyi hissedilir, doğru sezilir, ahlaki bir orta yola ve dahi *phronesis*'e varılır.

Dolayısıyla *iyi insan*, "*ortak insan*"dan sonra gelmiştir, ortak insan arandığı için iyi insan bulunmuştur. Biz iyi insanı aradığımızda sonunda nereye varacağız? Ortaklığa varacağız. Ortaklık olmadan iyi olmak anlamsız kalır, tabii ki ahlaklı insan sadece insanlara karşı iyi değildir, hayvanlara bitkilere karşı da iyidir, çünkü o onlarla da ortaktır. Dolayısıyla iyi insandan çok ortak insanla iş görmeliyiz.

Ortak insan iyi insandan farklı olarak kendini yok edercesine iyi değildir, kendi bütünlüğünü başka bütünlüklere feda etmez, kendi bütünlüğü olmadan üzerinde başka bütünlükler kurmaz. Ortak insan ortaklık lehine faydacıdır, ortaklığı dinamik biçimde korur. Derdi iyilik yapmak değil, iyilerin büyüyeceği, iyiliğin yeşereceği bütünlükler kurmak ve o bütünleri iyilerin yeni ortaklıklar kurmak üzere kullanımına vermektir. Bunu yaparken aynı zamanda bir ortaklık dili ve *ethos*'u oluşturur. Bunu felsefecilere bırakmaz, kendi pratiği içinden kendisi çıkartır. Ortak insan sonradan ortak olmaz, başından beri ortaktır; içinde taşıdığı ortaklık içgüdüsünün üstünü iyi biçimde açık tutarak, ortaklığına ve ortaklarına önce cansuyu, sonra yaşam suyu verir. Dolayısıyla yaşamın içinde durmadan ortaklığa ve ortaklarına gebe kalır.

Ortak insan iki tiptir, birincisi *yetinen ortak*, diğeri *yetinmeyen ortak*. Yetinen ortağa iyiliği ve erdemi yeterli, yetinmeyen ortağa ise iyiliği ve erdemi yetersiz kişi diyebiliriz. Yetinmeyen ortağın yetersiz iyilik ve erdem sahibi olmasının nedeni kendi bütünlüğünü sağlamak için dışarıdan beslenmeye devam etmek istemesindendir. Yetersiz ortak sahip olduklarıyla kendi bütünlüğünü sağlamaya gücü yetmediği için, ancak ortak olduklarından alarak bir bütünlük kurabileceği inancındadır. O nedenle ne kadar doyurulursa doyurulsun almaya devam eder; burada almanın nedeni bir şeylere sahip olmak değildir, verene sahip olmaktır, veren birisi olduğu müddetçe kendi bütünlüğü

onun aracılığıyla daima sağlanacaktır, ama geçmişte verilmiş olanlar çokça olsa da artık veren kalmamışsa yetersiz ortak gelecekte kendi bütünlüğünün korunacağına dair bir inanç taşımakta güçlükle karşılaşır. Eğer ortada bir veren kalmazsa diğer ortağa saldırıp (kötülük burada başlar) ortaklığı yıkar ve çıkan parçaları kendinde toplar ki (bencillik), yeni bir ortaklık kurulacak olduğunda kendindeki parçalara ihtiyaç duyulsun ve onlara karşılık ortakların sürgit vericiliği rehin alınabilsin. Yetinmez ortak kötü ortak olduğunda şiarı, "Bana yaramayan ortaklık kimseye yaramasındır." Çünkü yıkılmış bir şeyi yeniden kurmak söz konusu olduğunda herkese ihtiyaç vardır, daha doğrusu herkesin elindeki parçalara ve elbirliğine gereksinim vardır, yani yetinmez ortağa zorunlu olarak ihtiyaç belirir. Gidiş bu şekilde olmaz da, ortaklıktan yetinmez ortağın yetinir ortakça atılması söz konusu olursa o durumda yetinir ortak daha üst düzey bir ortaklık ve daha geniş bir bütünlük kurma imkânına kavuşur. Demek ki bir üstte iyilik kurmanın yan etkisi ya da yan ürünü kötülüktür. Ancak kurulan üst düzey ortaklıkta yeniden ve daha üst düzey bir ortaklık kurulacak olursa yan ürün olarak yeni ve daha büyük bir kötülük çıkar. Yani kötülük kendi içinde değil, iyinin içinde ürer, iyi olanda kuluçkaya yatar, zamanı geldiğinde de dışarı çıkar. Bunu tespit etmek bir *ahlaki kinizm*e yol açmamalıdır şüphesiz, aksine ama en saf hâliyle bir *içtenlik (authenticity)* doğurmalıdır. İçinde bir kötülük olduğunu itiraf edebilen insan her zaman iyi olmasa da içtendir.

Diğer taraftan iyilik getiren bütünlerin uzun süreli olarak kurulmaları, söz konusu bütünlüğe katılan bireysel bütünlerin hepsinin birden ortak kullanılabilir parçalarının kendi kişisel bütünlüklerini bozmayacak kadar az, kendi dışında bütünlük kurmak yolunda da olabildiğince fazla sayıda bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla elde öyle çok ortaklığa yatkın parça olmalıdır ki, bu parçalar hem kişisel bütünlük sağlamaya fazla hem de kişisel bütünlük üzerindeki ve dışındaki diğer bütünleri oluşturmaya yeter gelsin. Ortaklık sağlayan bütüne ait parçalar, bir binanın yapımındaki harçtan, solunan havadan ya da yaşamı tutan topraktan daha çok, bir bitkinin çiçeklerinin arılar ve bitki tarafından ortak kullanılmasına benzer, bitki onları tozlaşmak, arı ise bal yapmak için kullanır. Ya da daha da iyi bir örnek, toprağın ekinini değirmenci hak almak, fırıncı para kazanmak,

halk karın doyurmak, çekirge ve kuşlar yine karın doyurmak için, topraksa üzerinde bir yaşam tutmak için ortak kullanır, ama ekin aslına bakılırsa ne fırıncının ne değirmencinin ne kuşun ne çekirgenin ne halkın ne de toprağındır, sadece hepsini bütüne ulaştıracak olan ortaklığındır.

Diğer taraftan varoluşun bir gerilimi vardır, tek başına var olmak gerilim yaratmaktadır. Söz konusu gerilim kişisel bütün ne kadar kendi başına ve küçükse insanda o kadar gerginliğe ve kötülüğe yol açar. Varoluş gerilimi,[71] sıvıların yüzey gerilimine benzemektedir, bir damla başka bir damlayla birleşip bütünleştiğinde yüzey gerilimini düşürmüş olur; ama eğer bunu yapamazsa o durumda yüzey gerilimi, varolanı hep kendi başına bütün tutmak zorunda olduğundan söz konusu damlanın dışarıya, başka bütünler üzerine yansıtacağı, vereceği gerilime koşut olarak negatif bir sonuç yaratıcı olacaktır. Kötülüğün ortaya çıkmasından önce kötü görünmekteki temel etmen bütünleşme potansiyeli bulunmamaktan ötürü taşınan varoluş gerilimindeki yüksekliktir. Varoluş gerilimi yüksek birisi ortaklığa davetiye çıkartmadığı, dolayısıyla paylaşacak bir şeyi olmadığı mesajını ilettiği için çevresine, kendisine ortaklık için yaklaşacak birini bulması da düşük ihtimaldir, bu kişilerin kurabilecekleri zoraki ortaklıklar, ancak kendi kişisel bütünlüğünü zedeleyecek derecede parça paylaşımına gitmeleri sayesinde olur ki, bu da zoraki ortaklık sürdükçe kişisel bütünlüğün yok olmasına neden olacağından uzun soluklu olamaz. Pratik olarak varoluş gerilimi, başka bütünlerin paylaşımına açılabilecek durumda olup da açılamayan parça sayısıyla ölçülür. Örneğin varlıklı bir kişinin kendine ait olup da başkasının kullanımına açabileceği ve bu açılmanın kendi konumunda bir bozulma yaratmayacağı çok miktarda varlığı varken bunlar paylaşılmıyorsa bu kişinin varoluş gerilimi yüksek demektir. O zaman formül şöyle ifade edilebilir.

$$\text{Varoluş Gerilimi} = \frac{\text{Başka Bütünler Kurmak Üzere Paylaşılabilecekken Paylaşılmayan Parça Miktarı}}{\text{Kendi Bütününü Sağlayan Başka Bütünlerle Paylaşılamayacak Parça Miktarı}}$$

71. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 41, Ayrıntı Yayınları, 2006.

Dikkat edilirse varoluş gerilimi yüksek olan kişiler iki türlüdür. Ya bu kişiler ileri derecede bencildirler ve paylaşılabilecek parçalarını özellikle paylaşımdan kaçırırlar yani payı yükseltirler ya da bu kişiler bencillerin tersine aşırı vericidirler ve kendi kişisel bütünlüklerini sağlayacak parçaları da başkalarıyla ortak kullanıma açarlar. Bu bir atomun yalnız elektronlarını değil aynı zamanda çekirdekteki proton ve nötronlarını da kullanıma açması, yani bütünüyle maddesel kimliğini kaybetmesi demektir. Bunlar da paydayı küçültürler. Bu nedenle kendi bütünlükleri daima başka bütünlerin kontrolü altındadır, bunun vereceği bir varoluş gerilimi elbette olacaktır.

Ahlak pratik olarak kendim olanda bütünlük kurmaktan geçer, ama kendim olan nedir? "Kendim", bildiğimiz anlamıyla "ben" olanda bütünlenebilecek bir şey midir? İnsanın kendisi, kolu, bacağı, burnu, aklı ve ruhuyla bitmekte midir? Sınır oradan mı çekilir ya da kendim söz konusu olduğunda bir sınır var mıdır? Biz böyle bir sınırın olmadığını düşünüyoruz. İnsan tabanı ortak benliğe, ortak benlik canlılar bütününe, canlılar bütünü varolanlara ve evrensel bütüne dayanır. Tabandaki bu bütünleşmeye karşılık tavandan insan nesnelere ve oradan tüm varolanlarla beraber yine evrensel bütüne uzanır. Dolayısıyla insan kendi bütününü kurup kendi ahlakını yaratmak istedikçe karşısına daima giderek genişleyen, içlerinde "kendim" diyebileceğimiz yoğunluğun giderek düştüğü ve bir alttakinin bir üsttekinin içine sığdığı yeni bütünler çıkar; insan bu bütünlerin oluşturduğu "devamdaki birliğin" sadece bir parçasıdır. Her insanın kendisi, bütünler genişledikçe, bu bütünlerde yer alan kendisi olarak azalır, kendisi olmayan olarak artar. Evren bütününü tamamladığında insanın "kendim" dediği bütüne, kendisi olmayan başka bütünler de sızacağı için, hiçbir "kendim", "kendim" olarak kalamaz. O yüzden insan ne bedenen ne de ahlaken bütünüyle tamamlanamaz, ta ki o evrensel bütünün inorganik formda bir bütünleyicisi olmadıkça ve bu yolla kendim ortadan kalkmadıkça...

Evrensel bütüne ulaşmak konusunda özellikle din felsefesine dayanan bazı örnekler görüyoruz. İnsanı ilk icat eden örneğin

din olmuştur, çünkü insana ilk kıymetini veren odur, eskiden insan insan kıymetinde değildi. Din felsefesinin getirdiği örnekler Tanrı'ya ulaşmak yolunda evrensel bütüne katılmak gibi bir yöntem izleyerek dikkate değer bir mesafe katetmiş olmakla beraber, bu çaba sırasında büyük bütün için son derece kıymetli olan "kendim" olanı en başından kaybetmeye (*mutlak yaderklik*) gönüllü oldukları için evrensel bütüne varmakta eksiklik taşırlar. Halbuki her bütünlük, varlığın yokluk karşısında bütün iç enerjisini kullanarak ancak kurulabildiği için, son derece kıymetlidir ve üzerinde bir evren taşımaktadır. Dolayısıyla evrensel bütünlük kurulup da kendi kuvvetini kendi bütünlüğünden almadıkça bireysel bütünlük evren taşımakta sağlam bir dayanak olmaya devam edemeyecektir. Kendi bütünlüğünden vazgeçerek değil, kendi bütününü koruyarak evrensel bütünlüğü gözetmek zor olmakla beraber önemlidir. Her kişinin, daha da ötesi her varolanın, kendi tabanından derine, kendi tavanından yükseğe doğru bütünlüğünü genişletme çalışkanlığında olduğu düşünülürse evrensel bütünlüğün gerçekleşmesinin ne kadar zorlayıcı olduğu fark edilecektir. Evrensel bütünlük, her yöne kök atan sayısız ayrıkotunun sıkılaştırdığı toprak gibidir ki, o toprak ele alındığında dökülmez, ufalanmaz, dağılmaz, bir görevi varmış gibi sıkı durur. Herkes ve her şey olacak ki, hiç kimse ve hiçbir şey olmamasının karşıtı olarak evren oluşacak/bulunacak. Herkesin ve her şeyin olmasının yolu da herkesin ve her şeyin kendi bütünlüğünü, bütün denilebilecek en az hâliyle, yani yayılmadan bir önceki biçimiyle kurmasından geçer. Bu öyle bir en az hâldir ki, başka bütünleşmelerin kapısını aralayıp, kendini onlara katılmaya aday yapar. Kendini başka bütünlere katılmaya aday yapamamış "en az" için kendi bütünlüğünü sağlamış olmaktan bahsedemeyiz. Çünkü evren, öylesine büyük bir bütünlüktür ki, kendi bütününe belli bir büyüklüğün altındakileri almama eğilimi taşımakta haklıdır ve bu nedenle içinde taşıdığı her varlık yapısını belli büyüklüğe ulaşmış birim yapılar hâlinde örgütlenmeye zorlar. Dolayısıyla evrensel bütünlük, kendi büyüklüğü oranında dikkate alması gereken bir birim büyüklük belirleyicisidir. Dolayısıyla insanın bütünsel büyüklüğü, insanın kendi ihtiyaçları gereğince değil, evrenin ihtiyaçları tarafından belirlenmiştir. Dev insanlar olsaydı belki evrensel bütünlüğe uygun olmayacak, dinozorlar gibi yok

olacaktı. Evrenin canlılar üzerinde uyguladığı deneme yanılma yöntemi olan evrimin gerçek amacı belki de her canlı için en uygun olanı seçmek değil, evrensel bütünlük için en uygun olanı seçmektir ya da "evrim için en uygun" demek "evrensel bütünlük için en uygun" anlamına gelmektedir.

Dürüstlük doğru söyleme aracıdır, yani evren kendi bütününü kurarken evreni yanıltmama, onu yanlış bir yola saptırmama yöntemi olarak doğru olanı kutsar. O nedenle doğruya bağlı olanların içinde evrensel bütünlük tarafından önünde sonunda haklı bulunacaklarına ilişkin şaşmaz bir inanç vardır. Doğru olandan çıkanlar ise, evrensel bütünlüğün değil ama öyle ya da böyle kendi bütünlükleri tarafından haklı bulunacaklarına dair bir inanç taşırlar. Zaman o nedenle doğrudan çıkmışların değil doğruda kalanların haklı çıkmasını kolaylaştırır, çünkü zaman ilerledikçe evrensel bütünlük doğru olanı haklı çıkaracak şekilde kendini daha fazla gösterir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Ortada kötü değil de sadece iyi ve doğru amaçlar varsa bunların hangisini seçmeliyim? Zor olanı mı, kolay olanı mı, uzak hedefleri mi, yakın hedefleri mi, insanlıkla ilgili olanları mı, ailemle ilgili olanları mı? Bu sorunun cevabı ne stoacılarınki gibi "zor olanı seç"tir, ne de akılcı seçimcilerinki gibi, "kolay ve yakın hedeftekileri seç" şeklindedir. Sezgisel akılcılık yönünden bu sorunun cevabı, "ruhuna uygun olan doğruyu seç"tir. Çünkü herkesin ruhsal kurulumu farklıdır, kimisinin canı tezdir ve uzak hedefler peşinde uzun uzadıya koşamaz. Kimisi sabırlıdır, ruhsal olarak da dengelidir ve bu güçlü ruh kendisine ancak büyük ve uzak hedefler verilirse doyabilir. Bazı ruhlar kendilerine uygunsuz hedefler düştüğünde un ufak olup dağılabilmektedir. Akıl eğer dalgalı bir ruhu uzak ve büyük bir hedefe kilitlerse bu ruhun, söz konusu hedefe ulaşması mümkün olmayacağı gibi, o yolda eskiden sahip olduğu bütünlüğü de kaybedecek, peşinde olması gereken küçük hedeflere ulaşmak için de mecali kalmayacaktır. Halbuki hayat sadece yapılan büyük işlerden oluşmamaktadır, ondan fazla olarak çok sayıda küçük işten oluşmaktadır. Bir babanın çocuğunun dersine yardımcı olması, ailesini ihtiyaç oldukça oradan oraya taşıması, alışverişe çıkması, çocuklarıyla oturup uzun uzadıya konuşması bu tür sayısız küçük işlerdendir. İnsanlar çoğunlukla "küçük" yaratılmışlardır, bu onlar öncelikle

"küçük" işleri yapıp tamamlasınlar ve böylelikle ortak benlik bütünü için sağlam bir zemin oluştursunlar diyedir. Bir insanın "küçük" birisi olması zannedildiği gibi küçük bir şey değildir, hatta belki düşünüldüğünden de iyi ve büyük bir şeydir.

"Büyük" adamların hayatlarında facialar vardır, bu onlar "küçük" işlerini yapmadıkları, belki de yapamadıkları içindir. Gözlemler "büyük" adamların eğitilseler bile küçük işleri yapmakta sıklıkla zorlandıklarını gösterirken, "küçük" adamların eğitimle hatırı sayılır biçimde "büyük" işleri kotarabildiklerini göstermiştir. Dolayısıyla ruhlarına uygun gelen doğrunun seçimini yapmakla insanların evrensel bir verimlilik kaybına neden olmamak yönünden iyi bir tercihte bulundukları söylenebilir.

Öte yandan bazı insanların ruhuna "kötü" olanı seçmek uygun gelebilir. O zaman da bunlar kötüyü mü seçmelidirler? Elbette ki hayır, ilkeyi verirken başından şöyle denilmişti: Ruhlarına uygun doğruyu seçmek. Dolayısıyla bu ilkede kötü olan tamamıyla dışarıda bırakılmıştır. Buna rağmen öyle ruhlar vardır ki, iyiye gücü yetmez, iyi çünkü daha büyük bir bütünlüktür ve onu kurmak daha büyük bir güç ister. O nedenle kötüler için verilebilecek ahlak ilkesi, "Ruhuna uygun olmayan kötü olanı seç"tir. Eğer kişi kendi ruhuna uygun olmayan kötü olanı seçerse, bu onun söz konusu kötülüğü yerine getirmekte beceriksiz ve sabırsız davranmasına neden olmaktan öte, onun kötülükten bıkmasına neden olabilir ve geç dönemde de olsa iyilik yönünde kazanılmasını sağlayabilir. Bu çerçevede kötüler için, bütün diğer felsefelerin yaptığının aksine iyiliği temel alan bir ahlak öğretisi değil, kötülüğü temel alan, ama sonunda onların kötülük yapamayacakları hâle gelecekleri bir pratik ahlak yaklaşımı öneriyoruz. Öyle bir kötülük ki, onları sıradan bir kötülükten bile vazgeçirecek bir kötülük... Böylece yalnızca iyilere karşı değil, ahlak kuramcısı bir düşünür olarak aynı zamanda kötülere karşı olan saygımızı da korumuş, yanı sıra kötülerin yapmadıkları kötülükler için kendilerine karşı kazanacakları saygıya da fırsat vermiş oluruz ki, bu, "Dinamik Ahlak Öğretisi" açısından iyilerin kendi saygınlıklarını artırmasından daha anlamlı, daha yararlı, daha fedakâr ve daha fazla kendinden vazgeçirici bir çabadır. Kısaca bir toplumun üyeleri olarak iyiler kendi bütünlüklerini korurken başka bütünlüklere yol açtıklarında, kötüler ise kendi bütünlüklerini korurken (evrensel bütünlüğün varolanı olarak

bu bütünlük korunması gereken bir değer taşımaktadır) başka bütünlüklere yol açmadıklarında o toplumun iyiliğine yapılabilecek en yüksek (Kant'ın deyişiyle "maxim") katkıyı yapmış olurlar. Bir iyi için en anlamlı iyilik en büyük bütünü kurmaksa, bir kötü için de en derin kötülük hiçbir içsel zayıflık taşımayan en büyük bütünü parçalamaktır.

Dolayısıyla biz, Stoacı, akılcı seçim ya da özgür seçim ve göreli özerklik yaklaşımlarını dışarıda bırakarak, pratik ahlaki doğru davranış için, sezgisel akılcılık yaklaşımı içinde, "Ruhuna uygun olan doğruyu ve ruhuna uygun olmayan yanlışı seç" ilkesini öneriyoruz. Çünkü her insanın ruhu evrensel gerçekleri tamamlayacak, bütünleyecek eylemlere yönelebilecek şekilde yapılmıştır.

Dünyada ilk elden korunması gereken çocuklar olduğu için hepimizin içinde istisnasız bir çocuk sevgisi vardır. Çocuklar hiç bakıma ihtiyaçları olmadan her işlerini kendileri yapsalar, kimsenin içinde çocuk sevgisinin olması gerekmezdi. Çocukların bakım ihtiyacı, erişkinlerin çocuk sevgisiyle tamamlanıp bütünlenmektedir. Öte yandan bu kadar üzerine düşüp bakıp eğittiğimiz çocuklarımıza erişkin yaşa geldiklerinde bazen düşman bile oluruz, neden, çünkü onların severek bütünleyebileceğimiz bir yetersizlikleri kalmamıştır da ondan. İkinci olarak "Ruhuna uygun olan doğruyu, ruhuna uygun olmayan yanlışı seç" ilkesine şunu ilave ediyoruz: "Ruhuna uygun olan doğruyu az kez, ruhuna uygun olmayan yanlışı çok kez seç ve seçtiğinle kal." Doğruyu az kez seçmeyi ve seçilenle kalmayı öneriyoruz çünkü az seçim ve seçilenle kalmak kişinin kendi bütününü doğru yolunda sıkılaştırmayı ve doğruya bağlı başka bütünlere açılmayı sağlar. Buna rağmen kişiyi doğru olanı tek seçimle de sınırlamıyoruz, çünkü tek seçim upuzun bir hayatta kişisel bütünün sıkışıp kalmasını ve kendini doğruya bağlı başka bütünlere verimli biçimde sokamamasını getirir. Örneğin bir erkek, seçtiği doğru bir kadına bağlılığını koruyarak sevgisini en yüksek bütünlük noktasına kadar taşıyabilir. Bu güçlü bütünlük başka bütünlere kendini açarak daha da büyür ve kişisel bütünlük kendinden kaynaklanan dinamizmi hayatın içine nefesi tükenene kadar yayar. Ancak söz konusu dinamizmin nefesi tükenmeden seçilen kadında baş gösteren kötülüklerin bütünlük dağıtıcı özelliği nedeniyle bazı yetersizlikler zuhur

eder ve erkek tarafı söz konusu kötülükleri aşacak bir iyilik sahibi olmadan kalırsa, kişisel bütünlük dinamizmini nefesi tükenene kadar ilerletmek yolunda yeni bir seçim yapmak zorunda kalır. Ancak her yeni seçimin eski seçilen de bütünlük dağıtıcı bir kötüleşme yaratma ihtimali olduğu da göz önünde bulundurulmalı ve bu kötülüğün hayatta yaratacağı ek bütünlük eksilmelerine neden olacağı da iyi hesaplanmalıdır. Öte yandan kendi bütününde olmayan nedenlerle kadük kalan her "ruha uygun doğru olanı seçmek" işlemi nasıl seçime uğrayan kişisel bütünde bir dereceye kadar kötülük ihtimali yaratıyorsa, bir dereceye kadar iyilik ihtimali de yaratabilir; çünkü bu durumda onun da kendi ruhuna uygun yeni bir doğru olanı seçme şansı doğar. Bunun yanında ruha uygun her doğru seçimin seçilen tarafta bir kanatlanma ile beraber kendi bütününü büyüterek daha büyük bütünlere katılma şansını artırdığı da unutulmamalıdır. Diğer taraftan tek konuya ait "ruha uygun doğru seçim"lerin az sayıda yapılmasının önemi büyüktür. Fazla sayıda seçim, kişisel bütünün dinamizmini yitirmesine ve kendine olan inancının kaybolup içten çürümesine neden olacağı da açıktır, çünkü kişi bu durumda ya ruhuna uygun olanı ya da doğru olanı seçemediğini düşünmeye başlar ki, bu durum zorunlu olarak kişisel bütünü oluşturan bağların gevşemesiyle sonuçlanır. Bir insanın kendisiyle ilgili, doğru seçim yapamadığına ilişkin bir tespitte bulunması kadar çökertici bir durum yoktur; bütünün içinden bütünün üyelerine verilen her ses, bütünün üyelerince her zaman aşırı değerli bulunur. Pratik yönden kişisel bütünün en doğru seçimi yaptığına, söz konusu seçimden sonra kişinin üzerine tevazu, sorumluluk, uysallık, sevinç ve övünç gelmişse eğer, inanılabilir.

Kötülük tarafında ise ruha uygun olmayan seçimlerin çok kez yapılmasının bütünü koruyacağı üzerinde durmayı gerektirmeyecek açıklıktadır. Ruha uygun olmayan seçimlerin ilerletilememesi bir yana, çok kez yapılacak seçimlerde de kötünün kendine karşı geliştireceği inançsızlık nedeniyle, onun (kötünün) kuracağı her bütünün zarar görmesini mümkün hâle getirecektir. Kötü olana "kötülük yapma" demek saçmalıktır, su olana "akma" demek gibi bir şeydir bu.

Kötü birisi için, "ruha uygun olmadan yapılan yanlış seçim"de ortaya çıkan duygu, yenilmişlik, kaybolup gitmişlik ve

sığınmacı olarak kalmışlıktır. Platon'un pek tanınmış sözü olan, "Yanlıştan dolayı acı çekmek başkalarına karşı yanlış yapmaktan iyidir", elbette ki kötüler için geçerli değildir; ama eğer Platon şöyle söylemiş olsaydı, söz onlar için de geçerli olurdu: Kendimi başkalarına karşı yanlış yapamayacak duruma getirerek haz duymaktan yoksun kalmak, yanlış yaparak alınacak hazdan daha doyurucudur.

Hazır söz kötülere gelmişken, kötülüğün nasıl olanaklı olduğundan söz açalım. Genellikle felsefe dünyasında sorulan, "iyi nasıl olanaklıdır" sorusudur. Halbuki iyinin olanaklı olmasının hiçbir engeli yoktur, çünkü yokluğa karşı bütünlük doğal bir süreçtir ve bütünleştirici her süreç de zaten iyinin kendisidir. Durum açıkken, Kant'ın deyişiyle "akıl sahibi varlıklar" nasıl olup da kötü olmaktan vazgeçemiyorlar? Kötü olmaktan vazgeçmek bazıları için olanaksızdır. Çünkü onlar bedenen zihnen ve de ruhen kötü olmak için örgütlüdür ve bu hâlleriyle evrensel bütünlük doğrultusunda bir görev sahibidirler. Ama bir grup kötü vardır ki, bunlar gerçekte kötü olarak örgütlü ve yapılı olmadıkları hâlde toplumsal koşulların kötülükten fayda sağlamayı imkânlı hâle getirmesi nedeniyle sonradan sonraya bile isteye kötü olmuşlardır. Bile isteye kötü olmak, sıkılıkla biyotopu dar gelerek yaşamın çekilmez hâle geldiği bir canlı türünün aktif veya pasif olarak topluca intiharı öncesinde veya sırasında meydana gelir. Balinaların, yunus balıklarının toplu intiharına sık rastlarız, Türkiye'de de 2005 yılında bin beş yüz koyunun uçurumdan atlamasına ve dört yüz tanesinin ölümüne tanık olunmuştur. 1803 yılında Ali Paşa'nın Yunanlara karşı kazandığı zaferden sonra mağlup tarafta kadınların ve çocukların bir uçurumdan köle olmamak için atlayıp topluca intihar ettiğini biliyoruz. Yine ikinci savaşın bitiminde Kızıl Ordu işgali altında kalmak istemeyen Almanya'nın Dimmen halkı önce çocuklarını sonra kendilerini topluca öldürmüştü. Toplu intiharlarda genellikle kadınlar başı çekmektedir. Erkekler zorlu koşullara uymak konusunda daha muhkem yapılar oldukları için genellikle toplu intihardan uzak dururlar.

Bu aktif intiharların dışında özellikle erkeklerde görülen pasif intiharlar vardır ki, bu sırada kötülüğün en galiz şekillerine rastlayabiliriz. Örneğin eşiyle sürekli münakaşa içinde bulunan bir erkek bilinçaltında taşıdığı, fakat bunu bir türlü kabullenemediği,

yani bilincine çıkaramadığı bir ölüm isteği nedeniyle arabasını çok hızlı kullanabilir, alkol ve uyuşturucu batağına batabilir ve bu yolla yavaş bir ölümü gerçekleştirebilir. Bu sırada kişinin ruhsal bütünlüğü kaybolmuş olduğu için başkalarına karşı da özellikle zarar verici olabilir. Örneğin hızlı araba kullanarak uğrayacağı bir kazada başkalarının da ölümüne neden olabileceği gibi bir fikre karşı tamamen aldırmaz olabilir, eşine ve çocuklarına karşı öldürücü bir şiddet uygulayabilir. Yanı sıra toplum içinde bazı insanların pasif bir intihara yöneldiğini gören başkaları, onlar gibi olmamak yolunda aşırı bencilleşebilir, bu bencilleşme diğer bütünlerle bağların kopmasına ve yalnızlığa kadar da gidebilir.

Her ahlak kuramının karşılaştığı zor durumlar olduğunu biliyoruz. Bunlar, savaştaki öldürmeler, ölümcül bir hastalığın hastaya söylenmesi, bir katilin yeni bir cinayet işlemeden önce öldürülmesi gibi olağanüstü denebilecek hâllerdir. Söz konusu hâller, evrensel bütünlüğe doğru yürüyüşün olağan bir hâlle tamamlanamayacağı durumlarda ortaya çıkar. Bir kişide ağır bir hastalık, o kişinin olağan hâliyle yaşamsal bütünlüğünü sürdüremeyeceği durumda ortaya çıkar, yani artık mevcut hâl ile yaşam kabil olmadığı için, bu hâli sonlandıracak bir ağır hastalık ortaya çıkar. Önemli nokta hastalığın yaşamla kabil olmaması değil, mevcut bütünlüğün hastalık yokken yaşamla kabil olmaması yani önünün tıkanmasıdır ki, bu hâlde bir "çözüm" olarak hastalık zuhur eder. Savaş da aynı şekilde ortaya çıkar, onda da barış daha fazla sürdürülemez olur ve bir "çözüm" olarak barışın karşıtı olan başlar.

Tıkanma hâli başlamışsa eski bütünlüklerin dağılma zamanı gelmiş demektir. Bu tür keskin zamanların kararlı, sabit bir ahlaki yasası yoktur. Çünkü zaten bütünler büyüyemediği için yıkıma uğramaktadır; yıkılan bir şeyin yasası, yapılan bir şeyin yasasından çıkarılamaz. Yıkımda kimin nereye düşeceği, kimlerle yan yana, kimlerle karşı karşıya bulunulacağı bilinemez. O nedenle bu ve benzeri olağanüstü hâllerde ne herkes için geçerli ne de bir kişi için her daim uygulanabilir yasa bulmamız zordur. Evrensel bütünlük bir kırılmaya yüz tutarsa tek tek varolanlar da evrenin gidiş yönüne uyup kırıp dökmeye başlarlar diyebiliriz. Savaşta insanların tanınmaz hâle gelip canavarlaştıkları, doktorların amansız bir hastalık karşısında bütün acıma duygularını yitirip hastayı kurtarmak için ameliyatlarda küçük çaplı

saldırganlaştıkları görülür. O nedenle savaşta olsun, hastalıkta olsun sert kararlar ahlaksızlık olarak görülmemeli, ama ahlakla ilgisiz (*adiapharic*) bulunmalıdır. Çünkü ahlakla ilgili olan şey ortadan kalkmıştır. Ahlak, insanın kendine ait bir bütünün başka bütünlerle olan ilişkisini düzenlediğine göre, bütünler yıkılırken aralarında kalmayan bir ilişki üzerinden ahlak çıkarmaya çalışmak hükümsüz bir iştir ve ahlakla ilgisiz olanı ahlakla nafile biçimde ilişkilendirmeye çalışmaktır. Cinayette yalnızca maktulün değil caninin de bütünlüğü kaybolmaktadır, savaşta söz konusu bütünlük iki taraflı olarak daha da fazla kaybolmaktadır. Ahlak halbuki işlemek için bedenen ve zihnen bütün bireyler ister.

Öte yandan ahlaka karşıt olabilecek şeylerden birisi de eylemsizliktir. Eylem olmadıkça kişinin başka bütünler ile karşılaşması, onlarla bütünlük kurmak yolunda bir grup alıştırmadan geçmesi mümkün olmaz. Bütünlük eylem içinde kurulur, eylem bize bütünlük ihtiyacı kazandıran somut bir provokatördür. Varoluşun temelinin harekete bağlı olduğunu düşündüğümüzde, varoluşun köklerinden bizzat ahlakın bütününe kadar olup biten her şeye hareketin nasıl can verdiğini açıkça anlamış oluruz. Ancak eylemledir ki, insanlar birbirlerine ait şeyleri paylaşıp ortak olur ve ancak ortaklıkla gitgide hissedilen karşılıklı ihtiyaçlar ve onların giderilmesinde elde edilen yollarla büyük bir bütüne dönüşürler.

Pekâlâ, ortaklık hangi temelde kurulur? Ortaklık, alma-verme temelinde ortaya çıkan bir yapıdır. Diyelim bir aile ortaklığında anne besleyici, baba koruyucu, çocuklar ise sevgi kaynağı olma özellikleriyle ortaya çıkar ve her biri sahip olduğu özelliği diğerleriyle paylaşır, bu sayede de birbirlerinden sağladıkları doyumla ortaklık temelli bir bütün olarak hareket ederler. Benzer yapıyı elementlerin arasındaki ortaklıklarda da görürüz; örneğin sodyum florür bileşiğinde sodyum en dış halkasında fazladan bir elektron taşır ve bu hâliyle kararsız yapıdadır, aynı kararsızlık florda da elektron eksikliği biçimde görülür. Her iki element de alma ve verme ihtiyaçlarından ötürü kararlı durumda değildirler ve kararlı hâle geçmek için ihtiyaçlarını karşılayacak bir bütünlüğün içine girmek ya da yeni bir bütünlük kurmak isterler. Nitekim sodyum bir elektronunu flora vererek, sodyum florürü oluşturur; yani onunla ortak olur, onunla bütünleşir,

alma-verme işleminin devam edebilmesi için bu bütünlüğün sürdürülmesi gerekir, alma-verme bittiğinde bütünlük de dağılır. Yeniden aileye dönecek olursak, diyelim çocuklar toplumda kurdukları başka ortaklıklar üzerinden yeterince, ihtiyaçlarını doyuracak şekilde alma-verme yapabildiklerinde ailelerinden bir ölçüde koparak bu yeni bütünlere (iş çevresi, evlilik vb) katılırlar. Çünkü katıldıkları yeni bütünden daha az garantili, ama değişen ihtiyaçlarını daha fazla doyurucu şekilde alma-verme yapabilirler. Örneğin cinsel ihtiyaçlarını doyurabilirler, örneğin sosyal beğeni kazanabilirler. Pekâlâ, bu yeni ihtiyaçlar nereden çıkmıştır? Yeni ihtiyaçlar eski ihtiyaçların doyumundan çıkmıştır; doyan her ihtiyaç doyurulmamış daha üst düzeyde yeni bir ihtiyaç doğurur, aynısıyla atomda bir üst halka doyumsuz olurken bir alt halkanın doymuş olması gibi... Atomda alt halkayla üst halka arasında bağlantı bitmemiştir, onun gibi insan daha üst bütünlüklerde daha başka ihtiyaçlarını doyururken, daha alt halkada da ihtiyaç doyurmaya devam eder, ancak artık alt halkada doyurulan ihtiyaçlar temelde aynı kalmakla beraber bir nebze olsun değişmiştir. Her bütünde doyurulan ihtiyaçlar, yeni bir bütünde ancak doyurulabilecek başka ihtiyaçlar ortaya çıkartır. Genellikle her bütünde ihtiyaçlar doyup yeni ihtiyaçlar ortaya çıkaran bütünler oluştukça ilk bütünlerin doyurduğu ihtiyaçlar azalır ve söz konusu bu ilk bütünlere olan bağlılık zayıflar, ama temelli olarak kopmaz. Dolayısıyla bir kişisel bütün ne kadar geniş bütünlere katılıyorsa, o kadar fazla bütün tarafından ancak doyurulabiliyor demektir ve bir kişisel bütünlüğün gelişkinliği, kişisel bütünlüğün sağlamlığının yanında maksimum sayıda bütüne yayılmasıyla ilgilidir, bu durumda kişisel bütün o derecede fazla, o derecede doyurulup doğurulmuşluk döngüsü geçirmiş ve "gelişkin" bir ihtiyaca erişmiş demektir. Bu hesapla evrensel bütünde ihtiyaç doyurmaya erişmiş bir kişisel bütünün en gelişkin kişisel bütün olduğunu söyleyebiliriz.

Dinamik ahlakın merkez bütünlük noktası insanın kendi içidir, onun başarısı da buradan kaynaklanır. İnsan en iyi içini bilir ve de "iç" en iyi insanca bilinir. Ahlaka ait yaratıcı bütünlüğün insanın içinden başka başlayabilecek bir yeri o nedenle olamaz.

Ahlak insanla başlar, insanda da ortak benliğin bütünüyle yerleşik olduğu içten başlar, çünkü "iç" ilk bütünün başladığı tohumdur. Bu tohum ister çorak, isterse mümbit bir toprağa

düşmüş olsun kendini saran koşulların içinde kendine verilmiş olanlarla kendi bütününü kurar ve o koşulların başka bütünlerine doğru yol alır; ister kendi bütününü kurarken olsun, ister başka bütünlere katılırken olsun kendini rasgele "atarak" kararlar almaz o. Kararları, verilmiş koşulların çok sayıdaki kombinasyonundan birini seçerek oluşturur. Ama bizim çok sayıdaki kombinasyonu algılamamız sonsuzluk duygusuyla ancak mümkün olur, çünkü aklımız bir kelebek ömrünün kısalığına denk gelecek biçimde dar, seçenekler kelebek bakışıyla bir insan ömrü uzunluğuna denk gelecek şekilde geniştir. O yüzden kararlarımız Heidegger ve Heller'in söylediği şekilde insan gibi boşluğa atılarak değil, örümcek gibi onu ona bağlayarak alınır. Örümcek duvarları, tavanları birbirine kalıcı olduğunu zannettiği bir ağla bağlar, sözümona "sonsuz" bir boşluğun içinde kendine köşede bir krallık kurar. Fakat onca "sonsuz"luğun içinde bir çocuk tek bir çomak darbesiyle gelip krallığı yıkar. Örümcek anlar ki o zaman ağ kurduğu boşluk sonsuz değilmiş; bu sefer ağını aynı yere tekrar tekrar kurar, böylece mekânın darlığını zamanın sonsuzluğuyla aşar. Ama gün gelir ölür ve onun öldüğünü gören başka bir örümcek anlar ki zaman da sonsuz değilmiş. Dolayısıyla kararların teslim olduğu koşullar bizim anladığımız anlamda sınırsız değildir, bizim anlayamadığımız anlamda sınırlıdır. İnsanın daha geniş bütünlere açılma kabiliyeti, kendi bütününü saran koşulları oluşturan başka bütünlerle bağını eşzamanlı olarak canlı tutabilmesine bağlıdır. Eğer insan farklı bütünlerin kendisi üzerinden kuracağı bağı uzun süre canlı tutabilirse, söz konusu bütünlerin üzerindeki daha da geniş bütünlerin içinde yer alabilir. Örneğin bir kişi hem biliminsanı olacak analitik zekâya hem de iş insanı olacak girişimci bir ruha sahipse kendindeki bu iki özelliği yeterince uzun süre aktif tutmayı başararak günün birinde hem biliminsanı hem de iş insanı olursa, bilimsel faaliyetleri için gerekli olan kaynağı kendi varlığından aktararak o alandaki başarısını en tepeye çıkartabilir. Hele bu kişi aynı zamanda diyelim bir de ressamsa ve eğer Leonardo gibi onu da ihmal etmeden devam ettirirse günün birinde o da bir *Mona Lisa* yaratabilir. Leonardo, hocası Verroniccho'nun önerisiyle anatomi çalışmasaydı, bitirdikten sonra hayranlığından her daim yanında taşıdığı, dünyanın bir numaralı tablosunu herhalde yaratamazdı. Dolayısıyla koşullar

değil, kombinasyonlar önemlidir. Eğer kişi kombinasyonlarını yeterince aktif tutabilirse bir çölden kum resimleri yapan ressam, kum tanelerini araştıran biliminsanı ve kum satan tüccar çıkarabilir; ama böyle bir aktivite gösteremeyen birisi dünyanın en zengin coğrafyasına sahip Niyagara Şelalesi'nin üstünde otursa, resim öğretmenleriyle büyüse ve en gelişkin üniversitede jeoloji okusa, en fazla bu sayılan alanların birinde küçük bir isim yapmış ya da yapmamış bir meslek sahibi olarak kalabilir. Bir zihinsel güç, kombine ettiği birim sayısı ve bu kombinasyonu sürdürdüğü zaman ile ölçülür. Kombinasyonun içinde fazla birim olsa da kombinasyon süresi kısaysa ya da tam tersi ise zihinsel güç yeterli değildir.

İnsanlığın ahlaklı insanlarla birlikte hatta onlardan da önce yüksek kombinasyon gücüne sahip zihinlere ihtiyacı vardır. Çünkü bu zihinler zorunlu olarak geniş bütünlüklere doğru açılıp sonunda evrensel bütünlüğü kovalayacaklarından verdikleri her ürün çoğunlukla iyilik doğuracak bir ürün olacaktır. *Mona Lisa*'nın başında yarım saat kalan hiç kimse onun yanından kötü olarak ayrılmamıştır. Her insan geniş bütünlüklere açılım sağlayıcı olarak yüksek kombinasyon gösterdiğinde ya da bir yüksek kombinasyon ürünü karşısında kala kaldığında ahlaki davranışlar topluluğuna bir üst mertebeden yeniden katılır. Kierkegaard'ın dediği, "nedamet getirmek", basit bir insani duygu olarak "pişmanlık duymak" ve dinî bir mülahazayla "tövbe etmek" hepsi birlikte birer yüksek kombinasyon olup daha büyük bütünlerin ürünleridir. Bir kişiye duyduğumuz öfkeden tövbe ettiğimiz zaman, "Allah'a havale ederek" onu ve kendimizi, "sen-ben" ile sınırlı tutmaktan çıkarıp, ikimizi birden evrensel bir bütüne havale eder, daha fazla şeyi zihnimizde kombine ederiz. Çoğu insanın üstün sanat eserlerinin karşısında "nedamet" gösterdiğini gözleriz. Yine de öfkeden vazgeçmek kolay değildir, iyilik çünkü ne kadar sade bir şeyse öfke de o kadar gösterişlidir. Öfkesi varsa insanın, kendi aldığı zehirle başkasının ölmesini bekler.

Bütünler büyürken iyiler küçülmez; iyilik çünkü büyüyen bütünlerin yan ürünüdür, aynısıyla kötülüğün küçülen bütünlerin yan ürünü olması gibi... Nedamet getirirken de insan aslında bir büyük eser karşısında kalmıştır, bu eser insandır; insan yapısı bir eser karşısında kalındığında gelen iyilikten herhangi bir aracı

olmadan nedamet getirmek daha fazla takdir edilesidir. İnsan karşısında duranı sökemezse onun karşısında nedamet getirir, yüksek teknolojili bir televizyonun karşısında aynı duygu yoktur, çünkü sökebiliriz onu, ama *David Heykeli*'ni ya da karşımıza aldığımız bir insanı sökemeyiz, öyle incelikli bütünlerdir ki onlar, bir parçaları eksilse sadece kendileri değil aynı zamanda dünya eksilir. Sökülemez olanlar o yüzden taşıdıkları geniş bütünsellik nedeniyle nedamet gösterticidirler.

Temiz Yüreklilik

Pratik olarak iyi insan kendini temiz yüreklilikle dışa vurur. Temiz yürekli asıl olarak kirli yürekli olmak konusunda beceriksiz olandır, onun için sanki böyle bir dünya yok gibidir. Temiz yürekli insan aslen kötülük öğrenememiş çocuk gibidir ve yeryüzünün varoluşunu yüreğinde aynısıyla kopyalayarak onu bir bitki, bir taş, bir ağaç, bir hayvan gibi bütünüyle bilebilir. Nasıl kesilince bir dalın suyu, bir taşın tozu, bir bitkinin özü, bir hayvanın kanı akar, önceden de hangisinden neyin akacağı açıklıkla bilinir, iyi insan da kırılınca içinden yine insan akar. Akan tümüyle sahidir, varoluşu muğlak değil kesindir, eğer temiz yürekliyseniz onu içinize doldurmakta asla yabancılık çekmezsiniz. Kirli yürekli olan sahici değildir, çünkü ne yaparsa yapsın evrenin bütününe uymaz o, yaşam onu taşımaz, yani kötü yaşıyor değildir, ama ölü de değildir, çünkü onu boşluk da taşımaz, o nedenle hep hareketin içindedir ya da içinde hep hareket vardır.

Kirli insanın özelliği kendinin sevilmesine izin vermemesidir, başkalarının kendine dokunmasını istemez çünkü dokunarak bir zincirin parçası olmaya gönlü elvermez onun. İyi insan kendini sever, beğenir, kendine saygı duyar, bunu da çekinmeden yapar, çünkü içinde bunlara yetecek o kadar çok bütünlük vardır ki, bu hâl doğal olarak bol bulamaç bir iyilik üretir ve bu iyilik herkese yettiği için, kişi kendine ve başkasına iyi davrandıkça iyiliğinde bir nebze eksilme olmaz.

Temiz yüreklilerin özelliği kendilerini başkalarının parçası görerek, kendilerini onlara apaçık sunmalarıdır. Temiz yürekli insanı bir karidesin içini gördüğünüz gibi bütünüyle görürsünüz, o hâliyle o sanki tümüyle sizindir. Bir insanın kendi başınalığı,

gizliliği, kapalılığı diğer insanlara yapılmış bir haksızlıktır, çünkü bu insanların ortak benlikten gelen o insan üzerinde hakları vardır, kişisel gizlilik onların bu haklarını tersyüz eder. Temiz yürekli her insan karşılaştığı her temiz yürekli insana kendini ifşa eder, bu bir füzyondur ve kendiliğinden olur, karşılaştıkları her kişiyle kütle hâline gelirler. Kirli yürekli insanlarsa birbirlerine karşı ifşayı ve söz konusu kütleleşmeyi yapamadıkları için oluşan başka kütlelerle insanlık dışılığa kadar varabilecek yollarla mücadele ederler. Mücadelelerinde haklıdırlar, çünkü başka türlüsünü yapamazlar. Kirli yürekli insanlar çoğu kez öfke doğurur belki ama, aslında onlara karşı olan öfkenin tabanı yoktur, çünkü onlar bir yerde ruhsal engelli, ortaklık fakiridirler. Topal birisine neden yavaş yürüyorsun, aklı kıt birisine neden anlamıyorsun denilemeyeceği gibi ruhsal engelli olana da neden kötülük yapıyorsun denemez. Topal birisinin yürüyebildiğinin kısa bir yol olması gibi kirli yürekli birisinin de yapabildiği ancak kötü bir iştir.

Potansiyel olarak herkes kendi bütününü daha geniş bütünlere açmak yolunda ahlaki bir cevher olmaya adaydır. Buna rağmen ama ahlaki cevher olmaya en uzak ve en yakın kişilikler de vardır; en uzak kişiler sırasıyla narsisist, paranoid, antisosyal ve histrionik kişilerken en yakınlar yine sırasıyla kaçıngan, bağımlı ve obsesif kompulsif kişilerdir. Osesif kompulsif kişilikler potansiyel olarak ahlaki cevher olmaya hem çok yakın hem de çok uzak olabilirler. İnsani kötülükleri haset, kibir, kin ve korkaklık olarak sıralarsak,[72] narsisistler bu dört özelliğin tümünü en şiddetlisiyle barındırırken, basiret, itidal, cesaret, adalet ve ortaklık duygusu olarak sıraladığımız en önde gelen insani iyiliklerin hemen hiçbirini taşımazlar.

> *Basiret, itidal, cesaret ve adalet ilkçağ felsefesinde ve ortaçağda erdem olarak kabul ediliyordu, Kant basireti bir erdem olarak görmemiş, becerikli bir benlik sevgisi olarak adlandırmıştı; biz Kant'a rağmen, devrinin bütün bilimlerini bilerek filozofluk yapmış ilkçağ filozoflarına*

72. A. Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. A. Yılmaz, K. Tütüncü, E. Demirci, s. 313, Ayrıntı Yayınları, 2006.

sadık kalıyor ve onu bir erdem sayıyoruz. Ancak bu dört erdeme bir yenisini daha ilave ediyoruz, o da ortaklık duygusudur, bize göre ortaklık duygusu olmaksızın dünyanın bu nüfus yapısında ve kaotik ortamında herhangi bir erdemi yaşatma şansı bulunmamaktadır

Buna karşılık kaçıngan kişilik insani iyi özelliklerin bir kısmını karşılarken insani kötü özelliklerin önemli bir kısmını üzerinde bulundurmaz. Diğer kişilikler ise hem iyi hem kötü özellikleri kendilerine uygun ahlaki cevhere uzaklık sırasına göre şu ya da bu derecede taşırlar.

Modern insan, genellikle ödül üzerinden değil de ceza üzerinden şekillendirildiği ve cezaya uğramamak konusunda davranışlar kısıtlandığı, bunun karşılığında her kısıtlanan davranış kişiyi duygusal olarak negatif tarafa ittiği için ahlaki cevher olmaktan çok fazla uzaklaşmış, hatta ahlaki cevherlerce yeniden rehabilite edilmeyi gerektirecek kadar kötü tarafta kalmıştır.

Bir davranış kişinin isteğine ters biçimde kısıtlanırsa doğal olarak duygusal dünya negatif tarafa doğru kayarak kişiyi bir dereceye kadar haset, kin, kibir sahibi ve korkak yapar; bunun tersi de ödüllendirilen davranışlar için doğrudur, bazı davranışlar için yerinde ödüller aldığında içinde taşıdığı duygular pozitif tarafa doğru kayarak kişiyi basiretli, itidalli, cesur ve ortaklık duygusuna haiz yapar

Modern insanın eriştiği kötülük düzeyi mevcut gidiş çerçevesinde geri döndürülebilir olmaktan uzak olduğu için cezalar ve ona bağlı olarak negatif duygusallık daha da artacak ve toplu cezalandırmalar yaygınlaşacaktır. Bunun bir çözüm olmadığı insanoğluna çok tembihlenmiştir ama vazgeçilmemektedir, insanoğlu yokuş aşağı giden frensiz aracının önüne soydaşlarının bir kısmını atarak fren yapmaya ve böylelikle onu durdurmaya çalışmaktadır, ama araç milyarlarca insanın ölümüne rağmen durmayacak ve sert bir kayaya vurup patlayacaktır. Böylece birinci insanlık dönemi son bulacak geride kalanlar ile basiret, itidal, cesaret ve ortaklık duygusu dolu olarak devam edeceklerdir.

Burada ortaklık duygusu için bir başlık açmak uygun olacaktır. Hiçbir filozof, din adamı ya da ahlak kuramcısı ortaklık duygusuna sahip olmayı bir erdem saymamıştır. Bize göre bu büyük bir eksikliktir, çünkü ortaklık duygusu başkasını da kendi değerinde,

hatta kendisi olarak görmeyi gerektiren derin bir anlama sahiptir. Bir insan başkasında kendinin olduğunu, başkasının da kendinde bulunduğunu düşünmeden ortaklık duygusunu taşıyamaz. Ortaklık duygusu, olduğunu varsaydığımız *ortaklık içgüdüsü*nden yükselir, ortaklık içgüdüsü de doğrudan genlerimize kazınmış olan ortak benlikten... Ortaklık duygusu taşımayan bir kişinin, yüksek insani hasletlere sahip olması düşünülemez, onlar ortak bir havuzda büyümeden gelişemez. Ortak değilsek niçin adalet olacaktır, ortaklık yoksa nasıl bir itidal ve cesaret olacaktır, ortaklığın olmadığı yerde neden basiret gelişecektir? İlkçağ filozoflarının erdem listesine aldığı dört duygu da insanlık bütününe o bütünün parçası olarak insanın en yüksek yaratıcı uyumunun sağlanmasını yani ortaklığın en güçlü biçimde gerçekleşmesini hedef alır ve onun için erdemden sayılırlar. Erdem son kertede başkaları, başkalarının taşıyıcısı olarak da toplum için olmayı koşul koyar; başkaları için olmanın koşulu elbette başkalarıyla ortak olmaktır. Şöyle bir uç örnek verelim: Bir insan hayvanlar için fedakârlık gösterebilir, çünkü hücreleri ortaktır, bir insan bitkiler için fedakârlık gösterebilir çünkü suyumuz, güneşimiz ve hatta küçük bir değişiklikle kanımız ortaktır. Varsa eğer başka bir gezegenin bitkisi için de fedakârlık gösterecek insan hiç bulunmaz değildir, çünkü onunla da taşımız toprağımız, yani içimizde taşıdığımız sodyum, potasyum, kalsiyum ortaktır. Ama hiç kimse, varsa eğer başka bir evrenin bambaşka, diyelim karbon değil de silisyum kökenli bitkisi, onu için fedakârlık göstermez, çünkü onunla ortak değildir.

Ortaklık ne kadar artarsa fedakârlık da o kadar artmaktadır, bu ampirik bilgi herkesin hemen sınayabileceği bir özellik gösterir. Kuzenler kuzenler için, teyzeler yeğenler için, anneler çocukları için sırayla artan bir fedakârlık gösterir, çünkü aralarındaki gen paylaşımı sıra ilerledikçe yükselir.

Her canlı kendini korumak üzere örgütlenmiştir, başkalarını korumak için ortaya çıkan erdem ise ortak olduklarınca korunmak, yani ortak oldukları üzerinden dolaylı olarak kendini korumak üzere vardır. Dolayısıyla toplumda herkes erdemli olduğunda, herkes birbirini korumaya yöneleceği için kimsenin kendini bencilce korumaya ihtiyacı olmayacaktır. Ama herkes erdemli iken bir kişinin erdemsiz olması ona iki kat avantaj sağlar, çünkü bir yandan herkesin korumasına mazhar olurken

bir yandan da en kuvvetlisinden kendi kendini korumaya devam eder. O yüzden modern insan herkesi eleştirerek erdemli olmaya zorlarken, kendisi gizlice bencilliklerine devam eder. Bu iki kat koruma davranışı sonunda kimsenin kimseye fedakârlığı kalmaması nedeniyle çökmüştür, bu görüldüğü için kimse erdemden bahsetmemektedir, yani koruma katlarından bir tanesinin berhava olduğunun herkes farkındadır ve insanoğlu tümüyle son kata yüklenmiş durumdadır. Alabildiğine bencillik bu katın sonuna kadar kullanılmasının tezahürüdür. Ancak bu kat da sonuna kadar kullanıldıkça eskiyecek ve koruma için bencillik de işe yaramaz olacaktır. Herkesin savunmasız ve saldırıya karşı çıplak olduğu o son noktada insan tamamen savunmasız kalır. Çünkü ortaklık duygusundan yoksun bencillik davranışının kişiye fayda sağlaması ancak başkalarından en az bir tanesinin bencil olmamasıyla mümkündür. Örneğin beş kişilik bir arkadaş grubunda yemekten sonra gelen hesabı, bencil olanın yerine ödeyebilecek bir fedakâr kişi olmadıkça herkes kendi hesabını ödemek zorunda kalacağı için bencil olan bundan yarar sağlayamayacak, yani kendini korumak için kullandığı bencillik düzeneği işe yaramayacak, hatta bencilliğinin tescili ileri dönemde daha da zarara uğramasına neden olacaktır.

Bir insanda negatif duygudan pozitif olanına, kötü ahlaktan iyisine, yıkıcı olmaktan bütünlük sağlayıcı davranmaya geçişi kolaylaştıran en önemli nokta ufuk genişliğidir. Ufuk genişliği, ortaklık duygusunun ve insanlık bütününün sezilmesini kolaylaştırdığı için ahlaki bütünlüğü sağlayan en önemli etmendir. Bütün negatif duygu ve ahlakdışı davranış sahiplerinin ufku dardır ya da ufukları geniş olsa bile bir nedenle geçici veya kalıcı olarak ufuk daraltmış kişilerdir. "Gözü dönmek" sözü o anki ve en dar çerçevedeki ufuk daralmışlığını tanımlar. Cinayet işleyenler örneğin çoğunlukla tek bir olaya, tek bir âna ya da tek bir mekâna odaklanarak yapar bunu.

Bu tür tek nokta odaklanması açısından bakıldığında, odağın içindeki herkes, eylemlerinin o odağın içinde kalan taraflarında bütünüyle haklıdır, odağı biraz genişleterek (dolayısıyla kendi bütününü başka bütünlere katarak) baktığımızda eylemlerin bir kısmı, biraz daha genişleterek baktığımızda ise eylemlerin büyük kısmı haksız, hatta ahlaksız duruma düşer; büyük bütünler tekil eylemleri düzeltici bir görev üstlenmişlerdir.

Dolayısıyla ahlaklı davranışı kendimizde yerleştirmek için bize düşen ufuk genişletmektir, geniş ufuk büyük bütün demektir. Bizim yapacağımız küçük bir eylem ilgili büyük bütünün içinde nasıl durmaktadır, ufuk genişliği bize bunu verecektir. Bu tür bir yaklaşım Kant'ın maksimi hedefleyen görev anlayışıyla beraber Max Weber'in "sorumluluk etiği" dediği felsefi ilkeyi birlikte kapsar.[73] Sorumluluk etiğinde ilkelerden vazgeçmeksizin her eylemin kestirilebilir sonuçları da dikkate alınır. Böylelikle sürekli maksimi hedefleyen görev anlayışı içinde yakın hedeflerde bir felakete sürüklenmekten kişi alıkoymuş olur kendini. Yani diyelim kişiler yeşil bir dünya için sürekli eylem peşinde koşarken ailelerinde çocuklar tümden bakımsız kalabilir. Bu durumda hem yeşil dünya hedefine varılamamış olacak hem de o yolda çoluk çocuk bütün aileler yoksul, yoksun ve eğitimsiz durumda kalacak, gelecek kuşaklarda da yeşil bir dünya için mücadele edecek kişiler bugünden eksilmiş olacaktır. O yüzden Weber'in yaklaşımı Kant'ın eksiğini gidererek bugünü ve yarını birlikte değerlendirmek fırsatı sunar. Dolayısıyla "bütünleşerek ahlak" diyebileceğimiz bizim yaklaşımımızda bir önceki bütün sağlanmadan bir sonraki bütüne geçmemek olduğu için bugünü ve yarını, kendini ve başkasını, küçük ve büyüğü birlikte ve sırasıyla bütün tutarak ilerlemek söz konusu olduğundan, yaklaşım her iki filozofun kurduğu çerçeveyi ortalamış olmaktadır.

Bir küçük bütün, kendini bütünlemeden, kendinin de içinde olacağı ikinci halkadaki bütüne geçemez, ha keza aynı hâl üçüncü ve ikinci halka bütünler arasında da aynı şekilde geçerlidir ve bu düzen böylece evrensel bütüne kadar ilerler. Zaten ilk bütün sağlanmadan onun içinde olacağı ikinci bütünü sağlamak hayaldir. Ama bazı öylesine yetkin kişiler olabilir ki, bu kişiler kendi bütününü, aile bütününü, toplum bütününü aynı anda sağlayabilir ya da bu bütünler onun yerine başkaları tarafından zaten sağlanmaktadır ve bu durum ona daha yüksek bütünlerden başlamak için özel bir dayanak vermektedir. Çoğu yaratıcı insan için bu sıçrama hep olmuş, arkalarında bıraktıkları çok şey başkaları tarafından toplanıp bütünlenmiştir. Biz, söz konusu bütünlemeyi hakkıyla yapacak ahlaki davranışı taşıyabilecek en önemli kişilik özelliğinin "basiret (*phronèsis)*" olduğunu

73. M. Weber, *Le savant et le politique*, Fransızca tercüme, yeniden basım, 10-18, s. 172, 1963.

düşünüyoruz. Basiret, soyut bir kendim için değil de, dünya içindeki, yani problemlerin içindeki "kendim" için, kötüyü tanıyıp ayıklamak, iyiyi tanıyıp ona katılmak yönünde en uygun davranış modelini seçebilen özellik olarak basiret tarif edilmektedir. Bu tarife göre basiret ortaklık duygusu hariç bütün diğer erdemlerin temelidir diyebiliriz. İtidalli, cesaretli ya da adaletli bir kişi basireti olmaksızın bu özelliklerini kullanamaz, basiret kendini, diğer erdemler dışa vurulduğunda onların içinde de gösterebilir, çıplak olarak basiret bir erdem değil bir huy ya da kabiliyet olarak kalır.

Basiretin psikolojik temeli dikkattir. "Basiretli insan dikkatlidir, yalnızca olup bitene değil, olabilecek olana da dikkatlidir."

Onu prudentia diye belirtiyordu Cicero, o "P*rovidere*den gelir, anlamı hem öngörmek hem de sağlamak, donatmaktır".[74] Pekâlâ, neden ortaklık duygusuna basiret bir temel verememektedir? Çünkü ortaklık duygusu insani varoluşun temelini verir, ortaklık olmaksızın insan var olamaz; ortaklık insanı var hâle soktuğu içindir ki insani erdemlerin tümüne temel verir. Çünkü diğer erdemler ancak insan var olduktan sonra, bu varoluşu devam ettirmek üzere ortada bulunurlar. O hâlde insani bütün erdemler psikofizyolojik temelde iki özellik sahibi olmanın üzerinde kurulur. Bunlardan ilki insanın varoluşunu sağlayan ortaklık içgüdüsü, diğeri de insanın var olarak devam etmesini sağlayan dikkattir. Dikkatsiz bir insan hangi erdeme sahip olursa olsun ya bu erdemini uzun süre devam ettiremez ya da taşıdığı erdem insanlığın işine yaramaz ve bir süre sonra ait olduğu kişide söner.

Dikkat, insan için varoluşun korunmasında onun hayatının tam ortasında yer alır. İnsanın ilk dönemlerinde avlanma ve av olmaktan kurtulma konusunda en fazla başvurduğu şeydir o. İnsanlar günlük hayattaki ortaklıklarını sürdürürken etrafta en dikkatlilerden seçtikleri gözlemciler bulunduruyorlardı. Tekil olarak kendini koruma vasfı bulunmayan insanın ortaklık kurarak işbölümüne gittiğini ve dikkatlileri gözlemci, çalışkanları işleyici, dişileri besleyici olarak ayırdığını görüyoruz. İnsanı bir aradayken taşıdığı yetersizlikleri ve yeterlilikleri ortak yapmıştır ve ortak iken erdemli olma lüzumu doğmuştur, çünkü ancak

74. A. Comte-Sponville, "Basiret", *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. I. Ergüder, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 36, 2004.

erdemli toplulukların daha uzun süre var olma şansı bulunmaktadır. Ortaklığın içinde erdemli olma gereği ortaya çıkmış, ama herkesin taşıdığı erdem aynı derecede iş göremez olmuş, ancak dikkatli olanların taşıdığı erdem en işlevsel olan olarak vücut bulmuştur. Çok iyi ve fakat dikkatsiz birisinin insanlığa katacağı bir şey yokken, iyi ve dikkatli birisinin katacağı çok şey olabilir. Nitekim insanlığı uçurumlardan çekip çıkaran, onun baş döndürücü biçimde ilerlemesini sağlayanlar, çoğunlukla yüksek ortaklık bilincine ve basirete sahip kişilerden oluşmuştur. Basiretin temel bir erdem oluşunu şuradan anlıyoruz: Uzun süren basiretsizlik yaşamla kabil değildir.

Kant, "basiret öğüt verir, ahlak buyurur" demişti.[75] Halbuki hiçbir buyruk, buyurdukça bir buyruk olarak kalamaz. Çünkü her buyrulan şey insanın kendi bütününü dikkate almadan, o hesaba katılmadan yapılan bir hükmetme olduğu için kişide bir başkaldırıya neden olur. Her yerine getirilen buyruk, kişiye ait bütünlüğün biraz daha zarar gördüğü, bu nedenle zararı azaltmak için buyruğun her uygulanışında uygulayıcının kendini biraz daha saf dışı bıraktığı bir eylem hâlindedir. Yani tekrarlayıcı buyruk uygulamalarında ortada benlik yoktur, onun yerine geçen bir kalıp vardır. Dolayısıyla ahlaki bir öğreti kendini sunar, kişilerse kendilerini yeni bütünlerde gerçekleştirmek için onu kullanırlar, öğreti hiçbir zaman buyurmaz, aksine kendini kullandırır. Yeni bir bütün bulmanın, buldukça bir üstünü aramanın, sadece zihinde dolaşıp durmayan, ete kemiğe kadar inen yeryüzündeki en derin hazzı verdiğinden kimsenin kuşkusu olmamalıdır, söz konusu olan sadece erdem sahibi olarak yakalanabilecek, erdemli olunduğunda da kendisini vermek üzere hazır duracak hazdır.

Bütünlük kurmanın haz vermesi temelde, hayatın bütünlük kurularak ortaya çıkmasını sağlamaktan kaynaklanır. Dolayısıyla hayat kendini, atomlar, moleküller düzeyinde bütünlük kurarak ortaya çıkarmış ve şimdi biz hayat adına bizzat biz, demir gibi, kobalt gibi, protein gibi, hücre gibi, doku gibi organ gibi bütünlük kuruyoruz, bütünlük kurma görevini hayatın en ucunda artık biz gerçekleştiriyoruz; nasıl organlar sayesinde büyük bir bütünlük olarak insan ortaya çıktıysa bir insan sayesinde de daha büyük

75. A. Comte-Sponville, "Basiret", *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. I. Ergüder, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 37, 2004.

bir bütünlük olarak insan ötesi bir şey ortaya çıkacaktır. Her ne ortaya çıkacaksa bu bizim bütünlüğümüz sayesinde ortaya çıkacaktır, hayat ortaya çıkacak yeni şeyler için, kurulacak bütünleri dört gözle beklemektedir. Bunun farkına varan hiçbir insan bir yeni bütüne adım atmadan duramaz, çünkü haz en doyurucu şekliyle oradadır.

Bugüne kadar "sorumlu ol" diye buyrulan herkes ya sorumsuz olmuştur ya da potansiyel bir sorumsuz olarak kalmıştır. Ahlak söz konusu olduğunda ortada buyruktan geçilmemektedir, bunun nedeni ortaya ahlaki buyrukları atanların bundan ne kadar kolay çıkılabileceğini bizzat kendi yaşamlarından biliyor olmalarıdır. Hiç kimse insan gibi, olağanüstü koşullarda hayatta kalmış bir organizmanın canlılığını buyrukla bastıramaz, söz konusu canlılığı bir sönümle sonlandıracak şekilde en ahlakdışı davranışı yine onun kendisi yapar. Bir hazdan insanları ancak başka bir haz kurtarabilir, ahlak söz konusu olduğunda da kullanılabilecek yegâne haz bütünleşmenin, bütünlük kurmanın vereceği haz olabilir. Yeryüzünün kayıtlarında insanın adının yarattığı bütünlüklerle beraber geçmesinin insana vereceği az haz yoktur, üstelik bu kayıt silinmeyecektir, bunun vereceği haz diğer her şeyden farklı olarak "benzersiz" diye nitelenebilir.

Buyruklar altında aklımız çalışmaz, ruhumuz coşmaz ve giderek insanlığımız kalmaz, Kant'ın sıkıcı görev buyruğuyla değil, bütünlük sağlayıcı olmanın derin hazzıyla hareket etmek gerekir, üstelik söz konusu haz bir ruh kazmasıdır ve insan içindeki kuyuyu kazdıkça kişi kendini derinliğine hisseder, içindeki kuyuyu hissetmeyen insan varsa eğer hâlâ, filozoflarla psikologlar çok az çalışmış demektir bu dünyada. İnsanın kuyusu bu dünyanın mihenk taşıdır, hazzı da, aklı da, sezgiyi de insan önce ve en canlı hâliyle o kuyuda görür. Üstelik insan bütünleyeceği her şeyin provasını orada yapar, bütünün hazzını ilk orada duyar. Oradan kalkmayan ve fakat yine de o insanı içine alacak olan bir bütün o insan tarafından kurulamaz, başkasınca kurulur. İnsan dışarıda dayanacağı bir olağanüstülük aramamalıdır, mihenk taşının yerleştiği kuyu onun kutsalıdır. Ama bizim bütünleştirici görev anlayışımızda her kişiden yeteneği kadar bütünleş(tir)me beklenir, çünkü bu bütünleş(tir)menin içinde kişinin kendisi de olacaktır ve bu kişi ancak kendisinin yayılabileceği kadar bir alanda bütünleş(tir)me yapabilir. Halbuki

Kant'ın görev anlayışı daima mükemmèli (maksimi) gözetir ve maksimin altında bir davranışın ahlaki olduğundan şüphe duyar. İnsanı ve üstelik her insanı tümgüçlü görme yanılgısı Kant'ın düştüğü en çırpındırıcı çukurdur. İnsan bir evrimin sonucu ve yine bir başka evrimin başlangıcı ise eğer Kant'ın tarif ettiği maksimi gözetmek ve taşımak için yeterince derin gözlere ve güçlü omuzlara henüz ulaşamamış demektir. Alınacak mesafe, gidilecek yol dikkate alındığında ondan mükemmelin gücünü beklemek haksızlık olur.

Ortak Özneden Ortak Nesneye, Ortak Nesneden Tekil Özneye

Kendi kuyunun kutsalından çıkarılacak, "Kimseyi sadece araç olarak kullanma" diyen Kant'ınkine benzer ilk ilke bizce, "Eğer başkasını nesne olarak kullanmak zorundaysan kendini de nesne olarak kullanılabilecek durumda bulundurman bütünlük sağlar, yok eğer karşıdakine bir özne olarak yaklaşıyorsan kendini de hem özne olarak tutman hem de nesne olarak kullanılabilecek durumda bulundurman bütünlük sağlar" şeklinde olmalıdır ve bu ilke kısaca, "Başkasına nesne diye bakıyorsan kendini de nesne say, yok başkasına özne diyorsan kendini nesne yerine de geçecek özne olarak bırak" ya da daha da kısa olarak, "Nesneyle nesne, özneyle hem özne hem nesne ol" şeklinde olmalıdır.

İnsan ilişkilerinde özne ve nesne olmakla ilgili varolan çelişkinin giderilmesi, insanlar arasındaki önemli çatışmaların ortadan kalkmasına aracılık edecektir. Karşımızdaki bizi nesne olarak gördüğü hâlde biz kendimizi özne görmeye, karşımızdaki kendini özne görürken biz onu nesne olarak görmeye devam edersek arada oluşacak çelişkiyi ne giderecektir? Bunu giderecek tek yol daha önceki sayfalarda da ifade edildiği gibi herkesin kendini karşıdakine sunarken nesne olarak sunmasıdır. Ancak bu durumda aradaki çelişki ortadan kalkar ve herkesin bakışı aynı olur. Böylece kendini karşıdakine tekil bir nesne olarak sunan her kişi karşıdakini de kendini tekil bir nesne olarak sunmaya zorlar; iki tarafta nesne olmakta birleştiklerinde aynılaşır ve kolayca ortak nesne hâline dönerler. Ortak iki nesne hâlindeyken kendilerini kullanacak bir özne yaratabilmek için kendilerini ortak iki özne hâline zorunlu olarak döndürürler. Böylece köşelerine ortak iki özne ile ortak iki nesnenin yerleştiği bir dörtgen ortaya çıkar.

Arada hem özneler hem nesneler açısından ortaklık bulunduğu için her tek özne hem kendi nesnesini hem de karşıdakinin nesnesini rahatlıkla kullanabilir, aynı şey karşıdaki özne için de geçerlidir. Ortaklıktan geçmiş özneler bir süre sonra, ortaklık tecrübesi kazanmış tekil özneler hâline dönerler. Yani özneler başlangıçtaki tekil özelliklerini ortaklık tecrübesi kazanmış olarak yeniden elde ederler ve işlem sırası şuna döner;

(Ortaklık Tecrübesi Olmayan) Tekil Özne → Tekil Nesne → Ortak Nesne → Ortak Özne → Tekil Özne (Ortaklık Tecrübesi Olan)

Ortaklık tecrübesi kazanmış tekil öznede ortak benlikten getirdiği izler canlandığı için her eylemde bunları kullanır ve yine bu izleri kullanan başka tekil öznelerle doğal ve kolay bir ortaklık kurarak tekil hâldeyken yaşayacağı/yaşatacağı bütünlüğü yıkıcı etkilerin aksine bütünlük sağlayıcı etkiler ortaya çıkartır, bütünleşme hızlanır, varolan bütünler sağlamlaşır.

İnsanların arasında süren benlik çatışmalarının tamamı, bir tarafça özne olanın öbür tarafça nesne algılanmasından yani algı yetersizliğinden kaynaklanır; yetersizlikleri çoğu zaman kendiliğinden (otomatik) olan uygulamalar ortadan kaldırır, insanın kendini kendiliğinden nesne olarak sunması ve böylelikle herkesin kendini toplumsal yapıda yatay ilişki içinde bulması bir çeşit algısal yetersizlik dönemi yaşadığımız insanoğlunun bu devresi için en iyi çözüm olacaktır. Eğer algımız yalnızca kendi tarafımızda değil de aynı zamanda da karşıdakinin olduğu yerde de (karşıdakinin yerine de) çalışsaydı insanoğlunun kendi arasında varolan çatışmaların önemli bir kısmı, lüzumsuz tekrarların nispeten az bir kısmı ve iki adım öne bir adım geriye olan yürüyüşümüze ait aksaklıkların da küçük bir kısmı ortadan kendiliğinden kalkmış olacaktı. Yukarıda önerilen yöntem söz konusu çatışma ve ilerleme zorluklarının ortadan kalkması için en etkili yoldur.

İnsanın çatışmaların ortasında kalmasına neden olan en önemli etken onun onmaz bir inadın peşinde sürükleniyor olmasıdır. Bu sürüklenişin altında çoğu kez ezici bir utanç yatar. Sartre, insan utancına neden olan şeyin, insanın başkasının nesneleştirici bakışı altında kalması olduğunu söyler. Böyle bir bakış kişiyi öznelikten nesne hâline düşürür. Bu düşkünlüğü yaşayan özne utanır, öznenin kendini nesneleşmiş hâlde bulunca

utanması doğaldır; utanç ancak öznenin kendini kendiliğinden nesne olarak sunmasıyla ortadan kalkar. Utanç içindeki özne, nesneleşmiş hâlini başka öznelerle denklemek için bütün özneleri nesneleştirmek toptancılığına kalkışır ve bu kişinin tek başına yaptığı topyekûn bir savaşla sonuçlanır. Nesneleştirilmiş özne başka öznelerle topyekûn bir savaşa kalkışmadıkça kendini kurtaramaz, kendini öznenin yanında özneye denk tutamaz. Demek ki çözüm karşılıklı iki öznenin kendilerini hem kendi hem de karşıdakinin gözünden görüp, birbirlerine ait farklı görüşler arasındaki çelişkiden kurtulmaktadır.

Eğer kişiler kendilerini sadece kendi gözlerinden ya da sadece karşıdakinin gözünden görseler ortada bir çelişki bulunmayacaktır. Ama durum öyle değildir. Sorunun iki çözümü vardır, ya her özne karşıdaki kişiyi de kendisi gibi bir özne görecektir ya da her kişi öteki kişiyle ilişkisinde kendisini ona bir nesne gibi sunacaktır. İlk durum, yani her kişinin karşıdakini kendisiyle beraber bir özne olarak görmesi mümkün değildir, çünkü kişi kendini özne olarak görmek zorundadır, eğer ortada bir özne varsa o özne için artık ikinci bir öznenin varlığı kabul edilemez, diğer bütün özneler o kişi için birer nesne olmak zorundadır, aksi durumda o öznenin, varolan diğer öznelerin yerine de kendini özne olarak koyabilmesi, yani kendi öznesini olurken, onu kaybetmeden diğer özneleri de olabilmesi gerekir.

Bütün diğer varolanlar birer nesne olduğu için o zorunlu olarak öznedir kendi gözünde; içine bütün şeylerin birer nesne olarak dolduğu o göz ancak bir öznenin gözü olabilir. Dolayısıyla imkânlı tek çözüm karşılıklı iki öznenin birbirlerine kendilerini nesne olarak sunmalarıdır, bu yolla kişi kendini başkalarına sunuşu ve kendini başkalarının karşısına çıkarışıyla, başkalarının onu algılayışı arasında bir fark bırakmamış olur. Bu durumda utanç ortadan kalkar, çünkü onu nesne hâline karşıdaki değil, bizzat kendisi getirmiştir. Öte yandan karşıdaki de kendini bu tarafa nesne olarak sunduğu için onun da bu taraf için özneliği kalmamıştır ve bir nesnenin başka bir nesne karşısında utanma duygusu olamayacağı için insan için bu duygu bir yabancılaşma geçirir.

Bir başka nokta da öznelik potansiyeli olan iki nesnenin, birbirleri için öznelikten vazgeçmiş olmanın aynılaşmış bir kader yaratması nedeniyle yüksek vericilik geliştirerek doğal

birer ortak hâline dönmeleridir. Bu hâlleriyle ortak iki nesne için, özneden inmiş olmanın ve ortak benlik taşıyor olmanın etkisiyle ortak özneye geçiş kolayca mümkün olur. Ortak nesne doğal olarak ortak öznenin yaratılmasıyla sonuçlanır. Arkasından ortak öznenin ayrışarak iki tekil özneye dönüşümü zorunlu olarak gerçekleşir. Çünkü bu ortak öznenin içinde öteki ortağa ilişkin bir nesnelik bilgisi de vardır. Karşıdakine (ortağa) ilişkin nesnelik bilgisinin varlığı, ortağı bir özne olarak taşımayı bitirir ve özneyi kendi tarafıyla sınırlayarak bire indirir. "Şimdiki ortak özne + Bu öznenin bir parçası olarak geçmiş tekil nesne bilgisi" şeklinde oluşan bütünlük taşınamaz bir bütünlüktür ve parçalanmaya zorunludur. Ortak öznenin parçalanışı tekil özneler doğurur. Böylece ortak özneden tekil özneye tekrar inilmiş olur.

Evrensel bütünlüğü bozucu davrandığımızda ahlak bir dereceye kadar zarar görür, kendi dışımızdaki bütünlüğe zarar verdiğimizde ahlak iyiden iyiye zarar görür, kendi bütünlüğümüze zarar verdiğimizde (bu durumda bütün bütünlüklere zarar vermiş oluruz) ise ahlak tamamen çöker. Buradan "Her şeyin başı kendi bütünlüğünü korumak" sonucu çıkar. Bir insan en iyi hangi konumundayken bu sonucu sağlayabilir? Rousseau'nun önerdiği gibi modern bir münzevilik içine girerek ve etraftaki kirlilikten bu sayede korunarak mı yoksa kirliliğin içine girerek ve kendisi de kirlenerek, böylece kirli temiz her bütünün içinde yer alarak mı? Şüphesiz ikincisi; bir kere bugünkü kirlilik yüzeysel bir kirliliktir, insanlar hâlâ temizdir, insanlar sadece ilişkilerinde kirlidir. Dolayısıyla insanoğlu temizliği ve temizlenecek malzemeyi gördüğünde kendini temizlemeye niyetlidir. Bugün yeryüzünde her ne kötülük yapılıyorsa yapılsın, bu kötülüklerin tümü insanlık yerin dibine batsın diye yapılmamaktadır, aksine insanlığı farklı yollar kullanılarak önünde sonunda düze çıkarmak niyetiyle yapılmaktadır. Yeryüzünde en kötü kim varsa, onu tahayyül edin, o bile bu kötülüklerin sonunda elde edeceği güçle insanları iyi yöne sevk edeceğini söyler, son niyeti iyidir, ama yöntemi her türlü kirliliği içerir. İntikam duygusunun bile son niyeti iyidir; "Siz bana haksız yere bunu yaptınız, ben de size haklı yere şunu yapıyorum" demek, yerinden çıkmış bulunan

hak olanı yerine koymak istemektir. Hiçbir intikamcı şunu söylemez, "Siz bana haklı olarak şunu yapıtınız, ben de karşılığında haksız olarak size şunu yapıyorum." Gerçek kötü oysa hak aramaz, dilinde "hak" sözcüğü taşımaz; insan bu nedenle hâlâ temizdir ve hep temiz olmuştur. Bu kadar kıymetli bir şeyin özünden kirli ve kötü olması ve öyle devam etmesi imkânsızdır, eğer öyle devam ediyorsa bu, kötünün bundan yararı olduğu için değil, evrensel bütün bundan yarar sağladığı için böyledir.

Her inşa beraberinde yıkım getirir; yeni bir bina yapmanız için eski olanı yıkmanız gerekir, her bütünlük eski olanı yıkarak gelir, her yeni doğana yaşlanmış bir kişinin ölümüyle yer açılır. Yani her inşaatçının yanında bir yıkıcı olmalıdır ki, inşaat tamamlanabilsin. Dolayısıyla yıkmak inşaatı tamamlamanın önemli parçasıdır. Kötüler birer yıkıcıdır, o nedenle iyiler ne kadar işbaşında inşaat peşindeyse, kötüler de o kadar ortadadır, çünkü iyilerin işi kötülerin işi gerçekleşmedikçe ortaya çıkmayacaktır; iyiler iyiliklerini gerçekleştirebilmek için en çok kötülere muhtaçtır. Dolayısıyla bizim kötüleri kötü görmemiz, evrensel bütün için kötü olmalarından değil, başka büyük bütünlere katılımını kaybetmek üzere olan bizim küçük bütünlerimiz için yıkıcı olmalarındandır. İyiler ancak kötülerin yıktıkları üzerinde elbirliği yaparak büyük bütünler kurar. İkinci savaştaki büyük yıkımdan sonra elbirliği yapmış Almanların ülkelerini yeniden kurmaları, bir cinayetten sonra toplumun galeyana gelip canileri lanetlemesi ve birlik içinde iyiliğin bir boy daha yükselmesi, dağılmış bir ailede yaşanan iflas sonrası üyelerin bir araya gelerek yeniden güçlü biçimde ortaya çıkmaları kötülerle iyilerin temeldeki vazgeçilmez ortaklıklarına ait örneklerdir.

Diğer taraftan "iyi" insanın ideolojisi olmaz, ideoloji insanı bir makineden hallice yapar, onun özgür taraflarını değil, köle taraflarını kullanır; insan bir ideolojik yol içindeyken bir araba kullanır gibi otomatik hareket eder, iyi de hareket eder belki ama iyi bir yön bulamadığı gibi, sonunda iyi bir yere de varamaz. İyi insan bir kahraman değildir, çoğunlukla başarılı da değildir, iyilikten ötürü başarma şansı olmaz onun. Başarı çünkü içinde en az bir kötülük (genellikle de ihanet) taşımadan sağlanamaz. İyi kişi sahici, başarılı kişi ise en az bir tarafıyla sahtedir. Bütün yaratıcıların ve bir kısım başarılı insanın ailesinde sahtekâr, hokkabaz, psikopat kişiler az değildir. Bu nedenle bu kişiler

diğer insanların zaaflarını, eksikliklerini iyi bilirler ve bu nedenle onları nasıl geri bırakacakları konusunda özel bir avantaj sahibidirler. Başarının esası, aynı yola beraberce çıkmış insanların şu veya bu yolla geride bırakılmasıdır, başarı budur. Bu şekilde elde edilmiş bir başarı hayatın hiçbir işine yaramayabilir, ama yine de başarı diye anılır. Başarı diye anılanın değil, iyi diye anılanın yaptıkları hayatın işine yarar. Ama standart bir iyi de yoktur, herkes kendine göre bir ayrı iyidir yeryüzünde. Kimisi ezilenleri korumak, kimisi ailesini doyurmak, kimisi sakata çıkmış kendini ayağa kaldırmak peşinde iyidir. Artık eskisi gibi utanan, utanç kaynağını (faux pas) içinde taşıyan insan kalmamıştır bugünün dünyasında.

Pekâlâ, pratik olarak yapacağımız doğru davranışı nasıl bulalım? Bir dilenciye yardım edelim mi, bize vuran bir insana biz de vuralım mı, birlikte yenen her yemeğin hesabını defalarca ödemeye devam edelim mi ya da yardımı hak eden herkese yardım edelim mi? Bu soruların tektip ve mekanik bir cevabı yoktur. İnsan bazı dilenciye yardım eder, bazısına etmez, çünkü yardım etmediklerini belki içten bulmaz; farklı günlerde kişi aynı dilenciye bakarsın yardım eder bakarsın etmez, belki o gün cebindeki para azdır, bazen de öyle olur ki aynı dilenciye dün verdiği parayı bugün cebinde daha fazlası olduğu hâlde vermez, çünkü bugün ruhundaki yardımlaşma duygusu azdır; bazen de dün yardım ettiği dilenciden bugün daha kötü durumda olup daha içten biçimde dilenen başka bir dilenciye cebindeki para fazla, ruhundaki yardımlaşma arzusu yüksek olduğu hâlde yine yardım etmeyebilir, çünkü o gün ruhuna bütün dilencilerce sömürüldüğü duygusu yerleşmiştir. İnsana ait bu koşulların ve ruh hâllerinin hangisini haksız bulabiliriz? Örneğin bir insan sömürülme duygusu içinde ya da yardımlaşma duygusu kaybolmuş biçimde hâlâ dilencilere para vermeye devam etmeli midir? Kant'a bakarsak evet. Ama bu durumda ne olur? Bir süre sonra kişide dilenci sömürüsüne (bu sömürü ister gerçek isterse gerçekdışı olsun) karşı bir nefret duygusu başlar, aynı şey yardımlaşma duygusuna karşı da olur ve bir süre sonra kişi dilencilere zarar vermek için elinden geleni yapmaya kadar giden bir duygunun içine girebilir. Hiç kimse kendi isteğinin hilafına ahlaki bir zorunluluk içinde en azından sürekli olarak bulundurulmamalıdır. Burada sürekli demek ihtiyacı duyuyo-

ruz, çünkü bazı durumlarda insan kendi arzusunun hilafına yardımda bulunmak zorunda kalabilir ve sonradan da, "İyi ki yardımda bulunmuşum" diyerek ilk kararının yanlış olduğunun farkına varabilir veya öyle olmasa bile kendi isteğinin dışında birkaç kez yardım yapmakla hiç kimsenin bütünlüğüne bir zarar gelmez avunmasına sığınmış olabilir. Pekâlâ, o zaman nasıl ahlaki yönden doğru bir davranış sergileyebiliriz. Ahlakdışı davranışların çoğunluğu hızlı davranış ve ani kararlar sonrasında gerçekleşmektedir. Örneğin genellikle kötü sözler sonradan pişman olacak biçimde ağızdan bu sırada kaçırılmaktadır, yine bir insanın güzel bir eşyasında gözümüz kaldığında onu kaşla göz arasında cebimize sokuveririz; yani karar ani, bakış dar, davranış yüzeyselse kötülük kolay ortaya çıkar. Dolayısıyla ahlakdışı davranışların çoğunluğu bu minval üzere ortaya çıktığına göre söz konusu minvali değiştirecek bir edimle hareket etmemiz hâlinde bunların çoğunu ortadan kaldırabileceğiz demektir.

Bakış darlığı, davranış yüzeyselliği ve kararların aniliği temelde iki durum nedeniyledir: Uzamsal ve zamansal darlıkta düşünmek, hissetmek ve doğal olarak bu durumda sezgi körlüğüne uğramak. Biz günlük aktivitemizi yerine getirirken uzamsal ve zamansal bir darlıkta yaşarız. Çünkü öbür türlüsü, hızlı karar almayı zorlaştırır. Dolayısıyla yaşam eskisinden daha çabuk olup bittikçe zorunlu olarak daha dar uzam ve zaman aralıklarında karar almak zorunda kalacağımız açıktır. Burada pratik olarak önerilecek şey, dar zaman ve uzam aralıklarındaki yaşamı gün içinde birkaç kez geniş uzam ve zaman aralıklarıyla kesmektir. İnsan eğer dar uzam ve zaman aralıklarında yaşıyorsa ahlaki kararlarını mutlaka geniş uzam ve zaman aralığına geçtiğinde vermelidir. Böylelikle gelişecek derinliğine sezgi bütün bir uzama ve zamana yayılır. Dolayısıyla her insan dar uzam ve zamandan kurtulduğunda yeniden kendini bir evrenin içinde bulur, o evrenin içinden baktığında da tepeye vurmuş sezgisi aracılığıyla hedefteki ahlakla ilgili davranış konusunda doğru olan kararı verir ve bu karar o insanın kişisel bütünlüğü ve ilgili olduğu diğer bütünlükler açısından bakıldığında en doğru karar olur. Söz konusu karar mutlak değildir, bu sefer alınan kararın başka sefer tersi de alınabilir, eğer ikisi de geniş uzam ve zaman aralıklarında alınmışsa ikisi de ait oldukları uzam ve zaman aralıkları için doğrudur.

Kant açısından baktığımızda, maksime göre karar almanın özellikle ayrıntılara inildiğinde içi boş, etkisiz bir şey olduğu kolay anlaşılır, çünkü maksimi gözeterek alınan her kararın biraz ayrıntıya inildiğinde tam tersi doğru çıkar, biraz daha ayrıntıya inildiğinde son kararın da tersi, yani ilk kararın kendisi doğru çıkar. Bu çerçevede bir kararlar silsilesini gözden geçirelim: Örneğin hırsızlık yapmak doğru mudur, sorusunu maksime vuralım: Herkes hırsız olduğunda dünya çekilmez bir yer olur. Dolayısıyla hırsızlık yapmamak ahlaki olarak doğrudur. Şimdi ayrıntıya inerek soralım: Açlıktan ölecek durumda olanlar için hırsızlık yapmak doğru mudur? Eğer kimse ölecek durumda olan açlar için hırsızlık yapmazsa çok insan acından ölür ve bunu gören başka bazı insanlar toklara karşı bir nefret duyarak açlar için olmayan hırsızlıklara ve hatta katliamlara karışırsa bu durumda dünya yaşanır olmaktan çıkacağı için maksim, "Ölmek üzere olan açlar için hırsızlık yapabilirsin" şeklinde belirlenir. Şimdi daha da ayrıntıya inelim: Açlar ölüm durumuna gelene kadar birçok başka geri dönüşümsüz aşamadan geçmiştir, bunların her birinde ya zihinsel melekelerini ya da görsel işitsel yetilerini belli ölçüde kaybetmişlerdir, dolayısıyla bu kişiler için yapılan son noktadaki hırsızlıkla belki ölümden kurtulmak mümkündür ama ölümden kurtulsalar bile bu kişiler yeti yitimi nedeniyle bir süre sonra yeniden ölüm durumuna düşecekler ve kendileri için yeniden hırsızlık yapmak zorunda kalınacaktır. Bu durum toplumun bir yarısının ölüm durumuna gelmiş açlardan, diğer yarısının da onlar için hırsızlık yapan ve bir süre sonra kendileri de aç duruma düşecek olan toklardan oluşmasına neden olur ki böyle bir toplumda yaşanamayacağı aklını yürüterek maksim bu sefer, "Ölüm durumuna gelmiş açlar için hırsızlık yapılmaması"nı öğütler konuma düşer.

Dolayısıyla her kim ne kadar ayrıntıya inebiliyorsa o ayrıntı düzlemine denk gelen maksim onun için en ahlaki davranış seçeneği olacaktır. İnsanlar farklı koşullara, farklı akıllara ve farklı yeteneklere sahiptir. Bu farklılıklardır ki bize en son bütünü oluşturmaya imkân tanır. Kant'ın bahsettiği gibi herkesin tek tek maksimi değil, her bir kişinin tek tek minimumu, optimumu, maksimumu ile katıldığı ve herkesin bütünleşerek inşasını yaptığı bir insanlık maksimi vardır. İnsanlık tek tek insanların

bütünleşmesiyle oluşan tek bir organizma olduğuna göre, bu organizmanın her parçasına ait çok sayıda maksimlerden değil, bütününe ait tek bir maksimden bahsedebiliriz. O yüzden her kişiye ait ayrı maksimler söz konusu bu bütünsel ve tek maksimi yaşatmaz, öldürür. Ancak her kişi insanlığa ait bu tek maksimi yapacak, yaşatacak şekilde kendini aşan bütünlere katılır ve onları bir yere kadar daha büyük bütünlere aktarır ve bu uğurda kendi bütününü kaybetmeden kalırsa, yalnızca o durumda insanlığa ait tek ve son maksime yapabileceği en yüksek katkıyı yapmış olur ve bu katkı Kant'ın tanımıyla gerçekte bir maksim olmasa bile onun kişisel maksimi (insanlığın ortak maksimi doğrultusunda yapılabilecek kişisel katkının en yükseği) olarak anılmayı hak eder. Kaldı ki Kant bir *ortak varoluş ilkesi*nden bahsetmiştir.[76] Ancak bu ortak varoluş sayesindedir ki, karşılıklı değişim mümkün olur, değişim de ilerleme, ortaklık ve karşılıklılığı beraberinde getirir.

Pratikte yürünecek anayol şu olmalıdır: Herkes, kendi duygusunu, ruhunu ve aklını serbest bırakacak geniş bir uzam ve zaman aralığında kendi bütününün üzerinde bütünleyebildiği kadar yeni bütünlükler toplayarak ve böylece evrensel bütüne yaklaşabildiği kadar yaklaşarak sezgisel olarak kendi kararını alacak ve o kişi için o koşullarda bu, alınabilecek en doğru ahlaki karar olacaktır.

Her duygusal, ruhsal ve zihinsel bütünün (bu bütün aynı kişideki farklı bütünler olsa bile) alacağı karar faklı koşullarda farklı olacaktır, bu dinamik ahlaktır; statik ahlak anlayışı yaşamın en durgun olduğu zamanlarda bile işlememiştir. Bütün insanları aynı ahlak anlayışı içinde tutmak, aynı insanı farklı koşullarda tektip ahlak kurallarına mahkûm bırakmak, aynı insanı aynı koşullarda fakat onun farklı yaşlarında aynı ahlaki ilkelerin içine sıkıştırmak imkân dışıdır. O nedenle ahlak hayat gibi değişken, uzam gibi içine inildikçe derinleşen, zaman gibi tecrübe ettikçe sonsuzlaşan bir düzlemdir.

İnsan sayısız kereler geniş uzam ve zaman aralıklarında kaldıkça ahlaki değişkenliğini belli sınırların içinde bırakmaya ve standart bir yapı oluşturmaya başlar. Bunun sonucunda söz konusu kişi için değişken ahlak, omurgalı bir hayvan gibi

76. L. Goldmann, *Kant Felsefesine Giriş*, Çev. A. Timuçin, s. 68, Metis Yayınları, 1983.

iskeleti olup esneme yeteneği bulunan bir canlı yapıya dönüşür. O durumda kişi artık ahlaki kararlarını geniş zaman ve uzam aralıklarındaki yeni tecrübelere gereksinim duymadan kendiliğinden alır.

İnsandaki global ruhsal değişimlerin ahlaki farklılaşmalar yarattığını tespit etmek de zor olmasa gerektir. Örneğin insan çağımızda genel olarak ruhsal yönden depresif bir döneme girmiştir. İnsandaki bu değişim bütün dünyada antidepresif ilaçların kullanımını hiç olmadığı kadar artırarak, yanı sıra alkol ve madde kullanımını hızlandırarak çeşitli sonuçlar doğurmuştur. İnsan artık hastadır. Hastalarla dolu yeryüzü kendini taşıyacak yeterlilikten hızla uzaklaşmaktadır. Depresif insanlar yığını sosyoekonomik krizler oluşturmakta önemli bir neden hâline gelmiştir. Yeryüzünün bir krizi aşmadan diğerine yönelmesi, ütopik oluşumların dünyanın dört bir tarafında mantar gibi bitmesi ve insanların bu oluşumlar içinde intihara yönelmesi, her bireyde gelişen "öğrenilmiş çaresizlik" duygusu sonunda gelişen depresyonun kanlı canlı sonuçlarıdır. Alkol ve uyuşturucu, yanı sıra ütopik oluşumlar içinde anlam bulmaya çalışmak bir cins ototerapidir. İnsan kendini derinliğine keşfedemedikçe, kendini keşfetmesi için yeterli alana sahip olamadıkça kendini tahribe ve bu yolla yüzeyselleşip rahatsız edici derinlikten can havliyle kurtulma yoluna yönelmiştir. Bütün bilgisayar oyunları, sanal iletişim ve sözümona yaşam şekilleri, insanlık dışı garip kuruluş üyelikleri insanın kendi derinliğinden kurtulma mücadelesinden başka bir şey değildir. İnsan şu an dünyaya insan olarak sığmamaktadır, o nedenle "insanaltı" bir konuma doğru kendini süratle kaydırmaktadır. Dolayısıyla "insanaltı" konumda bildiğimiz ahlak kuralları değil, daha başka kurallar işleyecektir. Statik değil ama dinamik ahlak bu yeni kuralları belirleyecektir. Bu kurallar elbette şimdikinden daha sert, daha başka olacaktır belki ama her zaman olduğu gibi daha geniş bütünleri ve sonunda evrensel bütünü gözetmekten de geri kalmayacak, ahlak bütüne olan esaretinden kurtulamayacaktır; çoğu zaman özgürlük yoksa kötülük vardır, ama bazen esaret olmadığında da kötülük olur. Önemli olan bütünün tamamlanmasıdır, dinamik bir süreçle tamamlanmasıdır, dokuz defasında özgürlük tamamlarsa onu bir defasında da illaki esaret tamamlar. Çünkü dokuz özgürlüğün tamamladığı şey, onuncusunda

artık yeni bir özgürlükle tamamlanamayacak şekilde değişir ve yeniden özgürlükle tamamlanabilmek için bir kere de esaretle tamamlanmak ihtiyacı duyar. Yıllarca barış içinde yaşayan bir toplumda iyilik eskir, kıymet kaybeder, şu ya da bu kötülükle, örneğin bir iç karışıklıkla yenilenir ve eski kıymetini geri kazanır. En kötü toplum, hiç kimsenin kötü olmadığı ama herkesin umarsız olduğu toplumdur. Gübreyle iyiden iyiye zehirlenmiş topraklarda tek bir domatesin yetişmesi için on yıllarca beklenmesi gibi, umarsız bir toplumda da iyilik ne kadar beklenirse beklensin bir türlü yeşermez. Kötülerin olduğu yerde ama iyilik yeşertilebilir, çünkü kötünün hâlâ insanla ilgili bir zoru vardır, yani orada bitkisi zehirli olsa da toprağın kendisi henüz bakirdir. Umarsızın zoru ama yalnızca kendiyle ilgilidir, başkalarıyla zoru yoktur onun. Modern toplumların toprağında zehirli olmayan hiçbir şey kalmamışken, bu bataklıktan statik bir kurguyla çıkmak devri çoktan geçmiştir, insanı kurtaracak olan ahlakın statik değil, her bakış açısından dinamik yorumudur.

Bütün bir çember yalan da olsa her şeydir, kırık bir çemberse doğru da olsa hiçbir şey. Yeryüzündeki en yüksek davranış bütünlük sağlayıcı davranıştır. Çünkü ancak bütün olan varoluşa meydan verir. İnsan için bütünlük sağlayıcı davranış da şüphesiz ortaklık yaratan davranıştır. Çünkü bütünlüğe hizmet etmek iddiasındaki tekil bir davranış, ortaklık sağlamadan tekyönlü bağlar oluşturarak bu iddiasını gerçek kılamaz. Örneğin halkının iyiliğini düşünen ama bu iyiliği karşılıklı ve eşit ilişkiler üzerinden değil de sadece başkaları için kendi yaptıkları üzerinden gerçekleştirme tutkusu taşıyan ve ortaklık yaratmadan tebaasını pasif alıcılar olarak bırakan bir kralın yönettiği ülke, sahici bütün oluşturamadığı için dayanıklı olmaktan uzak kalır. Buna karşılık örgütlü ve aktif yurttaşlara sahip, demokrat bir liderin yönetimindeki her ülke, ortak üyelere sahip sahici bir bütün olduğu için uzun süre ayakta kalır. Dolayısıyla içinde ortaklık taşıyan bütünlükler insanın sığınabileceği yüksek, sahici ve nispeten kalıcı yapılardır. İnsan için ortaklık kurmada başvurabileceği hangi araçlar vardır diye soracak olursak şunu söyleyebiliriz: En sahici ortaklık araçları duygu ve sonrasında dildir. Dil duygunun bir üst hâli, duygu da duyunun bir üst hâlidir. Aslında duygu bir çeşit duyudur fakat kategorik olarak sıcak, soğuk duyusu gibi duyulardan elbette farklıdır.

Ahlak son kertede bir bütünlük içinde yer alacak olan en geniş ortaklığa izin veren davranışlar toplamıdır; o yüzden şöyle denilmesi uygundur: Öyle davran ki kendi içindeki bütünlük bozulmadan bütün bir yeryüzü ortak olsun. "Kendi içindeki bütünlük bozulmadan" demek ihtiyacı duyuyoruz çünkü bazen insan kendi dışındaki ortaklıkları beslemek için kendi içindeki b

AYRINTI • SCHOLA A
ISBN: 978-605-31
9 786053 143062